

**LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
LATVIJAS VĒSTURES KATEDRA**

AGRĀRĀ REFORMA LATVIJĀ 1988. – 1996.

PROMOCIJAS DARBS

Autors : Gatis Krūmiņš

Darba vadītājs: profesors Dr.hab.hist. Aivars Stranga

RĪGA 2007

Saturs

Ievads.	7
Izmantoto avotu un literatūras apskats.	12
1. Latvijas lauksaimniecība agrārās reformas priekšvakarā.	43
1.1. Sociālekonomiskā situācija PSRS un Latvijas PSR 20. gs. astoņdesmito gadu pirmajā pusē.	43
1.1.1. Sociālekonomiskā situācija PSRS 20. gs. astoņdesmito gadu pirmajā pusē.	43
1.1.2. Sociālekonomiskā situācija Latvijas PSR 20. gs. astoņdesmito gadu vidū.	46
1.2. Latvijas PSR lauksaimniecība 1985. gadā.	49
1.2.1. Padomju lauksaimniecības politikas pamatprincipi.	49
1.2.2. Lauksaimniecības produkcijas ražotāji 1985. gadā.	51
1.2.2.1. Valsts un kolektīvie lauksaimniecības uzņēmumi 1985. gadā.	51
1.2.2.2. Individuālie lauksaimniecības produkcijas ražotāji.	53
1.2.2.3. Palīglauksaimniecības uzņēmumi.	54
1.2.3. Lauksaimniecības produkcijas ražošana 1985. gadā.	56
1.2.4. Lauksaimniecības zinātne.	57
1.3. Sociālekonomiskā situācija Latvijas PSR un izmaiņas lauksaimniecības politikā 1985.- 1988. gados.	59
1.3.1. Individuālā darba, uzņēmumu saimnieciskās darbības patstāvības lomas pieaugums.	59
1.3.2. Latvijas PSR varas institūciju lomas pieaugums 1988. gada pirmajā pusē.	63

1.3.3. Lauksaimniecība – Latvijas PSR tautsaimniecības prioritāra nozare. Jauns skatījums uz lauksaimniecības lomu Latvijas ekonomikā.	65
2. Agrārās reformas pirmais posms (1988 – 1990. gada 13. jūnijs)	69
2.1. Sabiedriski politiskā situācija Latvijā 1988. gadā. Izmaiņas Latvijas PSR vadībā.	69
2.2. Latvijas PSR MP lēmums „Par zemnieku saimniecībām” – jaunas agrārās reformas sākums.	70
2.3. Latvijas PSR likuma „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” izstrāde un pieņemšana.	73
2.4. Latvijas PSR lauksaimniecības politika un attiecības ar PSRS varas iestādēm lauksaimniecības jautājumos 1988. – 1990. gados.	80
2.4.1. Lauksaimnieciskās lielražošanas pamatprincipi un tās sekas Latvijā.	80
2.4.2. Centralizēti piegādātās lopbarības cenu pieaugums un Latvijas PSR varas iestāžu reakcija.	82
2.4.3. Latvijas PSR un PSRS lauksaimniecības produkcijas un resursu savstarpējās piegādes un to nākotnes prognozes.	85
2.4.4. Latvijas PSR lauksaimniecības uzņēmumu ārējie ekonomiskie sakari.	87
2.5. Sabiedriski – politiskās organizācijas un agrārā reforma 1988. – 1990. gados	89
2.5.1. Komunistiskās partijas varas monopola izzušana.	89
2.5.2. Latvijas Tautas Fronte (LTF) un agrārie jautājumi 1988. gada beigās – 1989. gada pirmajā pusē.	91
2.5.3. Latvijas Lauksaimnieku savienības (LLS) dibināšana.	93
2.5.4. Pirmās nesaskaņas starp Latvijas Tautas fronti un Latvijas Lauksaimnieku savienību. LLS vadības centieni palielināt savu saimniecisko un politisko ietekmi.	95
2.5.5. LTF agrārā politika 1989. gada otrajā pusē.	100

2.5.6.	LTF agrārā politika 1990.gada pirmajā pusē.	106
2.5.7.	Atšķirības LTF un LLS agrārajās koncepcijās.	109
2.6.	Latvijas PSR agrārā likumdošana (1989.gada oktobris – 1990.gada maijs).	
	Latvijas PSR Valdības Agrārās reformas komisijas izveidošana.	110
2.7.	Zemnieku saimniecības līdz agrāras reformas izsludināšanai (1988. gada oktobris – 1990.gada jūnijs).	112
3.	Agrāra reforma pēc 1990.gada 4.maija	118
3.1.	Agrārās reformas izsludināšana.	118
3.1.1.	Neatkarības deklarācijas pieņemšana.	118
3.1.2.	Izmaiņas lauksaimniecības vadībā. LR AP Lauksaimniecības un Mežsaimniecības komisijas izveidošana.	119
3.1.3.	LR AP lēmums „Par agrāro reformu”.	120
3.2.	Agrārās reformas sadaļu realizācija.	124
3.2.1.	Agrārās nozares vadības reforma.	124
3.2.1.1.	Lauksaimniecības ministrijas nolikuma apstiprināšana.	124
3.2.1.2.	Lauksaimniecības ministrijas agrārās reformas koncepcija.	126
3.2.1.3.	Zemkopības ministrijas izveidošana.	129
3.2.2.	Ekonomisko attiecību reforma.	132
3.2.2.1.	Privatizācijas likumdošanas izstrāde un apstiprināšana.	132
3.2.2.2.	Privatizācijas realizācija.	143
3.2.2.2.1.	Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācija.	143
3.2.2.2.2.	Specializēto lauksaimniecības uzņēmumu privatizācija.	152
3.2.2.3.	Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas likumdošana 1992. – 1997. gados.	156
3.2.2.4.	Kooperācijas likumdošanas apstiprināšana.	159
3.2.2.5.	Lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumu privatizācija.	161
3.2.3.	Zemes reforma.	168

3.2.3.1.	Zemes reforma 1990.gada jūnijs – 1991.gada augusts.	168
3.2.3.2.	Zemes ierīcības likumdošana 1990. – 1991.gados.	182
3.2.3.3.	Zemes reforma pēc 1991.gada augusta.	185
3.2.3.3.1.	Diskusija par zemes denacionalizāciju.	185
3.2.3.3.2.	Likuma „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” pieņemšana.	187
3.2.3.4.	Zemes reformas likumdošana pēc 1994.gada.	197
3.2.3.5.	Zemes reformu realizējošo un īpašuma tiesību reģistrējošo institūciju izveidošana.	198
3.2.4.	Agrārā politika un lauksaimnieciskā ražošana pēc 1990.gada 4.maija	200
3.2.4.1.	Agrārā politika un lauksaimnieciskā ražošana Latvijā 1990.gada maijs – 1991.gada septembris.	200
3.2.4.1.1.	Sociālekonomiska situācija PSRS ekonomiskajā telpā 1990. – 1991. gados	200
3.2.4.1.2.	Latvijas valdības ekonomikas politika 1990.gada maijs – 1991. gada septembris.	203
3.2.4.1.3.	Lauksaimnieciskās ražošanas organizācija 1990.gada maijs – 1991.gada septembris.	205
3.2.4.1.4.	Lauksaimnieciskā ražošana un produkcijas realizācija 1990.gada maijs – 1991.gada septembris.	209
3.2.4.1.5.	Valdības cenu politika 1991.gadā.	213
3.2.4.1.6.	Jautājums par brīvajām cenām, brīvo tirgu lauksaimniecībā.	215
3.2.4.1.7.	Atbalsts zemnieku saimniecībām.	218
3.2.4.2.	Agrārā politika un lauksaimnieciskā ražošana pēc neatkarības atjaunošanas 1991.gada augustā.	222
3.2.4.2.1.	Latvijas Republikas Lauksaimniecības ministrijas komercdarbība 1991. – 1993.gados.	222
3.2.4.2.2.	Lauksaimniecības politika 1991.gada septembris – 1992. Brīvo cenu un tirdzniecības lauksaimniecības produkcijai izsludināšana.	231

3.2.4.2.3. Nacionālās valūtas ieviešana un tās ietekme uz Latvijas lauksaimniecības politiku.	238
3.2.4.3.I. Godmaņa valdības 1990. – 1993.gados realizētās lauksaimniecības politikas rezultāti.	245
3.2.4.4.Lauksaimniecības politika un lauksaimnieciskā ražošana 1993. – 1996.gados.	248
3.2.4.4.1. Atteikšanās no Lauksaimniecības komisijas izveides Saeimā.	248
3.2.4.4.2. Sociālekonomiskā situācija Latvijas laukos 1995.gadā.	250
3.2.4.4.3. Pasākumi iekšējā tirgus aizsardzībai.	252
3.2.4.4.4. Lauksaimniecības atbalsta politika 1995. – 1996.	254
3.2.4.4.5. Lauksaimniecības politika pēc 1996.gada.	255
3.2.4.5.Lauksaimnieciskā ražošana Latvijā, salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju (1990. – 2005.).	257
3.2.4.6.Lauksaimniecības produkcijas ražotāji 1990. – 1995.	259
Noslēgums.	264
Avotu un literatūras saraksts.	270
Pētnieciskajā darbā izmantotie saīsinājumi.	274

Ievads

Agrārais jautājums ir bijis aktuāls visā cilvēces pastāvēšanas vēsturē. Ilgu laiku jautājums „*kam pieder zeme, kas un kā to apstrādā*” bija jebkuras valsts iekšpolitikas stratēģisks jautājums, jo bija cieši saistīts ar valsts pastāvēšanu un drošību, valsts iedzīvotāju nodrošināšanu ar pārtiku. Lai arī mūsdienās globālās tirdzniecības uzplaukums ļauj īsā laikā jebkuru valsti nodrošināt ar nepieciešamo pārtikas daudzumu un jau ilgāku laiku lauksaimniecība nav pieskaitāma pie pasaules ekonomikas rentablākajām nozarēm, arī pasaules turīgākās valstis ar plānotu atbalstu cenšas saglabāt nacionālo lauksaimniecisko ražošanu.

Latvijas lauksaimniecība 20.gadsimtā piedzīvoja straujas pārmaiņas, tika īstenotas divas agrārās reformas. Abas tās bija lielā mērā saistītas un līdzīgas, lai arī tās šķīra ievērojams laika posms. 1918.gada 18.novembrī Tautas padome proklamēja jaunu neatkarīgu valsti - Latvijas Republiku. Lai arī tika nolemts, ka vairākus svarīgus ar agrāro reformu saistītus jautājumus izšķirs visas tautas vēlēta institūcija - Satversmes sapulce, nepilnus divus mēnešus pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas Latvijas pagaidu valdība spēra pirmos soļus agrārās reformas virzienā – tika apkopoti bezzemnieku saraksti, sadalītas valsts muižas, izveidotas jaunsaimniecības. Sociālekonomiskā un vēsturiskā realitāte, kā arī turpmākie politiskie notikumi sekmēja radikālas agrārās reformas izsludināšanu 1920.gadā. Tika pieņemts lēmums sadalīt lielgruntnieku (muižnieku) zemes bezzemniekiem un sīkzemniekiem, neizmaksājot bijušajiem īpašniekiem par nacionalizēto zemi kompensāciju. Īsā laikā, pateicoties augošajam pieprasījumam pēc lauksaimniecības produkcijas Eiropas tirgū un Latvijas valsts atbalstam, lauksaimniecība kļuva par vadošo Latvijas tautsaimniecības nozari. Pateicoties smagam un neatlaidīgam darbam, neraugoties uz skeptiskiem pareģojumiem, Latvijas jaunsaimniecības pierādīja savu dzīvotspēju. Nav pārspīlēti teikts, ka plašais zemes īpašnieku slānis laukos bija viens no būtiskākajiem iekšpolitiskās stabilitātes garantiem Latvijas valstī.

Neatkarīgajā Latvijā realizētās agrārās reformas rezultātus, tāpat kā pašu Latvijas valsti, iznīcināja kaimiņvalsts PSRS agresija 1940.gadā. Īsā laikā okupācijas vara ar vietējo kolaboracionistu palīdzību iznīcināja neatkarīgajā Latvijā īstenotās agrārās reformas rezultātus. Vispirms 1940. – 1941., kā arī 1944. – 1947.gados tika veikta *pseido* – agrārā reforma, kura sagatavoja galveno okupācijas varas mērķi – lauksaimniecības kolektivizāciju. 1949.gada beigās Latvijas lauksaimniecība bija kolektivizēta, bet daudzas zemnieku ģimenes bija

deportētas uz PSRS austrumu apgabaliem. Lai arī ar laiku, izmantojot ekstensīvas saimniekošanas metodes, okupācijas varai izdevās kāpināt lauksaimniecisko ražošanu, tas notika vienlaicīgi ar Latvijai tradicionālā lauku dzīvesveida un lauku ainavas graušanu. Iedzīvotājus pārvietojot ciematos, tika iznīcinātas tūkstošiem viensētu, gleznainie pagastu un muižu centri tika pārblīvēti ar arhitektoniski necilām celtnēm un Krievijas sādžas atgādinošām dzīvojamām mājām. Par normālu parādību kļuva lauku „industrializācija” – milzīgu fermu kompleksu un daudzstāvu daudzdzīvokļu dzīvojamo māju būvniecība. Padomju zinātnieki rēķināja, cik autobusu būs nepieciešams, lai no „agropilsētām” strādniekus nogādātu pie fermām un traktoriem. Zemnieks, laucinieks tika atrauts no zemes, tika iedragāta laucinieku attieksme pret darāmo darbu. Tomēr neraugoties uz to, ka lauksaimnieciskajā ražošanā valstiskā līmenī politiski izteikta priekšroka tika dota lielražošanai, ievērojamu lauksaimniecības produkcijas daļu lauku iedzīvotāji spēja saražot no pamatdarba brīvajā laikā savās palīgsaimniecībās. Mūžīgais pārtikas trūkums valstī neļāva PSRS vadībai pilnībā iznīcināt privāto iniciatīvu laukos, uzņēmīgākie laucinieki spēja gūt ievērojamus papildus ienākumus no savas piemājas zemes.

PSRS ekonomiskās sistēmas pretrunas skaidri iezīmējās Latvijas iedzīvotāju ikdienā. Neraugoties uz to, ka Latvijā tika saražots ievērojams lauksaimniecības produkcijas daudzums un apmēram trešdaļa produkcijas eksportēta, Latvijas veikalos bija novērojams pārtikas produktu (īpaši – kvalitatīvu) deficīts. Nepieciešamība uzlabot iedzīvotāju apgādi ar pārtiku piespieda komunistiskās partijas vadību pieļaut atkāpšanos no svarīgākās dogmas PSRS lauksaimniecībā – lauksaimniecības industrializācijas un kolektīvizācijas. 1988.gadā tika akceptēta individuālu zemnieku saimniecību dibināšana. Pirmās zemnieku saimniecības bija kā Atmodas vēstneses Latvijas laukos, ar tām visa Latvijas sabiedrība asociēja lauku atdzimšanu. Politiskās neatkarības atjaunošana 1990. – 1991.gados paātrināja reformas Latvijas lauksaimniecībā, strauji tika realizēta kopsaimniecību privatizācija un zemes reforma.

Drīz pēc politiskās un ekonomiskās neatkarības atgūšanas Latvijas lauksaimniecība piedzīvoja smagu krīzi un saražotās produkcijas kopapjomu krišanos. Piecos gados lauksaimniecības produkcijas ražošana bija samazinājusies vairāk nekā uz pusi, strauji bija pasliktinājies lauku iedzīvotāju sociālekonomiskais stāvoklis. Turpmākajos gados situācija gan stabilizējās, taču neliels ražošanas kopapjomu kritums turpinājās vēl vairākus gadus.

Neraugoties uz to, ka agrārā reforma bija pirmā būtiskā reforma, kas tika realizēta Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas, nopietni un padziļināti pētījumi par Latvijas lauksaimniecību un ar to saistīto agrāro reformu pēdējos padomju okupācijas gados un drīz pēc neatkarības atgūšanas līdz šim nav veikti. Šādu situāciju nevar skaidrot ar notikumu relatīvi neseno norisi - piecpadsmit gadi ir pietiekami ilgs laiks, lai šādi pētījumi taptu; to pierāda vairāki neatkarības atgūšanas politiskajiem aspektiem veltīti pētījumi. Ekonomiskajai vēsturei veltītu pētījumu trūkumu var skaidrot gan ar objektīviem, gan subjektīviem apstākļiem. Objektīvi – šādi pētījumi prasa vēsturnieka priekšzināšanas vairākās nozarēs, arī ekonomikā un jurisprudencē, pie tam ir jāpārzina gan PSRS izveidotā saimnieciskā un politiskā sistēma, gan brīvā tirgus un demokrātiskas valsts pārvaldes pamatprincipi. Detalizētu pētījumu trūkumu var skaidrot arī ar subjektīviem apstākļiem – pētnieki, kuriem ir nepieciešamās priekšzināšanas, tos neveic savas politiskās pārliecības dēļ. Aizstāvot kāda ekonomiskā modeļa priekšrocības, pētnieki zaudē objektivitāti un tīri emocionāli nespēj pieņemt pārmaiņas un analizēt to likumsakarīgus cēloņus. Līdz ar to vairāki ar lauksaimniecību saistīti zinātnieki turpina paust negatīvu attieksmi pret ekonomiskajām reformām, kuras tika realizētas Latvijā pēc neatkarības atgūšanas un visciešākā veidā tās saista ar visa veida ražošanas kopapjomu kritumu 1990. – 1995.gados. Taču notikumu detalizēta analīze, kas ir balstīta uz pierādījumiem – arhīvu dokumentiem, līdz šim nav veikta. Līdz ar to jāsecina, ka pētījuma tēmai ir gan augsta zinātniskā, gan sabiedriskā aktualitāte.

Agrārā reforma bija ļoti cieši saistīta ar valsts lauksaimniecības politiku, vispārējo politisko un ekonomisko situāciju reģionā gan pirms, gan pēc PSRS sabrukuma. Tamdēļ nav iespējams izdarīt objektīvus secinājumus, pētot šos jautājumus atsevišķi. Pētījumā izvirzītais mērķis – 1988. – 1996. gados notikušās agrārās reformas izpēte, cieši saistīts ar vairākiem izvirzītajiem uzdevumiem:

1. agrārās reformas likumdošanas izstrādes un apstiprināšanas detalizēta izpēte;
2. agrārās reformas realizācijas izpēte;
3. Latvijas PSR un Latvijas Republikas valdības lauksaimniecības politikas izpēte;
4. Latvijas lauku sociālekonomiskās situācijas un lauksaimnieciskās ražošanas apjomu izmaiņu cēloņu izpēte;

Pētījumā tiks detalizēti raksturotas likumdošanas aktu un reformu koncepciju izstrādes. Liela vērtība tiks pievērsta sabiedriski – politisko organizāciju un ar tām saistīto personu

ietekmei uz agrārās reformas likumdošanas apstiprināšanu. Latvijas Valsts arhīva dokumentu analīze ļaus izdarīt secinājumus par agrārās reformas alternatīva varianta aizstāvju – Latvijas Lauksaimnieku savienības vadības agrārajām koncepcijām un savu mērķu sasniegšanai izmantotajām metodēm. Iespējams, vairāki fakti kļūs sabiedrībai zināmi pirmo reizi.

Liela vērtība pētījumā tiks pievērsta Latvijas valdības lauksaimniecības politikai pārejas periodā – 1990. – 1992.gados. Šajā īsajā laika posmā Latvijas ekonomika no PSRS ekonomikas sastāvdaļas kļuva par neatkarīgas valsts ekonomiku. Gan valstij kopumā, gan atsevišķām ekonomikas nozarēm bija jāstrādā pēc jauniem principiem – vairāk paļaujoties uz pašu spēkiem un iespējām, bet ne vairs uz centralizētu fondu dotācijām un garantēti zemām cenām energoresursiem un izejvielām. Vienlaicīgi notika strauja pāreja no sociālistiskās ekonomikas uz brīvo tirgu. Šie notikumi ievērojami ietekmēja lauksaimniecisko ražošanu, norisinājās vienlaicīgi ar agrārās reformas realizāciju un bieži visciešākā veidā tiek saistīti ar agrāro reformu.

Pētījumā izvirzītie mērķi un uzdevumi noteica izmantotās metodes – notikumu hronoloģisks izklāsts ir papildināts ar svarīgāko epizožu detalizētas izpētes un kritiskas analīzes rezultātiem. Analizējot agrāro likumdošanu, tika pielietota kvantitatīvā metode – kontentanalīze, kura ievērojami paaugstināja likumdošanas aktu kā vēstures avota informatīvo atdevi. Ar salīdzinošās metodes palīdzību tika pierādītas likumsakarīgas kopīgas tendences trīs Baltijas valstu (Latvijas, Lietuvas un Igaunijas) sociālekonomiskajos procesos 20.gadsimta deviņdesmitajos gados.

Agrārās reformas sākumu viegli konstatēt – pirmās zemnieku saimniecības tika izveidotas 1988.gada beigās. Savukārt agrārās reformas beigas konstatēt ievērojami sarežģītāk, atsevišķās sadaļās (zemes reforma, ekonomisko attiecību reforma, lauksaimniecības vadības reforma) reformas, īpaši noslēguma fāzē, nerisinājās paralēli un tāpēc minēt konkrētu datumu kā reformas noslēgumu nav iespējams. Tamdēļ atsevišķu sadaļu detalizēta izpēte veikta līdz brīdim, kad sasniegti galvenie reformu mērķi, situācija stabilizējas un ievērojamas izmaiņas likumdošanā vairs netiek konstatētas. Tas pats attiecas uz valsts lauksaimniecības politiku un izskaidro atsevišķu sadaļu izpēti līdz atšķirīgām hronoloģiskām robežām. Kopumā ņemot, līdz 1996.gadam (ieskaitot) būtiskākie agrārās reformas mērķi tika sasniegti. Atsevišķos gadījumos pētījumā izvirzīto mērķu sasniegšana radīja nepieciešamību veikt arī vēlāka laika posma (pēc 1996.gada) procesu analīzi.

Ar minēto pētījumu iecerēts dot būtisku ieguldījumu Latvijas 20.gadsimta agrārās vēstures pētniecībā un rast objektīvas atbildes uz jautājumiem par lauksaimniecības krīzi 20.gadsimta deviņdesmitajos gados.

Izmantoto avotu un literatūras apskats

Pētījuma darba tēma ietver ievērojamu, notikumiem bagātu laika periodu. Ievērojot to, ka minētais laika periods gan kopumā, gan dalot sīkāk- strukturāli, vai pa laika posmiem, pagaidām maz pētīts, darbā ietverts ievērojams daudzums visaptverošas un laika posmu kopumā raksturojošas informācijas. Šis ir pirmais pētījums par 1988. gadā uzsākto un 20.gadsimta deviņdesmitajos gados realizēto agrāro reformu, kurā izmantotas vēsturei raksturīgas pētniecības metodes. Agrārās reformas vieta un loma Latvijas sociālekonomiskajos un politiskajos procesos minētajā laika periodā nosaka promocijas darbā izmantoto avotu specifiku.

Raksturojot avotus kopumā, jāpiemin, ka pētniecisko darbu ievērojami atviegloja agrārās reformas relatīvi nesenā norise, kas izslēdza tādas Latvijas vēsturei raksturīgus avotu izzušanas faktorus kā karš, izvešana uz ārzemēm un stihiskas nelaimes. Diemžēl jākonstatē, ka tāda parādība, kā specifisku avotu periodisks trūkums, novērojama arī Latvijas jaunākajā vēsturē, īpaši pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Taču kopumā pētnieciskajam darbam nepieciešamo avotu klāsts raksturojams kā pietiekams.

Kā vēstures avoti pētījumā izmantoti npublicēti un publicēti dokumenti, vairāk nekā simts likumdošanas aktu, LR Augstākās Padomes un LR Saeimas stenogrammas, statistikas materiāli, periodiskie izdevumi, partiju un sabiedriski – politisku organizāciju izdevumi, laikabiedru atmiņas (memuāru literatūra), kā arī Latvijas valsts institūciju datu bāzes internetā. Kā literatūra darbā izmantotas laika posmu kopumā raksturojuši izdevumi, kā arī tās nedaudzās monogrāfijas un zinātniskās publikācijas, kurās ietverts agrārās reformas realizācijas procesa un rezultātu analītisks materiāls.

Vēstures avoti.

Nepublicētie vēstures avoti.

Pētījumā izmantoti Latvijas Valsts arhīva (turpmāk LVA) un Latvijas Tautas frontes (turpmāk LTF) arhīva dokumenti. Arhīvos atrodamas pētāmā laika perioda amatpersonu sarakste un atskaites, apspriežu stenogrammas un pieņemamo lēmumu projekti, iedzīvotāju

vēstules ar sūdzībām un ierosinājumiem. Bieži arhīvu materiāli ir vienīgais avots, kura izpēte ļauj izdarīt secinājumus un izskaidrot kāda laika posma notikumu attīstību. Īpaši liela informatīva loma avotiem arhīvos, pētot okupācijas periodu līdz 1989.gadam. Padomju režīms rūpīgi slēpa PSRS politiskās, sociālās un ekonomiskās problēmas. Ja 1989.gadā un vēlāk sakarā ar reformām demokrātijas un atklātuma virzienā arvien vairāk aktuālo informāciju varēja iegūt arī no masu saziņas līdzekļiem, tad līdz tam jebkura publiska informācija tika stingri cenzēta¹. Ikvienai amatpersonu un varas institūciju sarakstei, kas skāra valsts pārvaldes problēmas, bija uzlikts slepenības statuss. „Slepena” un „īpaši slepena” bija sarakste, kas skāra ekonomikas plānošanu (piemēram, rūpniecības objektu būvi un paplašināšanu), iedzīvotāju un darbaspēka migrāciju, pilsoņu politiskās aktivitātes. „Īpaši slepens” statuss bija sarakstei un dokumentācijai, kas skāra militāro sfēru, tanī skaitā armijas apgādi un militāro rūpniecību.

Arhīvu dokumentu izmantošana ļauj sīki un detalizēti pētīt agrārās reformas norises, noteikt lēmumu pieņēmējus, izsekot izmaiņām lēmumu projektos. Liecības sniedz ne tikai paši arhīvu dokumenti, bet arī amatpersonu atzīmes uz dokumentiem, tos komentējot vai rediģējot. Šīs atzīmes ļauj izsekot vadošo amatpersonu personīgajai attieksmei attiecīgos jautājumos. Brīžiem dokumenti lietās iesieti, neņemot vērā amatpersonu komentārus uz dokumentu malām. Taču šie komentāri pētniecības darbā bieži nav mazāk vērtīgi par pašu dokumentu saturu.

Latvijas Valsts arhīvā promocijas darbā izmantoti :

1. 101.fonds (Latvijas Komunistiskās partijas (turpmāk LKP) un Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas (turpmāk LKP CK) Partijas vēstures institūta Partijas arhīva dokumenti);
2. 270.fonds (Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk Latvijas PSR) un Latvijas Republikas (turpmāk LR) Ministru Padomes (turpmāk MP) dokumenti);
3. 290.fonds (Latvijas PSR un LR Augstākās Padomes (turpmāk AP) dokumenti).

LVA 101.fonds apkopo LKP CK, LKP CK biroja lēmumus un sēžu stenogrammas, saraksti ar Padomju Savienības Komunistiskās partijas (turpmāk PSKP) vadību Maskavā,

¹ Militārajā, kā arī valsts dārgmetālu un ārvalstu konvertējamās valūtas rezervju jomā cenzūra saglabājās līdz pat PSRS sabrukumam 1991.gadā.

Latvijas PSR MP un LKP vietējām organizācijām Latvijā, LKP iekšējo dokumentāciju un statistiku par tautsaimniecības stāvokli. Promocijas darbā galvenokārt izmantoti dokumenti par laika periodu no 1985. līdz 1989.gadam (ieskaitot)², pēc savas ietekmes zaudēšanas uz Latvijas valsts institūciju pieņemtajiem lēmumiem 1990. – 1991.gadā LKP vairāk nodarbojās ar negatīva raksturojuma ziņojumiem Maskavai par notikumiem Latvijā un Latvijas neatkarības pretinieku darbības koordinēšanu.

Komunistiskās partijas institūcijas padomju okupācijas gados kontrolēja saimnieciskos procesus valstī, bija saplūdušas ar tā sauktajām „vēlētajām” institūcijām visos līmeņos. LKP CK bija gan rūpniecības, gan lauksaimniecības (agrārā) nodaļas, kuras dublēja attiecīgo ministriju funkcijas. LKP CK apstiprināja vai noraidīja kolhozu priekšsēdētāju kandidatūras. Pēc tam tos „ievēlēja” kolhoznieku pilnsapulces. Ja kādā saimnieciskā vai politiskā jautājumā radās problēmas, tika izmantota īpaša „partijas kontrole” situācijas noskaidrošanai un problēmu atrisināšanai. Kad jautājums šķita atrisināts, „kontrolē” tika noņemta. Līdz ar to LKP arhīvā nonāca liels daudzums dokumentu, kuri atspoguļoja reālo situāciju Latvijas tautsaimniecībā – zemās ražas lauksaimniecības uzņēmumos, slikto produkcijas kvalitāti un strādnieku patiesos dzīves un darba apstākļus. Arhīva lietas sagrupētas pa atsevišķām tautsaimniecības nozarēm, tanī skaitā lauksaimniecību, pārtikas rūpniecību, īpaša uzmanība piegriezta lauksaimniecības uzņēmumu darba organizācijai. Tāpat atrodamas atsevišķu LKP CK Biroja lauksaimniecībai un pārtikas apgādei veltītu sēžu stenogrammas, kas ļauj izsekot atsevišķu valsts amatpersonu (piemēram, B. Pugo, V. E. Breša, A. Kaula) personīgajiem problēmu redzējumiem.

LVA 270.fonds apkopo Latvijas PSR un LR MP dokumentus. Ievērojama daļa no 270.fondā esošajiem dokumentiem dublējas iepriekšminētajā 101.fondā: ikgadējās, ceturkšņa un ikmēneša statistiskās atskaites par valsts tautsaimniecību gan LKP CK, gan Latvijas PSR MP tika piesūtītas identiskas. Līdzīgi ir ar Maskavas varas iestāžu piesūtītajām norādēm un instrukcijām. Savukārt svarīgākos ziņojumus Maskavai Latvijas varas iestādes LKP CK un Latvijas PSR MP nosūtīja kopīgi, līdz ar to pierādot, ka LPSR MP *de facto* nebija atbildīga Latvijas PSR AP (parlamentam), bet gan LKP CK. Neskatoties uz LKP CK un Latvijas PSR MP dublējošajām funkcijām, pilnvērtīgu ieskatu par situāciju Latvijā padomju okupācijas periodā iespējams gūt, izpētot abu iepriekšminēto (101. un 270.) fondu dokumentus. Visai

² LVA, 101. f., 55. ; 57. ; 59. ; 61. ; 63. apr. lietas.

bieži ir gadījumi, kad svarīga sarakste ar Maskavu vienā fondā ir atspoguļota tikai daļēji, bet trūkstošos dokumentus un informāciju var atrast otrā fondā.

270.fonda dokumentu nozīme pieaug, pētot laika posmu pēc 1988.gada (ieskaitot), kad PSKP ģenerāļsekretārs M. Gorbačovs sāka īstenot valsts pārvaldes reformas Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (turpmāk PSRS) ar mērķi saimnieciskās funkcijas vairāk deleģēt MP, bet PSKP atstāt politiskās un ideoloģiskās funkcijas. Līdz ar to Latvijas PSR MP sākot no 1988.gada sāka saņemt skaidras PSRS MP norādes par nepieciešamību paplašināt MP funkcijas un atbildību. 270.fondā esošie dokumenti labi raksturo Latvijas un PSRS varas iestāžu attiecības līdz PSRS sabrukumam – pakāpenisku republikas iestāžu patstāvības nostiprināšanos, arvien pieaugošās atšķirības ekonomisko un politisko reformu redzējumā un realizācijā³. Šeit atkārtoti jāakcentē, ka visai sarakstei un dokumentācijai, kas skāra būtiskus PSRS sociālekonomiskās attīstības jautājumus un valsts ekonomikas patieso stāvokli, bija piešķirts „īpašas slepenības” statuss⁴.

270.fondā apkopoti Latvijas Valsts Agrorūpnieciskās komitejas (turpmāk ARK) un tās tiesību pārņēmējas LR Lauksaimniecības ministrijas (turpmāk LM) ierēdņu un valsts amatpersonu izstrādātas lauksaimniecības attīstības koncepcijas, tanī skaitā dokumenti, kas apliecina Latvijas Lauksaimnieku savienības (turpmāk LLS) līderu centienus pārņemt ARK funkcijas. Dokumenti labi raksturo atšķirīgo agrārās reformas pamatprincipu un mērķu izpratni, viedokļu maiņu pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991.gadā⁵.

290.fonda (Latvijas PSR un LR AP dokumenti) dokumentu nozīme promocijas darbā ievērojami pieaug laika posmā pēc Latvijas Tautas frontes (turpmāk LTF) uzvaras AP vēlēšanās 1990.gada martā. Parlaments sāka reāli pildīt savas funkcijas⁶, apstiprinot MP sastāvu un likumprojektus. Pētnieciskajā darbā izmantotas LR AP sēžu stenogrammas⁷, kas labi raksturo deputātu viedokļu daudzveidību un pretējo pušu argumentus pirms svarīgu likumprojektu pieņemšanas, kā arī LR AP pastāvīgo komisiju dokumenti un sēžu protokoli⁸.

³ LVA, 270. f., 7. ; 9. ; 1-c apr. lietas.

⁴ Visa slepenā PSRS varas iestāžu sarakste apvienota LVA 270.fonda 1-c aprakstā.

⁵ LVA, 270. f. 7. ; 8. ; 9. ; 11. apr. lietas.

⁶ 1989.un 1990.gadā savas likumdevēja tiesības sāka izmantot arī iepriekšējā sasaukuma Latvijas PSR AP, pieņemot tam laikam radikālus lēmumus, taču runāt par pilnvērtīgu parlamenta darbu vēl bija pārāgri, jo deputāti nebija ievēlēti brīvās vēlēšanās, bet pēc stingras LKP atlases, arī patstāvīgu aktīvu darbību komisijās deputāti neizvērsa.

⁷ LVA, 290. f. 10. apr. lietas.

⁸ LVA, 290. f. 11. apr. lietas.

Īpaša vērība pētnieciskajā darbā tika pievērsta trīs LR AP deputātu komisiju dokumentiem, kuras deva lielāko ieguldījumu agrārās reformas likumdošanas izstrādē :

LR AP Lauksaimniecības un Mežsaimniecības komisija (turpmāk LMK);

LR AP Ekonomikas komisija;

LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija.

Lai gan **LR AP Lauksaimniecības un Mežsaimniecības komisijas** (LMK) kā pastāvīgas komisijas statusu LR AP apstiprināja 10.maijā, tā savu reālo darbu uzsāka jau 24.aprīlī. Iepazīstoties ar LVA dokumentiem⁹, jāsecina, ka LMK bija agrārās reformas likumdošanas apspriešanas un sagatavošanas koordinācijas galvenais centrs. Diemžēl sistemātiski LMK darbs protokolēts tikai 1990.un 1991.gados, vēlākajos gados par atsevišķiem komisijas darba posmiem ziņu nav vispār, citi posmi fiksēti fragmentāri un virspusēji, ar tiem var iepazīties tikai no sliktā rokrakstā fiksētām komisijas sekretāra piezīmēm. Tomēr kopumā komisijas dokumenti dod labu liecību par likumprojektu izstrādi, komisijas sēžu dalībnieku (komisijas locekļu – LR AP deputātu, kā arī uz sēdēm īpaši pieaicināto personu) personīgajiem uzskatiem strīdīgajos jautājumos.

LR AP Ekonomikas komisijā tika apspriestas agrārai reformai nozīmīgās kopsaimniecību privatizācijas koncepcijas. Komisijas dokumenti¹⁰ labi raksturo sēžu dalībnieku uzskatus ne tikai lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas, bet arī visas valsts īpašuma konversijas jautājumos. Jāpiebilst, ka abu iepriekšminēto procesu likumdošanas izstrāde notika paralēli, un dokumentu un sēžu stenogrammu analīze pierāda, ka lauksaimniecības uzņēmumu privatizācija bija zināms izmēģinājumu poligons turpmākajam privatizācijas procesam visā LR. Dokumenti parāda, cik būtiski mainījās likumdošanas akti to pieņemšanas brīdī no to sākotnējām koncepcijām. Ja salīdzina LR AP Ekonomikas komisijas un LMK sēžu stenografēšanas principus, jāatzīst, ka Ekonomikas komisijas sēdes fiksētas mazāk precīzi. Bieži norādīts, ka „*minētā persona izteicās par sekojošiem jautājumiem*”, taču, kādu viedokli pauda persona, netiek norādīts. Pētniecisko darbu apgrūtināja 1990.gadā notikušo komisijas sēžu dokumentu¹¹ nesistemātisks sakārtojums¹².

⁹ LVA, 290. f. 11. apr. 98. - 137. lietas.

¹⁰ LVA, 290. f. 11. apr. 33. - 37. ; 61. lietas.

¹¹ LVA, 290. f., 11.apr., 33. l.

¹² Sistematizācija ir veikta, vadoties pēc sēžu protokolu numuriem, nevis notikušo sēžu hronoloģijas. Līdz ar to lietā blakus atrodas 1990.gada 10.maija un 4.septembra protokoli, tad atkal seko maija sēdes protokols. Šī

LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijas dokumentos¹³ atrodams ievērojams lauksaimniecības uzņēmumu privatizāciju raksturojošs dokumentu klāsts - komisijai tika piesūtīti iepriekš citām valsts institūcijām adresēti dokumenti, likumprojekti, iedzīvotāju sūdzības un ierosinājumi privatizācijas gaitas sakarā. Dokumenti liecina par komisijas veiktā darba apjomu – tā ne tikvien izskatīja iedzīvotāju sūdzības un izskaidroja iedzīvotājiem un amatpersonām privatizācijas likumdošanas būtību, bet arī sagatavoja likumprojektus, LR AP Prezidija lēmumus.

Visu trīs iepriekšminēto komisiju darbības sīka izpēte ļauj izdarīt interesantus secinājumus par katras komisijas locekļu vairākuma, tātad komisijas kopumā¹⁴, atšķirīgo skatījumu uz agrārās reformas problēmām.

Latvijas Tautas frontes arhīvs.

Lai gan pirmajā darbības gadā (dibināta 1988.gada oktobrī) LTF aktīvu dalību agrāro problēmu risināšanā neņēma, LTF tika dibināta Lauku Dzīves komiteja (vēlāk Lauku komiteja)¹⁵. No šīs komisijas darba pakāpeniski evolucionēja LTF nostāja agrārās reformas sakarā, kura vēlāk tika realizēta LR likumdošanā, tāpēc ļoti svarīgi bija fiksēt šīs komitejas darba pirmsākumus un tanī iesaistītās personas. Lai arī LTF Lauku komiteja aktīvu darbību izvērta pēc LTF 2.kongresa 1989.gada oktobrī, jau agrāk iedzīvotāji un LTF atbalsta grupas (arī valsts institūciju) sūtīja savus ieteikumus agrārās reformas sakarā. LTF Lauku komiteja konsultējās ar Lietuvas un Igaunijas tautas kustību lauku komitejām par kaimiņrepublikās esošajām problēmām un to risinājumiem.

LTF arhīva dokumenti liecina par sarežģītajām un pretrunīgajām attiecībām starp LTF un LLS 1988.- 1990.gados. Lai gan abas organizācijas periodiski konfliktēja, daudzi

problēma radusies, arhīva darbiniekiem lietas sakārtošanā nepamanot, ka rudens sasaukuma laikā sēžu protokolēšana atkārtoti sāka no „1”.

¹³ LVA, 290. f., 11. apr., 138. – 149.lietas.

¹⁴ Visu komisiju lēmumi tika apstiprināti ar klātesošo deputātu balsu vairākumu. Analizējot komisiju lēmumus, jāsecina, ka LR AP LMK un LR AP Ekonomikas komisiju nostāja zemes reformas un privatizācijas jautājumos bija radikālāka, nekā LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijai (īpaši tās darbības sākumposmā).

¹⁵ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 134. l.

lauksaimniecības speciālisti bija abu organizāciju biedri. Tā LTF Lauku komitejas 1989.gada 20.decembra sēdi P. Romanovskis¹⁶ protokolējis uz LLS programmas lapu otrajām pusēm¹⁷.

Promocijas darbā izmantoti LTF kongresu materiāli, kā arī LTF Domes sēžu protokoli un stenogrammas¹⁸. LTF dome lēma par svarīgākajiem jautājumiem laika posmos starp LTF kongresiem, tanī skaitā apsprieda AP pieņemamos likumprojektus un lēma par LTF priekšlikumiem tajos. LTF arhīva dokumenti sniedz liecības par sarežģīto iekšpolitisko situāciju pēc 1990.gada 4.maija, kad LTF dome ekonomisko reformu jautājumos faktiski nostājās opozīcijā ar pašas LTF atbalstu ievēlētajai LR AP un apstiprinātajai LR MP.

Publicētie vēstures avoti.

Latvijas PSR un Latvijas Republikas likumdošana.

Nozīmīgs avots, agrārās reformas tiesiskā nodrošinājuma pamats, ir valsts likumdošanas akti. Kopumā darbā izmantoti un caurskatīti vairāk nekā 100 likumdošanas akti, kas pieņemti no 1985. līdz 2007.gadam¹⁹.

¹⁶ LTF Lauku komitejas sēdēs P. Romanovskis neslēpa, ka ir piedalījies LLS programmas izstrādē un apspriešanā. 1989.gadā tā bija normāla situācija, kad viena persona ņēma dalību vairākās organizācijās, tanī skaitā uzskatos pretējās. Reizēm viena persona bija gan LTF, gan Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības (LNNK), gan LKP un vēl citu organizāciju rindās.

¹⁷ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 134. l.

¹⁸ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 61. – 79.lietas.

¹⁹ Minētajā laika periodā likumdošanas aktus pieņēma :

1. līdz 1990.gada 3.maijam - Latvijas PSR Augstākā Padome (AP), Latvijas PSR AP Prezidijs un Latvijas PSR Ministru Padome (MP);
2. no 1990.gada 3.maija līdz 1993.gada 6.jūlijam Latvijas Republikas AP (LR AP), LR AP Prezidijs un LR MP;
3. pēc 1993.gada 6.jūlija LR Saeima un LR Ministru Kabinets (MK).

Hronoloģija veidota pēc parlamentu – LR AP un LR Saeimas pirmajām sēdēm. Valdību (MP, vēlāk MK) darbības hronoloģija bija mazliet atšķirīga – tās darbojās arī jauno sasaukumu parlamentu darbības pirmajās dienās. Piemēram, 1990.gada 3.maijā, kad uz savu pirmo sēdi sanāca jaunieievēlēta AP, iepriekšējā sasaukuma apstiprinātā Latvijas PSR MP vēl pieņēma savus lēmumus.

Valsts institūciju atšķirīgie nosaukumi saistīti ar politiskajām pārmaiņām Latvijā – 1990.gada 4.maijā Latvijas PSR AP pieņēma Neatkarības deklarāciju un atjaunoja Latvijas Republikas nosaukumu, no valsts institūciju nosaukumiem izzuda „Padomju Sociālistiskā”. 1993.gada 6.jūlijā jaunieievēlētais parlaments – LR Saeima pilnībā atjaunoja LR Satversmes darbību, bet 15.jūlijā atjaunoja 1925.gada 1.aprīļa likumu „Ministru Kabineta iekārta”, līdz ar to LR MP tika atjaunots LR MK nosaukums.

Likumdošanas akti apkopoti periodiskā izdevumā „Ziņotājs” – attiecīgajos laika periodos „Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs” ; „LR AP un Valdības Ziņotājs” un „LR Saeimas un MK Ziņotājs”. Atkārtoti agrārās reformas likumdošana tika izdota „Latvijas Vēstneša” pielikumā „Zemes Reformas Vēstnesis” 1995- 1997.gados, kā arī ir pieejama internetā – www.likumi.lv. Pētījuma autors darba sākumposmā izmantoja drukātos avotu

Valsts likumdošanas aktus pieņēma parlaments un tā prezidijs, kā arī valdība. Jāņem vērā likumdošanas aktu pieņemšanas specifika, kura darbojās PSRS un līdz ar to arī okupētajā Latvijā. Lai gan pēc PSRS konstitūcijas AP (parlaments) tika ievēlēta brīvās demokrātiskās vēlēšanās, apstiprināja MP un kontrolēja tās darbību, praksē šīs institūcijas bija tikai simboliska butaforija. Augstākā lēmējvara PSRS bija PSKP CK Politbirojs, kuram atbildīgi bija gan AP, gan MP. Arī Latvijā līdz pat 1989.gada sākumam jebkurš AP lēmums, pat sasaukuma darba kārtība, tika saskaņota ar LKP CK, kura savukārt nozīmīgākajiem lēmumiem lūdza akceptu no PSKP CK²⁰. Situācija strauji mainījās 1989.gada sākumā, kad līdz ar LTF autoritātes pieaugumu strauji kritās LKP ietekme uz likumdošanas aktu pieņemšanu. 1989.gada 6.maijā notika līdz tam laikam nepieredzēts atgadījums – Latvijas PSR AP pieņemtajā likumā „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” netika iekļauti LKP CK apstiprināti likumprojekta labojumi. Līdzīgi kā Latvijas PSR AP, patstāvīgu politiku sāka realizēt arī izpildvara – Latvijas PSR MP. PSKP un LKP norādes tika respektētas tikai jautājumos, kuri bija saistīti ar Padomju armijas funkciju un apgādes nodrošinājumu.

Pēc LTF uzvaras Latvijas PSR AP vēlēšanās (1990.gada martā) no 1990.gada 3.maija radās situācija, kuras rezultātā LTF līderi bija izvērсуši savu darbību parlamentā, bet ministrijās darbu bija saglabājis ievērojams daudzums padomju okupācijas laika nomenklatūras ierēdņu, kuru attieksme pret radikālām reformām bija rezervēta. Līdz ar to ministriju gatavotie likumprojekti bieži neatbilda LR AP izvirzītajiem mērķiem. Šāda situācija 1990. – 1992.gados saglabājās Lauksaimniecības ministrijā, kuras ierēdņu izstrādātie priekšlikumi agrārās reformas likumdošanai²¹ ievērojami atšķīrās no LR AP apstiprinātajiem likumiem trešajā lasījumā.

Pirms apstiprināšanas AP likumprojektus apsprieda LR AP deputātu pastāvīgās komisijas. Agrārās reformas likumdošanu pirms virzīšanas parlamentam visbiežāk caurskatīja un koriģēja LR AP Lauksaimniecības un mežsaimniecības komisija (LMK), taču svarīgākos likumprojektus apsprieda arī citas komisijas, tā likumprojektu „Par zemes reformu Latvijas

izdevumus, bet vēlāk izmantoja jaunradīto iespēju ar likumiem iepazīties internetā. Tas izskaidro faktu, ka daļā atsauču kā avots minēts drukātais avots, bet daļā internets.

²⁰ Kā piemērs minams LKP CK sekretāra B. Pugo 1988.gada 3.oktobrī PSKP CK nosūtītais dokuments : „*LKP CK lūdz piekrišanu A. Gorbunova ievēlēšanai par Latvijas PSR AP Prezidija priekšsēdētāju, kurš patreiz strādā par LKP CK sekretāru*”. Līdzīgi tā paša gada 29.septembrī PSKP CK kā LPSR MP priekšsēdētājs tika rekomendēts V. E. Bresis, pievienojot pretendenta raksturojumu (LVA, 101. f., 61. apr., 116. l.).

²¹ Izsludinot agrāro reformu 1990.gada 13.jūnijā, LR AP uzdeva LR MP sagatavot un iesniegt LR AP nepieciešamo likumu un lēmumu projektus agrārās reformas nodrošināšanai, savukārt LR MP šīs funkcijas 1990.gada 31.jūlijā deleģēja jaunizveidotajai Lauksaimniecības ministrijai.

Republikas lauku apvidos” apsprieda arī Likumdošanas, Vides aizsardzības, Ekonomikas un Pašvaldību komisijas. Ar ekonomisko attiecību reformām saistītos likumprojektus (arī likumprojektu „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju”) caurskatīja LR AP Ekonomikas komisija. Situācija, kad vienas reformas – agrārās – likumdošanu izskatīja vairākas komisijas, kuras laika trūkuma, kā reizēm arī atšķirīgo uzskatu dēļ savstarpēji pietiekami nekoordinēja savu darbu, apgrūtināja vienotu agrārās reformas likumdošanas izstrādi un apstiprināšanu. Likumprojektus apsprieda arī parlamenta deputātu frakcijās, LTF frakcija, apspriežot likumprojektu „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos”, noraidīja pirms tam piecās komisijās apstiprinātu likumprojekta redakciju. Komisijas apsprieda likumprojektus arī kopīgi ar ieinteresētajām sabiedriskajām un politiskajām organizācijām. Zemes reformas likumprojektu apspriešanā 1990.gada vasarā LMK sēdēs piedalījās arī LTF, Pilsoņu komitejas, LLS un Zemnieku federācijas pārstāvji.

Svarīgāko likumprojektu pieņemšanas procesā tika izmantotas arī socioloģiskas aptaujas un tautas apspriešana. Sakarā ar agrārās reformas pamatprincipu izstrādi 1990.gadā tika veiktas divas socioloģiskas aptaujas: 1990.gada janvārī LTF organizēja lauku iedzīvotāju aptauju, lai noskaidrotu attieksmi pret iespējamu zemes atdošanu bijušajiem īpašniekiem, no 1990.gada 26.septembra līdz 5.oktobrim Lauksaimniecības ministrija organizēja aptauju, lai noskaidrotu iedzīvotāju attieksmi pret zemes reformas pamatprincipiem un kopsaimniecību nākotni. 1990.gada augustā presē tika publicētas atšķirīgas pirmajā lasījumā pieņemtā likumprojekta „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos” redakcijas, līdz septembra beigām LMK saņēma vairāk kā 200 iedzīvotāju un organizāciju priekšlikumus.

Ievēriību pelna fakts, ka bieži likumdošanas aktus, kurus bija jāapstiprina valdībai, apstiprināja LR AP Prezidijs. Kā piemēru var minēt ar LR AP Prezidija 1991.gada 21.februāra lēmumu apstiprināto nolikumu „Par Latvijas Republikas lauku apvidos realizējamās zemes reformas pirmās kārtas īstenošanu”²². Līdz ar to LR AP pēc būtības realizēja arī izpildvaras funkcijas – organizēja un kontrolēja likumu ieviešanu dzīvē²³. Situāciju, kad starp LR AP un LR Lauksaimniecības ministriju pastāvēja domstarpības par agrārās reformas realizācijas principiem, izmantoja agrārās reformas jautājumos konservatīvi noskaņoti deputāti. Brīžiem

²² LR AP un Valdības „Ziņotājs” (turpmāk – „Ziņotājs”), 1991.g., 494.lpp.

²³ Ievēriību pelna fakts, ka LR AP Prezidija pieņemtie likumdošanas akti nav atrodamī valsts institūciju datu bāzēs internetā (www.likumi.lv; www.saeima.lv), nav norādīts arī, ka šī institūcija jebkad pieņēmusi kādus likumdošanas aktus.

LR AP Prezidijs tika izmantots, lai apstiprinātu likumdošanas aktus, faktiski apejot LR AP. Laikā, kad AP un tās komisijās jau lēma par mantinieku loka paplašināšanu, vadoties pēc 1937.gada LR Civillikuma, minētais nolikums mantinieku loku vēl vairāk sašaurināja. Līdzīgi LR AP Prezidijs bez ierunām apstiprināja valsts kapitāla daļas „ar īpatnībām” privatizējamās lauksaimniecības uzņēmumos, šādi sasteigti lēmumi vēlāk bija jāmaina²⁴. Minētās nesaskaņas likumdošanas pieņemšanā sarežģīja agrārās reformas kā vienota procesa realizāciju, daudzi likumi piedzīvoja vairākkārtējus labojumus, tā 1992.gadā pieņemtais likums „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” līdz 1999.gadam tika labots septiņas reizes.

Pēc tam, kad 1993.gadā darbību bija uzsākusi 5. Saeima, parlaments pieņēma un Valsts prezidents izsludināja (jeb nosūtīja atkārtotai caurskatīšanai) likumus, bet LR MK rūpējās par likumu īstenošanu dzīvē, pieņemot attiecīgus LR MK noteikumus. Tomēr jāatzīst, ka agrārās reformas pamatprincipi un būtiskākie likumdošanas akti tika izstrādāti un pieņemti LR AP darbības laikā²⁵. 1990. – 1993.gados tika pieņemti 65 ar agrāro reformu saistīti likumdošanas akti.

LR AP un LR Saeimas stenogrammas.

Kopš publiskas pieejamības nodrošināšanas internetā²⁶, publicētajiem avotiem jāpieskaita arī LR AP un LR Saeimas stenogrammas²⁷. Debates parlamentā, apspriežot pieņemamos likumprojektus, raksturo viedokļu dažādību ekonomiskajos un politiskajos jautājumos. Parlamentārās debates pētnieciskajā darbā tika izmantotas, gan raksturojot nozīmīgāko likumu pieņemšanu, gan valsts kopējās ekonomiskās un lauksaimniecības politikas raksturojumā. Bez tam debašu dalībnieki ne tikai izteica savu personīgo viedokli kādā jautājumā, bet bieži minēja

²⁴ LR AP Prezidijs apstiprināja lēmumus, kurus faktiski pieņēma Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija. Rīta sēdē komisija lēma par valsts kapitāla daļas lielumu, bet pēcpusdienā lēmumu jau apstiprināja LR AP Prezidijs. Šādas prakses lielākais trūkums bija tas, ka bieži šī kapitāla daļa tika apstiprināta bez saskaņošanas un vienošanās ar uzņēmumu pilnsapulcēm un privatizācijas komisijām. Likums paredzēja strīdīgos jautājumus izskatīt tiesā, šajā gadījumā tiesas funkcijas faktiski pildīja LR AP Prezidijs.

²⁵ Literatūrā ir arī citi viedokļi, piemēram, Valsts Zemes dienesta ģenerāldirektors G. Grūbe uzskata, ka konstruktīvākais un produktīvākais darbs likumdošanas izstrādes jomā tika veikts pēc 5.Saeimas ievēlēšanas, sākot ar 1993.gada otro posmi. (skat. „Zemes reformai Latvijā 10 gadi”; Rīga: VZD, 2000; 85.lpp.)

²⁶ www.saeima.lv ir publiski pieejamas (laika posma no 1990.gada 3.maija līdz mūsdienām) LR parlamenta stenogrammas, kā arī atsevišķas Latvijas PSR AP 1988. – 1990.gadu sēžu stenogrammas.

²⁷ Līdzīgi, kā gadījumā ar likumdošanas aktiem, pētnieciskā darba autors sākotnēji kā avotu izmantoja LVA pieejamās LR AP un LR Saeimas stenogrammas, bet pēc iespējas ar tām iepazīties LR Saeimas mājas lapā, izmantoja internetu. Līdz ar to daļa atsauču kā avotu min LVA, bet daļa – internetu.

aktuālus faktus, aprēķinu rezultātus un skaitļus, kuri citos avotos neparādās. Lai arī šāda informācija jāvērtē pietiekami kritiski un bieži citos avotos nav atrodamā, tā ir vērtējama un respektējama. Parlamentārajās debatēs uzstājās ne tikai deputāti, bet arī ministri, likumu izstrādātāji un citas valsts amatpersonas. Pētnieciskajā darbā tiek citēti LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis, Lauksaimniecības ministrs D. Ģeģers, Lauksaimniecības ministra pirmais vietnieks A. Šķēle, Latvijas Bankas prezidents E. Repše u.c. amatpersonas, kā arī vairāki deputāti (visbiežāk A. Seile un J. Zasčērinskis).

Latvijas varas iestāžu dokumenti.

Attīstoties modernajām tehnoloģijām, kā arī īstenojot valsts politiku iespējami lielāka atklātuma virzienā, sabiedrībai ir pieejama informācija par Latvijas varas iestāžu un institūciju pieņemtajiem lēmumiem. Latvijas varas iestāžu un institūciju mājas lapās internetā ir pieejama plaša informācija, kas ir izmantota arī šajā pētnieciskajā darbā. Internets ir nodrošinājis dinamiskāku informācijas plūsmu – pieņemtie lēmumi kļūst pieejami bez arhīvu starpniecības. Pētnieciskajā darbā ir izmantoti LR Privatizācijas aģentūras, LR Valsts kontroles, LR Augstākās tiesas, LR Zemkopības ministrijas dokumenti, kas ļauj izsekot varas iestāžu lēmumiem un iegūt citu aktuālu informāciju.

Valsts akciju sabiedrības „Privatizācijas aģentūra”²⁸ mājas lapā iespējams izsekot lielo valsts uzņēmumu privatizācijas gaitai, pētnieciskajā darbā ir izmantota informācija par lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumu privatizāciju.

LR Valsts kontroles²⁹ mājas lapā publiski ir pieejama informācija par Valsts kontroles lēmumiem, pētnieciskajā darbā ir izmantota informācija par Lauksaimniecības ministrijas pakļautībā esošajos uzņēmumos 1991. – 1993.gados konstatētajām nelikumībām.

LR Augstākās tiesas³⁰ mājas lapā ir informācija par tiesas lēmumiem, pētnieciskajā darbā ir izmantoti LR Lauksaimniecības ministrijas uzņēmumu amatpersonu rīcības likumību izvērtējošas tiesvedības rezultāti.

²⁸ www.lpa.bkc.lv

²⁹ www.lrvk.gov.lv

³⁰ www.at.gov.lv

Zemkopības ministrijas³¹ mājas lapā ir informācija par ministrijas struktūru, pētnieciskajā darbā ir analizēts ministrijas vēsturei veltīts apraksts, kurš precīzi raksturo patreizējo zemo nesenās vēstures izpētes un analīzes līmeni.

Statistikas materiāli

Pētījumā izmantoti Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes un LR Statistikas pārvaldes oficiālie statistikas gadagrāmatu izdevumi³², kā arī Valsts Zemes dienesta, Lietuvas un Igaunijas statistikas biroju internetā publiskotā informācija. Statistikas materiāli izmantoti, raksturojot sociālekonomisko situāciju agrārās reformas priekšvakarā kā Latvijā kopumā, tā arī konkrēti agrārajā sektorā. Materiāli izmantoti, lai raksturotu izmaiņas sociālekonomiskajā situācijā dažādos agrārās reformas posmos un noslēgumā, kā arī salīdzinot lauksaimniecisko ražošanu Latvijā, Lietuvā un Igaunijā.

Padomju okupācijas periodā statistikas materiāli tika izdoti ar diviem mērķiem – pirmo, statistikai tradicionālo - dot plašu visaptverošu informāciju par sociālekonomisko stāvokli Latvijā kopumā, kā arī atsevišķās tautsaimniecības nozarēs un otro – politisko – lai apliecinātu padomju ekonomiskā modeļa priekšrocības un panākumus. Izdevumu ideoloģiskais ievads uzsvēra „*PSKP ekonomiskās stratēģijas pareizību*”³³. Lai gan apzināta lauksaimniecību raksturojošo datu falsificēšana Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes izdevumos nenotika³⁴, publicētie materiāli jāanalizē kritiski. Tika izmantota tāda kopējās ainas sagrozīšanas metode, kā noklusēšana. Sadaļas ar sociālekonomiskajiem rādītājiem, kuri nebija labvēlīgi okupācijas režīmam, gluži vienkārši izdevumos netika iekļautas. Par piemēru var minēt lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību. Šāda ļoti būtiska lauksaimniecību raksturojoša sadaļa statistikas gadagrāmatās vispār netika iekļauta, un tam ir tikai viens izskaidrojums – šī platība visu padomju okupācijas gadu garumā nemitīgi samazinājās. Līdzīgas metodes tika izmantotas, lai pierādītu kopsaimniecību lomas nemitīgo pieaugumu lauksaimnieciskajā ražošanā. Kopsaimniecību ražošanas apjomiem tika pieskaitīta

³¹ www.zm.gov.lv

³² Galvenie statistikas dati pieejami arī internetā – www.csb.lv

³³ *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985.gadā*. Rīga : „Avots”, 1986, 3.lpp.

³⁴ Oficiāli publicētajos datos un slepenajās amatpersonu atskaitēs esošie dati par 20.gs. astoņdesmitajiem gadiem bija identiski vai ļoti līdzīgi. Cita aina paveras, kad tiek salīdzināti neatkarīgās Latvijas un vēlākie Latvijas PSR ekonomiskie rādītāji. Ekonomiskā izaugsme tika aprēķināta nekorekti, mākslīgi samazinot 1940.gadā saražotās produkcijas vērtību un apjomus.

lauksaimnieciskā produkcija, ko tās iepirka no individuālajiem ražotājiem un tālāk realizēja valstij³⁵. Tāpat kritiski jāanalizē saražotās produkcijas kvantitatīvie rādītāji, kuros netika ņemts vērā produkcijas turpmākais liktenis – lielie uzglabāšanas un transportēšanas zudumi. Taču šajā gadījumā nevar vainot statistikas datu apkopotājus, jo maldinoša informācija tika saņemta no pašām kopsaimniecībām³⁶, kuru vadībai valsts noteikto plānu neizpilde radītu nopietnas nepatikšanas.

Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas statistikai vairs nebija jāpilda ideoloģiski uzstādījumi. Statistika atspoguļoja gan valsts attīstības pozitīvās, gan negatīvās puses. Izmantojot statistiku pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, kritiski jāizvērtē sadaļas par valsts iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti, privātajā sektorā strādājošo darba algas lielumu un saražotās produkcijas apjomiem. Lai izvairītos no nodokļu samaksas, šie rādītāji valsts iestādēm ne vienmēr tika pareizi uzrādīti.

Pētījumā izmantota Valsts Zemes dienesta³⁷ mājas lapā pieejamā statistika par lauksaimniecības zemes lietošanu, zemnieku saimniecību un citu zemes lietotāju kategoriju zemes lietotāju un īpašnieku skaitu, saimniecību platībām novados un rajonos.

Analizējot agrārās reformas rezultātus, lauksaimnieciskās ražošanas apjomi Latvijā tika salīdzināti ar attiecīgo laika posmu rezultātiem Lietuvā³⁸ un Igaunijā³⁹. Šādas, salīdzinošas, metodes pielietojums ļāva raksturot krīzi lauksaimniecībā kā reģionālu, bet ne specifisku Latvijas iekšpolitisku problēmu.

Periodiskie izdevumi.

Pētījumā izmantoti vairāki Latvijas periodiskie izdevumi, kuros atrodami sociālekonomiskajām pārmaiņām un agrārās reformas aktualitātēm veltīti raksti, kā arī valsts amatpersonu runas, atspoguļotas sabiedriski – politisku organizāciju programmas un

³⁵ *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985.gadā*. Rīga : Avots, 1986. 156. – 157. lpp.

³⁶ LVA dokumenti ļauj izsekot vairākiem gadījumiem, kad produkcijas zudumi nesaimnieciskas attieksmes dēļ bija ļoti ievērojami. Taču tās bija tikai skaļākās lietas, kuras nonāca līdz LKP CK vadībai. Lauksaimniecības uzņēmumu vadība slēpa savu neizdarību, bet LKP CK to ignorēja, jo nevēlējās nepatikšanas no augstākstāvošas instances – PSKP CK. Līdz ar to nekādi zudumu apkopšanas aprēķini netika veikti.

³⁷ www.vzd.gov.lv

³⁸ www.stat.gov.lt

³⁹ www.stat.ee

aktualitātes. Pēc informatīvā nozīmīguma un izmantošanas specifikas pētījumā izmantotos periodiskos izdevumus var sadalīt vairākās grupās.

1. Valsts izdotie oficiālie izdevumi.

Pētījumā izmantoti LKP CK izdotie periodiskie izdevumi – laikraksts „Cīņa” un žurnāls „Padomju Latvijas komunisti”⁴⁰. Šie izdevumi veidoja ideoloģisku nodrošinājumu 1985.gadā PSRS uzsāktajām ekonomiskajām un politiskajām reformām. Tika publicētas PSKP un LKP aktualitātes, komunistiskās partijas kongresu un konferenču materiāli, valsts amatpersonu runas⁴¹ un raksti. Šie materiāli ļauj izsekot PSKP oficiālajai nostājai un iecerētajiem reformu virzieniem. Pētījumā bieži oficiālie PSKP dokumenti salīdzināti un konfrontēti ar arhīvos atrodamo identiska laika perioda amatpersonu saraksti, šāda pieeja dod interesantus rezultātus. Pēc izmantošanas specifikas šai periodisko izdevumu grupai var pieskaitīt laikrakstu „Literatūra un Māksla”⁴². Laikrakstā publicētie materiāli atspoguļoja galvenā atmodas ierosinātāja - Latvijas radošās inteliģences pārstāvju nostāju nepieciešamo un notiekošo reformu sakarā. Šai grupai jāpieskaita arī laikraksts „Latvijas Vēstnesis”⁴³ un tā pielikums „Zemes Reformas Vēstnesis”⁴⁴. „Latvijas Vēstnesī” tika publicēti likumdošanas akti un to projekti, valsts amatpersonu runas un atskaites, aktuālāko reformu pirmo rezultātu analizējoši raksti. Kā īpašs agrārās reformas aktualitāšu atspoguļotājs tika izdots „Zemes Reformas Vēstnesis”⁴⁵, kurā bez likumdošanas aktiem tika publicēti parlamentāro komisiju lēmumi, ieteikumi, skaidrojumi, valsts amatpersonu komentāri. Pielikuma redakcija vēlējās paplašināt izdevuma aplūkoto problēmu un lasītāju loku, tradicionālajām sadaļām (piemēram, „Valsts Zemes dienesta lietas”; „Centrālas Zemes komisijas lietas”; „Mērniecības lietas” u.c.) pievienojot vispārējās lauku aktualitātes (piemēram, „Zemkopības lietas”; „Lauku enerģētikas lietas”; „Vides kultūras lietas” u.c.).

⁴⁰ Izmantoti 1985. – 1989.gadā iznākušie izdevumi.

⁴¹ Piemēram, PSKP ģenerālsekretāra M. Gorbačova, kā arī Latvijas amatpersonu – B. Pugo, J. Vagra, V. E. Breša, A. Briļa, P. Strautmaņa u.c runas un raksti.

⁴² Šeit runa par 1985. – 1988.gadiem, laiku līdz LTF dibināšanai.

⁴³ *Latvijas Vēstnesis* sāka iznākt 1993.gada 25.februārī, redaktors – O. Gerts.

⁴⁴ *Zemes Reformas Vēstnesis* sāka iznākt 1995.gada janvārī, atbildīgā redaktore – I. Rumbēna.

⁴⁵ Līdzīgi kā *Valdības Vēstneša* pielikums 1920 – 1937.gados iznāca *Zemes Ierīcības Vēstnesis*.

2. Periodiskie izdevumi, kuri pārstāvēja nevalstiskas sabiedriski - politiskas organizācijas.

No periodiskajiem izdevumiem kā nozīmīgākais informatīvais avots pētījumā izmantots laikraksts „Lauku Avīze”⁴⁶. Laikraksts ne tikai visplašāk atspoguļoja lauksaimniecības aktualitātes, bet 1989. – 1990. gados faktiski pildīja arī agrārās reformas alternatīva virziena atbalstītājas – LLS oficiālā laikraksta funkcijas. Avīzes redaktors V. Krustiņš vienlaicīgi bija arī LLS prezidija loceklis. Līdz ar to laikraksts publicēja visas LLS aktualitātes – programmas, kongresu materiālus, likumdošanas iniciatīvas un valžu sēžu rezolūcijas un ir nozīmīgākais avots šīs organizācijas darbības pētniecībā. Sadarbība starp „Lauku Avīzi” un LLS ievērojami mazinājās 1991.gada janvārī, pēc LLS līdera A. Kaula atklātas nostāšanās Latvijas neatkarības pretinieku pusē. Līdzīgā veidā pētījumā izmantota LTF informatīvā lapa „Atmoda”⁴⁷. Lai gan agrārājam reformai un lauksaimniecības aktualitātēm informatīvā lapa velta salīdzinoši mazāku ievērību, „Atmodā” publicēti vairāki raksti⁴⁸, kas atspoguļo LTF nostāju agrārās reformas sakarā – bezierunu īpašumtiesību atjaunošanu bijušajiem īpašniekiem, kā arī LTF organizētās agrārājiem jautājumiem veltītas socioloģiskās aptaujas rezultāti⁴⁹.

3. Citi periodiskie izdevumi.

Pētījumā izmantoti vairāki periodiskie izdevumi, kuri uzsāka darbību pēc 1990.gada 4.maija. No šīs grupas izdevumiem vislielāko vērtību agrārās reformas aktualitātēm pievērša mēnešraksts „Mans Īpašums”⁵⁰. Mēnešraksta moto bija „*palīgs zemkopim, privātuņēmējam, īpašniekam*”. Redakcijai kā autorus izdevās piesaistīt tā laika sabiedrībā pazīstamus un ietekmīgus nozaru speciālistus⁵¹. Mēnešraksts specializējās aktuālās īpašuma reformas likumdošanas un potenciālo īpašnieku tiesību izskaidrošanā. Īpaši bieži tika publicēti A. Grūtupa raksti. Izdevums jāatzīst par sava laika plašam sabiedrības lokam domātu nozīmīgāko juridisko tiesību skaidrotāju.

⁴⁶ *Lauku Avīze* sāka iznākt 1988.gada 9.janvārī.

⁴⁷ *Atmoda* sāka iznākt 1988.gada 7.oktobrī. Redaktore – E. Veidemane.

⁴⁸ Autori – žurnālisti M. Mednis, J. Paiders.

⁴⁹ *Atmoda*, 1990.gada 19.jūnijs.

⁵⁰ *Mans Īpašums* sāka iznākt 1992.gada 1.martā. Redaktors – J. Mozulis.

⁵¹ Piemēram, A. Grūtupu; J. Rozenfeldu; O. Leščinski; R. Krūmiņu; A. Apinīti; A. Seili; A. Kinnu; G. Grūbi.

Laikraksts „Diena”⁵² publicēja aktuālu informāciju par agrārās reformas gaitu, amatpersonu un agrārās reformas likumdošanas izstrādātāju⁵³ komentārus. 1992. – 1994.gados lauksaimniecības krīzes apstākļos laikrakstā publicēti vairāki aktuāli dažādu tautsaimniecības modeļu atbalstītāju raksti⁵⁴. Pētījumā izmantoti arī citi periodiskie izdevumi, kuri epizodiski pievērsās agrārās reformas aktualitātēm. Galvenā šīs periodisko izdevumu grupas⁵⁵ nozīme pētījumā ir sabiedrībā pastāvošo viedokļu dažādības izpēte un atainojums. Šeit jāpiemin, ka pārsteidzošā kārtā agrārās reformas aktualitātēm ļoti epizodiski un virspusēji pievērsās tādi astoņdesmitajos gados ietekmīgi specifiski lauksaimnieciski izdevumi, kā „Lauku Dzīve” un „Dārzs un Drava”.

Partiju un sabiedriski – politisku organizāciju izdevumi.

Pētījumā ir izmantoti partiju un sabiedriski – politisko organizāciju publicētie materiāli. Analizējot 1985.gadā PSRS uzsāktās reformas, ir izmantoti Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) dokumenti⁵⁶, kā arī tās jaunā līdera (no 1985.gada) M. Gorbačova runas⁵⁷. Salīdzinot šos materiālus ar reālo situāciju valstī, varēja konstatēt gan PSRS vadības vājo izpratni par valsts ekonomiskās krīzes cēloņiem reformu uzsākšanas posmā, gan PSRS vadības teorētiskās nostādnes ekonomisko reformu galvenajos virzienos. PSKP izdotie materiāli liecināja, cik lielu vērtību reformu uzsākšanas posmā PSRS vadība pievērsa sociālisma ideoloģisko vērtību saglabāšanai (praksē tas nozīmēja komunistiskās partijas varas monopola saglabāšanu, valsts neierobežotu kontroli pār visiem ražošanas procesiem, varas koncentrācijas saglabāšanu PSRS varas struktūrās).

Pētījumā ir izmantoti arī Latvijas Tautas frontes (LTF) publicētie dokumenti: LTF programmas, statūti, rezolūcijas, semināru materiāli. 1988. -1990.gados strauji mainījās sabiedriski – politiskā un ekonomiskā situācija PSRS un Latvijas PSR (no 1990.gada 4.maija – Latvijas Republikā), attiecīgi mainījās arī LTF programmas, kuras tika apstiprinātas LTF

⁵² *Diena* sāka iznākt 1990.gada 23.novembrī, redaktore – S. Ēlerte.

⁵³ Piemēram, O. Leščinskis, Z. Veitners.

⁵⁴ Autori – V. Krištopans, J.Āboltiņš, J. Mozulis.

⁵⁵ Bez jau pieminētas *Dienas* šajā grupā iekļautas *Neatkarīgā Cīņa*, *Latvijas Jaunatne*, kā arī *Lauku Avīze* 1991.gadā un vēlāk.

⁵⁶ *PSKP CK 1985.g. 23.aprīļa plēnuma materiāli*. Rīga:1985. 45 lpp.

⁵⁷ Gorbačovs, M. *Tautas dzīvā daiļrade*. Rīga: Avots, 1985. 61 lpp.; Gorbačovs, M. *Kardināls partijas ekonomiskās politikas jautājums*. Rīga: Avots, 1985. 47 lpp.

kongresos⁵⁸. Analizējot 1988. – 1990. gados apstiprinātās LTF programmas, kā arī salīdzinot tās ar vēlāko Latvijas Republikas valdības politiku ekonomisko reformu jomā, varēja konstatēt likumsakarīgas līdzības. Atšķirībā no LTF programmu politiskajām sadaļām, ekonomiskās politikas formulējumi aprobežojās ar teorētiskiem vispārinājumiem. LTF programmu analīze ļāva konstatēt to izstrādātāju viedokli, ka Latvijas PSR rūpnieciskā un lauksaimnieciskā ražošana būs konkurētspējīga arī pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas brīvā tirgus apstākļos. Līdzīgi tika formulēti agrārās reformas jautājumi – tika deklarēta radikālas agrārās reformas nepieciešamība, taču turpmākie konkrētāji vairs nebija tik radikāli⁵⁹. Būtiskas izmaiņas LTF agrārajā politikā 1991.gada pirmajā pusē nenotika, par ko liecina publicētie LTF nodaļu un grupu semināra materiāli⁶⁰.

Situācija mainījās pēc 1991.gada 21.augusta, kad LR AP pasludināja valstiskās neatkarības atjaunošanu. LTF 4.kongresa materiāli liecināja par radikālu pozīcijas maiņu, cita starpā zemes reformas otrajā kārtā tika pieprasīta zemes īpašumu denacionalizācija laukos⁶¹. Vienlaicīgi 1991.gada otrajā pusē strauji samazinājās LTF ietekme uz LR AP un LR MP pieņemtajiem lēmumiem un politiku, LTF dome nostājās faktiskā opozīcijā parlamentam un valdībai, līdz ar to 1992.gadā un vēlāk publicētie materiāli pētnieciskajā darbā netika izmantoti.

Memuāru literatūra.

Savas dienasgrāmatas, atmiņas un pārdomas par 20.gs. astoņdesmito gadu beigu un deviņdesmito gadu notikumiem ir publicējušas vairākas tā laika Latvijas amatpersonas. Atšķirīga bija bijušo amatpersonu pieeja memuāru veidošanā: dienasgrāmatas publicēšana, pievienojot dažus dokumentus (A. Seile); atmiņas (D. Īvāns); emocionālas pārdomas (I. Godmanis⁶²). Līdz ar atšķirīgo memuāru rakstīšanas manieri ir konstatējama dažāda rakstītā konkrētības pakāpe – dienasgrāmatā ir konkrētizēts notiekošā datums, atmiņās – laika posms.

⁵⁸ *Latvijas Tautas frontes programma. Latvijas Tautas frontes statūti.* Rīga: Avots, 1988. 23 lpp.; *Latvijas Tautas frontes 2.kongress. Programma, statūti, rezolūcijas.* Rīga: LTF izdevniecība, 1990. 32 lpp.; *Latvijas Tautas fronte. 3.kongress. Programma, statūti, rezolūcijas.* Rīga: LTF izdevniecība, 1990. 23 lpp.;

⁵⁹ LTF programmu ekonomisko sadaļu izstrādi 1988. – 1990.gados vadīja A. Kalniņš, kuram pēc 1990.gada 4.maija LR AP uzticēja ekonomisko reformu un privatizācijas procesus. Vēlāk A. Kalniņš saņēma pamatotu kritiku par ekonomisko reformu procesu kavēšanos.

⁶⁰ *Latvijas Tautas frontes nodaļu un grupu aktīva seminārs. Jūrmala, 1991.gada 1., 2.jūnijs.* Rīga: LTF, 1991. 32 lpp.

⁶¹ *LTF 4.kongress. Rīcības programma. Rezolūcijas. Statūtu grozījumi.* Rīga: LTF, 1991., 11.lpp.

⁶² Utena Ilze. *Cilvēks Godmanis.* Rīga: Jāņa sēta, 1997. 207 lpp.

Agrārās reformas jautājumiem memuāru rakstītāji bieži nav pievērsušies, vai pievērsušies tikai epizodiski, arī kritiski jāvērtē atmiņu, kā vēstures avota, ticamības pakāpe, atmiņas tomēr papildina citu vēstures avotu sniegto informāciju. Atmiņas sniedz papildus informāciju, citos avotos neatrodamus faktus gan par Latvijas amatpersonu pārrunām ar PSRS vadību Maskavā⁶³, gan cīņu par varu Latvijā 1990. – 1991.gados, tostarp ar agrāro reformu saistītu personāliju rīcību⁶⁴. Līdzīgi atmiņās atrodamas precīzas, kaut epizodiskas, norādes uz LR AP komisijās notikušajām debatēm, kuru saturs komisijas sēžu stenogrammās nav norādīts⁶⁵, publicēti dokumenti⁶⁶, kā arī raksturotas pirmās dažādu ieinteresēto pušu sadursmes cīņā par īpašumiem⁶⁷.

Pētnieciskajā darbā izmantotā literatūra.

Pētnieciskajā darbā izmantota :

1. Zinātniskā literatūra un publicistika, kas veltīta laika posmam kopumā;
2. Agrārai reformai veltīta literatūra;
3. Specifiska nozaru literatūra;
4. Citus Latvijas 20.gadsimta agrārās vēstures laika posmus raksturojoša literatūra.

Laika posmu kopumā raksturojoša literatūra.

Raksturojot zinātnisko literatūru un publicistiku, kas veltīta 20.gs. astoņdesmito gadu otrajai pusei un deviņdesmitajiem gadiem, vispirms jāakcentē, ka šī literatūra galvenokārt ir veltīta laika posma politiskajiem notikumiem : politiskajām reformām PSRS, jaunu sabiedriski – politisku organizāciju dibināšanai, Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanai⁶⁸. Laika posma sociāli ekonomiskās norises - PSRS ekonomiskās telpas

⁶³ Īvāns Dainis. *Gadījuma karakalps* Rīga : Vieda, 1995. 271 – 273.lpp.

⁶⁴ Turpat, 263 – 270.lpp.

⁶⁵ Seile Anna. *Annas burtnīciņas*. Rīga : Mans īpašums, 1997. 126.lpp.

⁶⁶ Anna Seile savu atmiņu krājumā publicējusi dokumentus – LR Valsts kontroles atzinumus par Lauksaimniecības ministrijas uzņēmumu darbību (skat Seile Anna. *Annas 2.burtnīciņa*. Rīga: „Avots”, 1999. 183. – 191.lpp.).

⁶⁷ Seile Anna. *Annas burtnīciņas*. Rīga : Mans īpašums, 1997. 120 – 122.lpp.

⁶⁸ Citi vēstures pētnieki komentēt šos notikumus izvairās, atsaucoties uz citiem avotiem, piemēram, Visvaldis Lācis atsaucas uz grāmatu „Latvijas valsts atjaunošana 1986 – 1993” (skat. Lācis Visvaldis. *Latviešu zemes un tautas vēsture*. Rīga : Vieda, 2006. 646.lpp.).

sabrukums un šī procesa sekas Latvijā, detalizēti pagaidām maz pētītas. Šī laika posma sociāli – ekonomiskajiem procesiem veltīti apjomīgi pētījumi Latvijā pagaidām nav veikti.

1998.gadā tika izdots krājums „Latvijas valsts atjaunošana 1986. – 1993.”⁶⁹ Krājumā⁷⁰ raksturota situācija Latvijā padomju okupācijas laika posmā (līdz 1985.gadam)⁷¹, sabiedriski – politiskie notikumi 1986. – 1993.gados: pirmo sabiedriski politisko organizāciju dibināšana; LTF izaugsme un uzvara LPSR AP vēlēšanās; LKP krīze un šķelšanās; politisko partiju dibināšanās Latvijā. Izdevumam pievienota svarīgāko notikumu hronika 1986. – 1993.gados.

2001.gadā izdotajā krājumā „Latvija divos laikposmos: 1918 – 1928 un 1991 – 2001”⁷² rakstu autori⁷³ aptvēruši plašu pētniecības tēmu loku, sākot no salīdzinošās vēstures, Latvijas valstiskās kontinuitātes problēmām, politiskajām partijām atjaunotajā Latvijā, līdz aktuālu ekonomikas jautājumu un nākotnes perspektīvu analīzei.

2005.gadā izdotajā grāmatā⁷⁴ „Latvijas vēsture. 20. gadsimts.”⁷⁵ dots līdz šim precīzākais 20.gs. astoņdesmito⁷⁶ un deviņdesmito gadu notikumu apkopojums⁷⁷. Īpaša uzmanība grāmatā pievērsta Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas tiesiskajiem aspektiem, valsts pārvaldes uzlabošanai.

Latvijā veikto pētījumu virzieni un to rezultāti skaidro pētnieciskā darba autora centienus detalizēti aplūkot sociāli – ekonomiskos procesus Latvijā 1985. – 1991.gados kopumā, kā arī Latvijas varas iestāžu (tostarp arī LKP vadības) attiecības ar PSRS centrālajām valsts pārvaldes struktūrām Maskavā. Šie jautājumi šobrīd īpaši maz sīkāk pētīti, bet bez to analīzes nav iespējams veikt agrāras reformas pētniecību.

⁶⁹ *Latvijas valsts atjaunošana 1986. – 1993.* Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 1998. 528 lpp.

⁷⁰ Krājuma rakstu autori : V. Blūzma, O. Celle, T. Jundzis, D.A. Lēbers, E. Levits, Ļ. Zīle.

⁷¹ Apakšnodaļas „*Latvija padomju varā*” autors – E. Levits.

⁷² *Latvija divos laikposmos: 1918 – 1928 un 1991 – 2001.* Rīga : „LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds”, 2001. 486 lpp.

⁷³ Krājuma rakstu autori : Ļ. Zīle (redaktore), I. Butulis, I. Feldmanis, A. Zunda, A. Gūtmanis, D. A. Lēbers, J. Taurēns, B. Rivža, P. Cimdiņš, I. Zelmene, I. Kreituse, Z. Indriksone, D. Dūra, I. Gundare, V. Bluzma, T. Jundzis, I. Mednis, M. Antonevičs, L. Dribins, I. Apine, J. Ritenis, V. P. Karnups, A. Kalvītis, U. Osis, O. Kehris, J. Stabulnieks, E. Karnītis.

⁷⁴ Autoru kolektīvs – D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis (zinātniskais redaktors), A. Stranga, A. Zunda.

⁷⁵ *Latvijas vēsture. 20.gadsimts.* Rīga : Jumava, 2005. 446 lpp.

⁷⁶ Grāmatā nav norādīti autoru izmantotie vēstures avoti, kas aprūtinā dažu, pēc pētnieciskā darba autora domām diskutējamu, vēstures faktu precizēšanu.

⁷⁷ Nodaļu autore – Daina Bleiere.

Pēc PSRS sabrukuma 1991.gadā vēsturnieki un politologi centās skaidrot, kādi faktori un cik lielā mērā šo sabrukumu ietekmēja. Šeit jāakcentē, ka ārpus Latvijas robežām veiktie pētījumi skata problēmu no cita rakursa. Ja Latvijas autorus vieno Latvijas neatkarības atjaunošanas ideja un līdz ar to PSRS sabrukums raksturots kā viennozīmīgi pozitīvs process, tad Krievijas autori PSRS lielā mērā personificē ar mūsdienu Krieviju, līdz ar to PSRS sabrukums raksturots vairāk negatīvi, kā pozitīvi. PSRS sabrukumu emocionāli nespēja pieņemt tās pēdējais vadītājs – M. Gorbačovs⁷⁸, kā negatīvu parādību raksturo citi autori. Noraidot viedokli, ka PSRS sabrukumu izraisīja Rietumvalstu, īpaši ASV, organizēta sazvērestība⁷⁹, mūsdienu Krievijā dominē viedoklis, ka galvenie sabrukuma cēloņi bija stratēģiskas kļūdas ekonomisko reformu realizācijā⁸⁰, kā arī mēģinājumi noslēgt citu, „brīvprātīgu”, Savienības līgumu. Kā citi PSRS ekonomiskās krīzi un sabrukumu veicinoši faktori tika minēti arī ilgstoša īpaši neveiksmīga lauksaimniecības politika un strauja naftas cenu krišanās brīdī, kad PSRS uzsāka ekonomiskās reformas⁸¹. Tika atzīta Baltijas īpašā loma PSRS sabrukuma procesos. Par M. Gorbačova lielāko politisko kļūdu tika atzīta vēlme par katru cenu noturēt PSRS sastāvā arī Baltijas valstis, rezultātā upurējot visas valsts centralizāciju⁸². Tika izvirzīta arī versija, ka 1990.gadā jau faktiski bija izveidota jauna, demokrātiska PSRS, kura spētu pārvarēt ekonomisko un politiski krīzi⁸³, kā arī saglabāt pasaules lielvaras statusu⁸⁴.

Agrārai reformai veltīta literatūra.

Līdz 2007.gadam ir iznākušas vairākas autoru vai autoru kolektīvu monogrāfijas, rakstu un tēžu krājumi, kurus jāpieskaita agrārai⁸⁵ reformai veltītajai zinātniskajai literatūrai.

⁷⁸ Skat. Горбачев М. *Декабрь – 1991. Моя позиция.*, Москва : Новости, 1992.

⁷⁹ Idejas par to, ka PSRS sabrukumu veicināja ASV prezidenta R. Reigana stingrā ekonomiskā politika, ir atrodamas arī Rietumvalstu literatūrā (piem. Швейцер П. *Победа*, Минск: 1995.).

⁸⁰ skat. Шубин А., *От застоя к реформам. СССР в 1977 – 1985..* Москва, 2001.

⁸¹ Skat. Гайдар Е. *Гибель империи.* Москва: РОССПЕН; 2006.

⁸² Шубин А. *Парадоксы перестройки. Упущенный шанс СССР*, Москва : Вече, 2005, стр.261.

⁸³ Šādam viedoklim nepiekrīt pētnieciskā darba autors, nopietnas iekšpolitiskas reformas netika veiktas. Ilgstošāka PSRS vienotības noturēšana radītu tikai smagākas sabrukuma sekas, iespējams, pašas Krievijas teritoriālu sadrumstalotību.

⁸⁴ Шубин А. *Парадоксы перестройки. Упущенный шанс СССР*, Москва : Вече, 2005, стр.444.

⁸⁵ Diemžēl literatūrā bieži tiek jaukta agrārās reformas terminoloģija. Daudzi autori par agrāro reformu dēvē zemes reformu, citi min „zemes (agrāro)” reformu. Tas pats attiecināms uz periodiskajiem izdevumiem. Pat agrārai reformai specifiski veltīts „Latvijas vēstneša” pielikums tika nodēvēts par „zemes reformas vēstnesi”, bet

Jākonstatē agrārājam reformai veltītās literatūras īpatnība – visus darbus, lai arī dažādi var vērtēt to kvalitāti, pēc to noformējuma ir jāpieskaita zinātniskajai literatūrai. Publicistiski darbi par agrāro reformu pagaidām nav izdoti.

Pirms aplūkot izdotos darbus atsevišķi, jānorāda, ka vislielāko aktivitāti agrāras reformas vērtējumā izrādīja ar LLU Jelgavā saistītie lauksaimniecības speciālisti un mācībspēki. Atmosfērā laikā, vēl pirms 1990.gada 4.maija, vairāki lauksaimniecības speciālisti aktīvi iesaistījās agrārās reformas pamatprincipu izstrādē. Taču, kad situācija lauksaimnieciskajā ražošanā pasliktinājās, bet LR AP apstiprinātā agrārās reformas likumdošana kā prioritātes apstiprināja zemes atdošanu bijušajiem īpašniekiem un kopsaimniecību lomu strauju samazināšanu, vairāki Latvijā pazīstami lauksaimniecības speciālisti nostājās pretējās pozīcijās. Īpašus iebildumus izpelnījās zemes reformas un privatizācijas likumdošanas daļēja piemērošana arī lauksaimniecības zinātnes un mācību iestādēm. Savukārt vairāki ietekmīgi politiķi un juristi nostājās principiālās bijušo īpašnieku tiesību atjaunošanas un kopsaimniecību kā uzņēmējdarbības veida likvidēšanas pozīcijās. Abu viedokļu aizstāvji pie tam uzskatīja, ka viņu viedoklis likumdošanā nav pietiekami ievērots.

Agrārai reformai veltītas monogrāfijas.

1995.un 2003.gados tika izdota Artura Boruka⁸⁶ monogrāfija „Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā”⁸⁷. Otrajā izdevumā bija plašāks un precīzāks 1988. - 1996. gadu notikumu atainojums, taču abus izdevumus vienoja autora negatīvs agrārās reformas rezultātu vērtējums. Runājot par agrārās reformas pirmsākumiem, autors akcentēja valdības lomu un iniciatīvu : „Pie tam lauku pārbūves ideja, kā jau atzīmējam, nāca no augšas, no valdības aprindām ar nolūku izmainīt līdzšinējo, šauri noteikto ideoloģisko un ekonomisko bāzi.”⁸⁸ Analizējot agrārās reformas likumdošanu, autors saskatīja radikālas atšķirības starp 1990.gada likumu „Par zemes

tajā tika iekļautas „agrārās reformas lietas”. Pētnieciskā darba autors uzskata, ka terminoloģija precīzi atrunāta LR AP 1990.gada 13.jūnija lēmumā „Par agrāro reformu” : „Agrārās reformas ietvaros valdībai realizēt: zemes reformu; ekonomisko attiecību reformu; agrārnozares vadības reformu.”.

⁸⁶ Dr.hab.lauks. A. Boruks ir zemes kadastra speciālists, piedalījies agrārās reformas projekta izstrādē 1989.-1990.gados. LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijas sēdēs A. Boruks aizstāvēja privatizējamo selekcijas staciju, mācību un izmēģinājuma saimniecību saglabāšanu pilnīgā valsts kontrolē, neslēpa savu skeptisko attieksmi pret privatizāciju kā tādu.

⁸⁷ Rīga : Grāmatvedis, 1995. 449.lpp.; Jelgava : LLU, 2003. 717.lpp.

⁸⁸ Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Jelgava : LLU, 2003. 608-609.lpp.

reformu LR lauku apvidos” un 1992.gada likumu „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” : „Salīdzinot ar 1990.gada likumu „Par zemes reformu LR lauku apvidos”, likumā par zemes privatizāciju parādījās dažas jaunas koncepcijas, kas būtiski grozīja likuma saturu : mainīja zemes reformas mērķi, atsakoties no zemes īpašuma tiesiskās, sociālas un ekonomiskās pārkārtošanas un zemniecības atbalstīšanas, kā arī zemes lietošanas efektivitātes nodrošināšanas, un uzsverot tikai bijušo īpašnieku (vai viņu mantinieku) tiesības saņemt atpakaļ 1940.gada 21.jūlijā piederējušo īpašumu. Ar to būtiski cieta esošo lietotāju tiesības.”⁸⁹ Autors pamatoti norādīja uz sarežģījumiem zemes reformas realizācijā, kas radās, paplašinot bijušo īpašnieku mantinieku loku. A. Boruks kritizēja bijušo zemes īpašumu dalīšanu mantinieku starpā, kas „runāja pretim zemes racionālas izmantošanas principiem”⁹⁰. Analizējot privatizāciju, autors norādīja, ka „privatizācijas likums deva iespēju zināmam slānim privatizāciju izmantot savtīgos nolūkos”⁹¹ un faktiski noraidīja kopsaimniecību sadalīšanu : „Par statūtsabiedrībām pārvērstiem kolhoziem un valsts saimniecībām nebija dota iespēja turpināt ražošanu, jo ik brīdi varēja pieprasīt un privatizēt kādu ražošanas objektu”⁹². Ar privatizācijas realizāciju autors saistīja lauksaimniecības sabrukumu deviņdesmito gadu vidū : „Sakarā ar minētajiem noteikumiem daudzās vietās uz laukiem radās bezdarbs, (...) lielas zemes platības palika neapsaimniekotas.”⁹³ Krīzē lauksaimniecībā kā citu svarīgu faktoru autors minēja valdības politiku: „(lauksaimniekiem) daudzkārt trūka vajadzīgo zināšanu, apgrozāmā kapitāla un valdības atbalsta. Vissvarīgākais bija pēdējais faktors, un tieši tā visvairāk pietrūka valdības locekļu konceptuālās politikas dēļ.”⁹⁴ Līdz ar to autors agrārās reformas realizāciju vērtēja vairāk negatīvi, kā pozitīvi, bet lauksaimniecības produkcijas apjomu krišanu deviņdesmito gadu pirmajā pusē vairāk skaidro ar kļūdainu valdības politiku, ne straujām sociālekonomisko un tirgus nosacījumu izmaiņām. Jāpiemin interesanta nianse- agrārās reformas kritisko vērtējumu autors arī atkārtotajā, papildinātajā izdevumā ir atstājis vārds vārdā nemainīgu⁹⁵. Autors monogrāfijai bija piesaistījis vairākus

⁸⁹ Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Jelgava : LLU, 2003, 613.lpp.

⁹⁰ Turpat.

⁹¹ Turpat, 620.lpp.

⁹² Turpat.

⁹³ Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Jelgava : LLU, 2003. 620.lpp.

⁹⁴ Turpat, 632.lpp.

⁹⁵ Arī krājumā „*Zemes izmantošana un kadastrs Latvijā*” (Rīga : LLU Skrīveru zinātnes centrs; LR Valsts Zemes Dienests; 2001) A. Boruks reformas vērtējumā citē 1995.gada izdevumu.

recenzentus.⁹⁶ Analizējot monogrāfiju kopumā, jāsecina, ka autors labi orientējies padomju okupācijas lauksaimniecības politikā, veiksmīgi analizējis izmaiņas lauksaimnieciskajā ražošanā pēc kolektivizācijas. Savukārt, analizējot laika posmu pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, autors brīžiem vairāk ietekmējies no personīgām emocijām, kā faktiskās situācijas analīzes.

Līdzīga nostāja bija monogrāfijas „Agrārās politikas koncepcija tautsaimniecības struktūrp politikas aspektā”⁹⁷ autoram Ervidam Grinovskim⁹⁸. Autors kritiski vērtēja ne tikai agrāro reformu un valsts lauksaimniecības politiku, bet arī visas valsts ekonomiskās politikas stratēģiju, kuru raksturoja šādi : „*Tautsaimniecības totāla sagrāve, lielas sabiedrības daļas pauperizācija, sīko un vidējo noguldītāju aplaupīšana komercbankās. To visu attaisnot ar vēsturisku determinanti var tikai tie, kas paši vainīgi un no tā iedzīvojušies.*”⁹⁹ Autors minēja arī konkrētos vainīgos¹⁰⁰, pārmeta Latvijas amatpersonām „*administratīvās zinātnes*” radīšanu, kura kalpojot valsts (noziedzīgajām) interesēm un pasūtījumiem¹⁰¹. Monogrāfijas nodaļā „Agrārās krīzes cēloņu analīze” E. Grinovskis kritiski vērtēja jaunizveidotās zemnieku saimniecības : „*Tika radīti nīkuļi, nevis saimnieki*”¹⁰², pauda viedokli, ka ražošana jā saglabā, kaut tā nes zaudējumus. Lai gan autors monogrāfiju prezentē kā „*alternatīvu pragmatiski ievirzītu valsts nacionālās ekonomikas koncepciju*”, monogrāfijas analītiskā puse jāvērtē kā vāja¹⁰³.

Salīdzinot abas augšminētās monogrāfijas, konstatējamas kopīgas iezīmes:

1. Autori izvēlējušies relatīvi šauru avotu loku – publicētos avotus (valsts likumdošanas aktus, periodiskos izdevumus un dažādus statistikas materiālus).

⁹⁶ Grāmatas recenzenti – dr.hab.lauks. A. Runce; dr.hist. Dz. Liepiņa; prof., dr.ek. V. Pirksts; dr.lauks. R. Stalbovs.

⁹⁷ Grinovskis E. *Agrārās politikas koncepcija tautsaimniecības struktūrp politikas aspektā*. Rīga : „Latvijas Zinību biedrība, LLU”, 1996. 86 lpp.

⁹⁸ Monogrāfijas autors - dr.hab.oec., LLU profesors.

⁹⁹ Grinovskis E. *Agrārās politikas koncepcija tautsaimniecības struktūrp politikas aspektā*, Rīga : Latvijas Zinību biedrība, LLU, 1996. 8.lpp.

¹⁰⁰ Starp tiem M. Gaili, V. Krištopanu, A. Kiršteinu, R. Zīli, Ed. Krastiņu, E. Repši, J. Rimševicu.

¹⁰¹ Grinovskis E. *Agrārās politikas koncepcija tautsaimniecības struktūrp politikas aspektā*, Rīga : Latvijas Zinību biedrība, LLU, 1996. 86.lpp.

¹⁰² Turpat, 26.lpp.

¹⁰³ Kā piemēru var minēt E. Grinovska aprēķinus, ka Latvijas Banka mākslīgi uztur Lata kursu 5 līdz 6 reizes augstāku. Autora arguments – ASV par attiecīgā laika posmā nopelnīto strādnieks var nopirkt 3 līdz 4 reizes vairāk, aprēķinu veikšanai autors izmanto formulu „3 – 4 : 0,55”. Tādus faktorus, kā atšķirīgs darba ražīgums, autors pat nepiemin.

2. Autori krīzi lauksaimnieciskajā ražošanā 20.gs. deviņdesmito gadu pirmajā pusē ir saistījuši ar realizēto agrāro reformu, taču nav to analizējuši kontekstā ar globāliem procesiem reģionā (PSRS ekonomiskās sistēmas sabrukums u.c.).

Neraugoties uz konstatētajiem trūkumiem, abas monogrāfijas jāvērtē kā zinātniskā literatūra, kas pauda ievērojamas lauksaimniecības speciālistu daļas attieksmi pret procesiem Latvijas lauksaimniecībā 20.gs. deviņdesmito gadu pirmajā pusē.

Pozitīvi, no juridisko tiesību aspekta, agrāro reformu ir vērtējis Osvalds Joksts¹⁰⁴ monogrāfijā „Zemes reforma Latvijā un tās tiesiskais nodrošinājums 1990. – 2005.”¹⁰⁵. Par zemes reformas sākumu autors uzskatīja 1989.gada 6.maiju¹⁰⁶, (Latvijas PSR likums „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR”), par salīdzinoši progresīvāku, salīdzinājumā ar zemes reformu Latvijas lauku apvidos, uzskatīja zemes reformu pilsētās. To autors ir pamatojis ar plaša mantinieku loka noteikšanu jau pilsētu zemes reformas izsludināšanas brīdī, kā arī ar juridisko personu tiesībām atgūt savus īpašumus¹⁰⁷. Monogrāfijā minēti daudzi piemēri no tiesu prakses, kur risinātas ar zemes reformu saistītas konfliktsituācijas. Monogrāfijā ir izmantots plašs avotu klāsts, kā atsauču avots bieži ir izmantotas valsts iestāžu mājas lapas internetā¹⁰⁸.

Agrārai reformai veltītas kolektīvas monogrāfijas.

1995. gadā iznākušās monogrāfijas „Īpašuma reforma Latvijā”¹⁰⁹ autori Andris Grūtups un Edmunds Krastiņš¹¹⁰ ir izvairījušies dot agrārās reformas vērtējumu, pamatojot šo nostāju: „*Jebkuru reformu var novērtēt tikai no laika ziņā tālāka atskaites punkta un reformatoru liktenis vienmēr bijis vienāds – līdzgaitnieku neizpratne un nosodījums*”¹¹¹. A. Grūtups, gan

¹⁰⁴ O. Joksts – dr.habil.jur.,profesors, Latvijas Policijas akadēmijas civiltiesību katedras vadītājs (2005.g.).

¹⁰⁵ Joksts O. *Zemes reforma Latvijā un tās tiesiskais nodrošinājums 1990. - 2005.* Rīga : Multineo, 2006. 240 lpp.

¹⁰⁶ Turpat, 34.lpp.

¹⁰⁷ Turpat, 52.lpp.

¹⁰⁸ www.vzd.gov.lv u.c..

¹⁰⁹ Grūtups A., Krastiņš E.. *Īpašuma reforma Latvijā* Rīga : „Mans īpašums”, 1995. 370 lpp.

¹¹⁰ Grāmatas autori bija LR AP deputāti, piedalījās agrārās reformas likumdošanas izstrādē. A. Grūtups vadīja denacionalizācijas likumprojektu izstrādes darba grupu, aktīvi piedalījās zemes reformas likumdošanas izstrādē, uzturēja iniciatīvas par bijušo īpašnieku un viņu mantinieku tiesību paplašināšanu.

¹¹¹ Grūtups A., Krastiņš E.. *Īpašuma reforma Latvijā.* Rīga : Mans īpašums, 1995. 192.lpp.

norādot, ka nav ekonomists, lauksaimniecības produkcijas un dzīves līmeņa krišanos laukos ir skaidrojis kā objektīvu parādību strauju pārmaiņu laikā¹¹².

A. Grūtups ir analizējis tādas nozīmīgas agrārās reformas sadaļas kā zemes reforma un kopsaimniecību privatizācija, E. Krastiņš ir detalizēti analizējis privatizācijas procesu kopumā, sākot no pirmajām koncepcijām 1990.gadā vēl pirms PSRS sabrukuma, līdz atsevišķu uzņēmumu grupu, tanī skaitā pārtikas rūpniecības un agroservisa, privatizācijai. A. Grūtups ir veicis pieņemto likumdošanas aktu juridiski – tiesisko analīzi, ir centies agrārās reformas likumdošanas veidošanu atainot kā nepārtrauktu neatgriezenisku procesu. Pretrunīgo faktu, ka zemes reformas lauku apvidos un pilsētās tika uzsāktas pēc atšķirīgiem principiem, autors ir skaidrojis ar objektīviem un subjektīviem faktoriem – lauksaimniecības nozaru speciālistu klātbūtni LTF, spēcīgu ekonomisko stimulu un savlaicīgu koncepciju izstrādi attiecībā uz zemes reformu lauku apvidos. Autors uzskatīja, ka zemes reformai lauku apvidos bija „*pozitīva ietekme uz pilsētu zemju reformas likuma izstrādi, jo lauku zemes reforma kalpoja par sava veida aprobētu prototipu, pēc kura varēja vadīties.*”¹¹³ Autors neslēpa, ka 1937.gada Civillikuma atjaunošanai „*mantinieku loka paplašināšana bija viens no spēcīgākajiem stimuliem (...), jo LPSR 1963.gada Civilkodeksa sašaurinātais mantinieku loks, kurš pamatā nodrošināja valsts interešu aizsardzību, nonāca pretrunā ar bijušo īpašnieku centieniem atgūt atņemtos īpašumus.*”¹¹⁴

Autori monogrāfijā ir izmantojuši publicētus un nepublicētus avotus, to papildinājuši ar plašiem likumprojektu, likumdošanas aktu, Saeimas komisiju un plenārsēžu stenogrammu citātiem. Darbā ir izmantoti arī specifiski nepublicēti avoti - citu agrārās reformas likumdošanas izstrādātāju vēstules monogrāfijas autoriem, piemēram, R. Zīles¹¹⁵, kurš ir apliecinājis, ka jau 1989.gadā, uzsākot darbu pie privatizācijas koncepcijas laukos, mērķis ir bijis kopsaimniecību kā uzņēmējdarbības formas likvidācija¹¹⁶. Monogrāfijai autori ir piesaistījuši plašu recenzentu loku.¹¹⁷

¹¹² Grūtups A., Krastiņš E.. *Īpašuma reforma Latvijā* Rīga : Mans īpašums, 1995, 192.lpp.

¹¹³ Turpat, 74.lpp.

¹¹⁴ Turpat, 215.lpp.

¹¹⁵ Roberts Zīle 1989.gadā bija Latvijas valsts Agrārās ekonomiskās institūta līdzstrādnieks, 1990.-1991.gadā piedalījās likumprojekta „par Lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” izstrādē.

¹¹⁶ Grūtups A., Krastiņš E.. *Īpašuma reforma Latvijā* Rīga : Mans īpašums, 1995. 187.-188.lpp.

¹¹⁷ Grāmatas recenzenti ar agrāro reformu saistītās jomās (recenzēšanas joma, ieņemamais amats 1995.gadā): Lauku zemes reforma – Oļģerts Leščinskis, LR 5.Saeimas deputāts; uzņēmumu privatizācija – Andrejs Tinkuss, privatizācijas aģentūras direktors; Ivars Ēlerts, Valsts īpašuma fonda departamenta direktora vietnieks; Andris Šķēle, uzņēmējs; lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizācija – Raimonds Krūmiņš, LR

Agrārai reformai veltītu rakstu un tēžu krājumi.

Agrārai reformai veltītu krājumu izdošanu organizēja Valsts Zemes dienests (VZD). Neskatoties uz to, ka krājumu veidotāji dīvainā kārtā centās mazināt šo izdevumu nozīmi, ievadvārdos rakstot, piemēram, „Šī grāmata nepretendē uz dziļi pamatotu zemes reformu izvērtējošu darbu.(...)Grāmatā nav atrodami viennozīmīgi, visaptveroši secinājumi.”¹¹⁸, pēc satura un noformējuma šie krājumi ir jāpieskaita zinātniskajai literatūrai, pie tam par līdz šim plašākajai un analītiskākajai īpaši agrārai reformai veltītajai.

2000.gadā VZD izdeva krājumu¹¹⁹ „Zemes reformai Latvijā 10 gadi”¹²⁰. Starp krājuma nodaļu autoriem nebija vienprātības par reformas rezultātiem, būtiskāko lēmumu pieņemšanas termiņiem. Priekšvārdā G. Ulmanis rakstīja : „*Es atkal un atkal uzdodu šo jautājumu – vai bija arī citi varianti, kā izdarīt zemes reformu. Un nevaru atrast citu atbildi, kā tikai to, ko izvirzījuši un realizējuši reformas autori.*”¹²¹ A. Seile norādījusi, ka agrārā reforma tika uzsākta pēc 1990.gada 4.maija, pirms tam bija veiktas tikai iestrādes, savukārt Z. Berezovskis norādīja, ka „*reāla agrāra reforma*” sākās 1988.gadā, bet zemes reforma ar 1990.gada 13.jūniju¹²². Kritisks par agrāro reformu un tās rezultātiem ir bijis G. Grūbe, dodot netiešu mājieni, ka tā ir mazāk veiksmīga, kā 20.gs. 20. – 30. gados realizētā, kad „*agrārās reformas likums bija ne vien labi uzrakstīts, bet arī piemērots mūsu tautas un valsts tālaika vajadzībām.*” G. Grūbe ir asi kritizējis zemes reformu pilsētās („*saskatām nepilnības jau pašā tiesiskajā nodrošinājumā*”), ir norādījis, ka „*ar 1993.gadu zemes reformas gaitā notika radikāls pavērsiens pozitīvā virzienā, (...), jaunievelētā 5.Saeima aktīvi pilnveidoja likumdošanas aktus, bet (...) periodu no 1990. līdz 1993.gadam varētu nosaukt par zemes reformas sākotnējo jeb sagatavošanas periodu*”¹²³. G. Grūbe pamatoti kritizēja reformas gaitā pieļautās dalītās ēku un zemes īpašuma

Valsts zemes dienesta Ekonomikas daļas vadītājs; LR Civillikuma atjaunošana un īpašuma reforma – Gunta Višņakova, LR Saeimas Juridiskā biroja vecākā konsultante.

¹¹⁸ *Zemes reformai Latvijā 10 gadi*. Rīga : VZD, 2000. 3.lpp.

¹¹⁹ Pēc būtības grāmata veltīta agrārai reformai, par ko liecina vairāku autoru virsrakstu formulējumi (piemēram, „*Agrāro (zemes) reformu vēsturisks apskats*”; „*Agrārās (zemes) reformas nepieciešamība un pamatnostādnes*”).

¹²⁰ *Zemes reformai Latvijā 10 gadi* Rīga : VZD; 2000. 160 lpp.

¹²¹ Turpat, 5.lpp.

¹²² Turpat, 52.lpp.

¹²³ Pētnieciskā darba autors šādam vērtējumam nepiekrīt – G. Grūbes nosauktos „*svarīgos likumdošanas aktus*” pieņēma LR AP 1992. – 1993.gados, bet 5.Saimas darbības sākuma laiks raksturīgs ar būtisku kritumu pieņemto

tiesības, norāda, ka „pateicoties zemes reformai, sasniegti divi būtiski politiski mērķi – ar īpašumtiesību atjaunošanu bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem dots būtisks ieguldījums Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas procesā, ka arī parādīta politiska vēlme paplašināt un nostiprināt zemes privātīpašuma lomu sabiedrībā”¹²⁴.

Līdzīgi bija veidots 2002.gadā iznākušais rakstu krājums „Zeme : mana, tava, mūsu...”¹²⁵. Krājums bija veltīts Valsts Zemes dienesta 10 darbības gadiem, atsevišķu nodaļu autori ir bijuši agrārās reformas veidotāji, sabiedrībā pazīstami cilvēki¹²⁶. Krājumā bija iekļauts vēsturisks apskats, agrārās reformas likumdošanas analīze, zemes lietošanas un lauksaimnieciskās ražošanas apskats, bija izmantota interesanta pieeja, raksturojot agrāro reformu – ir atspoguļotas norises Latvijas lielākajā – Dundagas pagastā. Krājuma noslēgumā bija apkopoti agrārās reformas izstrādātāju viedokļi no īpaši šim gadījumam organizētas diskusijas. Diskusija labi raksturoja viedokļu dažādību agrārās reformas izstrādātāju un realizētāju vidū – sākot no pozitīviem reformas vērtējumiem, visbeidzot ar pilnīgiem rezultātu noliegumiem.

VZD veidotie rakstu krājumi ir būtisks ieguldījums agrārās reformas pētniecībā, kā liels panākums vērtējams dažādus viedokļus pārstāvošu nozaru speciālistu piesaiste. Lai arī konstatējama atšķirīga katra autora individuāla attieksme pret pētījumā izmantotajiem avotiem, atšķirīgais vairāku autoru agrārās reformas vērtējums ir argumentēts, nevis politiski jeb emocionāli motivēts.

1993.gadā tika publicētas 1993.gada 13. -15.janvārī notikušās zinātniski praktiskās konferences¹²⁷ „Zemes reformas norise un turpmākie uzdevumi”¹²⁸ referātu tēzes. Referātu tēzes atspoguļoja dažādos konferences dalībnieku agrārās reformas redzējumus¹²⁹ – sākot no

likumdošanas aktu skaita ziņā.(vairāk skat. Krūmiņš G.. *Valsts agrārā likumdošana kā vēstures avots. Kontentanalīzes loma avota informatīvās atdeves palielināšanā.* (Latvijas Vēsture, 2006. 3: 42.)).

¹²⁴ *Zemes reformai Latvijā 10 gadi*, Rīga : VZD; 2000; 205.lpp.

¹²⁵ *Zeme: mana, tava, mūsu....* Rīga : VZD; 2002. 324 lpp.

¹²⁶ Izdevuma autoru kolektīvs : Jānis Stradiņš (LZA akadēmiķis); Voldemārs Strīķis (LLU profesors); Baiba Rīvža (LZA akadēmiķe); Guntis Grūbe (LR VZD ģenerāldirektors); Oļģerts Leščinskis (inženieris zemes ierīkotājs); Kazimirs Špoģis (LLU profesors); Zigurds Veitners (inženieris zemes ierīkotājs); Anna Seile (ģeogrāfijas zinātņu doktore, Saeimas deputāte), Ēriks Hānbergs (publicists).

¹²⁷ Atbildīgais par publikāciju – LLU profesors M. Locmers.

¹²⁸ *Zemes reformas norise un turpmākie uzdevumi*..Jelgava : Lauksaimniecības ministrija, LLU, 1993. 44 lpp.

¹²⁹ Ievēriību pelna redakcijas kolēģijas pievienotais komentārs O. Leščinska tēzēm – „*Redakcija uzskata, ka atsevišķi autora vērtējumi ir diskutējami*”. Runa bija par priekšlikumiem bijušo īpašnieku tiesību paplašināšanai, kuri vēlāk tika iekļauti likumdošanā.

valsts regulēta saimniecības modeļa piekritējiem¹³⁰, realizējamo reformu piesardzīgiem piekritējiem¹³¹ līdz bijušo īpašnieku bezierunu tiesību aizstāvjiem¹³².

1997.gadā tika izdoti apkopoti 1994.- 1996.gados notikušu Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūta rīkotu semināru, diskusiju materiāli „Agrārās politikas aktualitātes”¹³³. Bez redakcijas kolēģijas¹³⁴ kā rakstu autori bija iesaistījušies vairāki lauksaimniecības speciālisti un ekonomisti¹³⁵, liela vērība tika pievērsta aktuālam jautājumam – privatizācijas procesam lauksaimniecībā. Krājums iznāca laikā, kad jau bija noticis straujš lauksaimnieciskās produkcijas kopapjomu kritums, vairums autoru šajā procesā vainoja agrārās reformas realizētājus, piemēram, A. Bondars norādīja, ka „*Mūsu analīze liecina, ka sabrukums noticis galvenokārt dažādu spēku vairāk vai mazāk apzinātas rīcības rezultātā.*”¹³⁶ Līdzīgi, kā iepriekšminētajās A. Boruka un E. Grinovska monogrāfijās, rakstu autori lauksaimniecības produkcijas kopapjomu kritumu skaidroja ar iekšpolitiskajām kļūdām, par analīzes pamatu ņemot statistikas rādītājus Latvijā, neņemot vērā krīzi veicinošus ārējos apstākļus.

Raksturojot agrārai reformai veltīto zinātnisko literatūru, jāsecina, ka speciālistu starpā valdīja tāda pati viedokļu dažādība, kā sabiedrībā kopumā. Gandrīz visi reformas vērtētāji tā vai citādi tieši ietekmēja reformu, vai arī tika ietekmēti no tās rezultātiem. Arī argumenti bija līdzīgi – reformas kritizētāji norāda uz ievērojamo lauksaimnieciskās ražošanas un lauku iedzīvotāju dzīves līmeņa kritumu reformas īstenošanas laikā, daudzu ražošanas un infrastruktūras objektu bojāeju, bet atbalstītāji – uz vēsturiskā taisnīguma atjaunošanu – īpašumu atdošanu, kā arī Latvijas tradicionālajai lauksaimniecībai svešās lielražošanas likvidēšanu. Diemžēl arī profesionāļi, izdarot secinājumus, bieži vadījās no emocijām (īpaši ar LLU saistīti zinātnieki), bet ne no faktu un vēstures avotu analīzes rezultātiem. Agrārās reformas likumdošanas izstrādātāji un īstenotāji savukārt izvairās no likumdošanā un realizācijā pieļauto kļūdu atzīšanas. Iespējams, starp notikumiem to rezultātu bezkaislīgu skatījumu nepieciešams ilgāks laika posms, tas jādara tiem, kas paši tā vai citādi agrārās reformas procesos dalību neņēma.

¹³⁰ Piemēram, A. Boruks.

¹³¹ Piemēram, J. Kinna, M. Locmers.

¹³² Piemēram, O. Leščinskis.

¹³³ *Agrārās politikas aktualitātes*. Rīga : Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 1997. 209 lpp.

¹³⁴ Prof.,dr.h.oec.E.Grinovskis; prof.,dr.h.oec.A. Bondars; prof.,dr.h.oec.V. Pirksts; prof.,dr.agr.V. Rozenberga.

¹³⁵ Piemēram, P. Guļāns, A. Kalniņš, A. Boruks.

¹³⁶ *Agrārās politikas aktualitātes*. Rīga : Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 1997. 93 lpp.

Vērtējot agrārai reformai veltīto zinātnisko literatūru kopumā, jāsecina, ka pētījumi pagaidām veltīti lauksaimnieciskās ražošanas vai likumdošanas izpētei, abu šo faktoru savstarpēja mijiedarbība kontekstā ar sociālekonomisko situāciju reģionā pagaidām nav pētīta. Šāda situācija izskaidro pētījumos izmantoto relatīvi šauru vēstures avotu loku, LVA atrodamie dokumenti pētnieku uzmanību pagaidām faktiski nav piesaistījuši.

Specifiska nozaru literatūra.

Pētnieciskajā darbā izmantota specifiska, šaurākam speciālistu lokam veltīta zinātniskā literatūra, kura skaidro specifiskus terminus, kā arī brīžiem dod vērtīgus agrārās reformas rezultātu komentārus.

1999.gadā kā mācību līdzeklis lauku inženieriem un Ekonomikas fakultātes kursa studentiem iznāca A. Pablinskas monogrāfija „Zemes reforma Latvijas lauku apvidos”¹³⁷. Krājumā tika iekļauta detalizēta zemes fonda sadalījuma analīze, ar statistikas materiāliem tika pierādītas nepilnības lauku saimniecību uzskaitē – piemājas saimniecība un zemnieku saimniecība praksē ne ar ko neatšķīrās, platības ziņā piemājas saimniecības bieži pat bija lielākas.

2001.gadā iznāca krājums „Zemes izmantošana un kadastrs Latvijā”¹³⁸ A. Boruka redakcijā¹³⁹. Krājums tika veltīts zemes kadastra vienību – zemes gabalu (īpašuma vienību) vērtības un uzskaites metodikas skaidrošanai un vēsturei. Liela vērtība krājumā tika veltīta lauksaimniecībā izmantojamās zemes vērtības aprēķināšanai. Iepazīstoties ar krājumā izskaidrotajām zemes vērtības noteikšanas metodēm, daudz skaidrāka kļūst esošā pretruna starp zemes kadastra, kā arī tirgus vērtībām. Objektīvi to var skaidrot ar lauksaimniecības speciālistu principiālo nostāju vērtības noteikšanā – vērtību nosakot, kā gandrīz vienīgo kritēriju izmantojot zemes lauksaimnieciskās ražošanas pašatdevi, neņemot vērā iespēju lauksaimniecības zemi transformēt citā zemes lietošanas kategorijā. Atsevišķa nodaļa krājumā tika veltīta zemes reformai un ierīcībai Latvijā 1990 – 1999.gados.

¹³⁷Pablinska A. *Zemes reforma Latvijas lauku apvidos*. Jelgava : LLU, 1999. 51 lpp.

¹³⁸ Monogrāfijas autori ir A. Boruks; V. Eihmane; V. Paršova; O. Nikodemus, P. Zālītis, G. Kalniņš, recenzenti – LR VZD ģenerāldirektora vietnieks V. Kvetkovskis; LR VZD Informācijas galvenās pārvaldes direktors A. Rausis; Dr.ekon. R. Stalbovs; LLU docents, Dr.lauks. H. Kanaviņš; prof., Dr.ekon. V. Pirksts.

¹³⁹ *Zemes izmantošana un kadastrs Latvijā*. Rīga : LLU Skrīveru zinātnes centrs; LR Valsts Zemes Dienests; 2001. 405 lpp.

Citus Latvijas 20.gadsimta agrārās vēstures laika posmus raksturojoša literatūra.

Pētnieciskajā darbā ir izmantota literatūra, kura raksturo divus iepriekšējos Latvijas vēstures posmus un šajā laikā attiecīgi izdota - neatkarīgās Latvijas 20.gs. trīsdesmito gadu izdevumi par agrāro reformu, kā arī padomju okupācijas perioda literatūra. Lai arī šo izdevumu mērķi un tajos izmantotā metodoloģija, kā arī aplūkotie laika posmi atšķiras no šī pētnieciskā darba, atsauce uz 20.gadsimta 20 – 30 gados realizēto agrāro reformu, kā arī okupācijas perioda teorētiskajām pamatnostādnēm agrārajos un ekonomiskajos jautājumos bija nepieciešama, jo abi laika posmi ar 1988. - 1996.gados realizēto agrāro reformu bija cieši saistīti. Vieni no galvenajiem 1988. – 1996.gadu agrārās reformas mērķiem bija likvidēt okupācijas varas uzspiestās lauksaimniecības politikas sekas, atjaunot zemes īpašumu robežas un īpašnieku loku iespējami tuvāk stāvoklim uz 1940.gada 21.jūliju, bet šie nosacījumi tika radīti 20. -30. gadu agrārajā reformā.

1930. un 1938.gadā Zemkopības ministrija izdeva krājumus „Latvijas agrāra reforma”¹⁴⁰, kuros tika veikta detalizēta agrārās reformas un lauksaimnieciskās ražošanas analīze. Neraugoties uz ievērojamo lauksaimniecības jautājuma politizēšanu K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā, 1938.gada izdevuma analītiskā daļa („Latvijas agrārās reformas novērtējums”¹⁴¹) vērtējama kā objektīva.

Ievērojami politizētāki bija padomju okupācijas laika izdevumi. Okupācijas periodā pētniekiem bija jāizstrādā teorētiska zinātniska bāze galvenajām padomju režīma politiski noteiktajām pamatnostādnēm lauksaimniecībā – kolektivizācijai un industrializācijai. Neatkarīgā Latvija tika nodēvēta par rietumu imperiālisma agrāro piedēkli¹⁴². Okupācijas laika izdevumi labi raksturo, kādi bija galvenie pētniecības virzieni un zinātnei politiski noteiktās prioritātes¹⁴³. Neraugoties uz to, daži zinātnieki iespēju robežās kritizēja okupācijas režīma

¹⁴⁰ *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: Zemkopības ministrija, 1930. 743 lpp.; *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: Zemkopības ministrija, 1938, 640 lpp.

¹⁴¹ *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: Zemkopības ministrija, 1938. 557. – 640.lpp., nodaļas autors – LU profesors, dr.agr. P. Starcs.

¹⁴² *Latvijas PSR vēsture*. Rīga: Zinātne, 1986. 83.lpp.

¹⁴³ Piemēram, Porietis J. *Lauksaimniecībai industriālu bāzi*. Rīga: 1967. 216 lpp.; Treijs B., Voicehovskis G., Brakšs A., Strausmane L. *Lauksaimniecības uzņēmumu un to ražošanas vienību optimālie lielumi*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1963.

ekonomisko politiku, piemēram, imigrācijas veicināšanu, kā arī monogrāfijās iekļāva statistikas datus, kas vērtīgākam lasītājam lika apšaubīt režīma ekonomiskos panākumus¹⁴⁴.

Pētnieciskajā darbā izmantotas monogrāfijas, kuru atsevišķās nodaļas veltītas padomju okupācijas perioda lauksaimniecībai: jau iepriekš aplūkotā A. Boruka monogrāfija „Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā¹⁴⁵”, kā arī H. Stroda „Latvijas lauksaimniecības vēsture¹⁴⁶”. H. Strods ir pirmais vēsturnieks, kurš no kritiskām pozīcijām ir detalizēti analizējis padomju okupācijas režīma lauksaimniecības politiku (monogrāfijas 5.un 6.nodaļās)¹⁴⁷. Kā galveno avotu izmantojot arhīvu dokumentus, autors pamatoti ir konstatējis, ka „*lasot 1944. – 1948.gadu LK (b) P CK biroja protokolus un lēmumus, nerodas šaubas, ka tolaik mērķis bija lauksaimniecības kolektivizācija*”¹⁴⁸. Tāpat kolektivizācijas sagatavošanai H. Strods pieskaita okupācijas varas 1940. – 1941. un 1944. – 1947.gados realizētās zemes reformas, norāda, ka pirms kolektivizācijas „*faktiski nav neviena lēmuma vai plēnuma, kurš apspriestu ražošanas paplašināšanu zemnieku saimniecībās*”¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Piemēram, Гуляев П.В. *Латвия в системе народного хозяйства СССР*. Рига: 1982.; АПК. *Концепции развития*. Рига: 1985.

¹⁴⁵ Boruks A.. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Rīga: Grāmatvedis, 1995. 313. – 382.lpp.

¹⁴⁶ Strods H.. *Latvijas lauksaimniecības vēsture no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām*. Rīga: Zvaigzne, 1992. 288 lpp.

¹⁴⁷ Turpat, 175. – 278.lpp.

¹⁴⁸ Turpat, 215. lpp.

¹⁴⁹ Turpat.

LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBA AGRĀRAS REFORMAS PRIEKŠVAKARĀ

1. 1. Sociālekonomiskā situācija PSRS un Latvijā 20.gs. astoņdesmito gadu pirmajā pusē

1.1.1. Sociālekonomiskā situācija PSRS 20.gs. astoņdesmito gadu pirmajā pusē

Astoņdesmito gadu sākumā PSRS ekonomika bija nonākusi stagnācijā, kaut arī oficiālie valsts makroekonomiskie rādītāji joprojām uzrādīja nelielu ekonomikas kopapjomu pieaugumu. Valsti pārvaldīja augstākā Komunistiskās partijas (KP) nomenklatūra – Padomju Savienības Komunistiskās Partijas (PSKP) Centrālās Komitejas (CK) Politbirojs. Ministru Kabinets – PSRS Ministru Padome (MP) kā izpildinstitūcija bija saplūdusi ar PSKP CK Politbiroju, nozīmīgāko nozaru ministri bija arī PSKP CK Politbiroja locekļi vai locekļa kandidāti. Padomju ekonomikas pamati tika radīti J. Staļina valdīšanas laikā 20.gs. divdesmito gadu beigās un trīsdesmitajos gados, tie bija ilgtermiņa valsts noteikts ražošanas plāns uzņēmumiem un stingra darba disciplīna strādājošajiem. Partija stingri kontrolēja ražošanas procesu visos tā līmeņos un bargi sodīja nepaklausīgos vai neizdarīgos. Pēc J. Staļina nāves represijas mazinājās, taču atrast citus ekonomiku stimulējošus faktorus neizdevās. Piecdesmito gadu beigu – septiņdesmito gadu ekonomikas vadības pārstrukturizāciju un līdzekļu pārdali starp tautsaimniecības nozarēm nevar uzskatīt par ekonomiskām reformām. Realizēt radikālas ekonomiskās reformas, kas padarītu PSRS ekonomiku dinamiskāku un vairāk vērstu uz plaša patēriņa preču ražošanu un pakalpojumu sniegšanu, PSRS vadība neuzdrošinājās. PSRS, neskatoties uz milzīgajām dabas resursu bagātībām, vairākās jomās sāka būtiski atpalikt no saviem politiskajiem un ekonomiskajiem konkurentiem – rietumvalstīm. Kaut arī PSRS pēc tā laika statistikas datiem ieņēma ievērojamu vietu pasaules rūpniecības kopapjomā, tomēr ražošanas līdzekļi bija novecojuši, rūpniecības produkcija nebija pasaules tirgū konkurentspējīga un tika realizēta vietējā tirgū valsts iekšienē vai arī par dempinga cenām faktiski uzdāvināta politiski draudzīgajām valstīm. Zinātnes vajadzībām tika tērētas ievērojamas summas – 5 % no valsts budžeta, bet tās sasniegumi tika novirzīti galvenokārt militārās rūpniecības vajadzībām. PSRS industrializācija bija sagraāvusi tās lauksaimniecību. 20.gadsimta sākumā Krievija bija lielākā labības eksportētāja pasaulē, bet septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados PSRS bija kļuvusi par lielāko labības importētāju pasaulē. No labības

importa bija atkarīga ne tikai iedzīvotāju nodrošināšana ar maizi, bet arī lopkopība (tanī skaitā Latvijas PSR). Ar lauksaimniecisko ražošanu lielā mērā bija saistītas arvien pieaugošās finansu problēmas. Lai arī valstī pieauga pārtikas produktu deficīts, valdība kategoriski atteicās no pārtikas produktu cenu paaugstināšanas. Produkcijas ražošanas pašizmaksa pakāpeniski pieauga un astoņdesmito gadu sākumā vairākkārt pārsniedza cenu, par kādu tā tika realizēta veikalos. Šī starpība, kura nemitīgi pieauga, tika segta no PSRS budžeta. PSRS valdība bija nonākusi strupceļā – līdz ar atteikšanos no cenu paaugstināšanas iekšpolitiskās stabilitātes vārdā, valstij nebija papildus līdzekļu un argumentu, kā ietekmēt lauksaimniecības modernizāciju un produkcijas kvalitātes paaugstināšanu. Finansu ieguldījumu neefektivitāti ekonomikas sistēmisko nepilnību dēļ lielā mērā pierādīja PSRS lauksaimniecības politika sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados, kā arī pirmās M. Gorbačova īstenotās reformas. PSRS valdība neanalizēja lauksaimniecības krīzes cēloņus (lielākais no tiem - kolektīvo saimniecību zemā efektivitāte), bet cīnījās ar sekām, no naftas eksporta iegūtos līdzekļus tērējot lauksaimniecības produkcijas importam. Valsts ekonomisko un politisko situāciju vēl vairāk pasliktināja 1979.gadā uzsāktais karš Afganistānā.

Valsts ekonomisko atpalcību valdošā elite Maskavā apzinājās, atšķīrās tikai viedokļi, kā to pārvarēt. Pēc L. Brežņeva nāves par Komunistiskās partijas vadītāju kļuva bijušais Valsts Drošības Komitejas (VDK) vadītājs J. Andropovs, kurš kā galvenos ekonomiku stimulējošos faktorus izvirzīja paaugstinātu disciplīnu un bargus sodus. Tomēr gan J. Andropovs, gan viņu pēc nāves nomainījušais K. Čerņenko bija fiziski veci un jau ļoti slimi cilvēki, kuri, līdzīgi, kā L. Brežņevs savas dzīves pēdējos gados, nespēja pilnvērtīgi pārvaldīt valsti. Pēc K. Čerņenko nāves 1985.gada 15.martā Padomju Savienības Komunistiskās Partijas Centrālā Komiteja (PSKP CK) savā plēnumā par PSKP Ģenerālsekretāru ievēlēja M. Gorbačovu. Kļuva skaidrs, ka ir sperts nopietns solis reformu virzienā. Jau agrāk, vēl nebūdams valsts vadītājs, M. Gorbačovs runāja par nepieciešamību veikt reformas. *“Īpašuma formu pilnveidošana; kolektīvā saimnieka atbildība par visu sabiedrisko īpašumu; aktivizēt un regulēt interešu sistēmu; tādu ekonomisku sviru, kā cena, pašizmaksa, peļņa, izmantošana”*, tie ir daži no jautājumiem, par kuriem runāja M. Gorbačovs referātā Vissavienības zinātniski praktiskajā konferencē 1984.gada 10.decembrī ¹⁵⁰. Kļuvis par valsts vadītāju, M. Gorbačovs asi kritizēja pastāvošos saimniekošanas principus, veltīja konkrētu kritiku konkrētu nozaru vadībai, vainīgos saucot

¹⁵⁰ Gorbačovs M. *Tautas dzīvā daiļrade*. Rīga: Avots, 1985. 12. – 25.lpp.

vārdos, kā arī publiskoja summas, kuras faktiski izšķērdētas grandiozos valsts līmeņa projektos. M. Gorbačovs atbalstīja lielāku pilnvaru piešķiršanu vietējai varai, tanī skaitā republiku vadībai, to ieinteresētības palielināšanu resursu izmantošanā, ražošanas attīstīšanā un plānošanā.¹⁵¹ Tomēr tūlītēju gaidīto atbalstu un pašiniciatīvu centrālā vara nesagaidīja. Tam bija vairāki būtiski cēloņi:

1. Vietējās varas vadībā bija cilvēki, kuri bija iecelti iepriekšējos, t.i., stagnācijas gados, tātad tie bija vecās nomenklatūras uzticības cilvēki, kuri bija pieraduši pie gadu desmitos izveidotās sistēmas, to akceptēja un pēc pārmaiņām nealka.
2. Nebija pārliecības par centra iniciatīvu ilglaicīgumu. Konkrēti Latvijas PSR jau bija pieredze no 1959.gada, kad pēc Maskavas rīkojuma tika nomainīti aktīvākie vietējās pašpārvaldes lomas palielināšanas piekritēji (Nacionālkomunistu lieta).
3. Reāli varas un līdzekļu sadale un lēmumu pieņemšanas mehānisms tā arī netika mainīts, līdz pat 1989.gadam visa ekonomiskā un politiskā vara koncentrējās PSRS galvaspilsētā, republiku varas iestādes bija spiestas ar Maskavu saskaņot jebkuru kaut cik nozīmīgu saimniecisku projektu.

1985.gadā pie varas esošie politiķi uzskatīja, ka PSRS sociālekonomiskās problēmas ir samērā viegli pārvaramas. Pirmās M. Gorbačova iniciatīvas tika organizētas pēc iepriekšējo gadu pieredzes¹⁵², kampaņveidīgi, bez nepieciešamajiem aprēķiniem un sagatavošanas, lielā steigā un brīžiem haotiski. Tas attiecās vienlīdz lielā mērā gan uz alkoholisma apkarošanu, izcērtot vīnogu dārzus, gan uz “saimnieciskā aprēķina “ obligātu ieviešanu visos valsts uzņēmumos bez nopietnas sagatavošanās. Visas augšminētās saimnieciski politiskās sistēmas daļa un reizē upuris bija arī PSRS okupētā Latvija.

¹⁵¹ PSKP CK 1985.g. 23.aprīļa plēnuma materiāli. Rīga: Avots, 1985. 22.lpp.

¹⁵² Pirms nākšanas pie varas M. Gorbačovs bija tā sauktās “*Andropova komandas*” loceklis un līdzīgi kā J. Andropovs uzskatīja, ka problēmas valstī var atrisināt ar strauja rūpniecības kāpinājuma palīdzību. Pēc J. Andropova domām galvenajiem kāpinājuma virzītājspēkiem vajadzēja būt paaugstinātai strādājošo disciplīnai, “zinātniski – tehniskajai revolūcijai” un resursu, izejvielu taupīšanai, nevis valsts saimnieciskā modeļa mainīšanai. Līdzīgi uzsākās M. Gorbačova reformas un ekonomiskā politika – pretalkohola kampaņa, lieli ieguldījumi mašīnbūves rūpniecībā.

1.1.2. Sociālekonomiskā situācija Latvijas PSR 20.gs. astoņdesmito gadu vidū.

1985.gadā oficiālā okupācijas varas statistika Latviju raksturoja kā sociālekonomiski augsti attīstītu padomju republiku, kuras vidējie statistiskie rādītāji vai visās nozarēs bija augstāki par PSRS vidējiem. Latvijas PSR bija augsti attīstīta rūpniecība, 71% iedzīvotāju dzīvoja pilsētās (1940.gadā 35 %), lauku iedzīvotāju skaits bija samazinājies no 1224 tūkstošiem 1940.gadā līdz 768 tūkstošiem 1985.gadā¹⁵³. Lai arī šāda tendence – iedzīvotāju urbanizācija – bija novērojama visā pasaulē, Latvijā šis process attīstījās nenormāli un bija cieši saistīts ar tās okupāciju. Pateicoties nemitīgajai plānveida un stihiskajai imigrācijai no citām PSRS republikām, Latvija bija kļuvusi par divkopienu padomju republiku, pie tam pamatnācijas valoda faktiski bija izstumta no rūpnieciskās ražošanas un valsts pārvaldes, kā arī arvien lielākā mērā no pilsētu sadzīves; procentuāli latviešu īpatsvars bija nokrities līdz pusei no republikas iedzīvotāju kopskaita. Jebkura pretestība minētajiem procesiem tika klasificēta kā „buržuāziskais nacionālisms” un no okupācijas varas iestāžu puses nežēlīgi apkarota, īpaši pēc 1959.gada notikumiem. Liela daļa no republikas rūpniecības un lauksaimniecības produkcijas tika eksportēta uz Krieviju un citām padomju republikām. Iedzīvotāju izglītības līmenis, kaut atšķirība ar katru gadu samazinājās, tomēr joprojām bija augstāks par PSRS vidējo, toties studentu skaita ziņā, rēķinot uz 10 tūkstošiem iedzīvotāju, atšķirībā no 1940.gada, 1985.gadā Latvijas rādītāji bija zemāki par PSRS vidējiem (167 pret 185)¹⁵⁴.

Lai arī oficiālā statistika un cita veida publiskā informācija slavināja okupācijas režīma sasniegumus, tā laika amatpersonu sarakste norāda uz būtiskām sociālekonomiskām problēmām. Saspringta bija situācija ar pārtikas produktiem, neskatoties uz samērā attīstīto lauksaimniecību, pēc produktiem to paradīšanās brīžos iedzīvotājiem bija jāstāv stundām garās rindās. Latvijas PSR galvaspilsētā Rīgā bez problēmām varēja iegādāties tikai maizi un olas, pat piens tika ieskaitīts „*nepietiekošo preču grupā*”¹⁵⁵. Slepēnā atskaitē Maskavai par LPSR AP un Vietējo Padomju vēlēšanu norisi 1985.gada 24.februārī Latvijas KP 1.sekretārs B. Pugo ziņoja, ka vēlēšanu dienā Rīgas veikalos plauktos parādīsies vairākas tonnas “*virsplāna desu izstrādājumu*”, vēlāk atskaitījās, cik tonnas izstrādājumu ir ticis realizēts¹⁵⁶. Savukārt

¹⁵³ LPSR tautas saimniecība 1985.gadā. Rīga : Avots, 1986. 21.lpp.

¹⁵⁴ Turpat, 321.lpp.

¹⁵⁵ LVA 101. f., 59. apr.,173. l., 11. lp.

¹⁵⁶ LVA 101. f., 55. apr.,130. l., 46. lp.

alkoholisma apkarošanas kampaņas laikā kā vērā ņemamu panākumu B. Pugo līdzīgā atskaitē minēja stipri pieaugošo pieprasījumu pēc cukura 1985.gada rudenī. Tauta vairs tik daudz nepatērējot alkoholiskos dzērienus, bet brīvajā laikā gatavojot sulas un ievārījumus¹⁵⁷. Daudz vairāk gan ticams, ka iedzīvotāji pievērsās pašdarināta alkohola izgatavošanai. Valdība strauji samazināja alkohola realizāciju. 1984.gadā Latvijā uz vienu iedzīvotāju tika pārdots 10,5 litru absolūtā alkohola, 1986.gadā vairs tikai 6,4 litru. Tāpat tika ierobežots alkohola pārdošanas laiks (darbadienās no 14 līdz 19) un daudzums (ne vairāk kā divas pudeles stiprā alkohola katram pircējam)¹⁵⁸. Līdz ar to ievērojami samazinājās valsts, bet pieauga nelegālā alkohola ražotāju un tirgotāju ieņēmumi, jo 1985.gadā alkohola īpatsvars no kopējā preču apgrozījuma bija 14,5 %¹⁵⁹. Oficiālā alkohola realizācija gada laikā samazinājās par gandrīz trešdaļu, ēnu ekonomikas rokās 1986.gadā tika nodots apmēram 5% no valsts mazumtirdzniecības kopapjoma. Par to, ka šajā nozarē sākās aktīva rosība, liecina fakts, ka no visām Latvijas PSR ar spekulāciju ierosinātajām krimināllietām 1986.gadā 49,5% bija saistītas ar nelikumīgu alkohola tirdzniecību.¹⁶⁰

Attieksme pret iedzīvotāju apgādi ar pārtiku bija jūtama arī pašos pārtikas uzņēmumos.1984. – 1985.gados valsts agrorūpnieciskā kompleksa uzņēmumos kopumā tika ierosinātas septiņas lielas krimināllietas, kuras bija saistītas ar iztrūkumiem, brāķētu produkciju un zagšanu. 1984.gadā tika izbrāķēta un norakstīta produkcija 1676100 rubļu, bet 1985.gadā 475800 rubļu vērtībā.

Tradicionāls tā laika PSRS bija stereotips, ka Baltijas republikās, tanī skaitā Latvijas PSR, ir labāki sadzīves apstākļi, nekā PSRS vidējie. Jau sākot no Otrā pasaules kara beigām, galvenā varas iestāžu motivācija straujajam rūpniecības izvietojumam Latvijā bija brīvas ražošanas un dzīvojamās telpas, augsti kvalificēts darbaspēks. Ja pēckara laikā, raugoties no vidējā PSRS līmeņa, tam varēja piekrist, tad pakāpeniski situācija pasliktinājās, īpaši dzīvojamās platības jautājumā. Ražošanas objekti un tiem nepieciešamais darbaspēka apjoms auga daudz straujāk kā dzīvojamais fonds, kā rezultātā astoņdesmitajos gados iedzīvotāju nodrošinājums ar dzīvojamo platību Latvijas PSR bija kļuvis sliktāks kā caurmērā PSRS. 1987.gadā Latvijā dzīvojamā fonda nolietojums bija 34% (PSRS vidējie rādītāji bija 17%). 22% no ēkām bija no

¹⁵⁷ LVA, 101. f., 59. apr.,107. l., 74. lp.

¹⁵⁸ Turpat.

¹⁵⁹ Turpat, 86. lp.

¹⁶⁰ Turpat, 88. lp.

koka, tikai 68% ar centrālapkuri, pie tam 11% no ēkām bija avārijas stāvoklī (PSRS vidēji – 4%). Vēl sliktāks stāvoklis bija Latvijas laukos – avārijas stāvoklī bija 23 – 40% no ēkām.¹⁶¹ Īpaši sarežģīta bija situācija Latgalē, piemēram, Krāslavas rajonā dzīvokļu un sociālo būvju trūkuma dēļ 11.piecgadē (1980-1985) strādājošo skaits lauksaimniecībā samazinājies par 942 cilvēkiem jeb 9,2%, un 1986.gadā vēl par 125 strādniekiem. No rajonu pametušajiem lielākā daļa bija baltkrievu tautības, kuri devās uz etnisko dzimteni, jo tur sociālie apstākļi tobrīd bija labāki.¹⁶² Jau tā saspringto dzīvokļu jautājumu vēl vairāk apgrūtināja PSRS valdības uzliktie pienākumi katru gadu Latvijai no jauna uzbūvētajās mājās noteiktu skaitu dzīvokļu nodot armijas vajadzībām¹⁶³. Saskaņā ar 1984.gada PSKP CK un PSRS MP lēmumu armijas vajadzībām rajonu un pilsētu Tautas Deputātu Padomēm jāpiešķir kopumā 4500 kvadrātmetru dzīvojamās platības (Rīgā, Daugavpilī, Jelgavā, Ventspilī, Rēzeknē, Jēkabpilī, Cēsīs).

Latvijas PSR 1985.gadā bija ap 400 rūpniecības uzņēmumu (ražošanas un zinātnes un ražošanas apvienību, kombinātu un uzņēmumu ar patstāvīgu bilanci), no kuriem 62% bija *republikāniskās* un *koprepublikāniskās* pakļautības, bet 38% *vissavienības* pakļautības. Lielākā daļa (246) no uzņēmumiem bija saistīti ar smago rūpniecību – mašīnbūvi, metalurģiju, ķīmisko rūpniecību; 71 ar vieglo un 80 ar pārtikas rūpniecību. Situācija ar produkcijas kvalitāti īpaši neatšķīrās no PSRS vidējā līmeņa, kaut rādītāji bija mazliet augstāki – 1985.g. 19,9% no Latvijas PSR saražotās rūpniecības produkcijas bija augstākās kvalitātes statuss. Laika gaitā nosacītās priekšrocības rūpniecības attīstīšanā Latvijā bija zudušas, rūpniecības izaugsmes tempi astoņdesmitajos gados kritās. Sākot no septiņdesmito gadu vidus rūpniecības produkcijas kopapjoma augšanas tempi Latvijas PSR atpalika no PSRS vidējiem. Pēc oficiālās statistikas 1980. – 1985.gados PSRS rūpniecība pieauga par 20%, bet Latvijas PSR (līdzīgi kā Krievijas Padomju Federatīvajā Sociālistiskajā Republikā un Ukrainas PSR) par 18%¹⁶⁴. Astoņdesmitajos gados vietējie ekonomisti un varas pārstāvji sāka pretoties jaunu rūpnīcu būvei. 1982.gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta sagatavotā izdevumā bija norādīts, ka turpmāka rūpniecības attīstīšana, orientējoties uz importētu darbaspēku un izejvielām, vairs nav pieļaujama un vienīgais resurss ir darba ražīguma celšana.¹⁶⁵ LKP CK 1.sekretārs B. Pugo un Latvijas PSR MP priekšsēdētājs J. Rubenis 1985.gada 1.februārī PSRS

¹⁶¹ LVA, 101. f., 59. apr., 114. l., 30. lp.

¹⁶² LVA, 270. f., 7. apr., 1476. l., 60. – 61. lp.

¹⁶³ LVA, 270. f., 1-c apr., 2617. l, 1. - 2. lp.

¹⁶⁴ *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985*. Rīga, 1986. 69. lpp.

¹⁶⁵ Гуляев П.В. *Латвия в системе народного хозяйства СССР*. Рига: Зинатне, 1982. Стр. 200. – 208.

Valsts Plāna vadībai nosūtītajā vēstulē iebilda pret pārāk augstajiem plānotajiem rūpniecības un lauksaimniecības pieauguma tempiem. Latvijas PSR amatpersonas piedāvāja lielāku vērību pievērst visa veida ražošanas modernizācijai, vairāk attīstīt vieglo un būvmateriālu rūpniecību, norādīja uz ierobežotajiem darbaspēka resursiem¹⁶⁶.

Visi nozīmīgākie saimnieciskie projekti joprojām tika izskatīti un apstiprināti Maskavā, astoņdesmito gadu sākumā PSRS MP nolēma būvēt metro Rīgā un hidroelektrostaciju Daugavpilī¹⁶⁷.

1.2. Latvijas PSR lauksaimniecība 1985.gadā.

1.2.1. Padomju lauksaimniecības politikas pamatprincipi.

Drīz pēc 1940.gada okupācijas Latvijas teritorijā tika veikti pasākumi, kuru mērķis bija maksimāli īsā laikā likvidēt jebkādas politiskas un sociālekonomiskas atšķirības starp Latviju un PSRS. Viens no pirmajiem „Tautas Saeimas” lēmumiem bija 1940.gada 22.jūlija „Deklarācija par zemes pasludināšanu tautas īpašumā”. Lai Latvijas pilsoņiem būtu pilnīgi skaidrs, ko jaunā vara identificē ar vārdu „*tauta*”, deklarācijas tekstā bija precizējums: „*Saeima pasludina visu zemi ar tās bagātībām, mežiem, ezeriem un upēm par visas tautas īpašumu, tas ir, valsts īpašumu*”¹⁶⁸.

Būtiskākā atšķirība starp PSRS un okupētās Latvijas lauksaimnieciskās ražošanas modeļiem bija kolektīvā lauksaimniecība PSRS un individuālā saimniekošana zemnieku saimniecībās Latvijā. Lai šo atšķirību likvidētu, okupācijas vara organizēja divpakāpju pāreju uz kolektīvu lauksaimniecību:

1. 1940.gadā izsludināja agrāro reformu, maksimālo zemnieku saimniecības lielumu nosakot 30 ha. 1941.gada martā tika nacionalizētas turīgākās zemnieku saimniecības un uz to bāzes izveidoti mašīnu un zirgu iznomāšanas punkti. Tika veidotas Mašīnu Traktoru stacijas (MTS).
2. 1949.gadā tika realizēta turīgāko zemnieku ģimeņu deportācija no Latvijas, pēc tam zemnieku saimniecību kolektivizācija.

¹⁶⁶ LVA, 101. f., 55. apr., 130. l., 24. lp.

¹⁶⁷ LVA, 101. f., 55. apr., 130. l., 46., 58. lp.

¹⁶⁸ *Darba Zemnieks*. 1940. 1. aug., 5. lpp.

Okupācijas varas izsludināto agrāro reformu pēc būtības nevar uzskatīt par „*agrāro reformu*”. Zemes sadalīšana bezzemniekiem un sīkzemniekiem tika īstenota, lai vājinātu spēcīgākas zemnieku saimniecības un radītu šķelšanos lauku iedzīvotāju vidū. Okupācijas varas mērķis, izsludinot agrāro reformu 1940.gadā, bija kolektivizācija. To pierāda Latvijas PSR MP un LKP CK lēmums brīvo zemi piešķirt tikai kolektīvajai apstrādāšanai un pieļaut vienīgi koplietošanas un kopdzīvošanas ēku būvniecību. 1947.gada 21.aprīlī J. Staļina parakstītas norādes nepieļaut jaunu viensētu celtniecību tika saņemtas arī no Maskavas¹⁶⁹. Par okupācijas laika agrāro reformu var runāt, ja terminā iekļauj visas 1940. – 1949.gados realizētās darbības, zemes nacionalizāciju un kolektivizāciju ieskaitot.

Līdz ar kolektivizāciju otra raksturīgā lauksaimniecības pazīme okupācijas varas gados bija ražošanas koncentrācija. Lauksaimniecības modernizācija – zirgu kā galvenā vilcējspēka aizstāšana ar lielaudas mehanizētu lauksaimniecības tehniku, nenovēršami noveda pie izmaiņām lauksaimnieciskās zemes apstrādē visā pasaulē, taču PSRS izteikti orientējās uz lielaudas lauksaimniecības tehnikas ražošanu. Lai pilnvērtīgi un racionāli šo tehniku izmantotu, objektīva bija nepieciešamība koncentrēt zemes apstrādi vienuviet lielās platībās. Tā kā Latvijas lauksaimniecībā izmantojamā zeme pirms kolektivizācijas bija sadalīta viensētās, nosacīti sīki bija arī vienlaidus lauksaimniecības zemes gabali, kurus vienu no otra atdalīja tradicionālā meliorācijas sistēma – vaļēji grāvji. Pirmo kolektivizācijas gadu prakse – grāvju aizāršana vai aizrakšana, lai tie nekavētu traktoru darbu, noveda pie lauksaimniecībā izmantojamās zemes kvalitātes pasliktināšanās. Tikai piecdesmito gadu otrajā pusē sākās valsts organizēta lauku meliorācija, kura palielinājās sešdesmitajos gados un maksimālos apjomus sasniedza septiņdesmitajos. Meliorācijas darbu uzdevums tika paplašināts – tai bija ne tikai jānodrošina optimāls augsnes mitruma režīms, bet arī jālikvidē lauksaimniecībā izmantojamās zemes sadrumstalotība, jāizveido lielaudas lauksaimniecības tehniskas prasībām atbilstoši plaši vienlaidus un pareizas formas lauki.

Lai arī no sešdesmito gadu otrās puses meliorācija pilnībā tika finansēta no valsts budžeta līdzekļiem, lielo izmaksu dēļ visas zemes platības meliorēt nebija iespējams. Pirmām kārtām tika meliorētas platības, kuras bija tuvāk kopsaimniecību centriem, labiem piebraucamajiem ceļiem un lielajām fermām. Meliorācijas gaitā tika iznīcinātas daudzas viensētas, 1970.gadā tika pieņemts LKP CK un Latvijas PSR MP lēmums par zemnieku pārceļšanu uz ciematiem.

¹⁶⁹ LVA, 101. f., 10.apr., 81. l., 81. – 83. lp.

Plāns paredzēja 15 gadu laikā iznīcināt 107 000 viensētu¹⁷⁰. Cilvēki no tām tika pārvietoti uz kopsaimniecību centriem, lielākoties uz daudzdzīvokļu mājām. Līdz ar to ievērojami mainījās tradicionālā ainava Latvijas laukos – veidojās ciemati agrāko muižu centros un lielas vienlaidus lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības ap tiem. Savukārt zemes platības, kuras bija tālāk no ražošanas centriem, tika apstrādātas arvien mazāk un pakāpeniski aizauga. Līdz ar to okupācijas varas gados notika ievērojama lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības samazināšanās – no 3713600 ha 1940.gadā līdz 2589400 ha 1985.gadā (1975.gadā – 2554400 ha, absolūti zemākais rādītājs)¹⁷¹. Lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības samazināšanās notika arī Lietuvas PSR un Igaunijas PSR, kā arī sevišķi lielos apmēros Krievijas Padomju Federatīvajā Sociālistiskajā Republikā. Viens no galvenajiem faktoriem, kurš veicināja lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības samazināšanos Latvijas PSR un visā PSRS, bija kopsaimniecību iespējas iepirkt lētu kombinēto lopbarību. Iepirkt valsts dotēto lopbarību un graudus bija izdevīgāk, nekā intensificēt zemkopību, līdz ar to viens no PSRS valdības iecerētajiem lauksaimniecības veicināšanas faktoriem radīja pretēju efektu.

1.2.2.Lauksaimniecības produkcijas ražotāji 1985.gadā.

1.2.2.1.Valsts un kolektīvie lauksaimniecības uzņēmumi 1985.gadā.

1985.gadā Latvijā kā lauksaimniecības uzņēmumi un saimniecības bija uzskaitīti 331 kolhozs (11 no tiem zvejnieku) ar kopējo lauksaimnieciskās izmantojamās zemes platību 1306400 hektāru, 248 sovhozi (padomju jeb valsts saimniecības) ar 1111900 hektāru platību un 57 starpsaimniecību uzņēmumi un organizācijas ar 2800 hektāru platību, 28 agrorūpnieciskās un lauksaimnieciskās apvienības.¹⁷² Lai kā arī netiktu nosaukti okupācijas laika lauksaimniecības uzņēmumi – kolhozi, sovhozi, starpsaimniecības lauksaimniecības uzņēmumi, lai arī kas netiktu rakstīts šo uzņēmumu statūtos, praktiskās atšķirības uzņēmumu vadībā, uzbūvē un ražošanas organizēšanā nebija būtiskas un valsts saglabāja savu noteicošo lomu visā okupācijas varas periodā. Ja atšķirības starp kolhoziem un sovhoziem darba algas aprēķināšanā un citos faktoros pastāvēja pēc 1949.gada kolektīvizācijas, laika gaitā tās samazinājās un praktiski izzuda. Pēc šādiem apsvērumiem vadījās arī Latvijas Republikas AP

¹⁷⁰ Strods H. *Latvijas lauksaimniecības vēsture*. Rīga : Zvaigzne, 1992. 240. – 241. lpp.

¹⁷¹ Boruks A.. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Rīga: Grāmatvedis, 1995. 351.lpp.

¹⁷² *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985*. Rīga : Avots, 1986. 122.lpp.

un valdība pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1990.gadā, izstrādājot lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas likumus. Visas kopsaimniecības tika pārveidotas statūsabiedrībās un privatizētas pēc vieniem noteikumiem. Neapšaubāmi, prasmīgu vadītāju rokās esošie uzņēmumi spēja gūt labākus panākumus un nodrošināt augstākus sociālos standartus strādniekiem, tomēr tie nekad nespēja izvairīties no stingrās komunistiskās partijas kontroles un valsts plāna uzliktajiem ražošanas pienākumiem.

1985.gadā nebija lielu atšķirību kolhozu un sovhozu vidējo zemes platību lielumā: kolhoza vidējā platība bija 6438 ha (no tās lauksaimniecībā izmantojamā zeme 4071 ha); sovhoza – 7074 ha (no tās lauksaimniecībā izmantojamā zeme 4521 ha). Šī proporcija bija izveidojusies laika gaitā, apvienojot kolhozus (1970.gadā bija 655 kolhozi ar vidējo platību 3656 ha (no tās liz 2395 ha)) vai tos – formāli pēc kolhoznieku kopsapulces lēmuma - pārveidojot par sovhoziem vai tiem pievienojot. Sovhozi jau 1970.gadā bija sasnieguši lielražošanai pieņemamus apmērus, tamdēļ to skaits ievērojami nemainījās (1970.gadā 230.sovhozu ar vidējo platību 6081 ha (no tās lauksaimniecībā izmantojamā zeme 4156 ha)).

1985.gadā kopsaimniecību rīcībā bija ievērojams daudzums lauksaimniecības tehnikas – 36,7 tūkstoši traktoru (kopējā jauda 2811 tūkstoši zirgspēku); 7,7 tūkstoši labības kombainu u.t.t. , visi ražošanas pamatfondi un materiālie apgrozāmie līdzekļi lauksaimniecībā kopumā veidoja 5917,5 miljonus rubļu (no tiem kolhozos 3181,6 miljoni rubļu)¹⁷³. Tomēr jāatzīst, ka liela daļa tehnikas un būvju bija sliktā stāvoklī, katru gadu kopsaimniecības atskaitījās Komunistiskās partijas vadībai par attiecīgo tehnikas vienību gatavību sezonas darbiem, katru gadu ievērojams daudzums tehnikas palika dīkstāvē. Lauksaimniecība padomju varas gados neatšķīrās no visa valsts ekonomiskā modeļa –no kvantitātes un ražošanas pieauguma tempiem ievērojami atpalika kvalitāte.

20.gadsimta astoņdesmito gadu pirmajā pusē ievērojami pieauga lauksaimniecības uzņēmumu peļņa. Ja 1980.gadā lauksaimniecības uzņēmumi strādāja ar 33 miljonu rubļu lieliem zaudējumiem, tad 1985.gadā lauksaimniecības uzņēmumu peļņa sasniedza 236 miljonus rubļu¹⁷⁴. Peļņas pieaugumu izraisīja valsts noteikto izejvielu un produkcijas iepirkuma cenu attiecības izmaiņas par labu lauksaimniecības produkcijas ražotājiem. Neskatoties uz padomju varas realizēto lauksaimniecības produkcijas iepirkumu cenu politiku,

¹⁷³ *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985*. Rīga : Avots, 1986. 137.lpp.

¹⁷⁴ Turpat, 343. lpp.

kas garantēja augstāku samaksu vājākām kopsaimniecībām saimnieciski atpalikušos rajonos, ar katru gadu palielinājās atšķirības starp saimniecībām, kuras atradās lielu pilsētu tuvumā vai tālu no tām. Viskrasākā atšķirība bija starp Rīgas rajona saimniecībām un Latgales rajoniem. Šādu situāciju var skaidrot ne tikai ar atšķirīgo lauksaimniecībā izmantojamās zemes kvalitāti, bet arī ar neatrisinātajām produkcijas transportēšanas un glabāšanas problēmām, arī strādājošo pārceļošanu uz rajoniem, kur bija labāka sociālekonomiskā situācija. Ja pirms padomju okupācijas Latgale bija visbiezāk apdzīvotais Latvijas novads, tad astoņdesmito gadu beigās – visretāk.

1.2.2.2. Individuālie lauksaimniecības produkcijas ražotāji.

PSRS tika noteikti stingri noteikti ierobežojoši limiti, kuri noteica lauksaimniecībā izmantojamās zemes atrašanos individuāla apsaimniekotāja rīcībā. Tika stingri kontrolēti, lai kolhoznieku, strādnieku un kalpotāju zeme nepārsniegtu noteiktos limitus. Piemājas zemes platība tika ierobežota ar 0,5 – 0,6 ha, vēl tika piešķirta zeme ganībām 0,5 -1,5 ha, atkarībā no zemes auglības, un tik pat daudz zālāju siena sagatavošanai. Zemi lietošanā (pēc spēkā esošā Latvijas PSR zemes kodeksa) piešķir kopsaimniecība vai kāds cits valsts kontrolē esošs uzņēmums. Kopumā individuāli tika apsaimniekoti 117,6 tūkstoši ha (kopsaimniecību u.c. strādnieku zemes), jeb mazāk par 5 % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes kopējās platības. Neraugoties uz aizaugošajām nomalēm un pārtikas problēmām, vēl 1985.gada 23.janvārī LKP CK (atbildīgais - P. Strautmanis) gatavoja valdības lēmumu ar mērķi „*nepieļaut gadījumus, kad pilsētniekiem tiek pārdotas vai dāvinātas mājas lauku apvidos. Bet gadījumos, kur tas jau izdarīts, lauksaimniecības zemi piešķirt tikai izņēmuma kārtā, bet tad arī ne vairāk kā 0,1 ha*”¹⁷⁵. P. Strautmanis norādīja uz nepieļaujamu pēdējo gadu praksi – no 1976 līdz 1984.gadam pilsētniekiem jau pārdotas vairāk nekā 1800 mājas. Laikā, kad tūkstošiem māju un viensētu laukos bija pamestas un sabruka, tika liegts tām rast jaunus saimniekus. Paradoksāli, ka šādi ierobežojumi piecus gadus vēlāk atvieglāja denacionalizāciju un īpašumu atgriešanu bijušajiem īpašniekiem, taču diezin vai LKP CK 1985.gadā šos procesus paredzēja un šo lēmumu gatavoja nākotnes vārdā.

¹⁷⁵ LVA, 290. f., 2. apr., 1760. l., 74. lp.

Neraugoties uz to, ka iedzīvotāji savu palīgsaimniecību vajadzībām bieži nesankcionēti izmantoja kopsaimniecību lauksaimniecības tehniku, kā arī visai bieži savām vajadzībām zaga lopbarību no kopsaimniecību krājumiem, individuālās saimniekošanas priekšrocības likās acīmredzamas. Iedzīvotāju piespiedu-brīvpaprātīgā sadzīšana ciematos un individuālā sektora mākslīga slāpēšana, nepiešķirot celtniecības materiālus un neuzturot ceļus viensētu vajadzībām, tikai saasināja pārtikas problēmas valstī. Tikai astoņdesmito gadu otrajā pusē valdības līmenī tika atzīts, ka teorētiski formulētā centralizācija lauksaimniecībā praksē tomēr neattaisnojas.

1.2.2.3. Palīglauksaimniecības uzņēmumi.

Jau septiņdesmito gadu beigās PSRS sākās kārtējais meklējumu un eksperimentu posms, lai uzlabotu valsts iedzīvotāju apgādi ar pārtiku. Rūpniecības uzņēmumi un organizācijas sāka dibināt savus „palīglauksaimniecības uzņēmumus”, tika izsludināta „Pārtikas programma”, bija plāni par lielo Krievijas ziemeļu upju ūdeņu novirzīšanu dienvidu virzienā. Viens no šo pasākumu iniciatoriem bija toreizējais PSKP CK sekretārs lauksaimniecības jautājumos M. Gorbačovs (no 1978.gada). M. Gorbačovs centās uzlabot lauksaimniecības pārvaldi, 1985.gadā pēc viņa iniciatīvas tika izveidota Valsts Agrorūpnieciskā Komiteja, kur tika centralizētas lauksaimnieciskās ministrijas un resori, cerībā, ka šī apvienošana palīdzēs uzlabot nozares darbu kopumā.

Viens no PSRS vadības eksperimentiem bija 1978.gada PSKP CK un PSRS MP lēmums par rūpniecības uzņēmumu, iestāžu un organizāciju palīglauksaimniecības uzņēmumu dibināšanu. Nerakstītais šo uzņēmumu uzdevums bija novirzīt valsts plānā rūpniecībai domātos līdzekļus lauksaimnieciskajai ražošanai. Arī apmaksas sistēma šajos uzņēmumos bija kā nelauksaimnieciskajos uzņēmumos - tika maksātas fiksētas algas, neņemot vērā «*izstrādes normas*». Šis faktors - fiksētas algas, spēlēja lielu lomu šo uzņēmumu darbaspēka komplektācijā un līdz ar to arī attīstībā – labākie strādnieki varēja vairāk nopelnīt kopsaimniecībās un priekšroku deva kolhoziem. Palīgsaimniecību un to darbības juridiskais statuss netika precīzi formulēts. Bieži radās likumos neatļauti interešu konflikti, kad palīgsaimniecībās strādājošie saņēma algu gan no kolhoza, gan rūpnīcas. Piemēram: Rīgas pasts algoja kolhoza traktoristu zemes uzaršanai; kāda mašīnbūves uzņēmuma štatu sarakstos

bija ieraksts «lopkopis», tas vairāk atgādināja naturālo saimniecību, nevis attīstītu sociālismu. Varas iestādes uz juristu iebildumiem nereaģēja un pretrunas likumdošanā saglabājās.

1981.gadā Latvijā bija 564 palīglauksaimniecības uzņēmumi; 1985.gadā – 519; tos bija izveidojuši 35 republikāniskās un vissavienības ministrijas un resori. 1989.gadā to skaits bija samazinājies līdz 151 ar kopējo zemes platību 31300 hektāri. Latvijā darbojās trīs veidu palīglauksaimniecības uzņēmumi:

1. Uzņēmumi, kurus bija dibinājis un tos pilnībā arī kontrolēja viens nelauksaimnieciskais uzņēmums;
2. Vairāku nelauksaimniecisku uzņēmumu kopīgi izveidoti un kontrolēti uzņēmumi;
3. Lauksaimniecības uzņēmuma (piemēram, kolhoza) un nelauksaimnieciska uzņēmuma (piemēram, rūpnīcas) kooperācijas rezultātā izveidoti uzņēmumi.

1981. – 1985.gados palīglauksaimniecības uzņēmumi deva 1,5% no Latvijas lauksaimniecības produkcijas kopapjoma. Sliktos palīgsaimniecību darba rezultātus astoņdesmito gadu vidū lielā mēra noteica pašu uzņēmumu uzbūve un algu izmaksu sistēma, kura izslēdza strādājošo materiālo ieinteresētību darba rezultātā¹⁷⁶. Palīglauksaimniecības uzņēmumu ievāktās ražas bieži bija ļoti zemas:

1. 1988.gadā ražošanas apvienības „ALFA” palīglauksaimniecības uzņēmuma labības raža bija 2 centneri no hektāra, fabrikas „RAF” attiecīgi 2,3 centneri. Sējmateriālu norma uz ha labībai tolaik bija 2,5 centneri, tātad novākts tika mazāk, kā iesēts.
1. 1988.gadā ražošanas apvienības „Radiotehnika” palīglauksaimniecības uzņēmuma kartupeļu raža bija 8,2 centneri no ha, ražošanas apvienības „Rīgas Manufaktūra” kartupeļu raža 15 centneri (Sējmateriālu norma kartupeļiem bija 45 centneri hektāram).

Lai arī LPSR MP 1985.gadā palīglauksaimniecības uzņēmumiem lika pašiem audzēt nepieciešamo lopbarību, daudzi uzņēmumi šo prasību ignorēja un lopbarību iepirka (piemēram, Jelgavas cukurfabrika, „Rīgas Manufaktūra” un citi uzņēmumi). Palīglauksaimniecības uzņēmumu kopējie zaudējumi produkcijas realizācijā 1988.gadā sasniedza 1 709 000 rubļus, nerentabilitāte bija 25%. Nerentabilitātes rekordu sasniedza RER palīglauksaimniecības uzņēmums “Rāmuļi” ar koeficientu –87%¹⁷⁷.

¹⁷⁶ LVA, 101. f., 57. apr., 295. l., 20. – 45. lp.

¹⁷⁷ LVA, 270. f., 7. apr., 1803. l., 22. lp.

Lauksaimniecības produkcijas ražošana 1985.gadā.

Sakarā ar PSRS valdības meklējumiem izejai no krīzes lauksaimniecībā statistikā ik palaikam parādījās kādas pēc nosaukuma jaunas ražošanas formas, tomēr Latvijā tās neguva ievērojamu vietējās varas atsaucību un panākumus, galvenie lauksaimniecībā izmantojamās zemes apsaimniekotāji un lauksaimniecības produkcijas ražotāji bija kopsaimniecības un to strādnieku personīgās palīgsaimniecības. Vadošā lauksaimniecības nozare Latvijā 1985.gadā bija lopkopība.

1.1. tabula

Svarīgāko lopkopības produktu ražošana Latvijā 1985. gadā¹⁷⁸			
	Latvijā kopumā	Kolhozi, sovhozi un citi uzņēmumi	Iedzīvotāju personīgās palīgsaimniecības
Gaļa, gaļas produkti kautsvarā(tūkstošos tonnu)	324,0	235,5	88,5
Piens (tūkstošos tonnu)	1956,9	1419,1	537,8
Olas, miljoni gabalu	880,3	766,3	114,0
Vilna (fiziskajā svarā), tonnas	437,0	204,0	233,0

Statistika norāda, ka neskatoties uz visiem padomju varas centieniem ierobežot individuālo saimniekošanu, 1985.gadā joprojām apmēram ceturto daļu no Latvijā saražotās gaļas un piena produkcijas saražoja iedzīvotāji savās palīgsaimniecībās. Lai maldinātu sabiedrību, oficiālajos valsts statistikas krājumos pie kopsaimniecību saražotās produkcijas tika pieskaitīta tā, ko kopsaimniecības iepirka no individuālajiem ražotājiem. Šāda metode kopsaimniecību „ražošanas īpatsvaru” paaugstināja līdz 87% gaļai un 91% pienam 1985.gadā¹⁷⁹. Neraugoties uz to, ka piemājas zeme tika apstrādāta no pamatdarba brīvajā laikā, individuālās saimniekošanas intensitāte vairākkārt pārspēja kolektīvo.

Lopkopības produktivitāte īpaši nemainījās. Vidējais piena izslaukums no govīm 1985.gadā bija 3394 kg (1970.gadā 2946 kg; 1980.gadā 2885 kg); vidēji no dējējvistas tika iegūtas 243

¹⁷⁸ Reāli saražotā produkcija, neskaitot produkciju, ko uzņēmumi iepirka no iedzīvotājiem pēc noslēgtajiem līgumiem.

¹⁷⁹ *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985*. Rīga : Avots, 1986. 132.lpp.

olas (1970.gadā 239; 1980.gadā 215); no aitas tika iegūts vidējais nocirpums 2,3 kg (1970.gadā 2,1 kg; 1980.gadā 1,8 kg)¹⁸⁰.

Līdzīgi bija rezultāti zemkopībā. Sējumu kopplatība, salīdzinot 1985.gadu ar 1940.gadu, bija samazinājusies (no 1964 tūkstošiem ha līdz 1653 tūkstošiem ha), bet individuālie ražotāji bija saglabājuši un atsevišķos gadījumos pat palielinājuši savu nozīmi; no kartupeļu sējumu platībām 1985.gadā 56,8 tūkstoši ha bija kopsaimniecībās, bet 49,6 tūkstoši ha iedzīvotāju personīgajās palīgsaimniecībās. 1981. – 1985.gados Latvijas PSR vidēji gadā ieguva 15163,5 tūkstošus centneru graudu, vidējā ražība laika posmā bija 21,4 centneri no hektāra¹⁸¹.

Lielākais astoņdesmito gadu lauksaimniecības produkcijas ražošanas paradokss bija tas, ka, jo vairāk pieauga Latvijas lauksaimniecības ražošanas kopapjomi, jo tukšāki kļuva veikalu plaukti pašā Latvijā. No Latvijas izvestās produkcijas daudzums auga vēl straujāk un, kas ļoti būtiski – apsteidzot ievestās lopbarības daudzuma pieaugumu, tātad uz vietējo ražotāju un līdz ar to patērētāju rēķina. Pretoties šādai praksei Latvijas amatpersonas sāka tikai astoņdesmito gadu otrajā pusē, kad tika paaugstinātas vairumtirdzniecības cenas lopbarībai. Latvijas PSR lauksaimnieciskās ražošanas pieaugums apsteidza PSRS vidējos lauksaimniecības produkcijas pieauguma tempus (1980. – 1985. gados pret 1976. – 1980. gadiem pieaugums Latvijas PSR par 12%, bet PSRS kopumā par 6%)¹⁸². Neskatoties uz lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību samazinājumu, pēc statistikas datiem Latvijas PSR lauksaimnieciskās ražošanas rezultāti bija ievērojami labāki, nekā caurmērā PSRS.

1.2.4.Lauksaimniecības zinātne

Sešdesmitajos gados Latvijā tika izveidota vienota lauksaimnieciskās izglītības sistēma, kura sevī aptvēra lauksaimniecības profesionāli tehniskās skolas, tehnikumus, lauksaimniecības vidusskolas un augstāko mācību iestādi – Latvijas Lauksaimniecības akadēmiju (LLA) Jelgavā. LLA¹⁸³ bija galvenā lauksaimniecības speciālistu sagatavošanas un kvalifikācijas celšanas vieta, izglītību varēja iegūt 8 fakultātēs: Agronomijas (dibināta 1949.g.), Hidromeliorācijas un zemes ierīcības (1949), Lauksaimniecības ekonomikas (1968),

¹⁸⁰ *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985*. Rīga : Avots, 1986. 157. lpp.

¹⁸¹ Turpat, 140. – 150. lpp.

¹⁸² Turpat, 157. lpp.

¹⁸³ LLA (tagad – Latvijas Lauksaimniecības Universitāte) dibināta 1939.gadā uz LU Lauksaimniecības fakultātes bāzes. 1985/86 mācību gada sākumā studēja 6498 studenti (no tiem 3020 neklātienē).

Lauksaimniecības mehanizācijas (1944), Mežsaimniecības un mežtehnikas (1939), Pārtikas produkcijas tehnoloģijas (1944), Veterinārijas (1944), Zootēnijas (1949) un 54 katedrās. LLA darbojās arī Sabiedrisko profesiju, kvalifikācijas celšanas fakultātes un Sagatavošanas nodaļa¹⁸⁴. LLA tika veikti zinātniskie pētījumi, pētnieku rīcībā bija divas problēmu, divas nozaru un sešas zinātniskās laboratorijas.

Pētniecības darbs koncentrējās arī zinātniskās pētniecības institūtos (ZPI) : Zemkopības, Lopkopības un veterinārijas, Lauksaimniecības mehanizācijas un elektrifikācijas. Ar lauksaimniecības ekonomikas jautājumiem nodarbojās arī Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Ekonomikas institūts. Latvijā bija plašs selekcijas, zinātnes un izmēģinājumu staciju, saimniecību tīkls, kurš bija pakļauts LLA un pētniecības institūtiem. Zemkopības nozarē darbojās 12 izmēģinājumu saimniecību un staciju, lopkopības – 6.

Pētnieciskais darbs deva savus rezultātus – tika izstrādātas graudaugu šķirnes ar potenciālo ražību 60 – 70 centneru no ha, kartupeļu šķirnes ar 350 – 400 centneru no ha ražību, Latvijas brūnās šķirnes govīs tika uzlabotas līdz potenciālajai ražībai 6000 kg piena gadā, Latvijas baltās šķirnes cūku dzīvmasas pieaugums 2 mēnešu vecumā paaugstināts līdz 700 gramiem dienā¹⁸⁵. Diemžēl lielākā daļa no šiem zinātnes sasniegumiem tā arī netika ieviesti un realizēti praktiskajā lauksaimniecībā. Reālās ražas un izslaukumi kopsaimniecībās ievērojami atšķīrās no izmēģinājumu un selekcijas staciju rezultātiem. Vidējā ražība no hektāra 1981. – 1985.gados graudaugiem, salīdzinot ar 1935 – 1939.gadiem, pieauga no 12,3 līdz 17,8¹⁸⁶ centneriem no ha, kartupeļiem no 127 līdz 145 centneriem no ha¹⁸⁷. Ja ņemam vērā, ka kopsaimniecības apstrādāja tikai auglīgāko un labi meliorēto lauksaimniecībā izmantojamo zemi (aramzemes platības nemitīgi samazinājās), 1985.gadā uz ha aramzemes izlietoja 287,2 kg minerālmēslus un 12,0 t organiskā mēslojuma, varam pieņemt, ka zinātnes sasniegumu ieviešana reālajā lauksaimnieciskajā ražošanā padomju okupācijas gados līdzinājās nullei. Ja lauksaimniecībā izmantojamās zemes kopplatība tiktu saglabāta, kopražas visticamāk būtu zem 1940.gada līmeņa.

Zinātnei bija jāapstiprina arī padomju lauksaimniecības stūrakmens - kolektīvizācijas nepieciešamība. Kolektīvizāciju padomju pētnieki skaidroja ar lauksaimniecības

¹⁸⁴ *Latvijas Padomju Enciklopēdija*. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984. 5-1 sējums, 761.lpp.

¹⁸⁵ Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Rīga: Grāmatvedis, 1995. 367.lpp.

¹⁸⁶ Padomju laika statistika ražu uzdeva „bunkura masā”, nevis „klēts masā”, kā pirms 1940.gada. Graudaugu bunkura masa 1981. – 1985.gados bija 21,5 centneri no ha.

¹⁸⁷ *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985.gadā*. Rīga : Avots, 1986. 140.lpp.

modernizāciju, jo sīksaimniecības neesot piemērotas modernai lauksaimniecības tehnikai, piemirstot, ka tieši padomju vara četrdesmitajos gados ar savu agrāro reformu visas saimniecības pārvērta par sīksaimniecībām. Tika realizēts izvērsts uzbrukums viensētām, kuras tika nosauktas par kapitālisma mantojumu un vienu no galvenajiem šķēršļiem intensīvas lauksaimniecības attīstībai¹⁸⁸. Ka vienīgi pareizais veids celtniecībai laukos tika izvirzīta ciematu būve laukos, ar trīs līdz piecstāvu dzīvojamām ēkām un izteiktu ražošanas koncentrāciju. Ar matemātiskām metodēm tika pierādītas lielražošanas ekonomiskās priekšrocības, līdz sīkumiem izstrādātas transporta kustības shēmas un nepieciešamo autobusu skaits lauku iedzīvotāju nogādāšanā darbā, pieņemot, ka tie pilnībā pāriet uz dzīvi ciematos¹⁸⁹. Rezultātā finansiālu atbalstu padomju varas gados celtniecībai laukos guva tikai projekti, kuros bija paredzēta iedzīvotāju koncentrācija. Arī individuālā apbūve (Līvānu mājas u.c.) tika koncentrēta ciematos un pēc ēku izvietojuma uzkrītoši atgādināja sādžas Krievijā. Teorētiskā tēze par ražošanas koncentrēšanas priekšrocībām laukos tā arī praksē netika pierādīta, realitātē tā izpaudās kā lauksaimniecisko zemju platības sarukums visu okupācijas gadu garumā. Lauku iedzīvotāju piespiedu koncentrācija ciematos neatgriezeniski izmainīja kultūrvēsturisko ainavu Latvijas laukos, sagandēja lauku pagastu centru arhitektūru.

1.3. Sociālekonomiskā situācija Latvijas PSR un izmaiņas lauksaimniecības politikā 1985. – 1988.gados.

1.3.1. Individuālā darba, uzņēmumu saimnieciskās patstāvības lomas pieaugums.

Kā jau iepriekš tika konstatēts, viena no padomju varas prioritātēm kopš Latvijas okupācijas 1940.gadā bija lauksaimniecības kolektivizācija. Lai arī 1949.gadā tika realizēta lauksaimniecības piespiedu kolektivizācija, kopsaimniecību strādnieki savās piemājas saimniecībās saražoja ievērojamu daudzumu lauksaimniecības produkcijas, kuru izmantoja savām personīgajām vajadzībām jeb pārdeva, visbiežāk pašām kopsaimniecībām. Tā kā individuālais darbs bija pretrunā ar padomju varas pamatnostādņēm lauksaimniecībā, arī pēc kolektivizācijas tika realizēta individuālā sektora ekonomiska diskriminācija – viensētu nojaukšana, strādnieku izvietošana ciematos un daudzdzīvokļu mājās.

¹⁸⁸ Poriets J. *Lauksaimniecībai industriālu bāzi*. Rīga: Avots, 1967. 96-97.lpp.

¹⁸⁹ Treijs B., Voicehovskis G., Brakšs A., Strausmane L. *Lauksaimniecības uzņēmumu un to ražošanas vienību optimālie lielumi*. Rīga: Latvijas PSR ZA, 1963. 186.lpp.

Latvijā, līdzīgi, kā Lietuvā un Igaunijā, 20.gs. septiņdesmitajos gados un astoņdesmito gadu pirmajā pusē joprojām bija novērojama lauksaimniecības produkcijas kopapjomu augšana (lielākoties gan uz ievestās lopbarības rēķina), taču citos PSRS reģionos, piemēram, Krievijas Padomju Federatīvajā Sociālistiskajā Republikā, ekstensīvās un industriālās metodes lauksaimniecībā sevi jau bija izsmēlušas un bija vērojams produkcijas kopapjomu kritums (PSRS kopumā gaļas ražošana kritās no 9862000 tonnām 1975.gadā līdz 9150000 tonnām 1980.gadā, tanī skaitā Krievijā attiecīgi no 5032000 līdz 4502000, jeb 10%¹⁹⁰). Strukturālās izmaiņas pārvaldē, 1985.gadā apvienojot ar lauksaimniecību saistītās ministrijas un resorus vienā institūcijā – Valsts Agrorūpnieciskajā Komitejā (turpmāk ARK) un lauksaimniecības pārdēvēšanu par „*valsts agrorūpniecisko kompleksu*” – lēcienveidīgu produkcijas pieaugumu nedeva un pārtikas problēmas valstī neatrisināja. Taču tas vājināja PSRS ministriju ietekmi republikās, lielāka vara nonāca republikānisko ARK rokās, kas neapšaubāmi bija republikānisko varas iestāžu liels ieguvums. Zīmīgi, ka pirmās praktiskās ekonomiskās reformas Baltijas padomju republikās bija agrārā jomā, ļoti iespējams, ka netiešā veidā to veicināja ARK izveide 1985.gada beigās.

Kad strukturālās izmaiņas rezultātus nedeva, ekonomisti un politiķi arvien vairāk sāka šaubīties par valstī realizētās lauksaimniecības politikas pamatprincipu pareizību. Nonākt pie šādas atziņas nebija viegli, jo kolektīvā saimniekošanas forma kā vienīgā sociālistiskā un pareizā vairāk nekā 50 gadu garumā tika ideoloģiski stiprināta KP dokumentos un iedzīvotāju apziņā. Atzīt individuālo darbu par pareizu un progresīvu vienlaicīgi nozīmēja apšaubīt kolektīvo ražošanas formu – kopsaimniecību modeļa pareizību. Individuālās saimniekošanas legalizācija liktu jaunajiem zemniekiem piešķirt ievērojamas zemes platības ilgtermiņa lietošanā, kas faktiski nozīmētu – ar mantošanas tiesībām, tātad zināmām pretenzijām uz īpašnieka statusu.

Jau pirms nomas uzņēmumu, kooperatīvu un zemnieku saimniecību izveidošanas kopsaimniecību ietvaros bija fermas, kuras apsaimniekoja vienas ģimenes locekļi. Centralizēta šādu fermu un to rezultātu uzskaitē netika veikta¹⁹¹, tomēr Latvijas Valsts arhīvā atrodamas atsevišķas rajonu vadošo amatpersonu pēc LKP CK pieprasījuma rakstītas atskaites par saimniekošanas rezultātiem ģimenes fermās. 1986.gadā Rīgas rajona LKP komitejas sekretārs

¹⁹⁰ АПК, концепции развития. Рига: 1984. стр.162.

¹⁹¹ Pēc V. E. Breša datiem 1987.gada vidū Latvijā darbojās 829 ģimenes fermas ar 1685 strādājošajiem (skat. *Padomju Latvijas Komunisti*. 1988.g., 2.nr., 45.lpp.).

V. Šterns ziņoja par četrām „ģimenes fermām” Rīgas rajonā. Vienas ģimenes locekļi pilnībā veica darbus kopsaimniecības fermā, visām fermām bija labāki saimniekošanas rezultāti, kā attiecīgajās kopsaimniecībās kopumā. Piemēram, kolhoza „Ezerciems” piena fermā „Rudzīši” strādāja pieci vienas ģimenes locekļi, slauca 97 govīs (kolhozā kopā 780), vidējais izslaukums no govīs 1985.gadā bija 5160 litri (kolhozā vidējais izslaukums bija 4244 litri), 1000 litru piena pašizmaksa bija 30,48 rbļ. (kolhozā 38,11 rbļ.)¹⁹². Šīs fermas gan par patstāvīgiem uzņēmumiem vēl nevarēja nosaukt, jo strādājošie nodarbojās tikai ar fermas apsaimniekošanu, zemes apstrādi un barības sagādi nebija strādājošo kompetencē. Bet būtiska ir sīkā darba rezultātu uzskaitē un LKP vadības interese par tik minimāli autonomu posmu ražošanas procesā, kā ģimenes locekļu kopīgs darbs fermā, būtisks tāpat akcents secinājumos, ka visur rezultāti labāki, kā kopsaimniecībās kopumā. Bija noticis zināms pavērsiens lauksaimniecības kontrolē –LKP CK interese par individuālo darbu laukos vairs nebija saistīta ar tā apkarošanu.

1987.gadā PSRS MP sāka pieņemt lēmumus par individuālā darba legalizēšanu: 12.februārī par sadzīves pakalpojumu un plaša patēriņa preču ražošanas; 5.martā par sabiedriskās ēdināšanas kooperatīvu izveidi. 1987.gada laikā Latvijā tika reģistrēti 60 kooperatīvi ar 672 strādājošajiem, no kuriem 425 bija darba spējīgā vecumā. Kooperatīvi saražoja produkciju 600 -650 tūkstošu rbļ. apmērā¹⁹³. Vienlaicīgi tika paplašinātas valsts uzņēmumu pilnvaras – 11.jūnijā pieņemts PSKP CK un PSRS MP lēmums „Par tautsaimniecības apvienību, uzņēmumu un organizāciju pāreju uz pilnu saimniecisko aprēķinu un pašfinansēšanos”.

Ar 1988.gadu uz saimniecisko aprēķinu bija jāpāriet arī visiem lauksaimniecības uzņēmumiem. Lai apspriestu šo un citus aktuālus jautājumus, 1987.gada 26.novembrī LKP CK notika republikāniskā sanāksme „Par partijas, padomju un tautsaimniecības orgānu uzdevumiem republikas pārstrādes rūpniecības attīstības paātrināšanā un organizatoriski – saimniecisku attiecību uzlabošanu republikas ARK”. Būtiski, ka vadošās amatpersonas sāka atklāti runāt par nepieciešamajām reformām lauksaimniecībā un pagātnē pieļautajām kļūdām. Rēzeknes rajona komitejas 1.sekretārs A. Petkēvičs norādīja, ka „galvenais cēlonis, kamdēļ samazinās individuālā lauksaimnieciskā ražošana, ir daudzdzīvokļu māju celtniecība laukos, jāļauj vairāk būvēt individuālās mājas un mazumtirdzniecībā pārdot kombinēto lopbarību”¹⁹⁴. LPSR ARK priekšsēdētājs, LPSR MP 1.vietnieks V.E. Bresis ziņoja, ka no Maskavas vēl

¹⁹² LVA, 101. f., 57. apr., 304. l., 68. – 69. lp.

¹⁹³ LVA, 101. f., 59. apr., 107. l., 40. – 41. lp.

¹⁹⁴ LVA, 101. f., 59. apr., 173. l., 10. lp.

neesot saņemtas instrukcijas un dokumenti par pāreju uz pašfinansēšanos (1987.gada 26.novembrī, bet no 1988.gada 1.janvāra pārejai jau bija jānotiek), bet drīzumā būšot, dokumentus izstudēšot un tad nosūtīšot uz kolhoziem. 1987.gada beigās LPSR ARK priekšsēdētājam V. E. Bresim nebija skaidras koncepcijas, kā būtu jārealizē reformas, augšminētajā sanāksmē viņš aprobežojās ar vispārējām frāzēm bez sīkākiem paskaidrojumiem: „*jāreformē kopsaimniecības, veidojot jauna tipa agrorūpnieciskās apvienības vai valsts agrorūpnieciskās apvienības. Tās strādās ar mērķi – galaproduktu, ražu, nevis kā līdz šim - mērķis bija ministrijas plāns un rādītāji (...) Arī kolhozā jāatbalsta privāta iniciatīva. Zemnieks kā tāds ir pazaudēts, jo ražošana ir atrauta no ražotāja. Jāsekmē brigāžu neatkarība, pat līdz nomas tiesībām.*”¹⁹⁵. V. E. Bresis uzskatīja, ka situāciju var uzlabot, dodot lielākas pilnvaras republikas rajoniem (arī dodot tiesības paturēt virsplāna produkciju), kuros arī jāveido agrorūpnieciskās apvienības. Līdz ar to tika piedāvāts apvienot tiešo produkcijas ražošanu ar pārstrādi. Precīzāk nākotni iezīmēja LKP 1.sekretārs B. Pugo : „*Jāpanāk, lai katrs strādājošais jūtas savas lietas saimnieks. Ceļš uz to ir kolektīvi, nomas uzņēmumi, saimnieciskais aprēķins un darba apmaksa pēc darba rezultāta. Nav jābaidās, ja labs strādnieks labi nopelna. (...)Pēdējo divu gadu laikā dažos rajonos individuālajā sektorā pienu ražo par 6 – 8 % mazāk. Jāļauj cilvēkam nopirkt nevis govī, bet labu govī, kura dos daudz piena. Nevis kaut kādu bullīti, bet labu, kuru varēs normāli izaudzināt. Ukrainā jau dodot vairāk individuālās zemes tiem, kam ir savi lopi, lai paši var ražot lopbarību. Droši vien šis ceļš būs ejams arī pie mums.*”¹⁹⁶

Šīs sanāksmes stenogramma raksturo sekojošo:

1. Centrālās varas realizētās ekonomiskās reformas bija slikti organizētas - Latvijas PSR vadība par tām netika laicīgi informēta.
2. Latvijas PSR vadošajām amatpersonām nebija sava skaidra redzējuma, kā radikāli uzlabot situāciju lauksaimniecībā.

Uzņēmumi, tanī skaitā lauksaimniecības, nespēja savas teorētiskās jaunās pilnvaras realizēt, jo tos saistīja valsts plāna izpilde, centralizēta lauksaimniecības tehnikas un citu fondu sadale, fiksētas cenas ražotajai produkcijai. Uzņēmumi ieguva lielākas tiesības rīkoties ar savām finansēm, no kurām bija jāveic gan kapitālieguldījumi celtniecībā, gan modernizācija.

¹⁹⁵ LVA, 101. f., 59. apr., 173. l., 45. lp.

¹⁹⁶ Turpat, 79. lp.

Zūdot stingrai līdzekļu izlietojuma kontrolei, uzņēmumi palielināja darba algas strādājošajiem, bet neieguldīja attīstībā. Pie valsts iedzīvotājiem uzkrājās arvien lielākas naudas summas, kuras nebija iespējams iztērēt, jo ražošana un preču piedāvājums nepieauga proporcionāli algām. Baidoties no tautas neapmierinātības, cenas valdība nepaaugstināja, dotācijas no valsts budžeta mazumtirdzniecības un valsts iepirkuma cenu starpības samazināšanai pieauga.

1.3.2. Latvijas PSR varas institūciju lomas pieaugums 1988.gada pirmajā pusē.

Ekonomiskā situācija PSRS 1987.gadā turpināja pasliktināties, PSRS vadība meklēja jaunus ceļus, kā aktivizēt procesus tautsaimniecībā. Tika gatavotas reformas divos virzienos:

1. ekonomikas procesu liberalizācija, attīstot privāto iniciatīvu ražošanā;
2. valsts pārvaldes decentralizācija, deleģējot papildus pilnvaras savienoto republiku un reģionu pašpārvaldei.

1988.gada 22.janvāra sēdē PSRS MP uzdeva republiku MP risināt jautājumus, kas saistīti ar plaša patēriņa preču ražošanu un maksas pakalpojumu sniegšanu iedzīvotājiem, kas akcentētas kā valsts nozīmes prioritātes. Tika norādīts veicināt kooperatīvu dibināšanu un akcentēts, ka sevišķi lēni tas notiek lauku apvidos¹⁹⁷. Latvijas PSR MP priekšsēdētājs J. Rubenis saviem vietniekiem „*lūdz pieņemt attiecīgus mērus PSRS MP uzdevumu izpildei, sagatavot priekšlikumus jautājumos, kuros jābūt republikas valdības lēmumiem*”¹⁹⁸, taču atšķirībā no Igaunijas, kur MP martā pieņēma lēmumu „Par individuālo darbu laukos”¹⁹⁹, nekādi lēmumi nesekoja.

1988.gada 28.jūnijā – 1.jūlijā Maskavā noritēja valsts mēroga politiska sanāksme – 19.Vissavienības PSKP konference, kuras laikā PSKP ģenerālsekretārs M. Gorbačovs vērsās ar asu kritiku pret valsts birokrātiju. Arī 1.jūlijā konferences pieņemtajās rezolūcijās tika demonstrēta deklaratīva PSKP apņēmība īstenot radikālas ekonomiskās reformas, tanī skaitā tika atbalstītas reformas kooperācijas un individuālā darba stimulēšanas virzienā. Par reformu kavēšanu asi tika kritizēta birokrātija.²⁰⁰

¹⁹⁷ LVA, 270. f., 1-c apr., 2597. l., 3. – 4. lp.

¹⁹⁸ Turpat.

¹⁹⁹ *Lauku Avīze*. 1988. 18. jūn., 3. lpp.

²⁰⁰ *Материалы 19. Всесоюзной конференции КПСС*. Москва : Политиздат, 1988. стр. 107 – 109.

Vēl konferences priekšvakarā, visticamāk, lai sagatavotu inertās republiku vadības gaidāmās konferences gaisotnei, republiku valdībām tika nosūtīts PSRS MP Prezidija 22.jūnija sēdes protokols, kurā cita starpā asi tika kritizētas republiku valdības par „*sistemātiski praktizētiem lūgumiem PSRS MP pēc papildus virsplāna naudas emisijas, tā vietā, lai radikāli (коренным образом) mainītu attieksmi pret naudas resursu sabalansēšanu savas republikas teritorijā, spertu apņēmīgus soļus, kontrolēt uzņēmumus, kas atrodas republiku teritorijā*”²⁰¹. Protokola turpinājumā uzsvērts, ka kontrole jāveic arī vissavienības uzņēmumos, jāpanāk, lai uzņēmumi sāk vairāk ražot plaša patēriņa preces un jākontrolē to finansu darbība. Republiku valdības pietiekami nekontrolējot, kā uzņēmumi tērējot savus līdzekļus, nekontrolēts algas pielikums daudzviet esot jau izsmēlis preču rezerves valsts un kooperatīvajā tirdzniecībā.

Šis dokuments labi raksturo situāciju PSRS 1988.gada vidū un centrālās varas zūdošās spējas kontrolēt situāciju valstī. Pirms gada uzņēmumiem dotās pilnvaras tagad bija jākontrolē republiku valdībām, pie tam pārsniedzot savu kompetences līmeni – arī vissavienības uzņēmumos, un, kas ļoti būtiski, kontroles mehānisms netika piedāvāts. Centrālā vara *de facto* atzina savu nespēju kontrolēt situāciju valstī un deleģēja republiku valdībām lielākas tiesības darboties pēc savas iniciatīvas. Šo var uzskatīt par lūzuma punktu centrālās varas un Baltijas republiku valdību attiecībās. No šī brīža likumdošanas un reformu iniciatīva nāca no Baltijas un „Centrs” tai sekoja, arvien vairāk reformās atpaliekot. Ļoti iespējams, ka LKP 1.sekretārs B. Pugo savā runā PSKP 19.konferencē iedvesmojās tieši no augšminētā dokumenta, jo runas galvenā tēze bija – par savienoto republiku lielāku patstāvību.²⁰² 1988.gada oktobra sākumā Baltijas republiku ekonomistu tikšanās laikā Igaunijas un Lietuvas pārstāvji jau prezentēja savus ekonomiskās patstāvības modeļus (jau ar nacionālo valūtu ieviešanu), bet PSRS AP tikai decembrī izveidoja komisiju PSRS un republiku kompetences pārskatīšanai un „*lūdza izteikt savus priekšlikumus šajā sakarā*”²⁰³. Kad Maskava bija gatava Baltijas 1988.gada prasību akceptēšanai, Baltijas prioritāte jau bija neatkarība. Vienlaicīgi jāakcentē, ka lielākas pašnoteikšanās iegūšanā 1988.gada pirmajā pusē pirmās iniciatīvas izrādīja PSRS vadība Maskavā, nevis LKP un Latvijas PSR MP vadība. Toreizējā Latvijas PSR vadība nevēlējās pieņemt patstāvīgus lēmumus un drīza vairāku vadošo nomenklatūras darbinieku nomaiņa bija loģiska un nepieciešama.

²⁰¹ LVA, 270. f., 1 – c apr., 2597.l., 43. – 44. lp.

²⁰² Runas pilns teksts – *Lauku Avīze*. 1988. 2.jūl., 2. – 3. lpp.

²⁰³ LVA, 290. f., 2. apr., 1767. l., 1.lp.

1.3.3. Lauksaimniecība – Latvijas PSR tautsaimniecības prioritāra nozare. Jauns skatījums uz lauksaimniecības lomu Latvijas PSR ekonomikā.

1987.gada beigās Latvijas PSR amatpersonas spēra soļus lauksaimniecības popularizēšanā un zinātnes pārstrukturizēšanā. Lauksaimniecības problēmu un zemniecības atdzimšanas jautājumu popularizēšanā liela nozīme bija no 1988.gada iznākušajam laikrakstam „Lauku Avīze”. Ātri ieguvis popularitāti ne tikai lauksaimnieku vidū, laikraksts daudz rakstīja par pirmajiem individuālajiem zemniekiem – nomniekiem. Tika objektīvi atspoguļotas gan zemnieku problēmas, gan panākumi, regulāri tika ziņots par lauksaimniecības aktualitātēm no visas PSRS, kā arī Rietumvalstīm. Kaut arī 1988.gada pirmajā pusē vēstures jomā laikraksts vēl ieņēma konservatīvas pozīcijas, publicējot vēsturnieku V. Karaļuna²⁰⁴, Ļ. Zīles un J. Riekstiņa²⁰⁵, kā arī J. Dzintara²⁰⁶ rakstus, kuros tika attaisnotas 1941.un 1949.gada deportācijas, tomēr ekonomisko reformu un individuālā darba jautājumos laikraksta redakcijas nostāja bija radikālāka par Latvijas valdības praktisko un teorētisko rīcību. Jau aprīlī tika publicēts Kijevā izstrādāts ģimenes fermas projekts 64 slaucamām govīm²⁰⁷, tāpat pārpublicētas PSRS likuma „Par kooperāciju PSRS” sadaļas, kas attiecās uz „kolhoziem un citiem lauksaimniecības kooperatīviem”²⁰⁸, informācija par izmaiņām Igaunijas PSR likumdošanā par individuālo darbu laukos²⁰⁹.

1988.gada 1.janvārī pēc PSRS ARK 1987.gada 27.oktobra lēmuma un no tā izrietošas Latvijas PSR ARK 1987.gada 3.decembra pavēles darbu sāka Latvijas Agrorūpnieciskās Komitejas Ekonomikas Zinātniski Pētnieciskais Institūts (Latvijas ARK Ekonomikas ZPI). Institūta izveidošanas mērķis bija uzlabot koordināciju pētījumos, kuri līdz šim notika galvenokārt Latvijas Zemkopības un Ekonomikas ZPI Ekonomikas nodaļā un LZA Ekonomikas ZPI ARK nodaļā. Jaunizveidotajā pētniecības iestādē darbu uzsāka divi zinātņu doktori un 45 zinātņu kandidāti²¹⁰. Savstarpēja koordinācija lauksaimniecībā pēc ARK izveidošanas bija īpaši nepieciešama, institūts vēlāk sevi apliecināja arī ar nozīmīgiem tautsaimnieciskiem pētījumiem.

²⁰⁴ *Lauku Avīze*. 1988. 26.marts, 8. – 9. lpp.

²⁰⁵ *Turpat*, 1988. 19.marts, 6. – 7. lpp.

²⁰⁶ *Turpat*, 1988. 9.apr., 5. lpp.

²⁰⁷ *Turpat*, 1988.gada 2.apr., 9. lpp.

²⁰⁸ *Turpat*, 1988.gada 11.jūn., 3. lpp.

²⁰⁹ *Turpat*, 1988.gada 18.jūn., 3. lpp.

²¹⁰ LVA, 270. f., 7. apr., 1476. l., 2. – 13. lp.

Latvijā pirmie konkrētie priekšlikumi par lauksaimniecības vadības reformu un individuālo darbu laukos izskanēja LPSR Kolhozu Padomes sēdē 1988.gada 31.maijā. Kolhozu Padome pieņēma lēmumu „Par republikas ARK vadīšanas pilnveidošanu”, kur otrajā punktā norādīja: „Lūgt LKP CK un LPSR MP izskatīt jautājumu par demokrātisko vadīšanas principu ieviešanu visos republikas agrokompleksa vadības līmeņos un orgānos, tā pilnīgāk demokratizējot visu agrokompleksa vadības sistēmu; lūgt LPSR MP : izskatīt un apstiprināt pamatnoteikumus par individuālo lauku saimniecību veidošanu un darbu LPSR; izskatīt jautājumu un nodrošināt reģiona saimniecībām, ģimenes fermām un citiem kooperatīvajiem formējumiem piemērotas tehnikas ražošanu un to apgādi ar minēto tehniku.”²¹¹

Neraugoties uz priekšlikumu aktualitāti, Latvijas PSR amatpersonu praktiska rīcība nesekoja. Tikai 18.jūlijā Latvijas PSR Valsts agrorūpnieciskā komiteja (V. Rimaševskis, toreizējais LPSR ARK priekšsēdētāja V. E. Breša vietnieks) pārsūtīja uz Latvijas PSR MP augstāk minētos Latvijas PSR Kolhozu Padomes lēmumus, ar lūgumu izskatīt priekšlikumus.

LKP CK Lauksaimniecības un Pārtikas rūpniecības daļas vadītājs J.Spručs 20.jūlijā vēstulē LPSR MP vietniekam V. E. Bresim sekojoši komentēja izveidojušos situāciju: „Lauksaimniecības un pārtikas rūpniecības nodaļa uzskata, ka LPSR Valsts ARK pienākums bija savlaicīgi izskatīt un konkrēti risināt LPSR Kolhozu Padomes ierosinātos jautājumus, bet par jautājumiem, kuru risināšanai nepieciešami valdības lēmumi, sagatavot un noteiktajā kārtībā iesniegt LPSR MP saskaņotus priekšlikumus.”²¹² 22.jūlijā V. E. Bresis J. Spruča vēstuli papildināja ar rezolūciju „piekrītu” un nosūtīja savam vietniekam V. Rimaševskim „izpildei”. Līdz ar to Kolhozu Padomes ierosinājumi atgriezās pie V. Rimaševska. 1988.gada 22. jūlijā Latvijas amatpersonas pieņēma politisku lēmumu pasludināt lauksaimniecību par republikas prioritāru tautsaimniecības nozari : „(...) Lai īstenotu jautājumus, kuri saistīti ar partijas 19.vissavienības konferences lēmumu īstenošanu, kā arī pildot LKP CK Biroja uzdevumu, republikas MP priekšsēdētājs J. Rubenis, LKP CK sekretārs A. Briļs, republikas Valsts ARK priekšsēdētājs V. E. Bresis un LPSR Valsts plāna komitejas priekšsēdētājs M. Ramāns sarīkoja apspriedi ar vairākiem LKP CK konsultatīvas grupas locekļiem. Apspriede nolēma : piešķirt

²¹¹ LVA, 270. f., 7. apr., 1479. l., 3. – 4. lp.

²¹² Turpat, 8. lp.

*agrorūpnieciskajam kompleksam prioritāti nr.1.*²¹³ Tika izveidota Latvijas PSR Lauksaimniecības Prioritātes komisija Latvijas PSR MP priekšsēdētāja J. Rubeņa vadībā.

Lai arī tobrīd vadošie darbinieki vairāk sliecās atbalstīt kolektīvās saimniekošanas formas, ar prioritāti vairāk saprotot centralizēto līdzekļu pārdali par labu lauksaimniecībai nevis radikālas strukturālas reformas, tomēr šis bija vēsturisks pagrieziens – pirmo reizi kopš 1940.gada padomju vara par prioritāru tautsaimniecības nozari, kaut pagaidām tikai vārdos, izvirzīja lauksaimniecību. Jau ļoti drīz pēc Latvijas okupācijas un aneksijas 1940.gadā Staļins Maskavā un viņa marionešu valdība Latvijā par tautsaimniecisku prioritāti izvirzīja rūpniecību²¹⁴. Latvijas brīvvalsts tika nodēvēta par imperiālisma „agrāro piedēkli” un rūpniecība (tāpat kā valstiska piederība Krievijai un vēlāk PSRS) kā vēsturiski tradicionāls Latvijas attīstības ceļš²¹⁵. Līdz ar prioritātes piešķiršanu lauksaimniecībā tika netieši atzīts, ka Latvijas pārliedz industrializācija bija politiska un ekonomiska kļūda, kura jālabo. Liela tautas daļa šo lēmumu redzēja kā pirmo vēršanos pret sen nīsto rūpniecību, ar kuru tika saistīta liela daļa no republikas iekšējām problēmām.

1988.gadā arī Latvijas inteliģence sāka aicināt pievērst pastiprinātu uzmanību lauksaimniecībai. Publicists V. Lāms rakstā „Jautājums ekonomistiem” izteica savu viedokli par Latvijas ekonomiku nākotnē : „*Latvijas ekonomikas pamatā, manuprāt, vajadzētu būt lauksaimnieciskajai ražošanai*”²¹⁶, taču ekonomists P. Guļāns rakstā „Atbildot publicistam” iestājas pret lauksaimniecības prioritāti, norādot, ka tad Latvija pārvērtīšoties par „*banānu republiku*”²¹⁷ Par reformām lauksaimniecībā iestājās arī Latvijas PSR Rakstnieku savienība savā 1988.gada 2.jūnija valdes rezolūcijā : „*Nodrošināt Latvijas tradicionālo saimniekošanas formu un struktūru atjaunošanu lauksaimnieciskajā ražošanā*”²¹⁸

Attieksmes maiņu pret individuālo darbu laukos demonstrēja arī centralizētās iestādes. 1988.gada 5.augustā PSRS Valsts Plāns apstiprināja valsts plānu 1989.gadam, kur 31.sadaļā – „ARK attīstība” cita starpā tika norādīts: „*Nodrošināt plašu nomas formu izmantošanu ražošanas organizēšanā, pirmām kārtām ekonomiski vājos kolhozos un sovhozos, pārstrādes*

²¹³ Cīņa. 1988. 24.jūl., 1. lpp.

²¹⁴ LVA, 101. f., 1. apr., 49. l., 57. lp.

²¹⁵ *Latvijas PSR vēsture*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1959. 193.lpp.

²¹⁶ *Literatūra un Māksla*. 1988.g. 15. janv., 10. lpp.

²¹⁷ Turpat, 12. lpp.

²¹⁸ Turpat, 1988. 10.jūn., 4. lpp.

uzņēmumos. Nodot atsevišķiem pilsoņiem brīvas, neizmantotas zemes platības.”²¹⁹ Šo ideju – atdot individuālajiem apsaimniekotājiem to, kas kopsaimniecībām, t.i., valstij, nav vajadzīgs, aizstāvēja ievērojama daļa augstākās lauksaimniecības ierēdniecības arī Latvijā. Cik var spriest no 1987. un 1988.gados PSRS varas iestāžu pieņemtajiem likumiem, rīkojumiem un grozījumiem, runāt par nepārprotamu praktisku atbalstu individuālajiem ražotājiem laukos vēl bija pārāgri:

1. 1987.gada 3.augustā PSRS Valsts Cenu komitejas instrukcija noteica mazumtirdzniecības cenas lauksaimniecības tehnikai, vidēji 1,8 reizes augstākas kā kopsaimniecībām;
2. 1988.gada 23.jūnija PSRS MP lēmums paplašināja kooperatīvu un pilsoņu tiesības iegādāties lauksaimniecības tehniku;
3. 1988.gada 26.augustā PSRS Valsts Cenu komiteja noteica citas mazumtirdzniecības cenas, kuras līdz pat 10 reizēm atšķīrās no kopsaimniecībām piedāvātajām cenām²²⁰.

Par šo tēmu tika publicēts kritisks raksts arī „Lauku Avīzē”, kur jaunizveidotā Latvijas ARK Ekonomikas ZPI direktors A. Kalniņš ieteica Latvijas amatpersonām veidot savu cenu politiku, lai visiem pircējiem par tehniku būtu jāmaksā līdzīgi²²¹. Šāda pieeja arī tika realizēta, veidojot pirmo Latvijas PSR zemnieku saimniecību likumdošanu 1988.un 1989.gados.

Ja arī cenas lauksaimniecības tehnikai tika noteiktas, pašas tehnikas, ko piedāvāt, Latvijā nebija. 1988.gada 20.jūlijā Latvijas PSR Valsts Plāna komiteja ziņoja Latvijas PSR MP un Latvijas PSR ARK, ka vienīgā tehnika, ko Latvijā var piedāvāt, ir trīs traktora piekabes, bet 29. jūlijā Latvijas PSR Valsts ARK priekšsēdētāja vietnieks D. Ģeģers ziņoja, ka vispār nav, ko piedāvāt, solīja ņemt vērā „kooperatorus” 1989. un 1990.gados²²².

²¹⁹ LVA, 270. f., 9. apr., 152. l., 187. lp.

²²⁰ LVA, 270. f., 7. apr., 1801 .l., 30. – 61. lp.

²²¹ *Lauku Avīze*. 1988. 29.okt., 8. – 9. lpp.

²²² LVA, 270. f., 7. apr., 1473. l., 30. lp.

AGRĀRĀS REFORMAS PIRMAIS POSMS (1988 – 1990. GADA 13. JŪNIJS)

2.1. Sabiedriski politiskā situācija Latvijas PSR 1988.gadā. Izmaiņas Latvijas PSR vadībā.

1988.gada vasarā sabiedriski - politiskie notikumi Latvijā sāka attīstīties arvien straujāk. Pieaugot preses brīvībai, izvērtās arvien plašākas sabiedriskas diskusijas par aktuāliem sociālekonomiskiem un politiskiem jautājumiem, kā arī vēstures jautājumiem. 1988.gada 16.aprīlī LPSR MP izveidoja komisiju, kas pārskatīja 1949.gadā izsūtīto lietas²²³, bet LKP vadība 1988.gada jūnijā sāka gatavot un saskaņot ar Maskavu lēmumus par 1941.un 1949.gados represēto Latvijas iedzīvotāju rehabilitāciju²²⁴. 1988.gada 1.un 2.jūnijā notikušais Latvijas Rakstnieku savienības paplašinātais plēnums izvērtās par republikas nozīmes sabiedriski - politisku notikumu, kurā pirmo reizi publiski tika runāts par 1940.gada notikumu objektīvu novērtējumu. Publiski un atklāti tika apšaubīts padomju varas leģitimitātes galvenais balsts – 1940.gada sociālistiskā revolūcija Latvijā²²⁵. Pēc Igaunijas un Lietuvas parauga Latvijā sākās Tautas frontes (LTF) veidošanās, augusta beigās LTF dibināšanas iniciatīvas grupa nolēma 1988.gada 8. un 9.oktobrī sarīkot LTF dibināšanas kongresu²²⁶. Pastāv viedoklis, ka LKP atbalstīja LTF dibināšanu, lai iesaistītu lielākas tautas masas sabiedriskajās aktivitātēs un vienlaicīgi nezaudētu kontroli pār sabiedriskajiem procesiem Latvijā. Lai nu kā, LTF strauji izveidojās par lielāko politisko spēku Latvijā un LKP CK ievērojamu politisku ietekmi tajā neieguva. LTF nostiprināšanos sekmēja arī Latvijas politisko vadītāju nomaina. Par LKP 1.sekretāru B. Pugo vietā kļuva J. Vagris²²⁷, Latvijas PSR MP priekšsēdētāju J. Rubeni

²²³ LVA, 290. f., 2. apr., 1771. l., 117. – 120. lp.

²²⁴ LVA, 101. f., 61. apr., 116. l., 30. – 35. lp.

²²⁵ *Latvijas vēsture.20.gadsimts*. Rīga : Jumava, 2005. 370. lpp.

²²⁶ *Lauku Avīze*. 1988. 3. sept., 4. lpp.

²²⁷ Par B. Pugo nomainīgu literatūrā domas dalās. Ir viedoklis, ka tas izdarīts pēc Maskavas iniciatīvas, lai stiprinātu LKP autoritāti un nacionālkomunistu pozīcijas (skat. *Latvijas vēsture.20.gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005. 373.lpp.), tomēr B. Pugo straujā, kaut arī īsā politiskā karjera Maskavā liek šo versiju apšaubīt. Arī M. Gorbačovs savās atmiņās rakstīja, ka vēlējies paplašināt reformas atbalstošās Baltijas pārstāvniecību valsts vadībā un B. Pugo viņam licies piemērotākais kandidāts (skat. Горбачев М. *Жизнь и реформы*. М. : 1995. стр.408). Vērtējot dokumentus arhīvā, jākonstatē, ka B. Pugo šķita Maskavai visai piemērots kandidāts – aktīvs reformās, bet vienlaicīgi cenšoties visus svarīgākos lēmumus saskaņot ar priekšniecību. Katrā ziņā spējīgā B. Pugo nomaina ievērojami vājināja LKP pozīcijas cīņā par varu.

nomainīja Latvijas PSR Valsts ARK priekšsēdētājs V. E. Bresis, par Latvijas PSR AP Prezidija priekšsēdētāju kļuva A. Gorbunovs. Augstāko amatpersonu nomaiņa 1988.gada rudenī vērtējama pozitīvi, jaunie līderi laika gaitā pievienojās Latvijas neatkarības atbalstītājiem, kas ievērojami atviegloja LTF uzvaru Latvijas PSR AP vēlēšanās 1990.gada pavasarī. „*Lauksaimnieka*” apstiprināšana par MP priekšsēdētāju ievērojami sekmēja lauksaimniecības politikas aktualizēšanu valdības līmenī.

2.2. Latvijas PSR MP lēmums „Par zemnieku saimniecībām” – jaunas agrārās reformas sākums.

1988.gada 3.oktobrī pieņemto Latvijas PSR MP lēmumu nr.326 „Par zemnieku saimniecībām” jāuzskata par jaunas agrārās reformas sākumu. Kaut arī Latvijas Republikas AP lēmums „Par agrāro reformu Latvijā” tika pieņemts tikai 1990.gada 13.jūnijā, turpmākā likumdošana atzina pēc 1988.gada 3.oktobra lēmuma izveidotās un reģistrētās zemnieku saimniecības. Līdz ar to tiesiskā pēctecība tika saglabāta, lai arī vēlāk tika mainīti jaunu saimniecību izveidošanas nosacījumi. Arī lēmuma būtība - veidot individuālas saimniecības – atbilda vēlāk izsludinātās agrārās reformas mērķiem – labot piespiedu kolektīvizācijas politiskās, juridiskās un ekonomiskās kļūdas²²⁸.

Kā tika konstatēts iepriekšējā nodaļā, lēmuma pieņemšana ievērojami aizkavējās valsts amatpersonu neizlēmīgas rīcības dēļ. Lēmums tika pieņemts, faktiski kā reakcija uz jau notiekošu procesu, kurš gāja plašumā – individuālajai zemes apsaimniekošanai bija nepieciešama koordinācija un likuma spēks. Uz to norādīja gan vietējās varas pārstāvji, gan paši zemes apsaimniekotāji. 1988.gada 2.augustā Bauskas rajona agrorūpnieciskās apvienības padomju saimniecības „Progress” direktors I. Brents vēstulē Latvijas PSR Lauksaimniecības Prioritātes komisijas priekšsēdētājam J. Rubenim piedāvāja uz neapstrādātās lauksaimniecībā izmantojamās zemes (pēc vēstules autora domām tādas republikā ir ap 1 milj. ha) veidot „*ģimenes nomas saimniecības*” ar 20 ha vidējo platību²²⁹. Dažos lauku rajonos zemes sadalīšana individuālajiem gribētājiem bija ieguvusi ievērojamus apmērus. 1988.gada 29.jūlijā Liepājas rajona kolhoza „Imants Sudmalis” pilnvaroto sapulce nodeva zemi nomā (bet neprasot

²²⁸ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990. g., 1513. lpp.

²²⁹ LVA, 270. f., 7. apr., 1476. l., 149. – 152. lp.

samaksu) uz 99,9 gadiem sešiem gribētājiem 15 -30 ha platībās ar mantošanas tiesībām. Zemes platības tika noteiktas pēc Latvijas PSR Zemkopības Institūta ieteikumiem. Lai arī presē šis notikums tika raksturots kā „Izšķiršanās par atgriešanos pie tradicionālajām saimniecības formām”²³⁰, tas vienlaicīgi labi raksturoja 1988.gada vidū PSRS spēkā esošās likumdošanas neatbilstību uzsākto reformu mērķu (individuālā darba lomas paplašināšanas) īstenošanai: kolhozs iznomāja zemi ar mantošanas tiesībām (lai gan kolhozam zeme nepiederēja), bet lēmumu pirms tam saskaņoja ar pētniecības institūtu. PSRS līmenī pilsoņu veidoti nevalstiski kooperatīvi, individuālais darbs tika atļauti un jau arī ideoloģiski atbalstīti, taču līdz 1988.gada 3. oktobrim Latvijā individuālā lauksaimniecība attīstījās pašplūsmā.

3.oktobra lēmums bija pagrieziena punkts Latvijas PSR likumdošanā. Tika atzīta individuālā darba likumība laukos, dodot jaunajiem individuālajiem zemniekiem plašas tiesības neatkarīgai lauksaimnieciskajai darbībai. Zemnieku saimniecību tiesības tika pielīdzinātas kopsaimniecību tiesībām, kas būtiski, arī valsts netiešā atbalsta saņemšanā kredītu, lauksaimniecības tehnikas un lētu izejvielu veidā. Lai arī Latvijas PSR MP pieņemtā lēmuma motivējošais ievads (preambula) skanēja visai sociālistiskā garā, pēc būtības jaunizveidotās zemnieku saimniecības bija tirgus ekonomikas (kapitālistiski) uzņēmumi ar tiesībām brīvi pārdot savu produkciju un algot (ekspluatēt) darbaspēku. Zemnieku saimniecības tika veidotas „Lai paātrinātu pārtikas problēmas risināšanu, nodrošinātu pilsoņu tiesības nodarboties ar individuālo darbu lauksaimniecībā un sekmētu neefektīvi izmantojamo zemju iesaistīšanu lauksaimnieciskajā ražošanā, kā arī lai izmantotu lauku apvidos esošās bijušo viensētu neapdzīvotās ēkas lauku sociāli ekonomisko problēmu atrisināšanai.”²³¹ Šis ideoloģiski nekaitīgais ievads maskēja radikālu ekonomiski politisku lēmumu:

1. Lai arī zeme netika piešķirta īpašumā, zemnieka saimniecības īpašnieka nāves vai darba nespējas gadījumā pirmās tiesības lietot zemes gabalu ieguva mantinieks.
2. Zemniekam bija tiesības algot darbaspēku un maksāt pēc vienošanās (lai arī tikai „saspringtos lauksaimniecisko darbu periodos”²³²) Algota darba izmantošana bija viens no galvenajiem kritērijiem, pēc kuriem padomju vara četrdesmitajos gados zemniekus ieskaitīja kulaku (budžu) statusā un zemnieku

²³⁰ *Lauku Avīze*. 1988. 27. aug., 3. lpp.; *Cīņa*. 1988. 12. okt., 2. lpp.

²³¹ *LPSR AP un Valdības Ziņotājs*. 1988. 1491. lpp.

²³² Turpat, 1492.lpp.

ģimenes deportēja uz Sibīriju. Šo pretrunu novērsa Latvijas PSR MP 1988.gada 2.novembra lēmums „Par pilsoņu nepamatotu administratīvu izsūtīšanu no Latvijas PSR 1949.gadā”²³³.

3. Zemnieku saimniecības nesaistīja kopsaimniecībām uzliktās valsts plāna saistības – nodot lauksaimniecības produkciju par fiksētām cenām. Zemnieki varēja realizēt savu produkciju pēc pašu izvēles – valsts, kooperatīvajiem vai citiem uzņēmumiem vai realizēt tieši veikalos un tirgos un par cenām pēc vienošanās.

Bez šīm zemnieku saimniecībām dotajām tiesībām valsts no savas puses uzņēmās papildus pienākumus – izbūvēt par valsts līdzekļiem zemniekiem nepieciešamus ceļus un veikt meliorāciju. Bez tam zemnieki varēja ņemt bankā izdevīgus kredītus un pirkt tehniku par vairumtirdzniecības cenām –tādām pašām, kā kopsaimniecības. Vienas cenas ar kopsaimniecībām – tā bija būtiska atkāpe no vissavienības prakses. Zemnieki varēja saņemt arī lauksaimniecības nodokļa atlaides trīs gadu garumā – par to varēja lemt rajonu Tautas deputātu padomes. Norēķinoties par ēku izmantošanu un tehnikas remontu, jānorēķinās bija pēc Latvijas PSR MP kopsaimniecībām apstiprinātajām likmēm. Tika norādīts rekomendējamais zemnieku saimniecības lielums – ne mazākas par 20 ha.

Lēmums deva zemniekiem kopsaimniecību tiesības uz lētiem pakalpojumiem un resursiem, vienlaicīgi dodot tiesības brīvi realizēt savu produkciju, tātad sava veida „siltumnīcas režīmu”. Šādi nosacījumi bija ļoti vilinoši uzņēmīgākajiem lauciniekiem uzsākt patstāvīgu saimniekošanu, neapšaubāmi, ja šādi vispārējie tirgus situācijas un saimniekošanas nosacījumi saglabātos ilglaicīgi, zemnieku saimniecības ātri sasniegtu turību un kļūtu nopietns konkurents kopsaimniecībām.

Morāls atbalsts Baltijas republiku jaunajai lauksaimniecības politikai tika saņemts arī no Maskavas – no M. Gorbačova. Runājot par individuālo darbu laukos 1988.gada 12.oktobrī, tiekoties ar lauksaimniecības speciālistiem PSKP CK, PSKP ģenerālsekretārs norādīja :

²³³ Latvijas PSR MP lēmumu nr.350 „Par pilsoņu nepamatotu administratīvu izsūtīšanu no Latvijas PSR 1949.gadā” A. Grūtups uzskata par īpašuma reformas sākumu Latvijā (skat. Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga : Mans īpašums, 1995. 12.lpp.). Iespējams, ka par īpašuma reformas sākumu var uzskatīt Latvijas PSR MP 1988.gada 3.oktobra lēmumu „Par zemnieku saimniecībām”.

„Nemelnzemes joslā cilvēkus pie zemes var atgriezt tikai ar nomas palīdzību. Bet Igaunijā, Baltijas republikās, ir sava iesakņojusies tradīcija.”²³⁴

1988.gada 19.novembrī Latvijas PSR Valsts ARK notika pirmā 500 jau esošo un vēl topošo rentnieku, nomnieku un zemnieku saimniecību vadītāju tikšanās. Jaunie zemnieki pārsprieda aktuālos jautājumus un problēmas. Bieži kopsaimniecību piešķirtie zemes gabali nebija kompakti un atradās tālu no jauno zemnieku dzīvesvietas, piemēram, A. Kalniņš bija noslēdzis līgumu ar Krāslavas rajona padomju saimniecību „Iskra”. No zemnieka dzīvesvietas līdz fermam bija 1 km, vairāki zemes gabali atradās 3 – 4 km attālumā. Minētais zemnieks apsaimniekoja 20 ha un izteica vēlēšanos palielināt zemes platību, lai arī pagaidām audzēja tikai 20 bullēnus un vienīgā lauksaimniecības tehnika bija traktors T – 40 ar inventāru.²³⁵

Latvijas PSR MP lēmums „Par zemnieku saimniecībām” lielā mērā sakārtoja zemnieku saimniecību veidošanas procesu, taču pilnībā nenodrošināja zemnieku saimniecību patstāvību, dažas lēmuma normas bija pretrunā ar spēkā esošajiem Latvijas PSR likumdošanas aktiem (piemēram, Latvijas PSR Zemes kodeksu), daudzas nianse par zemnieku saimniecību attiecībām ar valsts institūcijām un organizācijām nebija atrunātas. Bija nepieciešams likums par zemnieku saimniecībām.

2.3. Latvijas PSR likuma „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” izstrāde un pieņemšana

1989.gada 6.maijā Latvijas PSR AP pieņēma likumu „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR”, kurš stājās spēkā 1989.gada 1.jūnijā. Likuma pieņemšana bija loģisks turpinājums 1988.gada 3.oktobra Latvijas PSR MP lēmumam „par zemnieku saimniecībām”, precizējot un ar likuma spēku nostiprinot individuālo saimniekošanu laukos. Likuma izstrāde tika uzsākta jau 1988.gada beigās, likuma projekti tika nopublicēti presē – 27.janvārī „Lauku Avīzē” un 28.janvārī „Cīņā”, apspriešanā iesaistot sabiedrību. Apspriešanā iesaistījās gan politiķi, gan zemnieki, gan zinātnieki, daudzi priekšlikumi tika publicēti presē. Jāatzīst, ka janvāra beigās publicētais likumprojekts daudz neatšķīrās no maijā pieņemtā likuma, kas liecina par nopietnu sagatavošanas stadijā ieguldīto darbu. Likuma sagatavošanas ceļam valsts instancēs labi ļauj

²³⁴ *Lauku Avīze*. 1988. 22. okt., 2. lpp.

²³⁵ Turpat, 1988. 12. okt., 3. lpp. un 1988. 29. okt., 8. lpp.

izsekot LKP CK ierēdņu – Agrorūpniecisko nozaru daļas vadītāja J. Spruča un Administratīvi – juridiskās daļas vadītāja R. Senkava 1989.gada 10.aprīļa izziņa:

„LPSR likuma projekts „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” sagatavots, piedaloties LPSR Tieslietu ministrijai un citām ieinteresētajām ministrijām, resoriem un organizācijām.

1988.gada otrajā pusē Madonas, Cēsu, Balvu, Liepājas un dažos citos rajonos tika izteikti priekšlikumi dibināt zemnieku saimniecības. 1988.gada oktobrī tika apstiprināts LPSR MP lēmums „Par zemnieku saimniecībām” un izdarīti attiecīgi grozījumi LPSR zemes kodeksa 81. un 82 pantos. Taču jauno zemnieku sanāksmēs tika izvirzīta pamatota nepieciešamība izstrādāt likumu par zemnieku saimniecībām LPSR, kas garantētu zemnieku saimniecību patstāvību, regulētu to attiecības ar valsts organizācijām, zemes lietošanas tiesību mantošanu un citus jautājumus.

Sagatavotais likuma projekta pirmais variants tika publicēts presē tautas apspriešanai. No daudzām iestādēm, uzņēmumiem un organizācijām tika saņemts kopumā ap 150 atsauksmju. Atsauksmēs likumprojekts visumā novērtēts pozitīvi, vienlaikus tika izteikti ierosinājumi par tā atsevišķiem punktiem.

Daudzās vēstulēs ierosināts neierobežot piešķiramā zemes gabala minimālo lielumu (20 ha), bet atļaut rajona TDP izpildkomitejai to noteikt katrā konkrētā gadījumā, ievērojot zemnieka ģimenes sastāvu un vietējos apstākļus.

Šis ierosinājums ievērots (3.panta 2.punkts). Ievērots arī ierosinājums paredzēt priekšrocības saņemt zemes gabalu pilsoņiem, kuriem ir nepieciešamā lauksaimnieciskā sagatavotība vai lauksaimnieciskā darba prakse (3.panta 2.punkts), kā arī izsniegt zemniekam vienlaicīgi ar valsts aktu par zemes lietošanas tiesībām izziņu par piešķirtās zemes kvalitatīvo novērtējumu (3.panta 4.punkts).

Atbilstoši saņemtajiem ierosinājumiem paredzēta iespēja mainīt piešķirtā zemes gabala lielumu tikai uz zemnieka iesnieguma pamata (4.panta 2.punkts), uzsvērts, ka zemnieka īpašumā var būt ēkas un būves bez platības ierobežojuma (5.panta 1.1.apakšpunkts). Ievēroti arī citi ierosinājumi, tanī skaitā arī redakciju pilnveidojoši priekšlikumi.

Vienlaicīgi likumā nav ievērots daudzās vēstulēs izteiktais viedoklis par zemes nodošanu privātīpašumā. Šāds ierosinājums ir pretrunā ar sociālistiskās sabiedriskās iekārtas pamatprincipiem. Tāpēc likumprojektā atstāta norāde, ka zeme zemniekam tiek piešķirta

beztermiņa lietošanā, pie kam zemnieka zemes lietošanas tiesības pāriet zemnieka mantiniekiem (3.panta 4.punkts).

Daudzas piezīmes izteiktas par projektā paredzēto zemnieku saimniecību kreditēšanu un aplikšanu ar nodokļiem (11. un 12. panti). Vēstuļu autori uzskata, ka nepieciešams izsniegt zemniekiem vienreizēju neatmaksājamu pabalstu, norādīt pabalsts apmērus, sīkāk reglamentēt kreditēšanas noteikumus, paredzēt bezprocentu kreditēšanas iespējas.

Daudzi uzskata par nepieciešamu atbrīvot zemniekus no lauksaimniecības nodokļa vai arī paredzēt atvieglojumus tā samaksā.

Taču šos priekšlikumus nevar īstenot, jo pašreiz kreditēšanas un nodokļu aplikšanas jautājumus reglamentē tikai PSRS likumdošana.

Izteikti arī priekšlikumi par zemnieku darbības ierobežošanu, piemēram, paredzēt, ka zemnieki drīkst realizēt savas saimniecības produkciju tikai pēc saistību izpildes ar valsti, aizliegt iesaistīt darbā citus pilsoņus uz līguma pamata un citi. Šādi priekšlikumi atstāti bez ievērības, jo zemnieku saimniecības, tāpat kā valsts un kooperatīvie lauksaimniecības uzņēmumi ir vienotā tautas saimniecības kompleksa pamatposms un kā sociālistiskās saimniekošanas forma ir visnotaļ atbalstāmas (1.pants), radot tām attiecīgas priekšrocības.

Likuma projekts saskaņots ar Tieslietu ministriju (b. V. Skudru), Valsts Plāna komiteju (b. A. Gūtmani), Augstāko Tiesu (b. G. Zemribo), Prokuratūru (b. J. Dzenīti), Valsts Agrorūpniecisko komiteju (b. R. Baškevicu), Finanšu ministriju (b. M. Skulti), Republikānisko Agrorūpniecisko banku (b. A. Graudiņu), Darba un Sociālo Jautājumu Valsts komiteju (b. I. Gavrilkinu), Sociālās Apdrošināšanas ministriju (b. G. Lusi), Veselības Aizsardzības ministriju (b. V. Derkaču), Valsts arbitru (b. G. Narkeviču), LRAP (b. T. Baranovu), ARK darbinieku arodbiedrības republikānisko komiteju (b. J. Saulīti), ZA Filozofijas un Tiesību institūtu (b. V. Milleru), ZA Ekonomikas institūtu (b. P. Guļānu) un ar Latvijas Mežsaimniecības ražošanas apvienību „Latvijas mežs” (b. L. Vītolu).²³⁶

Analizējot amatpersonu sagatavoto izziņu, jākonstatē:

1. Pirmais ierosinājums par zemnieku saimniecību dibināšanu nenāca „no vairākiem rajoniem 1988.gada otrajā pusē”, bet gan no Latvijas PSR Kolhozu padomes 1988.gada 31.maijā, šis oficiāli valsts institūcijām adresētais iesniegums 1988.gada vasarā tika izskatīts ar vērā ņemamu kavēšanos.

²³⁶ LVA, 270. f., 7. apr., 1796. l., 52. – 54. lp.

2. Liela uzmanība tika pievērsta likumprojekta „ideoloģiskai pieslīpēšanai” – zeme netika dota privātīpašumā, jo tas ir pretrunā ar sociālistisku valsts iekārtu, taču tanī pašā laikā algota darbaspēka izmantošana tika atļauta, jo „zemnieku saimniecība kā sociālistiskās saimniekošanas forma visnotaļ ir atbalstāma”
3. Liela nozīme tika pievērsta, lai likumprojekts nenonāktu pretrunā ar PSRS likumdošanu (izziņā gan par to runāts tikai kreditēšanas sakarā).

Jāakcentē, ka 1989.gada 7.aprīlī (trīs dienas pirms LKP CK amatpersonu veidotā dokumenta publiskošanas) Maskavā tika pieņemts PSRS AP dekrēts „Par nomu un nomas attiecībām PSRS”, kurā tika pieminētas arī zemnieku saimniecības. Republikas tika pilnvarotas noteikt zemnieku saimniecību lielumu ar savu likumdošanu²³⁷. Šī bija viena no pirmajām Baltijas republiku iniciatīvām, kuru atbalstīja PSRS centrālā vara. Baltijas republikas jau bija izstrādājušas un publiskojušas savus zemnieku saimniecību likumprojektus, kamēr Maskavā joprojām sprieda par nomas tiesībām.

1989.gada 15.martā PSKP CK plēnumā, uzstājoties ar referātu „Par partijas agrāro politiku mūsdienu apstākļos”, M. Gorbačovs runāja „par daudzveidīgām nomas formām, kuras sāk izmantot Baltijā”²³⁸. Plēnuma debatēs Igaunijas KP 1.sekretārs V. Veljass precizēja, ka Igaunijā individuālās zemnieku saimniecības nav nomas uzņēmums, jo zemi piešķir „mūžīgā lietošanā ar mantošanas tiesībām”²³⁹. Šajā PSKP CK plēnumā tika pieņemts PSKP CK lēmums „Par PSKP agrāro politiku mūsdienu apstākļos”, kur cita starpā tika lemts par „patstāvības piešķiršanu kolhoziem, padomju saimniecībām un zemnieku saimniecībām un plašu nomas attiecību attīstīšanu”²⁴⁰. Tomēr PSKP CK ģenerālsekretārs M. Gorbačovs tā īsti arī nesaprata, kamdēļ Baltijas padomju republikas vēlas attīstīt (atjaunot) individuālo lauksaimniecību, uz ko norādīja viņa plēnuma galavārds – partijas vadītājs kā padomju varas panākumu slavēja „skaistos ciematus Lietuvā, kas radušies agrāko viensētu republikā”²⁴¹. Plēnums lēma par centrālās varas tiesībām saglabāt valsts noteiktas centralizētas cenas lauksaimniecības produkcijai (par pretējiem uzskatiem M. Gorbačovs kritizēja Lietuvas KP 1.sekretāru A. Brazausku), līdz ar to lauksaimniecības uzņēmumiem dotā patstāvība praktiski palika nerealizējama.

²³⁷ Cīņa. 1989. 9. apr., 1. lpp.

²³⁸ Turpat, 1989. 16. marts, 1. – 4. lpp.

²³⁹ Turpat, 1989. 18. marts, 1. lpp.

²⁴⁰ Turpat, 1989. 2. apr., 1. lpp.

²⁴¹ Turpat, 1989. 19. marts, 1. lpp.

1989.gada 6.maijā pieņemtais Latvijas PSR likums „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” ne tikai precizēja un deva likuma spēku zemnieku saimniecību veidošanai. Tas bija stingrs solis neatkarīgu, tā brīža tirgus apstākļos darboties spējīgu uzņēmumu radīšanas virzienā. Likuma preambulā kā pirmais saimniecību radīšanas mērķis vairs netika minēta „pārtikas problēmu risināšana”²⁴² (1988.gada 4.oktobra lēmuma par zemnieku saimniecībām preambula), bet gan „sociālistisko ražošanas attiecību pārkārtošana laukos”²⁴³ Likumā gan tika iekļautas vairākas ideoloģiskas „nodevas” sociālismam, bet neviena no tām nekavēja zemnieku saimniecisko neatkarību. Konservatīvi noskaņotajiem sociālisma aizstāvjiem likumā tika norādīts, ka „darbs zemnieku saimniecībā ir sabiedriski derīga darba forma” (1.pants, 2.punkts), tātad cerības uz izrēķināšanos ar budžiem un kulakiem būs jāatmet. Pie tam „ražošanas nepieciešamības gadījumā zemnieks ir tiesīgs iesaistīt darbā citus pilsoņus” (8.pants, 1.punkts), vairs ne tikai „saspringtos lauksaimniecības darbu periodos”, kā 1988.gada 4.oktobra lēmumā un janvāra beigās presē publicētajā likumprojektā. Toties ar likuma spēku noteikts, ka „zemnieku saimniecība tiek izveidota augstas kvalitātes lauksaimniecības produkcijas ražošanai” (1.panta 1.punkts). Tāpat likumā noteikts, ka tā kā „zeme un citi dabas resursi ir vienīgi valsts īpašums, zemi piešķir mūžīgā lietošanā” (3.panta 5.punkts). Zemes atsavināšana iespējama tikai, ja „rodas ārkārtēja nepieciešamība zemes gabalu izmantot valsts vai sabiedrības labā” (4.pants, 5.1.apakšpunkts), šie jautājumi strīdu gadījumā risināmi tiesā (4.pants, 5.4.apakšpunkts). Piešķiramās zemes lielums katrā gadījumā tiek noteikts individuāli, ņemot vērā zemnieka ģimenes sastāvu, paredzamo saimniekošanas specializāciju un vietējos apstākļus (3.panta 2.punkts). Būtiska nianse – „priekšrocības saņemt zemes gabalu ir pilsoņiem, kuri pārņem savu radnieku saimniecības, kuriem ir nepieciešamā lauksaimnieciskā izglītība vai darba pieredze lauksaimniecībā” (3.panta 2.punkts). Līdz ar to tika radīts likums par neatkarīgiem lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumiem, kuri, tāpat kā kopsaimniecības, varēja pretendēt uz valsts atbalstu kredītu, lētas lauksaimniecības tehnikas un energoresursu veidā „par vairumcenām tādā kārtībā, kāda noteikta kolhoziem” (14.pants), bet nebija saistīti ar valsts plāna uzliktajiem produkcijas nodošanas pienākumiem.

Lai gan likumprojekta izstrādē bija piedalījušies daudzi LKP ierēdņi, tikai trīs dienas pirms paredzamā balsojuma Latvijas PSR AP, 1988.gada 3.maijā, LKP CK agrārās politikas

²⁴² LPSR AP un Valdības Ziņotājs. 1988. 1491. lpp.

²⁴³ Turpat, 1989. 484. lpp.

jautājumu komisijas sēdē tika lemts par grozījumiem likumprojektā. Sēdē piedalījās : LKP CK sekretārs A. Brijs (komisijas priekšsēdētājs), L. Abels, A. Čikste, J. Dimitrijevs, A. Eglītis, V. Kirejevs, L. Ķeniņš, Dz. Ozola, V. Rimaševskis, L. Skosta, F. Stroganovs, R. Šalma, K. Špoģis. Īpaši pieaicināti bija A. Kauls un J. Lisagors. Komisijai bija radušies iebildumi trijos principiālos jautājumos – algotais darbaspēks, produkcijas realizācija un saimnieciskās darbības kontrole. Algotā darbaspēka jautājumā komisija vēlējās ierobežot zemniekus ar „tiesībām iesaistīt sezonas darbos citus pilsoņus”, produkcijas realizācijas jautājumā „Valsts pasūtījums lauksaimniecības produkcijas iepirkšanā tiek sadalīts starp rajona ciemu un ciematu izpildkomitejām. Tās slēdz līgumus ar kolhoziem, padomju saimniecībām, kooperatoru asociācijām un zemnieku saimniecībām par produkcijas iepirkšanu un ir atbildīgas par valsts pasūtījuma izpildi. Cenas pārējai produkcijai, ko zemnieks realizē, nosaka pēc pušu vienošanās.” Būtiski, ka izpildkomitejām tika paredzētas tiesības veikt „zemnieku saimniecību praktiskās darbības uzraudzību”²⁴⁴. Šādu priekšlikumu apstiprināšana faktiski izgāzta likumprojektu. Tie lielā mērā atgādināja J. Staļina laika likumdošanu, kur tika apkarota ekspluatācija, tika veikta pastiprināta uzraudzība un kontrole, tika noteiktas obligatoriskas lauksaimniecības produkcijas sagādes normas zemnieku saimniecībām. Likumprojektā gan iekļāva nebūtisko priekšlikumu, ka „zemnieku saimniecībai jāstimulē ekonomiskā sacensība”(1.pants, 4.punkts), taču noraidīja zemnieka tiesības „izbūvēt ceļu iešanai, braukšanai, lopu pārdzišanai un citu saimniecisko darbību veikšanai”. Šo jautājumu risināšana jau bija atrunāta citos likuma pantos.

LKP CK priekšlikumu lielākā daļa netika iekļauta likumā, un šajā gadījumā jāpievērš uzmanība sekojošajam:

1. Pirmo reizi Latvijas PSR AP noraidīja LKP CK izstrādātus likuma labojumus.
2. Ievērtību pelna Latvijas Lauksaimnieku savienības aktīvistu (valdes priekšsēdētāja A. Kaula un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas profesora K. Spoģa) piedalīšanās un līdzdalība labojumu izstrādē²⁴⁵.

Atsevišķas LTF iniciatīvas grupas likumprojekta tapšanas un apspriešanas laikā nosūtīja radikālus priekšlikumus likumprojekta sakarā, tanī skaitā par bijušo zemes īpašnieku tiesībām

²⁴⁴ LVA, 101. f., 63. apr., 92. l., 9. – 10. lp.

²⁴⁵ Kaut publiski A. Kauls 1989.gada maijā joprojām deklarēja sadarbību ar LTF, minētās LKP CK agrārās komitejas sēdes protokols liecina par pretējo. A. Kauls sēdē paziņoja: „LLS jāveido jaunas darbības formas, jo, manuprāt, LTF savas rezerves ir izsmēlusi.” Attiecīga rīcība arī sekoja.

atgūt savu zemi, LTF Valde 1989.gada 18.februārī, izskatot likumprojektu, 5.pantā iekļāva „dot iespēju atjaunot likvidētās zemnieku saimniecības. Citam saimniekam saimniecību nodot tikai īpašnieka nāves gadījumā, ja nepiesakās mantinieki²⁴⁶”, tomēr šis priekšlikums netika iekļauts likumprojektā. Objektīvi ņemot, tam brīdim bijušo īpašnieku tiesību atzīšana būtu ļoti radikāls solis. No mūsdienu redzējuma, tas būtiski būtu atvieglojis turpmāko agrārās reformas gaitu pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, jo novērstu interešu sadursmi starp bijušajiem īpašniekiem un zemniekiem, kas zemi jau bija saņēmuši. No otras puses, šāds nopietns pavērsiens likumdošanā 1989.gada vidū praktiski būtu nerealizējams, jo būtu pretrunā ar pārāk daudziem tobrīd spēkā esošiem likumdošanas aktiem.

Likumprojektā tika iekļauts un neskatoties uz LKP CK agrāro jautājumu komisijas iebildumiem likumā saglabāts cits būtisks LTF Domes priekšlikums – zemniekiem bija tiesības algot strādniekus pastāvīgā darbā, ne tikai „*saspringtos darba periodos*”. Jautājums par bijušo īpašnieku tiesībām uz zemi pagaidām tika atlikts, kaut daļa no bijušajiem īpašniekiem, 1949.gadā represētie, ar 1988.gada 5.decembra Latvijas PSR MP lēmumu jau varēja saņemt kompensācijas par nepamatoti konfiscēto mantu, kā arī atgūt ēkas²⁴⁷. „*Agri vai vēlu nonāksim pie zemes privātīpašuma*”, tā 1989.gada 18.februārī turpmāko notikumu attīstību prognozēja LTF domnieks A. Grūtups²⁴⁸.

Likuma 3.pants paredzēja, ka zemnieks zemi saņem pēc tam, kad ciema vai ciemata Tautas deputātu padomē apstiprina viņa iesniegumu, kurā norādīti zemes gabala atrašanās vieta un lietotājs, kā arī zemes gabala lielums (3.panta 2.punkts). Tā paša panta 4.punktā sekoja norāde, kura nespēcīālistam likās nebūtiska un formāla : „*Zemniekam, kurš vēlas izveidot zemnieku saimniecību, zemes gabalu piešķir Latvijas PSR zemes kodeksā noteiktajā kārtībā (...)*”. Taču praksē tas nozīmēja – saskaņot ar kopsaimniecību pārvaldes orgāniem. Saskaņošana nenoliedzami bija nepieciešama, lai zemes dalīšanā un apstrādāšanā nesāktos haoss, taču praksē tas nozīmēja, ka zemnieks varēja veidot savu saimniecību tikai gadījumā, ja kopsaimniecība tam piekrīt un no šīs zemes atsakās. Šis punkts un zināmā pretruna radīja visvairāk strīdus starp zemniekiem un kopsaimniecībām agrārās reformas pirmajā posmā un ir uzskatāms par šā, nenoliedzami progresīvā, likuma lielāko, kaut objektīvu, trūkumu.

²⁴⁶ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 58. l., 22. lp.

²⁴⁷ Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga : Mans īpašums, 1995. 12 -13 lpp.

²⁴⁸ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 58. l., 23. lp.

2.4. Latvijas PSR valdības lauksaimniecības politika un attiecības ar PSRS varas iestādēm lauksaimniecības jautājumos 1988. -1990.gados.

2.4.1. Lauksaimnieciskās lielražošanas pamatprincipi un tās sekas Latvijā.

PSRS lauksaimniecības politika bija nonākusi strupceļā un bija viens no galvenajiem PSRS finanšu krīzes cēloņiem. Lai īsumā raksturotu lauksaimniecības produkcijas ražošanas organizēšanu PSRS astoņdesmitajos gados (tanī skaitā Latvijā) un analizētu šīs politikas sekas, jākonstatē vairāki fakti un lauksaimniecības politikas pamatprincipi:

1. PSRS noteiktās centralizētās mazumtirdzniecības cenas veikalos bija ievērojami zemākas par valsts iepirkuma cenām, kuras tika maksātas ražotājiem. Cenu starpība tika segta no valsts budžeta. 1989.gadā valsts dotācija liellopu gaļai sasniedza 74%; cūkgaļai 60%; pienam 61%; sviestam 72%.
2. Kā galveno (un faktiski vienīgo) lauksaimniecības produkcijas ražošanas stimulējošo faktoru PSRS valdība izmantoja visa veida lētu resursu nodrošinājumu ražotājiem.
3. Vienu no valsts dotētajiem lētajiem resursiem, graudus, PSRS lielos apjomos iepirka ārzemēs (20. gadsimta astoņdesmitajos gados 30 – 46 miljonus tonnu gadā, atkarībā no ražas pašā PSRS). Par graudiem tika tērēts 5 – 7 miljardi dolāru gadā tā laika naudas vienībās.
4. PSRS lauksaimniecībā veica ievērojamas investīcijas, 1980. – 1990.gados kapitālieguldījumi pieauga par 61%; izmantoto minerālmēslu apjoms par 22%; elektroenerģijas patēriņš par 61%. Produkcijas apjoms tanī pat laika posmā pieauga tikai par 12%.
5. Visa veida lauksaimniecības produkcijas ārējās tirdzniecības negatīvais saldo astoņdesmito gadu otrajā pusē PSRS sasniedza 13 līdz 17 miljardus dolāru gadā²⁴⁹.

Neraugoties uz kopējo zemo efektivitāti lauksaimnieciskajā ražošanā, valsts centralizētā cenu politika bija radījusi labvēlīgus apstākļus kopsaimniecībām Latvijā, lauksaimniecības uzņēmumi strādāja ar peļņu. 1985. – 1988. gados kopsaimniecību ražošanas rādītāji un peļņa pieauga vēl vairāk – 1987.gadā uz vienu strādājošo tika saražota produkcija kolhozos 11600 rubļu, sovhozos 12300 rubļu vērtībā. Peļņas pieaugums, salīdzinoši ar 1985.gadu, bija 17%

²⁴⁹ Гайдар Е. *Гибель империи*. Москва: РОССПЕН, 2006. стр.172. – 173.

kolhozos un 18% sovhozos. Pieauga arī rentabilitāte – kolhozos no 22.1 % vidēji 1981 – 1985 gados līdz 26.6% 1988.gadā, sovhozos attiecīgi no 16.6% līdz 25.5%²⁵⁰.

Latvijas lauksaimniecības uzņēmumu peļņu nodrošināja PSRS lauksaimniecības politika, valsts garantētie lētie resursi. Līdzīgi, kā visā PSRS, arī Latvijā lopkopība nevarētu uzturēt sasniegtos ražošanas apjomos bez ievērojama importētu graudu daudzuma. Pēc Latvijas PSR ARK Ekonomikas zinātniski pētnieciskā institūta aprēķiniem, 1988.gadā Latvijā saražoja 344 000 tonnas gaļas kautsvārā un 1 974 000 tonnas piena, kas par 40% pārsniedza gaļas un 58% piena produktu daudzumu, kas nepieciešams vietējā tirgū²⁵¹. Vienlaicīgi katru gadu Latvijā tika ievests caurmērā 1,3 – 1,4 miljoni tonnu kombinētās lopbarības. Ja Latvija nesaņemtu kombinēto lopbarību, ar pašas Latvijas lopbarības bāzi varētu saražot tikai 182 000 tonnas gaļas un 1 400 000 tonnas piena²⁵². Tātad, ar saviem resursiem, ar savu lopbarības bāzi 1988.gadā Latvija spēja saražot tikai 53% no reāli saražotās gaļas un 70% no saražotā piena. Ja Latvijas lauksaimniecība orientētos uz vietējo tirgu un vairs neievestu lopbarību, ar gaļu tā nespētu nodrošināt pat vietējo tirgu.

Kopsaimniecībām pieejamā lētā, valsts dotētā lopbarība sekmēja nevērīgu attieksmi pret zemkopību, konkrēti – graudaugu audzēšanu. Pēc Latvijas PSR ARK Ekonomikas zinātniski pētnieciskā institūta aprēķiniem ik gadus ražas novākšanas laikā nekvalitatīvās lauksaimniecības tehnikas dēļ zudumi bija rēķināmi 150 – 200 miljonu rubļu apmērā.

Ievērojamas apsētās zemes platības bieži netika novāktas vispār, vietējās varas pārstāvji uzskatīja, ka tiekot apsētas arī platības, kuras nemaz nevar novākt pat labvēlīgos laika apstākļos. Tās apsēt spiežot valsts plāns, kurš lielāku vērību piegriežot apsētajām, nevis novāktajām platībām. Piemēram, 1985.gada 7. februārī Valmieras rajona LKP sekretārs R. Matīsa ziņoja LKP CK sekretāram V. Čemmam, ka „*rajonā gadā vidēji nenovāc 5492 ha no apsētajiem 22 līdz 29 tūkst. ha, tātad līdz pat 25% no kopējās platības. Arī ražas centneros no ha ļoti nestabilas – 27.4 cnt 1971.g., 14.5 cnt. 1972.g., 11.9 cnt. 1978.g., 27.9 cnt. 1984.g.*” Valmieras rajona kopsaimniecības lūdza samazināt sējumu platības atbilstoši „*reālajām iespējām*”, ko Lauksaimniecības ministrija „*izņēmuma kārtā*” arī atļāva²⁵³. Sējumu platības samazinājās (1940.gadā 1964 tūkst. ha, 1980.g. 1674 tūkst. ha, 1985.g. 1653 tūkst. ha), ražība

²⁵⁰ LVA, 270. f., 7. apr., 1794. l., 19. lp.

²⁵¹ Tika pieņemts, ka katrs Latvijas iedzīvotājs gadā patērē 90 kg gaļas un 450 kg pienu un piena produktus.

²⁵² LVA, 270. f., 7. apr., 1795. l., 42. – 75. lp.

²⁵³ LVA, 101. f., 55. apr., 197. l., 1. – 2. lp.

no hektāra, līdzīgi, kā visā PSRS, bija ļoti mainīga (neskatoties uz meliorāciju, joprojām ievērojamu lomu spēlēja attiecīgā gada klimatiskie apstākļi), katrā ziņā tā nebija stabila un droša bāze, kas spēja kopsaimniecības nodrošināt ar lopbarību. Līdzīgi, kā rūpniecība, Latvijas lauksaimniecība arvien lielākā mērā bija atkarīga no ievestiem resursiem. Ja rūpniecībā tās bija izejvielas, tad lauksaimniecībā tā bija lopbarība.

Valsts norēķini ar kopsaimniecībām par saražoto produkciju notika diferencēti - Latvijas PSR kopsaimniecības bija sadalītas četrās cenu zonās, kur saimniecības ar sliktākiem saimniekošanas apstākļiem (zemākas kvalitātes lauksaimniecībā izmantojamā zeme, lielāki attālumi no pilsētām) par gatavo produkciju saņēma piemaksas. Ceturtajā cenu zonā ietilpstošās saimniecības saņēma līdz pat 90% diferencēto piemaksu pie produkcijas iepirkuma cenas. Par piemēru pirmajā cenu zonā ietilpstošās saimniecības par vienu tonnu liellopu gaļas dzīvsvārā, ieskaitot 700 rbļ. piemaksu par augstāko barojumu, saņēma 2350 rbļ., bet ceturtajā cenu zonā ietilpstošās deviņas Ludzas rajona saimniecības par tādu pašu gaļas daudzumu saņēma 5031 rbļ. Tādas pašas starpības bija pirmās šķiras piena iepirkuma cenās – pirmajā zonā 32,2 kapeikas litrā, ceturtajā – 68,9 kapeikas²⁵⁴. Labā un arī taisnīgā ideja par vājāku reģionu atbalstīšanu praksē noveda arī pie negatīviem rezultātiem – zemāku zonu saimniecības centās nepaaugstināt kopējos rādītājus, lai nenokļūtu augstākās zonās, kur par to pašu produkciju maksāja mazāk. Praksē bieži izrādījās, ka par sliktāku darbu maksāja labāk²⁵⁵.

2.4.2. Centralizēti piegādātās lopbarības cenu pieaugums un Latvijas PSR varas iestāžu reakcija.

Valsts samazināt dotācijas lauksaimnieciskajā ražošanā sāka tikai brīdī, kad vairs nespēja finansēt cenu starpības lauksaimniecības produkcijai. Lielā mērā šo nespēju veicināja globāli procesi – naftas, galvenā PSRS konvertējamās valūtas iegūšanas avota, cena 1986.gada sākumā samazinājās uz pusi. Strauji samazinoties ienākumiem, PSRS finansu situācija pasliktinājās. Mazumtirdzniecības cenas pārtikai valdība nolēma nepalielināt, PSRS centrālā vara sāka pakāpeniski palielināt cenas kombinētajai lopbarībai. Šāda politika samazināja Latvijas kopsaimniecību ienākumus un izraisīja neapmierinātību.

²⁵⁴ Veikalā litrs piena maksāja 22 kapeikas.

²⁵⁵ LVA, 270. f., 7. apr., 1476. l., 151. – 152. lp.

1988.gada 28.jūlijā LKP CK 1.sekretārs B. Pugo un Latvijas PSR MP priekšsēdētājs J. Rubenis nosūtīja kopēju vēstuli PSKP CK un PSRS MP, kur sekojoši pamatoja Latvijas lauksaimnieku pretenzijas : „No 1988.gada 1.janvāra lauksaimniecības uzņēmumi strādā pašfinansēšanās apstākļos. Sakarā ar to atcelti tiešie budžeta maksājumi 383 rbļ. saimniecībām, bet šī summa paredzēta kā piemaksas par nododamo produkciju, lai neizjauktu līdz šim pastāvošo finansējumu. Tas palīdzēs atdot parādus bankai (1113 milj. rbļ), kuri radušies galvenokārt pirms 1983.gada kā nesabalansētas nododamās produkcijas cenu politikas dēļ.

1988.gada plānotā peļņa lauksaimniecības uzņēmumiem ir 566 milj. rbļ., rentabilitāte 24.9%.

Sakarā ar PSKP CK un PSRS MP 1988.gada 15.maija lēmumu nr.749 par ekonomiskās stimulācijas palielināšanu par augstvērtīgiem graudiem saimniecības papildus iegūs 3.6 milj. rubļus. Tanī pat laikā Latvijā ievadamās kombinētās lopbarības izmaksas pieaug par 78.9 miljoniem (13.2%), kas rentabilitāti samazina līdz 20.9%”²⁵⁶

Latvijas varas iestādes pieprasīja samazināt Latvijas PSR Valsts ARK maksājumus valsts budžetā par 75 milj. rbļ., summu akumulējot Latvijas PSR Valsts ARK centralizētajā fondā, no kura varētu kompensēt kolhozu un sovhozu izmaksas.

Uz Maskavu 1988.gada 8.septembrī rakstīja arī toreizējais Latvijas PSR MP priekšsēdētāja vietnieks V. E. Bresis : „*Ekonomisko attiecību būtiskās izmaiņas, kuras notika pēc lauksaimniecības uzņēmumu pārejas uz pašfinansēšanos, rada ne tikvien materiālas, bet arī morālas sekas.(...) Vienlaikus ar oficiāli deklarēto prioritāti lauksaimniecībai valsts centralizētos kapitālieguldījumus LPSR ARK 1989.gadā plānots samazināt no 124,88 līdz 96,88 miljoniem rubļu un tas vienlaicīgi ar lopbarības cenu pieaugumu. Šāda situācija kavēs Rīgas piena kombināta pabeigšanu, Rēzeknes gaļas kombināta celtniecību u.t.t.*”²⁵⁷ Kā iespējamus risinājumus V. E. Bresis piedāvāja samazināt republikas iemaksas vissavienības budžetā par 75,3 miljoniem rubļu (lopbarības cenu pieauguma kompensācijai) un saglabāt centralizētos valsts kapitālieguldījumus 1989.gadā 1988.gada līmenī – 124 milj. rbļ. Maskava V. E. Breša priekšlikumiem nepiekrita – PSRS ARK priekšsēdētāja 1.vietnieks un finansu ministra vietnieks 1988.gada 3.oktobrī atbildēja, ka ieguldījumi un maksājumi nemainīsies.

²⁵⁶ LVA, 270. f., 7. apr., 1476. l., 123. – 125. lp.

²⁵⁷ LVA, 270. f., 7. apr., 1794. l., 110. – 116. lp.

Divas dienas pirms Maskavā notiekošā PSKP CK plēnuma, kur kā viens no izskatāmajiem jautājumiem bija paredzēts agrārais jautājums, 1989.gada 13.martā LKP 1.sekretārs J. Vagris un Latvijas PSR MP priekšsēdētājs V. E. Bresis nosūtīja vēstuli²⁵⁸ PSKP CK ar ierosinājumu „precizēt PSKP CK un PSRS MP lēmumu projektus”. Šajā dokumentā tika formulētas pirmās nopietnās Latvijas amatpersonu pretenzijas pret veidu, kā PSRS centrālā vara realizēja ekonomiskās reformas, tika norādīts uz pretrunām starp neseno pieņemto liberālo „likumu par kooperāciju PSRS” un reālo situāciju : „Pēc pieņemtā likuma katra saimniecība var izlemt, kā un kādā veidā, kam realizē lauksaimniecības produkciju (arī tiešā vai pārstrādātā veidā), kas izriet no tirgus – naudas attiecībām. Tas savukārt izbeigs nerentablas produkcijas ražošanu veselos reģionos, attīstot izdevīgas produkcijas ražošanu.

Taču valsts pasūtījums tuvākajam laikam nonāk tiešā pretrunā ar ekonomiskā izdevīguma principiem. Ja ražotāji savā izvēlē brīvi, bet ekonomiskos apstākļus un attīstības ceļus nosaka centrs, republika nav spējīga nest atbildību par tādu centra lēmumu sekām. Tāpat taisīt lauksaimniecības attīstības prognozes piecus un vairāk gadus uz priekšu nav nopietni, tādas prakses pasaulē nav, pie tam katru gadu atšķirīgi meteoroloģiskie apstākļi. Saglabāt veco pieeju, jau darbojoties reformām, vairs nav reāli. Republiku pāreja uz pašpārvaldi un pašfinansēšanos prasa mainīt cenu noteikšanas mehānismu. To jādara republikām, jo citādi saimniecības, kur sliktāki apstākļi, masveidā bankrotēs, liz platības samazināsies.(...) Tāpat centrālās bankas atteikums izsniegt ilgtermiņa kredītus nav izprotams, jo bez tiem lauksaimniecība nevar eksistēt.”²⁵⁹

²⁵⁸ PSRS tā bija vispārpieņemta prakse – svarīgākos dokumentus parakstīja gan Komunistiskās partijas, gan valdības vadītājs. Šis konkrētais dokuments neapšaubāmi tapa pēc V. E. Breša iniciatīvas, jo J. Vagris vēl ieņēma izteikti konservatīvas pozīcijas. Lai gan publiskos izteikumos J. Vagris bija par pārmaiņām, par reformām, savos slepenajos ziņojumos PSKP CK „Par politisko situāciju Latvijas PSR” viņš demonstrēja izteikti konservatīvu un Maskavai lojālu attieksmi. Piemēram, 1989.gada 4.februārī J. Vagris rakstīja ; „(...)LTF sāk pretendēt uz opozīcijas partijas statusu, izvirza kandidātus uz PSRS TDP vēlēšanām, iegūstot vairākumu LPSR AP, zem ekstrēmistu spiediena var mēģināt pāriet uz konfederatīvām attiecībām valsts ietvaros vai izvirzīt jautājumu par republikas izstāšanos no PSRS. LKP principiālā attieksme pret ekstrēmistiskajām grupām izteikta CK plēnumā. AP Prezidijam piedāvāts izanalizēt šo grupu (Helsinki -86, LNNK) antikonstitucionālo darbību un pacelt jautājumu par to eksistenci. Formējas sabiedriskā doma, kas izslēdz šo grupu līderu atrašanos LTF vadošajos orgānos.” (skat. LVA 101. f., 63. apr., 35. l., 22. lp.)

²⁵⁹ LVA, 270. f., 7. apr., 1794. l., 113. - 114. lp.

2.4.3. Latvijas PSR un PSRS lauksaimniecības produkcijas un resursu savstarpējās piegādes un to nākotnes prognozes.

Latvijas amatpersonu iepriekšminētā kritika par nākotnes prognozēm lauksaimniecībai tika attiecināta uz Latvijas PSR lauksaimnieciskās ražošanas plānu, kuras 1988.gada martā Latvijas varas iestādēm no Maskavas piesūtīja PSRS Valsts Plāns un PSRS ARK. Šie plāni daudz neatšķīrās no Ņ. Hruščova laikā izsludinātajiem utopiskajiem valsts ekonomikas lēcienveidīgas attīstības plāniem bez reāla zinātniska un materiāla pamatojuma²⁶⁰. Brīdī, kad pieauga lopbarības cenas un mazinājās centralizētās valsts investīcijas lauksaimniecībā, šie plāni Latvijas amatpersonām šķita absolūti nereāli. Bez tam „ieplānotais” pieaugums graudaugu kultūrās lika secināt par visas lopbarības bāzes nodrošināšanu ar Latvijas resursiem. Latvijas amatpersonas bija gatavas palielināt lopkopības produkcijas ražošanu, bet tikai ar nosacījumu – palielinot centralizētās lopbarības piegādes.

Objektīvi astoņdesmito gadu otrajā pusē Latvija piegādāja proporcionāli arvien vairāk lauksaimniecības izstrādājumus Vissavienības fondam, bet pretī saņēma arvien mazāk lopbarības. Šādu attīstību paredzēja kā īstermiņa, tā ilgtermiņa PSRS Valsts Plāna aprēķini.

2.1. tabula

Latvijas un Vissavienības fonda savstarpējās piegādes ²⁶¹ .				
	1986	1987	1988 (plāns)	1989 (plāns)
Vissavienības fonda kombinētās lopbarības piegādes Latvijai (tūkst.tonnu)	1481,6	1372,1	1222,5	1237,5
Latvijas piegādes vissavienības fondam:				
Piens (tūkst.tonnu)	662	669	680	700
Gaļa (tūkst.tonnu)	85,8	88,5	89,0	92,0

²⁶⁰ 1961.gadā PSKP 22.kongresā Ņ. Hruščovs paziņoja, ka divdesmit gadu laikā, tātad uz 1980.gadu, PSRS tiks radīta „komunisma materiāli – tehniskā bāze”. Tika pieņemta jauna PSKP programma - plaša valsts attīstības programma 20 gadiem (cita starpā lauksaimnieciskajai ražošanai PSRS bija jāpieaug 3,5 reizes, arī Latvijai bija jāuzņemas „sociālistiskās saistības”). Praksē ambiciozie plāni izgāzās, tas bija viens no Ņ. Hruščova nomaiņas galvenajiem iemesliem. Par PSKP vadītāju kļuva L. Brežņevs.

²⁶¹ LVA, 270. f., 7. apr., 1476. l., 80. – 88. lp.

2.2 .tabula

Lauksaimniecības produkcijas ražošanas plāns²⁶²			
	1988	1995 (plāns)	2000 (plāns)
Graudaugi (tūkst.tonnu)	1142	2500	2800
Piens (tūkst.tonnu)	1974	2250	2450
Gaļa (tūkst.tonnu)	343	400	430

2.3. tabula

Lauksaimniecības produkcijas piegādes Vissavienības fondam plāns²⁶³			
	1987	1995 (plāns)	2000 (plāns)
Piens (tūkst.tonnu)	669	890	1120
Gaļa (tūkst.tonnu)	88,5	110	125

Lai argumentētu savas pretenzijas PSRS varas iestādēm, Latvijas PSR varas iestādes bija veikušas attiecīgus aprēķinus. Lai arī joprojām lielākā daļa no vissavienības fondam piegādātās lauksaimniecības produkcijas tika saražota no vissavienības fonda lopbarības, Latvijas ieguldījums ar katru gadu pieauga:

2.4. tabula

Latvijā saražotās lopbarības izlietojuma īpatsvars lauksaimniecības produkcijai, kura tika nodota vissavienības fondā (%)²⁶⁴.				
	1986	1987	1988 (plāns)	1989 (plāns)
Piens	21	28	38	40
Gaļa	45	52	58	59

Latvijas varas iestādes bija nostādītas divdomīgā situācijā. No vienas puses, sakarā ar ievestās lopbarības cenu pieaugumu intensīvāka vietējo resursu izmantošana būtu tikai normāla parādība, uz vietējām rezervēm norādīja kaut vai arvien mazākās apstrādātās lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības Latvijā. Tas nebūtu pretrunā ar arī pagaidām centrālas varas atbalstīto lielākas republiku saimnieciskās patstāvības politiku. Taču kopsaimniecībām trūka

²⁶² LVA, 270. f., 7. apr., 1476. l., 80. – 88. lp.

²⁶³ Turpat.

²⁶⁴ Turpat.

motivācijas mainīt ierasto kārtību un uzlabot lauksaimniecībā izmantojamās zemes apstrādi (1988.gadā visi Latvijas kolhozi bija rentabli)²⁶⁵.

Mānīgs bija priekšstats, ka Vissavienības fonda piegāžu apjomi ilgtermiņa plānos atpalika no produkcijas kopapjomu pieauguma. Jāņem vērā, ka pēc pastāvošās kārtības piegādes vissavienības fondam bija prioritāras, ieplānoto piegāžu apjoma pieaugums bija reizes trīs straujāks, kā astoņdesmito gadu otrajā pusē, kad gaļas un piena piegādes gadā auga caurmērā 1 – 1,5% robežās. Pretruna starp sludināto, jau ar likumu apstiprināto uzņēmumu un republiku saimniecisko patstāvību un centralizēto produkcijas un resursu sadali bija acīmredzama. Vislielākā pretruna bija starp uzņēmumiem dotajām tiesībām noteikt savas attīstības virzienus un PSRS centrālās varas saglabāto monopolu noteikt ražošanas plānus, kā arī cenas produkcijai un izejvielām.

Lopbarības cenas turpināja pieaugt - no 134 rbļ. tonnā 1986.gadā līdz 195.rbļ. 1989.gadā, jeb par 45% trīs gadu laikā²⁶⁶.

2.4.4. Latvijas PSR lauksaimniecības uzņēmumu ārējie ekonomiskie sakari.

PSRS bija noteikta stingra valūtas līdzekļu uzskaitē un izlietojuma kontrole, to noteica valsts rīcībā esošo konvertējamās valūtas līdzekļu trūkums, kurš radīja grūtības, norēķinoties ar ārvalstīm par importu. Patiesais valsts finansu stāvoklis no sabiedrības tika rūpīgi slēpts, informācija par zelta un ārvalstu valūtu krājumiem bija valsts noslēpums. Patiesību šajos jautājumos zināja ļoti ierobežots personu loks, cik var noprast no arhīvu dokumentiem, līdz 1990.gadam par to netika informētas arī republiku valdības. Norēķinos ar ārvalstīm tika izmantots „invalūtas rublis” – bezskaidras naudas vienība, kura tika rēķināta attiecībā 1 = 1 pret PSRS iekšējā tirgus rubli un bija par aptuveni 30% vērtīgāka par 1 ASV dolāru. Ja PSRS pilsonis savu likumīgi nopelnīto ārzemju valūtu vēlējās samainīt pret PSRS rubļiem, PSRS Valsts Banka arī attiecīgi par 1 ASV dolāru izmaksāja apmēram 60 kapeikas. Jebkuras citas darbības ar ārvalstu valūtu PSRS bija kriminālnoziegums. Melnajā tirgū ASV dolārs, kā jebkura cita ārzemju valūta, maksāja vairākas reizes vairāk. Lieki piebilst, ka otrā virzienā – no rubļiem uz brīvi konvertējamu valūtu, PSRS Valsts Bankā nevienam naudu nemainīja.

²⁶⁵ LVA, 270. f., 7. apr., 1794. l., 15. – 26. lp.

²⁶⁶ LVA, 270. f., 7. apr., 1795. l., 12. – 20. lp.

Izņēmums bija gadījumi, kad PSRS pilsonim bija atļauts doties uz ārzemēm. Tādā gadījumā, uzrādot PSRS ārzemju pasi ar tajā ievietotu ārvalsts vīzu un iegādātu ceļošanai izvēlēta transporta līdzekļa biļeti, PSRS pilsonis varēja samainīt minimālu summu (līdz 100 rbļ.) pēc oficiāli noteiktā kursa.

Labāka situācija nebija arī uzņēmumiem (juridiskajām personām). Lai iepirktu ārzemju tehniku vai iekārtas, jautājums bija jāsaskaņo ar PSRS centrālajām iestādēm. Šāda procedūra ieilga vairākus gadus un nebija garantiju, ka uzņēmuma vēlmes tiks apmierinātas. Situāciju ar ārzemju valūtu PSRS vēl vairāk saasināja naftas cenu kritums pasaules tirgū astoņdesmito gadu vidū, kas būtiski samazināja PSRS ikgadējos valūtas ieņēmumus²⁶⁷.

Latvijas PSR rīcībā nonāca tikai nelielas valūtas summas no Latvijā saražoto preču eksporta, kura limitus arī stingri noteica Maskava. Piemēram, 1989.gada 22.augustā PSRS Valsts Plāns informēja Latvijas PSR MP, kādi ir Latvijas PSR eksporta limiti 1990.gada valsts plānā. Latvijas PSR tika noteikts valūtas ieņēmumu limits 41,9 miljoni rbļ., no kuriem tikai 15 miljoni bija brīvi konvertējamā valūtā²⁶⁸.

Lai uzlabotu uzņēmumu darbību, to vadībai bija jāveic visneiedomājamākās manipulācijas. Pie kāda gadījuma ir vērts pakavēties tuvāk. Bauskas rajona agrofirma „Uzvara” vēlējās ārzemēs iepirkt rūpnieciskās iekārtas, lai veiktu lauksaimniecības produktu pārstrādi un uzsāktu tautas patēriņa preču ražošanu. Valūtas līdzekļu iekārtu pirkšanai nepietika, un agrofirmas vadībai radās „biznesa plāns”, kā šos līdzekļus varētu iegūt – pārdot ārzemēs ķīmiskās rūpniecības preces un to pusfabrikātus. Ķīmiskās rūpniecības preces (kāliju, nātrija sulfātu u.c.) agrofirma „kooperācijas ietvaros” lielos daudzumos jau bija uzpirkusi, jo republikā bija izveidojies liels ķīmisko preču pārpalikums. Militārā rūpniecība Latvijas PSR tika pārprofilēta, bet centralizētas izejvielu piegādes turpinājās. Agrofirmas iniciatīvu atbalstīja arī Latvijas PSR MP. Latvijas PSR MP 1.vietnieks lūdza PSRS MP Valsts Ārējo Ekonomisko Sakaru komisiju izdot licenci agrofirmai „Uzvara” minēto preču eksportam. Maskava

²⁶⁷ Iīdzīgi kā mūsdienu Krievijā, PSRS galvenā eksportprece bija nafta. PSRS ekonomika lielā mērā bija atkarīga no naftas cenām pasaules tirgū. Kad tās septiņdesmito gadu otrajā pusē bija augstas, stabilizējās PSRS ekonomika, kad vienlaicīgi ar M. Gorbačova reformām cenas kritās, PSRS ārzemju maksājumu bilance ievērojami pasliktinājās. Literatūrā ir sastopams viedoklis, ka naftas cenu samazināšana bija apzināta ASV valdības un slepeno dienestu politika, lai grautu PSRS ekonomiku (skat. Шубин А.В. *Парадоксы перестройки*. Москва: Вече, 2005. стр.16 – 23) . Lai arī kā, neapdomīgas un dārgas reformas, kā arī vienlaicīgs valūtas ieņēmumu samazinājums radīja ievērojamas problēmas PSRS ekonomikai.

²⁶⁸ LVA, 270. f., 9. apr., 183. l., 14. lp.

darījumam piekrita, vien brīdināja, ka valūtas atskaitījumi notiks vispārpieņemtā veidā²⁶⁹. Šajā laikā arvien lielāka loma bija uzņēmumu vadītāju personīgajai iniciatīvai, personīgajiem sakariem republikas un vissavienības politiskajā un ekonomiskajā elitē, lai iegūtu savam uzņēmumam labvēlīgus amatpersonu lēmumus. Kā piemēru var minēt tā laika agrofirmas „Ādaži” vadītāju A. Kaulu, kurš spēja iegūt M. Gorbačova labvēlību tā vizītes laikā Latvijā (1987.gada februārī) un 1990.gada martā kļuva par PSRS Prezidenta padomes locekli.

2.5. Sabiedriski politiskās organizācijas un agrārā reforma 1988. - 1990. gados

2.5.1. Komunistiskās partijas varas monopola izzušana.

Līdz 1988.gada otrajai pusei PSRS, tanī skaitā Latvijā, politiskā vara bija vienas partijas – PSKP rokās. Komunistiskās partijas vadošā loma tika fiksēta arī PSRS konstitūcijā (1.panta 6.punkts). Partijas struktūras bija saplūdušas ar valstiskajām *pseido* - demokrātiskajām institūcijām – AP un vietējām deputātu padomēm. Valsts politiku noteica PSKP CK Politbirojs, kurā atradās vadošie KP locekļi un ietekmīgākie, bet nebūt ne visi, ministri. Lai iekļūtu Politbirojā, bija jāiekļūst „centrālkomitejā” (PSKP CK), tad jāklūst par „PSKP CK Politbiroja locekļa kandidātu”, un tikai tad bija iespējams iekļūt Politbirojā. Lielākā partijas nomenklatūras daļa tā arī līdz politbirojam netika. Tā kā tautai un pasaules sabiedrībai bija jādemonstrē vismaz formāla izpildvaras (PSRS Ministru Padomes) līdzdalība lēmumu pieņemšanā, tad svarīgākie lēmumi tā arī tika formulēti : „PSKP CK un PSRS MP lēmums...”. Līdzīga situācija bija arī Latvijā, tikai lēmumus pieņēma „Latvijas KP CK un Latvijas PSR MP”. Līdz 1988.gadam abas šīs Latvijas varas institūcijas faktiski bija PSRS varas iestāžu reģionāla izpildvara, kura pildīja centrālās varas lēmumus un rīkojumus, regulāri atskaitījās par izdarīto. Šāda prakse PSRS tika kultivēta vairāku desmitgadu garumā, vietējās varas pašiniciatīva (ja tā nesaistījās ar sociālistisko saistību uzņemšanos vai jaunas rūpnīcas būvi) nebija labais tonis un tika ierobežota. Pēc 1959.gada notikumiem Latvijas amatpersonas ar pašiniciatīvu un republikas interešu aizstāvību īpaši nodarboties nevēlējās²⁷⁰. Situācija mainījās, kad 1985.gadā pie varas Maskavā nāca M. Gorbačovs, kurš uzskatīja, ka viena no

²⁶⁹ LVA, 270. fonds, 7. apraksts, 1801. lieta., 1. – 10. lp.

²⁷⁰ 1959.gadā pēc centieniem aizstāvēt Latvijas intereses pēc Maskavas iejaukšanās tika nomainītas vairākas Latvijas augstu stāvošas amatpersonas un aizvietotas ar paklausīgākiem cilvēkiem (tā dēvētā „nacionālistisku lieta”).

mazināja arī fakts, ka daudzi progresīvi noskaņoti LKP biedri savu nākotni vairāk saistīja ar LTF un vairs tikai formāli skaitījās LKP biedri.

2.5.2. Latvijas Tautas fronte un agrārie jautājumi 1988.gada beigās – 1989.gada pirmajā pusē.

LTF darbības sākumposmā nevar runāt par „LTF agrāro politiku”, jo tādas vienkārši nebija. Organizācijai bija citas prioritātes, bet izveidotā „Lauku Dzīves komiteja” savas darbības sākumposmā bija saplūdusi ar LLS dibinātajiem Latvijas PSR Kolhozu padomes prezidija priekšsēdētāja A. Kaula vadībā. Nedēļu pirms LTF dibināšanas kongresa tika pieņemts Latvijas PSR MP lēmums „Par zemnieku saimniecībām”, LTF pirmajā programmā iekļautais punkts par lauksaimniecību (8.nodaļa (ekonomika), 11.punkts) būtībā nepateica neko jaunu no jau valdībā izdarītā : *„LTF atbalsta lauksaimniecības atzīšanu par prioritāru tautsaimniecības nozari un iestājas par šā kursa konsekventu īstenošanu. Svarīga nozīme ir pašpārvaldes orgānu izveidošanai un labvēlīgu sociāli ekonomisku apstākļu radīšanai, kas nodrošinātu zemnieka prestiža un lauku dzīves atdzimšanu. LTF iestājas par viensētu tipa saimniekošanas ietveršanu kopējā saimnieciskās darbības sistēmā un zemes nodošanu zemniekiem pastāvīgā lietošanā ar mantošanas tiesībām.*²⁷³” Ļoti līdzīga bija arī kongresā pieņemtās rezolūcijas „par ekonomisko suverenitāti un lauksaimniecības attīstību” būtība, kur vien tika pievienots aicinājums piecus gadus zemniekus neaplikt ar nodokļiem²⁷⁴. Visu augšminēto dokumentu līdzība bija likumsakarīga – viens no galvenajiem to autoriem bija akadēmiķis A. Kalniņš²⁷⁵, Latvijas PSR ARK ekonomikas ZPI direktors²⁷⁶. LTF kongress ievēlēja LTF Domi un LTF priekšsēdētāju (D. Īvānu). Domei bija jālemj par pastāvīgu specializētu LTF darba grupu izveidošanu un LTF Valdes ievēlēšanu. Savā pirmajā sēdē 1988.gada 22.oktobrī LTF izveidoja un apstiprināja 17 komiteju izveidošanu, tanī skaitā Lauku Dzīves komiteju. Par Lauku Dzīves komitejas vadītāju J. Freimanis izvirzīja Jelgavas rajona kolhoza „Lielvircava” priekšsēdētāju J. Āboliņu, kurš savukārt piedāvāja J. Aizezera kandidatūru. Tomēr pēc LTF Domes locekļa A. Kaula replikas „*Nedrumstalosimies, piekrītu iepriekšējai kandidatūrai*” par komitejas vadītāju

²⁷³ *LTF programma, statūti*. Rīga: Avots, 1988. 15. lpp.

²⁷⁴ *LTF. Pirmais gads*. Rīga : Avots, 1989. 225. lpp.

²⁷⁵ A. Kalniņš bija arī LTF Tautsaimniecības komitejas vadītājs, kā arī pie Latvijas PSR MP izveidotās darba grupas „Par Latvijas PSR ekonomiskās pašpārvaldes un pašfinansēšanās koncepciju” darba grupas vadītājs.

²⁷⁶ *Atmoda*. 1989. 15. maijs, 6. lpp.

vienbalsīgi ievēlēja Rihardu Āboliņu²⁷⁷. R. Āboliņš iepazīstina ar savu rīcības programmu : „*Koncepcija skaidra. Gadiem cīnāmies par ekonomiskā mehānisma reorganizāciju, par rajonu vadības vēlēšanām, par sociālo sfēru attīstību, par viensētu saglabāšanu.*” Pirmajos mēnešos pēc LTF dibināšanas kongresa neapšaubāmi no lauksaimniekiem LTF vislielākā ietekme bija A. Kaulam. Uz to norāda gan A. Kaula izvirzīšana LTF valdē (A. Kauls savu kandidatūru atsauca, tā būtiski apzināti samazinot savu ietekmi LTF vadošajās struktūrās), gan pirmās LTF Domes sēdes stenogrammas. A. Kauls bija starp aktīvākajiem runātājiem, bija spējīgs faktiski vienpersoniski izšķirt Lauku Dzīves komitejas vadītāja ievēlēšanu. Pēc A. Kaula replikas otra piedāvātā kandidatūra pat netika izskatīta, sekoja vienbalsīgs balsojums. Lai arī objektīvi domei bija jāizskata ievērojams jautājumu klāsts un laiks šādi tika ietaupīts, par īpaši demokrātisku komitejas vadītāja ievēlēšanas procedūru uzskatīt nevar. Nebija iebildumu arī par A. Kaula vēlmei iegūt LTF Domes atbalstu nesenam Latvijas PSR Kolhozu padomes prezidija (priekšsēdētājs A. Kauls) lēmumam par Latvijas lauksaimniecības vadošu amatpersonu nomaiņu. Arī šajā diskusijā A. Kauls viegli guva virsroku. Uzsākot šo jautājumu, LTF priekšsēdētājs D. Īvāns ierosināja : „*Apspriežoties par ARK priekšsēdētāju, radās A. Čepāņa kandidatūra*”, taču A. Kauls iebilda : „*Mēs priekšsēdētāja amatam nobalsojām par Rimaševski, ARK jālikvidē, jo nav neko izdarījusi*”. D. Īvāns ātri piekrita : „*Par to lemj kolhoznieki*” un dome atbalstīja Latvijas PSR Kolhozu padomes prezidija lēmumu²⁷⁸.

Līdz ar to LTF savas darbības sākumposmā pilnībā uzticējās A. Kaulam un viņa vadītajai Latvijas PSR Kolhozu padomei. 1988.gada 23.decembra LTF Lauku Dzīves komitejas aicinājumā teikts : „*Lauksaimniecībai nevis jāatmet ubaga dāvanas, bet – rūpniecības uzņēmumiem jāatdod laukiem ilgus gadus krājies parāds, kas varētu apturēt lauksaimniecības tālāku lejupslīdi.(...) Tikai tad, kad cilvēki sāks atgriezties savās pamestajās saimniecībās, varēsim uzskatīt, ka esam pareizi izpratuši lauksaimniecības prioritāti.(...)Šādos apstākļos sevišķi nepieciešama lauksaimnieku vienotība, kas var tikt realizēta ar LLS dibināšanu.*”²⁷⁹ 1989.gada pirmā Lauku Dzīves komitejas sēde notika A. Kaula vadītās agrofīrmas „Ādaži” telpās un vienlaicīgi tika skatīti komitejas aktuālie un LLS dibināšanas jautājumi. Nebija iemeslu apšaubīt A. Kaula labos nodomus, jo ne tikai nepieciešamās pārmaiņas ARK vadībā, bet arī pirmos ierosinājumus par zemnieku saimniecību dibināšanu Latvijā izteica Kolhozu

²⁷⁷ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 58. l., 9. lp.

²⁷⁸ Turpat, 10. lp.

²⁷⁹ *Atmoda*. 1989. 16. janv., 2. lpp.

padome. Sēdē (19.janvārī) LTF Lauku Dzīves komiteja un LLS dibināšanas iniciatīvas grupa (kopā 82 paraksti) pieņēma aicinājumu : „*Jāmeklē jauni risinājumi LTF rīcības spēju palielināšanai. Šāda reāla spēka radīšanas iespēju mēs saskatām LLS dibināšanā, kuras pamatmērķis ir lauksaimniecības izvešana no krīzes stāvokļa, augsta ražošanas līmeņa sasniegšana*²⁸⁰.” Tālāk aicinājumā seko norobežošanās no ARK vadības, LKP CK sekretāra A. Briļa vadītās LKP CK agrāro jautājumu komisijas atbalsta, abas institūcijas asi tika kritizētas kā birokrātiskas un neizlēmīgas. Lieki piebilst, ka minēto sēdi vadīja A. Kauls²⁸¹. Ja var ticēt „Atmodas” žurnālistam J. Rukšānam, sēdē A. Kauls esot teicis: „*Jaunizveidotā LLS krasi nostāsies pret katru, kurš mēģinās radīt šķelšanos, kas vērsīsies pret LTF, jo pēc savas būtības LLS ir LTF sastāvdaļa. LLS nepieciešamību noteikusi lauksaimniecības prioritātes iemiesošanas gliemeža gaita.*²⁸²” Tomēr turpmākie notikumi vairs neliecināja par sadarbību starp LTF un no Kolhozu padomes izveidoto LLS, bet drīzāk par šķelšanos, kas savu kulmināciju sasniedza 1990.gada 9.martā ar A. Kaula „publisko paziņojumu”.

2.5.3. Latvijas Lauksaimnieku savienības (LLS) dibināšana.

Lēmums par LLS dibināšanu tika pieņemts 1988.gada 10.novembrī Latvijas PSR Kolhozu padomes sēdē²⁸³. Arī par pašas LLS pirmsākumu jāuzskata Kolhozu padomi, kuras, tāpat kā jaunveidojamās LLS, līderis bija agrofirmas „Ādaži” priekšsēdētājs A. Kauls²⁸⁴. Lai arī Kolhozu Padome 1989.gada aprīlī līdz ar LLS dibināšanos nebeidza eksistēt, tās loma un funkcijas būtiski mazinājās. LLS bija jāklūst par ietekmīgu, tautā populāru un plaši pārstāvētu lauksaimnieku organizāciju. Jau 1988.gada 31.maijā Kolhozu padome LKP CK un Latvijas PSR MP aicināja pieņemt likumu par zemnieku saimniecībām un reformēt ARK²⁸⁵. 1988.gada 18.oktobrī Kolhozu padomes prezidijs paplašinātā sēdē pieņēma aicinājumu Latvijas PSR AP, Latvijas PSR MP un LKP CK par Latvijas PSR Valsts Plāna komitejas vadības nomaiņu un

²⁸⁰ *Atmoda*. 1989. 30. janv., 2. lpp.

²⁸¹ *Lauku Avīze*. 1989. 27.janv., 14. lpp.

²⁸² *Atmoda*. 1989. 30.janv., 2. lpp.

²⁸³ *Lauku Avīze*. 1988. 24.dec., 6. – 7. lpp.

²⁸⁴ Pēc PSRS Tautas deputāta N. Neilanda „Lauku Avīzei” sniegtās informācijas var secināt, ka A. Kauls bija viens no Latvijas PSR MP priekšsēdētāja amata kandidātiem pensijā aizejošā J. Rubeņa vietā (skat. *Lauku Avīze*. 1990. 30. marts, 5. lpp.). Pēc V. E. Breša apstiprināšanas par Latvijas PSR MP priekšsēdētāju A. Kauls aktīvi pievērsās LLS dibināšanai.

²⁸⁵ LVA, 270. f., 7. apr., 1479. l., 2. – 3. lp.

ieteica vakantajam Latvijas PSR Valsts ARK vadītāja amatam V. Rimaševski. Šim lēmumam A. Kauls dabūja arī LTF Domes atbalstu. Vienlaicīgi 1988.gada 22.oktobra LTF domes sēdē A. Kauls paziņoja, ka ARK vispār jālikvidē²⁸⁶. Toreiz tikai retais iedomājās, ka A. Kauls to domāja nopietni un ar LLS palīdzību vēlējās pārņemt Latvijas lauksaimniecības vadību, bet sadarbība ar LTF bija tikai taktika. 24.decembrī „Lauku Avīzē” tika publicēts 14.decembrī Kolhozu padomes prezidija sēdē apspriestais LLS statūtu projekts, 1989.gada 13.janvāri – LLS programmas projekts. Vienlaicīgi tika deklarēti LTF un LLS kopējie mērķi. Objektīvi jāatzīst, ka LTF Dome jutās atvieglota, ka smago un nopietno lauku problēmu uzņemas cits, vairāk it kā pat saimniecisks, nekā politisks spēks. Uz to norāda arī LTF Lauku Dzīves komitejas loceklis A. Berķa viedoklis pirms LLS dibināšanas kongresa : *„Nekādā gadījumā nedrīkst ļaut izveidoties plaisai starp topošo LLS un LTF. Tieši tas būtu gājiens, kas pa prātam mūsu ienaidniekiem. Šobrīd, kad esam norūpējušies, ka nekādi neizdodas izvērst LTF atsevišķu, it sevišķi saimniecisko sekciju darbu, LLS varētu izveidoties par viskonkrētāko un praktiskāko darbu darītāju.”*²⁸⁷

Kā LTF Lauku Dzīves komitejas, tā Latvijas PSR Kolhozu padomes pirmās sēdes notika Ādažos, A. Kaula līderpozīcijas netika apšaubītas. Tomēr jau 1989.gada martā un aprīlī LTF domē un presē izskanēja viedokļi, kas apšaubīja LLS spējas kļūt par visu laucinieku interešu paudēju. Uz to pēc LTF biļetena „Atmoda” redakcijas novērojumiem norādīja LLS dibināšanas kongresa sagatavošanas gaita : *„LLS kongresa tapšanas gaita liecina par atklātuma trūkumu (ko apstiprina Latvijas lauksaimnieku sanāksme 22.martā, Vidzemes lauksaimnieku saiets 1.aprīlī, lasītāju vēstules un zvani). Vai nenotiks vienas birokrātiskas struktūras nomaiņa ar otru (ARK ar LLS).(...)Vai nebūtu iespējams atlikt LLS dibināšanu 15.aprīlī, lai noskaidrotu apstākļus un novērstu lauksaimnieku šķelšanos?”*²⁸⁸ Pēc 1989.gada 15.aprīlī notikušā LLS dibināšanas kongresa apstiprinājās LTF bažas, ka LLS vadībā vairākus būs kopsaimniecību vadītāji, tātad bija paredzams, ka arī LLS vadīsies no kopsaimniecību interesēm. Savukārt LTF arvien nopietnāk sāka domāt par Latvijas neatkarību un padomju varas nacionalizēto īpašumu denacionalizāciju. Lai arī skaidras koncepcijas par agrārās reformas pamatprincipiem LTF Domei un Lauku Dzīves komitejai tobrīd nebija, konceptuāli LTF bija pret kopsaimniecībām un bija par zemnieku saimniecībām.

²⁸⁶ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 58. l., 10. lp.

²⁸⁷ *Atmoda*. 1989. 10. apr., 8. lpp.

²⁸⁸ Turpat.

2.5.4. Pirmās nesaskaņas starp Latvijas Tautas fronti un Latvijas Lauksaimnieku savienību. LLS vadības centieni palielināt savu saimniecisko un politisko ietekmi.

Drīz pēc LLS dibināšanas kongresa (1989.gada 15. aprīlis), 22.aprīlī, LTF dome ar balsu vairākumu noraidīja rezolūcijas „Par LLS dibināšanu” pieņemšanu. Rezolūcija, kas paustu atbalstu LLS nodibināšanai, sekmētu abu organizāciju sadarbību, kura oficiālā līmenī pagaidām netika noraidīta. LLS nodibināšanu LTF Dome izvērtēja savā nākamajā sēdē 29.aprīlī, kurā notika sekojošas debates:

P. Grinovskis: *„Turpmāko republikas likteni izšķirs lauki. Pie LLS dibināšanas LTF Dome un Valde palika nomaļus, tādejādi parādot politisku tuvredzību. Orgkomiteja pārsvarā bija funkcionāru pusē. Visās orgkomitejas sēdēs LTF vajadzēja izteikt savu viedokli un varbūt pat alternatīvu variantu. Iznāca tāds kompromisa variants, lai arī to nevar uzskatīt par lielu zaudējumu, jo tomēr izdevās ietilpināt dažas politiskas rezolūcijas. Kaula kungs prezidijā izvirzīja LKP CK otro sekretāru b. Soboļevu, bet konferences dalībnieki to gandrīz vienprātīgi noraidīja. CK konservatīvo spārnu skāra trieciens, bet tas skāra arī LTF labējo spārnu. Zināmā spēkā konservatīvajiem spēkiem izdevās iekļūt Lauksaimnieku Savienības sastāvā. Rezultāti būtu bijuši labāki, ja LTF būtu pie šā jautājuma vairāk piestrādājusi. Šī LTF rezolūcija par LLS ir jau daļēji novēlota.”*

R. Āboliņš : *„Risinot organizatoriskus jautājumus funkcionāri bija nospieduši pārējos un par cik ap A. Kaulu bija radīts zināms oreols, mēs bijām par to, lai šī savienība nodibinātos. A. Kauls mainīja savu taktiku un viņam vairs nebija vēlēšanās runāt ar tautu. Programma bija gatava tikai divas stundas pirms kongresa sākuma. Šī programma nepaudīs lauksaimnieku intereses un mums ar to jāsamierinās līdz nākamajam kongresam. Arī vadībā daudz funkcionāru.”*

V. Lācis : *„Man bija iespēja piedalīties statūtu sagatavošanā. Mani uzaicināja A. Kauls. Vēlāk es no tālāka darba atteicos. Gadu gaidīt nedrīkstam, LTF Valdei jāspēlē uzbrūkoša loma.”*

J. Škapars : *„Es arī biju pie Kaula. Laukos revolucionārie procesi vēl nav tā īsti sākušies. Valdības sastāvā ir pārsvarā saimniecību direktori vai kolhozu priekšsēdētāji. Ir daudz*

nedemokrātisku vadītāju un viņi šoreiz guva uzvaru. Viņi cenšas iekļūt jaunās sistēmas vadībā. Patreiz jāuzskata, ka šī organizācija nav spējīga iet demokrātisku ceļu.”

V. Čebotarenoka : *„Varbūt Kaula kungu vajadzētu uzaicināt uz nākamo domes sēdi un noskaidrot neierašanās iemeslus.”*

S. Kalniete : *„Uzaicinu runāt tieši par LLS dibināšanas rezolūciju”*

P. Romanovskis : *„Piedalījos daudzās sapulcēs. Uzskatu, ka jāsāk veidot kopēju platformu ar LLS”*

V. Bezmers : *„Ko dos šī rezolūcija? Vai tā jau nav novēlota?”*

S. Kalniete : *„Attiecības ar LLS ir saspringtas un šo spriegumu vajag mazināt. Kādas ir sēdes dalībnieku domas?”*

P. Laķis : *„Balsojam par to, vai rezolūcija par LLS nodibināšanu ir vajadzīga.”*

Domes locekļi balso : „par” 38 balsis, „pret” 31 balss, „atturas” – nav.

S. Kalniete : *„Tātad rezolūcija pieņemta (...)”²⁸⁹*

Līdz ar to LTF pieņēma LLS draudzīgu rezolūciju, kurā aicināja uz sadarbību arī turpmāk. LTF Dome savas taktiskās kļūdas bija izanalizējusi un atzinusi, publiskas nesaskaņas uz laiku tika novērstas. Neapšaubāmi, LTF domes viedoklis par LLS - *„šajos apstākļos ar to ir jāsamierinās”* - A. Kaulam un viņa līdzgaitniekiem bija zināms. Taču, lai arī A. Kauls aizmuguriski LTF kritizēja (piemēram, LKP CK agrārās politikas jautājumu komisijas sēdē 3.maijā), tomēr publiski uzstāties pret LTF LLS vadītājs neuzdrošinājās. Tika meklēti citi ceļi, kā stiprināt savu politisko un saimniecisko ietekmi. 1989.gada vidū savstarpēja atklāta konfrontācija nebija izdevīga ne LTF, ne LLS. Publiski tika demonstrēta arī viedokļu vienotība Latvijas PSR AP pieņemamo likumprojektu sakarā – LLS Valde 4.jūlijā atbalstīja LTF Domes aicinājumu par 27.jūlijā Latvijas PSR AP sesijā izskatāmajiem likumprojektiem²⁹⁰.

Praksē šādas vienotības vairs nebija, LLS par prioritāti izvirzīja savas varas nostiprināšanu netradicionāliem līdzekļiem. A. Kauls sāka realizēt projektus, kurus grūti nosaukt savādāk, kā par avantūriskiem. Tika izvērsta praktiska darbība, lai stiprinātu LLS ietekmi valdībā. To varēja izdarīt, sapludinot LLS ar ARK struktūrām, tas nozīmētu varas pieaugumu un LLS kontroli pār valsts novirzītajiem līdzekļiem lauksaimniecībai. Lai realizētu šos plānus, tika mobilizēti un piesaistīti ievērojami spēki, to skaitā Latvijas ARK Ekonomikas ZPI.

²⁸⁹ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 58. l., 241. – 242. lp.

²⁹⁰ *Lauku Avīze*. 1989. 14. jūl., 3. lpp.

1989.gada 8.augustā Latvijas ARK Ekonomikas ZPI vadošā zinātniskā līdzstrādnieka vietas izpildītājs institūta direktora vietnieks A. Bondars nosūtīja V. E. Bresim „priekšlikumus republikas ARK vadības pilnveidošanai”, kur atbalsta LLS statūtu 5.pantā paredzēto : „*LLS padome un centrālā valde organizē ARK pašpārvaldes sistēmu, izveidojot šim nolūkam vajadzīgos orgānus un algojot speciālistus.*” A. Bondars uzskatīja, ka tas nodrošināšot „*kompaktus saimnieciskās vadības formējumus ar pietiekoši plaši demokrātiskiem vadības orgāniem priekšgalā*”. Tad pie Latvijas PSR MP būtu „*LPSR Lauksaimniecības un Pārtikas ministrija , bet pašpārvalde būtu LLS rokās*”²⁹¹.

1989.gada 25.septembrī Latvijas ARK ekonomikas ZPI direktors A. Kalniņš nosūtīja vēstuli Latvijas PSR MP priekšsēdētājam V. E. Bresim, Latvijas PSR Valsts ARK priekšsēdētājam V. Rimaševskim un LLS priekšsēdētājam A. Kaulam, kurā piedāvāja iesaistīt Vācijas Federatīvās Republikas (VFR) firmas²⁹² kā konsultantus „*Latvijas lauksaimniecības un visa agrorūpnieciskā kompleksa nākotnes modulēšanai*”²⁹³. Vēstulē tika norādīts, ka ar šo firmu pārstāvjiem iepazinušies Latvijas lauksaimniecības speciālisti LLS priekšsēdētāja A. Kaula vadībā. Kā iespējamo sadarbību veicinoši faktori minēti līdzīgi klimatiskie apstākļi, VFR valdības iespējams finansējums un „*latviešu un vācu zināma vēsturiska mentalitāte*”. Ārvalstu ekspertu piesaiste būtu ļoti vēlama, taču jau 1989.gada 24.augustā tas pats A. Kalniņš (šoreiz jau kā LLS pārstāvis) un agrofirma „Ādaži” (priekšsēdētājs – A. Kauls, kurš pats gan visticamāk piesardzības dēļ dokumentu neparakstīja, to izdarīja viņa vietnieks E. Kietis) noslēdza vienošanos ar vācu firmas GmbH J.F.M. vadītāju Joahimu F. Meijeru par „*pilnvarām pārstāvēt Latvijas puses intereses visos jautājumos ar rietumu partneriem, piegādātājiem sakarā ar gaidāmo agrāro reformu, tās modeli kā jaunu struktūru PSRS lauksaimniecībā, ar visām no tā izrietošām sekām*” Kā vienošanās izejas punkts paredzēts „*pētījums agrofīrmāi „Ādaži”, kurai ar savu sistēmu un pieredzi zināmā mērā jāklūst par vienu no Latvijas lauksaimniecības struktūrām*”. Vācu pusei tika dotas plašas pilnvaras : „*Vienlaicīgi LLS kopīgi ar agrofīrmu „Ādaži” pilnvaro Joahimu F. Meijeru uz visu kopīgā darba posmu vest sarunas*

²⁹¹ LVA, 270. f., 7. apr., 1794. l., 172. – 198. lp.

²⁹² J. F.M.Gesellschaft fur Marketingservices m.b.H, kā arī DG Agropartners. Absatzberatungs und projekt BmbH.

²⁹³ LVA, 270. f., 7. apr., 1795. l., 21. – 23. lp.

visos līmeņos Vācijā un Eiropā LLS, agrofīrmas „Ādaži” vārdā un Latvijas valdības interesēs.²⁹⁴” Iepazīstoties ar šiem dokumentiem, jākonstatē sekojošais:

1. Jau mēnesi pirms tam, kad A. Kalniņš kā valsts amatpersona (zinātniski pētnieciskā institūta direktors) piedāvāja valdībai kā konsultantus vācu firmu pārstāvjus, viņš kā sabiedriskas organizācijas (LLS) pārstāvis ir piedalījies vienošanās slēgšanā un plaši pilnvarojis šo pašu firmu pārstāvjus, pie tam līgumā vācu puses darbība jau paredzēta „Latvijas valdības interesēs”.
2. Ietekmīgs zinātnieks (akadēmiķis, profesors) A. Kalniņš parakstīja apšaubāmi formulētu dokumentu LLS vārdā. Bez tam dokuments paredzēja agrāro reformu kā jaunu struktūru (?) PSRS lauksaimniecībā laikā, kad LTF Dome jau pasludināja virzību uz valstiskās neatkarības atjaunošanu, bet LLS Valde jūlijā to atbalstīja.
3. Par „struktūru” bija jāklūst arī agrofīrmai „Ādaži”, līdz ar to rodas jautājums, kādās interesēs tika slēgta vienošanās – Latvijas valdības, LLS, agrofīrmas vai varbūt Alberta Kaula personīgajās interesēs?

Jākonstatē, ka dokumentam pievienotais detalizētais Latvijas lauksaimniecības izpētes plāns, kurš tika sastādīts A. Kalniņa vadībā ZPI darbinieku spēkiem, tā arī palika plāns. Tas bija sastādīts detalizēti un profesionāli, norādot vēlamos pētniecības virzienus, līdz pat Latvijas nākotnes ekonomisko partneru noskaidrošanai. Tomēr plāna sasaiste ar A. Kaula destruktīvo darbību liedza iespējas to realizēt. A. Kalniņš bija kļūdījies „stratēģiskā partnera” izvēlē, no tā cieta viss agrārās reformas likumdošanas sagatavošanas process.

A. Kalniņš arī turpmāk atbalstīja LLS pretenzijas uz valsts pārvaldes funkcijām, 1989.gada 21.novembrī viņš komentēja paša vadītā ZPI izstrādātos un jau iepriekš minētos priekšlikumus „ARK vadības pilnveidošanai” : „*Lietderīgi LLS kā sabiedriskai organizācijai pārņemt arī saimnieciskās pašpārvaldes funkcijas, t.i., pamatražotāju izveidoto agroservisa u.c. formējumu vadību*²⁹⁵”. Šie A. Kalniņa formulējumi lielā mērā liecina par zemu izpratni par ekonomiskām reformām un izskaidro viņa neveiksmīgo politisko karjeru, vēlāk ieņemot LR MP priekšsēdētāja I. Godmaņa 1.vietnieka, LR Valdības komisijas Ekonomisko Reformu jautājumos priekšsēdētāja un arī Ekonomisko Reformu ministra amatus.

²⁹⁴ LVA, 270. f., 7. apr., 1795. l., 24. – 26. lp.

²⁹⁵ Turpat, 80. – 81. lp.

Ar to LLS līderu aktivitātes nebeidzās. Lai iegūtu pilnīgu kontroli pār Latvijas lauksaimnieciskās ievirzes preses izdevumiem, līdz ar to zināmā mērā kontroli pār lauku lasītājiem, LLS centās pārņemt savā īpašumā laikrakstu „Lauku Avīze”, žurnālu „Lauku Dzīve”. 1989.gada augustā LLA profesora K. Spoģa²⁹⁶ vadībā tika izstrādāta „LLS Lauku pašpārvaldes koncepcija”, kura paredzēja : „*LLS Centrālā Valde pārņem savā īpašumā un izdod laikrakstu „Lauku Avīze”, žurnālu „Lauku Dzīve” un informatīvo biļetenu „Latvijas Lauksaimniecība”.*”²⁹⁷ Analizējot 1989.gada lauksaimniecības presi, šāda rīcība šķiet pārsteidzoša, jo „Lauku Avīze” jau tā publicēja visas LLS aktualitātes (tās redaktors V. Krustiņš bija LLS valdes loceklis), pie tam daudz plašāk kā materiālus par notiekošo LTF un tās Lauku komitejā. Tas liek izteikt minējumus, ka LLS vadība gatavojās politiskā kursa maiņai, konfrontācijai ar citām sabiedriski – politiskajām organizācijām vai arī citām akcijām. Neatkarīgi preses izdevumi tādā gadījumā savu nostāju pret LLS (kā tas 1990.gada beigās arī notika) varētu mainīt, bet „īpašums” drukātu, ko liktu. Preses pārņemšanas lietderību tomēr apšaubīja vairāki ietekmīgi LLS biedri (piem. V. Šļakota) un šī ideja tika atmesta. A. Kauls gan norādīja, ka LLS var izdot savu avīzi : „*Jādabū tikai spēcīgs redaktors, labāks par visiem citiem, ar augstām algām nodrošināsim*” LLS paredzēja nodarboties arī ar komercdarbību, dibināt „LLS Agrokooperatīvo komercbanku”.

LLS politiskā kursa maiņa bija manāma 1989.gada rudenī, kad no vienas puses LLS vadītājs deklarēja savu atbalstu LKP, no otras puses LLS pieprasīja Latvijas PSR AP nodrošināt pietiekamu laucinieku pārstāvniecību un Latvijas PSR prezidenta institūcijas ieviešanu. 19.oktobrī LKP CK seminārapspriedē pateiktie vārdi „*Neviens nav atņēmis partijai tās vadošo lomu un pašiem to atdot nevajag*”²⁹⁸ vistiešākajā veidā bija saistīts ar A. Kaula vēlmi kļūt par Latvijas PSR prezidentu. Ar konservatīvo spēku un laucinieku atbalstu A. Kauls cerēja vēlēšanās gūt uzvaru. Likumprojekts „Latvijas PSR likums par republikas prezidenta vēlēšanām” jau bija sagatavots un nopublicēts presē²⁹⁹, tikai LTF Domes iejaukšanās apturēja

²⁹⁶ Kazimirs Spoģis bija arī LKP CK loceklis.

²⁹⁷ *Lauku Avīze*. 1989. 25. aug., 4. lpp.

²⁹⁸ *Cīņa*. 1989. 3. nov., 1. lpp.

²⁹⁹ *Cīņa*. 1989. 18.okt., 2. – 3. lpp.

likumprojekta pieņemšanu. Savukārt jau nākamajā dienā pēc runas LKP CK seminārspriedē publicēšanas presē A. Kaula popularitātes reitings strauji sāka kristies³⁰⁰.

Lai arī 1990.gada sākumā Latvijas PSR AP priekšvēlēšanu aģitācijas laikā LLS centās drīzāk konfliktēt, ne sadarboties ar LTF (LTF nepalika atbildi parādā), starp deputātu kandidātiem 80 bija tādi, kurus atbalstīja gan LLS, gan LTF. Tas labi raksturo situāciju 1990.gada sākumā – ja arī starp LLS un LTF deputātu kandidātiem bija kādas domstarpības niansēs, vairumā gadījumu tos vienoja kopīgs mērķis – Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana. Vismaz šajā jautājumā LLS deputātu kandidātu un tās līdera viedokļi bija atšķirīgi. Neskatoties uz A. Kaula provokācijām, 1990.gada 20.aprīļa LLS Prezidija sēdē solot „Volstrītas” miljonus no ASV, ja Latvija nesabojās attiecības ar PSRS vadību un prognozēm, ka jaunā AP visticamāk radikālus lēmumus nepieņems³⁰¹, jaunievēlētie AP deputāti nobalsoja par Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Tikmēr LTF Dome, redzot, ka uz LLS vairs nevar paļauties, 1989.gada rudenī sāka aktivizēt savu rīcību agrāro jautājumu sakarā.

2.5.5. LTF agrārā politika 1989.gada otrajā pusē.

Kā jau tika konstatēts, savas darbības sākumposmā LTF nebija skaidras agrārās reformas koncepcijas, taču LTF popularitāti un ietekmi savu ideju propagandēšanā izmantoja zinātnieki, kuru viedokļi iepriekš pietiekami neieklausījās. Šādu pieeju bija spiesti izmantot Latvijas Zemkopības ZPI darbinieki M. Vaivare, A. Boruks, E. Bunga, A. Lejiņš, A. Lucāns, kuri 1989.gada 3.jūnijā kā institūta LTF grupa iesniedza priekšlikumus Latvijas PSR MP priekšsēdētājam V. E. Bresim, Latvijas PSR Valsts ARK priekšsēdētājam V. Rimaševskim un LTF domei „Par lauksaimniecības pārbūves paātrināšanu Latvijas PSR³⁰²”, kuros piedāvāja bijušo īpašnieku zemes saņemšanas pirmsiesību noteikšanu. Institūta darbinieki gan saistīja zemes saņemšanu ar apņemšanos „*prasmīgi to apstrādāt*”. Tika piedāvāts izsludināt presē, ka gada laikā visi zemes pretendenti, tanī skaitā bijušie īpašnieki, padomju agrārās reformas gaitā

³⁰⁰ „Lauku Avīze” veica lasītāju aptauju par potenciālajiem prezidenta kandidātiem un redakcija atzina, ka pēc A. Kaula runas LKP CK daudzi lasītāji zvanījuši un atsaukuši A. Kaula kandidatūru (skat. *Lauku Avīze*. 1989. 10. nov., 4. lpp.).

³⁰¹ *Lauku Avīze*. 1990. 27. apr., 2. lpp.

³⁰² LVA, 270., 7. apr., 1794. 1., 2. – 4. lp.

zemi ieguvušie³⁰³ (arī abu šo grupu mantinieki), kā arī citi interesenti piesakās uz zemi. Institūta darbinieki piedāvāja šādas pretendentu grupas :

1. Bijušie zemes īpašnieki vai lietotāji un to tiešie mantinieki.
2. Personas, kas dzīvo un strādā noteiktajā teritorijā (ciema padomē, kolhozā, sovhozā u.c.).
3. Personas, kas strādā vai dzīvo noteiktajā teritorijā (ciema padomē, kolhozā, sovhozā u.c.).
4. Pārējie zemes pieprasītāji.

Bijušo īpašnieku prioritāti institūta darbinieki pamatoti saistīja ar Latvijas PSR MP 1988.gada 5.decembra lēmumu nr.350, ar kuru 1949.gadā represētie varēja atgūt ēkas vai saņemt par tām kompensāciju. Zemes atgūšana šķita loģiska. Līdzīgus priekšlikumus par bijušo īpašnieku prioritāti likumprojektā „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” 1989.gada 18.februārī piedāvāja LTF Dome, taču jāatzīst, ka jautājums vēl nebija tautā izdiskutēts un šie pirmie priekšlikumi tika izteikti visai nedroši, līdz ar to nebija pārsteigums, ka Latvijas PSR AP 1989.g. 6.maijā tos neapstiprināja. Mūsdienu izpratnē dīvains šķiet piedāvātais nosacījums zemes atguvējiem to „*prasmīgi apstrādāt*”, kas ir pretrunā ar īpašuma tiesībām kā tādām. „Prasmīgas apstrādes” izvērtēšana būtu kādam jāuztic.

Augšminētā Latvijas Zemkopības ZPI LTF grupa ieguva LTF Lauku Dzīves komitejas atbalstu un ievērojami sekmēja LTF agrārās politikas aktivizēšanos 1989.gada vasarā. LTF Lauku dzīves komitejā parādījās jauns līderis –Cēsu rajona kolhoza „Dzērbene” valdes loceklis Jānis Kinna. Jau jūlijā J. Kinna pārstāvēja LTF Baltijas tautas kustību agrāro komiteju sanāksmē, kur tika atzīts, ka pagaidām neviena no Baltijas tautas kustībām nav pievērsusi pienācīgu uzmanību agrārajām problēmām, līdz ar to nav ieguvusi pienācīgu lauku iedzīvotāju atbalstu un uzticību. Agrārās komitejas vienojās atbalstīt kopējas Baltijas republiku agrārās politikas un vienota agrāra tirgus veidošanu³⁰⁴. Jūlija beigās notika nākamā LTF Lauku Dzīves komitejas sēde, kurā veselības stāvokļa dēļ no sava amata atteicās iepriekšējais komitejas vadītājs J. Āboltiņš, bet LTF valdes loceklis J. Škapars par jauno priekšsēdētāju izvirzīja J. Kinnu, kuru vienbalsīgi arī apstiprināja³⁰⁵. J. Kinnu par priekšsēdētāju apstiprināja arī LTF Valde 1989.gada 5.augustā³⁰⁶.

³⁰³ 1940.-1941. un 1944. – 1947.gados padomju vara Latvijā realizēja tā saukto „Padomju agrāro reformu”, kuras galvenie mērķi bija vājināt spēcīgās zemnieku saimniecības un sagatavot kolektivizāciju.

³⁰⁴ *Lauku Avīze*. 1989. 28. jūl., 3. lpp.

³⁰⁵ *Lauku Avīze*. 1989. 4. aug., 3. lpp.

³⁰⁶ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 58., 120. lp.

LTF 2.kongresa programma nedeva precīzas atbildes uz jautājumu, kāda būs LTF agrārā politika, taču tā deklarēja virzību uz valstiskās neatkarības atgūšanu, privātīpašuma atjaunošanu. Par īpašumtiesību atjaunošanu pagaidām runas nebija, programma atzina kolektivizāciju par nelikumīgu un aicināja valdību realizēt „*mūsdienīgu un radikālu agrārreformu, tās ietvaros* :

- *konstitucionāli jānoteic privātīpašuma tiesības uz zemi, ko regulē likumdošanas ceļā;*
- *jāaprēķina, kādu kolektīvās saimniecības īpašuma daļu ar savu darbu un īpašumu ir radījis katrs tajā strādājošais, un jādod tiesības ar to rīkoties;*
- *visu veidojamo kooperatīvu un apvienību, kā arī jau esošo servisorganizāciju un pārstrādes uzņēmumu darbībā noteicošām jābūt lauksaimniecības produkcijas ražotāju interesēm*³⁰⁷.

Tāpat programmā iekļauta norma „*Par nozīmīgu Latvijas bagātības avotu var kļūt lauksaimniecība un mežsaimniecība*”(4.12.punkts). Salīdzinājumā ar pirmo LTF kongresu ievērojams progress bija sasniegts kopsaimniecību jautājumā – parādījās pirmās to gaidāmās privatizācijas pazīmes, taču joprojām skaidrības nebija principiālā jautājumā, bez kura agrārā reforma nevarēja tikt realizēta – attiecībā uz zemes reformu, kāda būs zemes dalīšanas koncepcija un vai to atdos bijušajiem īpašniekiem. Vairāk skaidrības neviesa arī kongresa pieņemtā rezolūcija nr.4 „*Par attieksmi pret kolektivizāciju*”, kura atbalstīja Baltijas tautu kustību agrāro komiteju 3.oktobrī Ogrē pieņemto deklarāciju „*Par staļiniskās kolektivizācijas politikas atzīšanu par noziegumu pret Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tautām*”, kura savukārt aicināja Baltijas republiku AP pieņemt „*likumu par kardinālu zemes reformu*”³⁰⁸. Starp rindām varēja saprast, ka nosodītās kolektivizācijas seku likvidācijai vajadzētu būt saistītai ne tikai ar mantas, bet arī zemes atdošanu ne tikai represētajiem, bet arī citiem bijušajiem īpašniekiem. Mazliet tālāk savā runā LTF 2.kongresā gāja J. Kinna, norādīdams, ka „*Kamēr mēs pētījām Molotova – Ribentropa paktu, kamēr stīvējāmies ap LLS, sākas zemes piešķiršana zemniekiem un šobrīd ir situācija, ka atkal esam jau sadalījuši un vienam iedalījuši cita tēva zemi*.”³⁰⁹

Pēc LTF 2.kongresa LTF Lauku Dzīves komiteja aktivizēja savu darbību, sēdes tika sasauktas reizi mēnesī, reizi divos mēnešos tika pieaicināti arī LTF nodaļu pārstāvji. Reizi

³⁰⁷ LTF 2.kongress. Rīga : LTF izdevniecība, 1990. 9.lpp.

³⁰⁸ Turpat, 29.lpp.

³⁰⁹ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 11. l., 12. – 13. lp.

nedēļā Zemes ierīcības institūtā „Zemesprojekts”, piedaloties institūta darbiniekiem un LTF Lauku Dzīves komitejas pārstāvjiem, tikās zemes reformas un zemes kodeksa darba grupas. 21.novembrī tika izveidota un 20.decembrī apstiprināta „paju sistēmas” darba grupa³¹⁰, kura nodarbojās ar kopsaimniecību reformu jautājumiem un šī jautājuma aktualitātes popularizēšanu tautā. Tika pieņemts lēmums organizēt lauku iedzīvotāju aptauju, lai uzzinātu laucinieku viedokli agrārās reformas jautājumos. 21.decembrī Kauņā notika kārtējā Baltijas tautas kustību agrāro komiteju tikšanās³¹¹, kur „Sajūdis” runāja par savām lauksaimniecības aktualitātēm, kuras bija ļoti līdzīgas – zemes reforma, bijušo īpašnieku, tanī skaitā trimdas lietuviešu, statuss; kopsaimniecību nākotnes jautājums; zemnieku partijas dibināšana. Arī Lietuvā agrārā reforma jau bija sākusies, 1989.gada decembrī jau bija saņemti 5000 zemes gribētāju iesniegumi, no tiem 1600 gadījumos zeme jau bija iedalīta³¹².

LTF domē 1989.gada 30.novembra sēdē tika izskatīti LTF Lauku komitejas darba grupu piedāvātie grozījumi zemes kodeksā un izmaiņas likumā „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR”. Zemes kodeksā piedāvātie grozījumi paredzēja pašvaldībām tiesības atsavināt kopsaimniecībām zemi un nodot to zemniekiem, taču šie grozījumi pagaidām tika noraidīti ar piebildi, ka komitejai pie tiem vēl jāpiestrādā. Dome apstiprināja piedāvātos grozījumus³¹³ likuma „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” 3.panta 2.punktā:

„Priekšrocības tiesībās saņemt zemes gabalu ir :

- a.) pilsoņiem, kam īpašumā uz pieprasītā zemes gabala ir dzīvojamā ēka;*
- b.) bijušajiem īpašniekiem vai to mantiniekiem;*
- c.) citiem iedzīvotājiem.*

Pie līdzīgiem apstākļiem priekšroka tam, kam ir iepriekšēja lauksaimnieciska pieredze vai sagatavotība”³¹⁴.

Šos LTF priekšlikumus Latvijas PSR AP ņēma par pamatu 1990.gada janvārī likumā „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” izdarītajos grozījumos. Priekšlikumu būtību plašāk LTF Lauku komiteja skaidroja 28.novembrī „Atmodai” nodotajā dokumentā :

³¹⁰ Darba grupas locekļi: A. Sproģis (LZA EI), A. Bondars (Lauksaimniecības EI), J. Kudeiko (Ogres raj. agrofirma „Lāčplēsis”), A. Bogdans (valsts saimniecība „Ogre”), V. Sebre (Engures LTF nodaļa).

³¹¹ LTF pārstāvēja J. Kinna un P. Romanovskis.

³¹² LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 134. l., 12. – 13. lp.

³¹³ Grozījumus iesniedza pieņemšanai Latvijas PSR AP 2.sasaukuma 14.sesijā.

³¹⁴ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 61. l., 261. lp.

„Zemes reformas darba grupa patreiz ir tādās domās, ka lemjot par zemes piešķiršanu zemniekiem, prioritāte būtu nosakāma bijušajiem zemes īpašniekiem vai to tiešajiem mantiniekiem un patreizējiem ēku īpašniekiem.

Konkrēta šo jautājumu izlemšana nododama pagasta zemes ierīcības komisijām. Gatavojoties darbam šajās komisijās, jānoskaidro bijušo zemes īpašumu robežas un šo īpašumu saimniekus. Tas ir darbietilpīgs process, kuru nevar veikt bez arhīvu materiālu pētīšanas.

Labu piemēru citiem rāda Jumpravas un Naukšēnu tautfrontieši, kuri patreiz strādā Latvijas Vēstures arhīvā Slokas ielā 16.

Pirms griezties ar attiecīgu lūgumu pie arhīva direktora, ir jāsaņem ciema padomes vai rajona novadpētniecības muzeja piekrišana.”³¹⁵

1989.gada 4.decembra „Atmodā” rubrikā „LTF viedoklis” rakstā „Dažas atklātas iebildes premjera vietniekam” J. Kinna rakstīja : „Gribu piekrist Rimaševska kungam, ka agrokomiteja jau divus gadus neko ar varu nav spiedusi darīt, taču arī neko nav darījusi, lai novērstu tās acīm redzamās kļūdas, kas rodas, veidojoties zemnieku saimniecībām. LTF zemnieku saimniecību veidošanu morāli atbalstīja jau savas darbības pirmajā gadā, taču nevienu māju nevar uzcelt uz vecu netaisnību pamatiem. Atstājot pamatos to netaisnību, kas nodarīta Latvijas zemniecībai 1940.gada 22.jūlijā, zemi nacionalizējot un pēc tam varmācīgi kolektivizējot, nekādu normālu lauksaimniecisku sistēmu nevar izveidot. Var tikai savstarpēji sanaidot cilvēkus. Jau pavasarī, kad sākās masveidīgs zemnieku saimniecību veidošanas process, LTF Lauku komiteja gan savā, gan visas Baltijas tautas kustību agrāro komiteju vārdā ir lūgusi šīs nepilnības novērst, bet... Tāpat esam neatlaidīgi ieteikuši sākt izstrādāt nepieciešamos likumdošanas aktus un citus normatīvos dokumentus radikālai agrārai reformai, bet līdz šim nav izstrādāti un tautā apspriesti pat agrārās reformas pamatprincipi.³¹⁶”

LTF Lauku komitejas priekšsēdētājs pamatoti kritizēja Latvijas PSR Valsts ARK vadību par to, ka tā nebija organizējusi agrārās reformas pamatprincipu izstrādi, taču to līdz šim nebija izdarījusi arī LTF. Epizodiskā interese par zemnieku saimniecību likumprojektu 1989.gada februārī apspriešanā LTF Domē tā arī bija vienīgā reize, kad LTF vadība pievērsa

³¹⁵ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 61. l., 23. lp.

³¹⁶ *Atmoda*. 1989. 4. dec., 7. lpp.

uzmanību agrārajiem jautājumiem. Uz to 1989.gada 30.novembrī LTF Domes sēdē norādīja S. Rāzna : „Pie lauksaimniecības esam pieķērušies pirmo reizi. Ir traģisks moments, veidojoties zemnieku saimniecībām.³¹⁷” ARK vadībā joprojām vairākums neticēja zemnieku saimniecībām kā nopietniem dalībniekiem lauksaimnieciskajā ražošanā, populārs bija viedoklis, ka zemnieku saimniecības jāveido tikai vietās, kur kopsaimniecības nevēlas zemi apstrādāt. Objektīvi, kopsaimniecības un to problēmas ARK ierēdņiem joprojām bija pirmajā vietā, būtu jānotiek brīnumam, lai situācija strauji mainītos. LKP strauji zaudēja savu ietekmi, LLS vadība tobrīd vairāk nodarbojās ar politiskās un ekonomiskās ietekmes palielināšanu, vienīgais ietekmīgais politiskais spēks, kurš bija ieinteresēts radikālā agrārajā reformā, bija LTF.

1989.gada beigās LTF izdevās ap sevi pulcināt pietiekoši daudz lauksaimniecības speciālistu, lai patstāvīgi sāktu izstrādāt gaidāmās agrārās reformas likumdošanu. Tika pieņemts lēmums negaidīt līdz jaunas AP ievēlēšanai, bet agrārās reformas pamatlikumus izstrādāt un pieņemt jau strādājošās AP laikā. Šādai steigai galvenais cēlonis bija vēlme mainīt zemes dalīšanas, zemnieku saimniecību izveidošanas nosacījumus – ņemt vērā bijušo zemes īpašnieku intereses. Spēkā esošā likumdošana šādus nosacījumus neparedzēja.

1989.gada 20.decembrī LTF Lauku komiteja lūdza Latvijas PSR AP prezidiju noteikt šādu zemes reformas izstrādāšanas un ieviešanas komisijas sastāvu :

- M. Locmers, LLA profesors;
- O. Leščinskis, Latvijas Valsts zemes ierīcības projektēšanas institūta galvenais ekonomists;
- A. Boruks, Latvijas Zemkopības zinātniski pētnieciskā institūta vadošais līdzstrādnieks;
- J. Kinna, LTF Lauku komitejas priekšsēdētājs;
- V. Stoks, Latvijas PSR Valsts agrorūpnieciskās komitejas Zemnieku centra priekšnieks;
- S. Strujevics, Latvijas PSR Valsts agrorūpnieciskās komitejas Zemes lietošanas pārvaldes galvenais speciālists;
- A. Sproģis, Latvijas PSR ZA Ekonomikas institūta sektora vadītājs;
- A. Kažis, Liepājas rajona kolhoza „Centība” priekšsēdētājs;
- M. Augulis, Tukuma rajona Jaunpils ciema zemnieks;
- L. Bitinas, Jelgavas rajona Cenu pagasta zemnieks;
- T. Kalniņš, Saldus rajona ARK priekšsēdētāja vietnieks;

³¹⁷ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 61. l., 10. lp.

I. Ķemzāns, Madonas rajona LTF nodaļa;

J. Jasāns, Valmieras rajona LLS nodaļa;

S. Rāzna, Daugavpils rajona LTF nodaļa;

Par komisijas priekšsēdētāju ierosināja apstiprināt M. Locmeru, par priekšsēdētāja vietnieku O. Leščinski³¹⁸.

Komisijas vadībā tika virzīti lauksaimniecības speciālisti no akadēmiskās vides, ievērojami mazāk tika pārstāvēti produkcijas ražotāji. Netika piedāvātas produkcijas pārstrādātāju un juristu kandidatūras. Jāpievērš uzmanību, ka komisijai bija jāizstrādā „zemes”, nevis „agrārā” reforma. Diemžēl lielai daļai LTF līderu un to atbalstītāju bija priekšstats, ka lauksaimniecības problēmas var atrisināt samērā vienkārši, ka līdz ar zemes reformu faktiski tiks veikta agrārā reforma. V. Avotiņš savā 1990.gada februārī izstrādātajā „LTF darbības koncepcijā Latvijas PSR nākamā sasaukuma AP” iekļāva punktu „*Veikt agrāro (zemes) reformu*”³¹⁹. Ne tikai LTF līderos, arī lielā daļā sabiedrības valdīja zināma eiforija, ka reformas lauksaimniecības jomā un labklājība tiks viegli un ātri sasniegta, I. Godmaņa brīdinājumi, ka no tautsaimniecības lejupslīdes ekonomisko reformu laikā izvairīties neizdosies³²⁰, tobrīd netika nopietni uzklausti.

2.5.6. Latvijas Tautas frontes agrārā politika 1990.gada pirmajā pusē.

Neraugoties uz galveno LTF prioritāti 1990.gada pirmajā pusē – cīņu par uzvaru Latvijas PSR AP vēlēšanās, kas ļautu pasludināt Latvijas neatkarību, LTF turpināja aktīvi iesaistīties agrārās politikas jautājumos. LTF Domi joprojām (lai gan janvārī Latvijas PSR AP izdarīja labojumus likumā „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR”) neapmierināja principi, pēc kādiem tika veidotas zemnieku saimniecības Latvijā. LTF Dome uzskatīja, ka nepieciešami jauni likumi un oficiāla agrārās reformas izsludināšana. 1990.gada 24. februārī LTF Dome vienbalsīgi pieņēma sekojošu lēmumu:

„Šobrīd zemnieku kustība republikā strauji attīstās, bet spēkā esošais likums par zemnieku saimniecībām vairs nespēj efektīvi regulēt šo procesu.

³¹⁸ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 61. l., 11. – 12. lp.

³¹⁹ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 62. l., 40. lp.

³²⁰ *Atmoda*. 1989. 10. jūl., 4. lpp.

Tagadējā procesa dinamika un mērogi nepārprotami liecina, ka Latvijā nepieciešama agrārā reforma.

Vietējās pašvaldības likums, kas lēmējvaru nodod tautas ievēlētu pārstāvju rokās, kļuvis vairāku republikas lauksaimniecības vadītāju asu uzbrukumu objektu. Šie administratīvie un saimnieciskie līderi pieprasa nodrošināt kolhozu zemes neaizskaramību, pārtraukt zemnieku sētu attīstību, kā arī tiecas pasludināt, ka nākotne ir tikai lielsaimniecībā.

Republikas valdība vilcinās iesniegt republikas AP sagatavotos lēmumu projektus, kuri varētu nodrošināt Latvijas lauksaimniecības turpmāku attīstību apstākļos, kas nodrošinātu dažādu saimniekošanas veidu līdzāspastāvēšanu un līdztiesīgu attīstību.

Latvijas Tautas fronte, pamatojoties uz LTF Programmas 4.3. un 4.5. punktiem, kuros deklarēts, ka LTF atbalsta juridiski, ekonomiski un sociāli līdztiesīgu nosacījumu radīšanu valsts, kolektīvajam, privātajam un jaukta tipa īpašumam un ka konsekventi jāīsteno mūsdienīga un radikāla agrārreforma, nolēma:

Latvijas PSR Konstitūcijas 101.panta kārtībā iesniegt Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam lēmuma projektu par agrāro reformu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā un pieprasīt iekļaut tā izskatīšanu Latvijas PSR AP vienpadsmitā sasaukuma 15.sesijas darba kārtībā.”³²¹

Latvijas PSR AP tika iesniegts attiecīgā lēmuma projekts:

„Latvijas PSR Augstākā Padome

- atzīst, ka republikas lauksaimniecības piespiedu kolektivizācija no politiskā un ekonomiskā viedokļa bijusi kļūda un tās realizācijas metodes – noziedzīgas;*
- uzskata, ka vienlaikus uz līdztiesīgiem pamatiem var pastāvēt zemnieku saimniecības, citu pilsoņu, valsts, kooperatīvo un sabiedrisko uzņēmumu, organizāciju un iestāžu zemes lietošanas un īpašuma formas. Saimniekošanas rezultāti noteiks to dzīvotspēju.*

Lai pārkārtotu zemes attiecības atbilstoši lauksaimniecības radikālas pārbūves principiem, Latvijā izdarāma agrāra reforma.

Agrārā reformas aptver visas lauku apvidus zemes un tiek veikta divās kārtās.

Agrārās reformas pirmajā kārtā līdz noteiktam termiņam visi pašreizējie zemes lietotāji, bijušie zemes īpašnieki, to mantinieki un jaunie zemes pieprasītāji var iesniegt pieprasījumu

³²¹ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 62. l., 163. lp.

par zemes piešķiršanu. Pēc zemes pieprasījuma izskatīšanas pieņem lēmumu par zemes piešķiršanu un ierāda robežas dabā.

Agrāras reformas otrajā kārtā veic zemes nodošanu (pārdošanu) īpašumā pilsoņiem.

Latvijas PSR AP nolemj:

- 1. Noteikt, ka visi republikas lauku apvidos esošie zemes lietotāji, bijušie zemes īpašnieki, to mantinieki un jaunie zemes pieprasītāji var iesniegt pieprasījumus par zemes piešķiršanu gada laikā no LPSR AP lēmuma publicēšanas dienas.*
- 2. Zemes lietotāji, kuri līdz noteiktajam termiņam nav pieprasījuši zemi lietošanā, zaudē zemes piešķiršanas prioritātes tiesības un var saņemt zemi vispārējā kārtībā.*
- 3. Agrārās reformas jautājumu kārtīšanai izveidojamas: Republikas zemes komisija, kas darbojas Latvijas PSR AP, kā arī rajonu un pagastu zemes komisijas, kuras darbojas attiecīgi rajonu un pagastu Tautas Deputātu padomēs.*

Agrārā reforma kārtojama atbilstoši:

- likumam par agrāro reformu;*
 - nolikumam par agrāro reformu;*
 - Latvijas PSR Zemes kodeksam un citiem republikas likumdošanas aktiem;*
 - Nolikumam par paju apmēra noteikšanu un izmaksas kārtību lauksaimniecības uzņēmumos;*
 - Likumam par nodokļiem.*
- 4. Atzīt par lietderīgu, ka likumprojekts par agrāro reformu Latvijas PSR izskatāms Latvijas PSR AP vienlaikus ar jau izstrādātajiem Latvijas PSR Zemes kodeksa un Latvijas PSR Mežu kodeksa projektiem.*
 - 5. Uzdot Latvijas PSR AP Prezidijam pēc Latvijas PSR agrārās reformas likumprojekta, Latvijas PSR Zemes kodeksa un Latvijas PSR Mežu kodeksa projektu izskatīšanas Latvijas PSR AP Likumdošanas ierosinājumu un Agrorūpnieciskā kompleksa komisijās publicēt to presē tautas apspriešanai.*
 - 6. Uzdot Latvijas PSR MP agrārreformas likumprojektu iesniegt LPSR AP līdz 1990.gada 30. jūnijam, kā arī nokārtot likumprojekta izstrādāšanas finansēšanu.³²²*

1990.gada 27. februārī ar Latvijas PSR MP lēmumu tika noteikti agrārās reformas pamatprincipi, kā arī izveidota Latvijas PSR Valsts Agrārās reformas komisija. Viens no šīs

³²² LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 62. l., 164. – 165. lp.

komisijas pirmajiem praktiskajiem darbiem bija augšminēto LTF priekšlikumu noraidīšana. Uz to asi 1990.gada 4. marta LTF Domes sēdē reaģēja J. Kinna, norādot, ka tas noticis pateicoties LLS un LKP ietekmei komisijā, konkrēti pēc A. Kaula un L. Ābela iejaukšanās³²³.

1990. gada 13. martā A. Boruks norādīja, ka „*dažu LLS vadītāju divkosība var radīt traģiskas sekas, pirmām kārtām, pašai LLS*”³²⁴. Savukārt LTF agrārās politikas realizētāji nolēma agrārās reformas izsludināšanā paļauties uz jaunā sasaukuma AP.

2.5.7. Atšķirības LTF un LLS agrārās reformas koncepcijās.

Galvenās atšķirības LTF un LLS agrārajās koncepcijās 1990.gada pavasarī bija zemnieku saimniecību veidošanas pamatprincipos un kopsaimniecību nākotnes jautājumos. LLS nebija pret zemnieku saimniecībām kā tādām, bija par valsts atbalstu individuālajiem lauksaimniekiem, taču visai kategoriski nostājās pret zemnieku saimniecību veidošanu uz kopsaimniecību rēķina. LLS faktiski pārņēma 1989.gada 31.janvārī – 1.februārī notikušās Latvijas PSR Valsts ARK saimniecību un uzņēmumu vadītāju sapulces akceptētos „ARK attīstības galvenos nosacījumus un virzienus līdz 2005.gadam”, kur zemnieku saimniecību veidošana tika pieļauta tikai uz lauksaimniecībā izmantojamās zemes, kuru kopsaimniecības nevēlējās vai nespēja apstrādāt, praksē tas nozīmēja kopsaimniecību nomalēs uz zemas kvalitātes zemes. Savukārt LTF uzskatīja, ka nākotne pieder zemnieku saimniecībām, bet kopsaimniecību, kā okupācijas varas produkta, loma maksimāli jāsamazina. Atšķīrās arī viedokļi, kam ir prioritāte, veidojot zemnieku saimniecības – bijušajiem īpašniekiem līdz 1940.gadam, jeb patreizējiem attiecīgajās kopsaimniecībās strādājošajiem. LLS faktiski noraidīja bijušo īpašnieku prioritāti, pieļaujot zemes atgūšanu tikai gadījumos, ja tiem ir saglabājušās jeb atgūtas ēkas, bet būtībā tā bija pielīdzināšana vispārējiem principiem. LTF savukārt atbalstīja plašu bijušo īpašnieku tiesību atjaunošanu, taisnības labad gan jāpiebilst, ka 1990.gada pirmajā pusē arī LTF pārstāvji pieļāva iespēju īpašumtiesību atjaunošanu saistīt ar apņemšanos zemi apstrādāt. LTF nebija pieņemami LLS plāni (kurus kopumā atbalstīja Latvijas PSR Valsts ARK vadība) pārņemt savā ziņā lauku pašpārvaldi, tātad zināmā mērā saplūst ar valsts institūcijām. Politisku organizāciju, partiju (šajā gadījumā LLS) saplūšana ar

³²³ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 62. l., 16. lp.

³²⁴ *Atmoda*. 1990. 13. marts., 6. lpp.

valsts struktūrām kā autoritāru pārvaldes formu pazīme nebija atbalstāma. Ja LLS pārņemtu savā rīcībā lauku pašpārvaldi, visas nozares vadības pārņemšana būtu tikai laika jautājums, tas savukārt dotu garantētu dalību valdībā un prioritārās nozares valsts finansējuma nonākšanu LLS rokās.

2.6. Latvijas PSR agrārā likumdošana 1989.gada 30.oktobris – 1990.gada 3.maijs. Latvijas PSR Valdības Agrāras reformas komisijas izveidošana.

1989.gada 30.oktobrī Latvijas PSR MP pieņēma lēmumu nr.231 „Par pasākumiem, kādi veicami, lai realizētu likumu „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR””. Lēmums turpināja valsts iesākto zemnieku saimniecību atbalsta politiku. Zemniekiem tika paredzētas ievērojamas priekšrocības būvmateriālu iegādē, lēmums paredzēja 80% no republikas tirgus fonda būvmateriāliem nodot Latvijas patērētāju biedrību savienībai lauku iedzīvotāju vajadzībām, pirmām kārtām apmierināt zemnieku saimniecību pieprasījumu³²⁵. Taču vienlaikus lēmums nodeva zemnieku saimniecības zināmā LLS aizbildniecībā, 31.punktā paredzot: „Lai koordinētu zemnieku saimniecību attīstību, izveidot Valdības komisiju. Komisijā iesaistīt LLS pārstāvjus un komisijas sastāvu apstiprināt ar Valdības lēmumu.”³²⁶.

1990.gada 12. janvārī Latvijas PSR AP, ņemot vērā LTF priekšlikumus, izdarīja izmaiņas likumā „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR”. Tika izdarītas izmaiņas likuma 3.panta 3.rindkopā:

„ Tiesības saņemt piešķiramo zemes gabalu pilsoņiem ir šādā secībā :

- 1. Tiem, kuriem uz šī zemes gabala īpašumā ir dzīvojamā māja;*
- 2. Bijušajiem piešķiramās zemes īpašniekiem vai viņu mantiniekiem (pēc zemes īpašuma tiesību stāvokļa uz 1940.gada 21. jūliju);*
- 3. Attiecīgā ciema iedzīvotājiem;*
- 4. Attiecīgā rajona iedzīvotājiem;*
- 5. Republikas iedzīvotājiem.*

³²⁵ Latvijas PSR AP un Valdības Vēstnesis. 1990. 779.lpp.

³²⁶ Turpat, 784.lpp.

Ja vairāki vienā grupā ietilpstoši pretendenti, tad priekšrocība tiem, kam ir lauksaimnieciskā sagatavotība vai darba pieredze.”³²⁷

1990. gada 12. janvārī tika izdarītas izmaiņas arī Latvijas PSR Zemes kodeksā. Tika papildināts 154.pants:

„Ja zemes lietotājam piešķirtās zemes ilgāk par diviem gadiem netiek izmantotas vai tiek izmantotas nesaimnieciski, rajona Tautas Deputātu padomes izpildkomiteja var pilnīgi vai daļēji atņemt šīs zemes, neatkarīgi no tā, kāda iestāde zemes lietotājiem šīs zemes ir piešķīrusi, un nodod atņemtās zemes citiem zemes lietotājiem lauksaimnieciskai izmantošanai.”³²⁸

1990.gada 27.februārī Latvijas PSR MP pieņēma lēmumu nr.42 „Par pasākumiem, kas veicami, lai izdarītu agrāro reformu Latvijas PSR”. Lēmums noteica, ka par „galvenajiem pasākumu virzieniem 1990. – 1995.gadiem tiek atzīti:

1. zemes reforma;
2. ekonomisko un ražošanas attiecību reforma ARK;
3. ARK pārvaldīšanas reforma.”³²⁹

Tika izveidota Latvijas PSR Valdības agrārās reformas komisija, kā arī komisijai pakļauts Agrārās Reformas departaments komisijas darbības nodrošināšanai. Latvijas PSR MP daļēji ņēma vērā LTF priekšlikumus, veidojot zemes reformas darba grupu, taču 1990.gada februārī izveidotās Latvijas PSR Valdības agrārās reformas komisijas vadībā bija konservatīvi noskaņotais Latvijas PSR Valsts ARK priekšsēdētājs V. Rimaševskis, bet zemes reformas darba grupu vadīt uzticēja V. Rimaševska vietniekam J. Lapšem. Katra augšminētā virziena izstrādei tika izveidota darba grupa.

Par V. Rimaševska vietniekiem agrārās reformas komisijā tika apstiprināti D. Ģeģers un R. Melnis, savukārt par komisijas locekļiem tika apstiprināti A. Briļš, A. Bušs, A. Graudiņš, I. Gronskis, A. Kauls, J. Kinna, J. Salenieks, E. Siliņš, J. Spručs, J. Vilsons, L. Vītols.

Par J. Lapšes vietnieku tika apstiprināts M. Locmers, savukārt par komisijas locekļiem tika apstiprināti A. Apenītis, A. Boruks, O. Leščinskis, M. Augulis, V. Barovskis, A. Kažis, A. Lielmežs, V. Pinka, V. Stoks, S. Strujevics.³³⁰

³²⁷ LVA, 270. f., 8. apr., 159. l., 1. lp.

³²⁸ Turpat.

³²⁹ Latvijas PSR AP un Valdības Vēstnesis. 1990. 794. lpp.

³³⁰ Turpat, 794. – 796. lpp.

Latvijas PSR Valdības agrārās reformas komisija jau pirmajās darbības dienās noraidīja LTF iesniegto likumprojektu par agrārās reformas izsludināšanu³³¹. Pret šo likumprojektu kategoriski iebilda A. Kauls, līdz ar to vēl vairāk saasinājās attiecības starp LTF un LLS vadību. Lai arī nepieciešamie likumprojekti 1990.gada martā jau bija sagatavoti, politisko līderu domstarpību dēļ lēmums par agrārās reformas izsludināšanu bija jāpieņem jaunā sasaukuma Augstākajai Padomei.

2.7. Zemnieku saimniecības līdz agrārās reformas izsludināšanai (1988. gada oktobris - 1990. gada jūnijs).

Līdz agrārās reformas oficiālai izsludināšanai Latvijā bija izveidojies ievērojams skaits zemnieku saimniecību. Kā iepriekš tika konstatēts, zemnieku saimniecību veidošanas process iesākās jau 1988.gadā, vietām stihiski, vēl pirms Latvijas PSR MP lēmuma „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR”. Neskatoties uz valsts solīto un arī piešķirto atbalstu, pirmajiem individuālajiem zemniekiem ļoti bieži saimniekošana bija jāsāk no nulles. Pēc kolektivizācijas par lauksaimnieciskās ražošanas galveno principu vadošajā lauksaimniecības nozarē lopkopībā tika izvirzīta ražošanas koncentrācija lielās fermās. Tādas fermas nebija iespējams nodalīt no kopsaimniecībām un nodot individuālajiem ražotājiem – tās vienas ģimenes saimniecībai bija par lielu. Kopsaimniecību rīcībā bija ievērojams skaits tā saukto „ģimenes fermu”, kurās darbus veica vai teorētiski varēja veikt vienas ģimenes locekļi. Latvijā kopumā 1988.gadā bija vairāk nekā 4000 mazu fermu, kurās strādāja 2 - 4 cilvēki. Dažos rajonos mazo fermu īpatsvars bija ievērojams – Gulbenes, Alūksnes, Limbažu, Madonas un Cēsu rajonos 60 – 68% no rajonu fermu kopskaita. Vienas ģimenes locekļi strādāja 829 fermās, kopā 1685 cilvēki. Lai popularizētu ģimenes fermas, Latvijas PSR Valsts ARK kopš 1988.gada rīkoja konkursu par labāko ģimenes fermu³³². Taču nebūt visi mazo fermu strādnieki vēlējās kļūt par individuālajiem zemniekiem. Bieži izdevīgāk bija slēgt līgumus ar kopsaimniecībām, pārdodot tām saražoto produkciju, pretī saņemot lētu lopbarību un pakalpojumus. Zemnieka statuss liktu uzņemties daudzus citus pienākumus – rūpes par ēkām, lauksaimniecības tehniku, pašiem būtu jāapstrādā zeme un jāgādā lopbarība.

³³¹ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 62. l., 16. lp.

³³² *Lauku Avīze*. 1988. 16. apr., 8. – 9. lpp.

Liela nozīme bija lauksaimnieka personīgajām īpašībām, spējām un vēlmei uzņemties atbildību.

Individuālie ražotāji saimniekoja divu veidu kūtīs : pirms Otrā pasaules kara un kolektivizācijas būvētajās, lielāko tiesu sliktā tehniskā stāvoklī esošās koka guļbūvēs, kā arī izmēros nelielajās pēc kolektivizācijas (būvētas atbilstoši padomju varas noteiktajiem turamo lopu skaita ierobežojumiem) būvētajās. Abas kategorijas neatbilda jaunveidojamo zemnieku saimniecību vajadzībām. Pirmās tehniskā stāvokļa dēļ, pie tam liela daļa no vecajām kūtīm laika gaitā bija samazinātas un daļēji nojauktas, bet otrās bija par mazu lielāka skaita cūku un liellopu turēšanai. Bieži kavējošs faktors bija padomju varas gados veiktās individuālās apbūves koncentrēšana ciematos – lauksaimniecības zemi bija iespējams ierādīt tikai ievērojamā attālumā, praksē tas reizēm nozīmēja vairākus kilometrus tālu no dzīvesvietas un kūts. Līdz ar to patstāvīgas saimniekošanas uzsākšana ļoti bieži nozīmēja arī plaša mēroga celtniecību vispārzināma būvmateriālu deficīta apstākļos. Neskatoties uz visiem minētajiem faktoriem lēmumu par patstāvīgas saimniekošanas uzsākšanu pieņēma ievērojams skaits lauksaimnieku.

1989.gada 25.martā Latvijā jau bija reģistrētas 683 zemnieku saimniecības, precīzas robežas gan bija ierādītas 172, bet valsts akts par zemnieku saimniecības dibināšanu izsniegts tikai 12 gadījumos (no tiem 9 Limbažu rajonā).

2. 5. tabula

Zemnieku saimniecību skaits Latvijā 1988. – 1990. ³³³			
	Zemnieku saimniecību skaits	Kopējā zemes platība (ha)	Zemnieku saimniecības vidējā platība (ha)
1988.gada 1.novembris	51	742	14,5
1989.gada 25.marts	683	...	...
1989.gada 1.novembris	2936	65598	22,3
1990.gada 1.janvāris ³³⁴	3933	...	...
1990.gada 1.aprīlis	5684	117900	20,7
1990.gada 4.jūlijs	7065	145976	20,7

³³³ LVA, Valsts Zemes dienesta materiāli.

³³⁴ 1989.g.25. marta dati no „Lauku Avīzes”(1990.g.14.aprīlis). Tāpat kā Latvijas PSR Valsts ARK atskaitē par 1990.g.1.janvāri, trūkst datu par zemnieku saimniecību kopplatību.

1989.gadā pieņemtais likums „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR” noteica zemnieku saimniecības izveidošanas kārtību. Tā kā visas zemes platības valsts bija sadalījusi kopsaimniecībām, likums noteica normu, ka zemnieku saimniecības veidošana jāsaskaņo ar kopsaimniecībām. Tikai pēc kopsaimniecības pozitīva lēmuma rajona TDP izpildkomiteja lēma par zemes piešķiršanu, zemnieku saimniecības izveidošanu. Šī likuma norma tika iekļauta, lai zemnieku saimniecības veidošana nenotiktu stihiski, lai kopsaimniecības varētu plānot savu darbu nākotnē. Tomēr praksē radās daudzi konflikti – kopsaimniecības ierādīja sīkus sev nevajadzīgus zemes gabalus, tālu no jaunā zemnieka dzīvesvietas, varēja atteikt zemes piešķiršanu vispār. Latvijas TV tolaik plaši atspoguļoja tā laika konfliktsituācijas. Jaunie zemnieki sūdzējās arī ARK, bet saņēma atbildes, ka ar kopsaimniecībām jāvienojas. Piemērs no Latvijas PSR Valsts ARK atbildes I. Āboliņam :

„Atbildot uz Jūsu 1989.gada 10.augusta vēstuli, Latvijas PSR Agrorūpnieciskā komiteja dara zināmu sekojošo : „Ja esat izlēmis veidot zemnieku saimniecību, Jums, saskaņā ar Likumu par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR, šis jautājums vispirms jāsaskaņo ar saimniecību, agrorūpniecības apvienību „Rīga” un rajona izpildkomiteju par zemes piešķiršanu. Pēc rajona izpildkomitejas lēmuma par zemes piešķiršanu mūžīgā lietošanā Jūs varēsiet izmantot bankas kredītus. Jums piešķiramā kredīta apjoms būs atkarīgs no PSRS Agrobankas rajona nodaļas kredītu resursiem.

Bez tam ZS īpašniekam ir tiesības izmantot bezprocentu aizdevumu no valsts budžeta līdzekļiem līdz 10 tūkst. rubļiem, kura apmērs ir atkarīgs no piešķirtās zemes platības, auglības un ēku tehniskā stāvokļa.”³³⁵

1990.gada sākumā zemnieku saimniecību skaits Latvijas novados atšķīrās. Lielāks tas bija Kurzemē un Vidzemē, mazāks Latgalē un Rīgas rajonā. 1990.gada 1.februārī Liepājas rajonā bija izveidotas 302 zemnieku saimniecības, Saldus – 299, Cēsu – 290, Talsu – 262, Ogres – 259, Madonas – 253. Tanī pat laikā Krāslavas rajonā 35, Rīgas - 61, Ludzas – 63, Daugavpils un Rēzeknes – pa 66 zemnieku saimniecībai. Latgales atpalikšanu var skaidrot ar vispārējo novada atpalicību un aktīvāko latgaliešu ieceļošanu Vidzemē visā okupācijas varas periodā, bet Rīgas rajonā mazais zemnieku saimniecību skaits skaidrojams gluži pretēji - ar spēcīgām kopsaimniecībām un intensīvu lauksaimniecību. Kopsaimniecības nebija ieinteresētas zemnieku saimniecību veidošanā, jo nenovēršami samazinātos to

³³⁵ LVA, 270. f., 7. apr., 1991. l., 42. lp.

lauksaimniecībā izmantojamo zemju platības, kā arī par individuālajiem zemniekiem kļūtu labākie strādnieki. Ideja par zemnieku saimniecību veidošanu reģionos, kur bija vājas kopsaimniecības, nāca no Rīgas reģiona kopsaimniecību vadītājiem. No otras puses, labāko kopsaimniecību strādnieku dzīves līmenis bija ievērojami augstāks kā atpalikušo, līdz ar to patstāvīgas saimniekošanas uzsākšana bija saistīta ar zināmu risku – neveiksmes gadījumā šos labumus zaudēt.

Zemnieku saimniecību īpatsvars lauksaimniecības produkcijas ražošanā 1990.gadā vēl bija ļoti mazs.

2. 6. tabula

Lopu un putnu skaits zemnieku saimniecībās 1990.gada 1.janvārī³³⁶.			
	Skaitis, tūkstošos	%, no kopējā lopu skaita Latvijā	%, no kopējā lopu skaita iedzīvotāju saimniecībās
Liellopi	15,1	1,0	5,0
tanī skaitā govīs	5,9	1,1	4,0
cūkas	7,0	0,5	3,8
Aitas un kazas	6,5	4,0	5,0
zirgi	0,3	0,9	6,5
Mājputni	21,1	0,2	2,4
truši	3,9	2,0	2,0

1991.gada 1.janvārī lopī bija 2626 jeb 67% no zemnieku saimniecībām, liellopi – 2477 (63%), govīs – 2261 (57%), cūkas – 1662 (42%), aitas – 1276 (32%). Latvijā kopumā, rēķinot uz vienu zemnieku saimniecību, bija 4 jaunlopi, 2 govīs, 3 cūkas un 3 aitas. Tikai 396 saimniecībās bija 10 un vairāk liellopu, no tām 54 Liepājas rajonā, vairāk par 15 cūkām bija 61 saimniecībā, vairāk par 20 – 37 saimniecībās. Aptaujā par 1900 zemnieku saimniecību darbības rezultātiem 1989.gadā tika iegūti sekojoši rezultāti :

³³⁶ LVA, 270. f., 7. apr., 1991. l., 14. lp.

³³⁷ LVA, 270. f., 7. apr., 1991. l., 14. lp.

	Saražota produkcija	%, no Latvijā saražotās produkcijas	%, no iedzīvotāju saimniecībās saražotās produkcijas
Gaļa un putni dzīvsvārā, tūkst.tonnas	16,8	0,4	1,5
Piens, tūkst.tonnas	94,8	0,5	1,9
Olas, tūkstošos	409,2	0,05	0,5
Vilna, centneros	79	2,1	3,4

2. 7. tabula

Jākonstatē, ka 1990.gada sākumā zemnieku saimniecībās bija mazs skaits lopu un arī saražotās lauksaimniecības produkcijas ziņā to īpatsvars Latvijas lauksaimnieciskajā ražošanā bija visai simbolisks. Taču svarīgi bija kas cits – iedzīvotāju apziņā bija lauzts kopsaimniecību ražošanas monopols. Zemnieku saimniecība atšķīrās no iedzīvotāju personīgās palīgsaimniecības gan zemes platības, gan, kas vissvarīgāk, saimniekošanas veida ziņā. Zemnieku saimniecība bija zemnieka pamatdarbavieta, bet personīgās palīgsaimniecības tika aprūpētas no pamatdarba brīvajā laikā, vai arī tajās darbojās pensionāri.

Galvenās grūtības, veidojot zemnieku saimniecības, bija lauksaimniecības tehnikas un būvmateriālu trūkums. Toties nebija problēmu ar saražotās produkcijas realizāciju – pieprasījums lauksaimniecības produkcijas tirgū joprojām pārsniedza piedāvājumu.

Zemnieku saimniecību veidošana bija saistīta ar vēl vienu procesu – pamestajām lauku viensētām tika meklēti jauni saimnieki. Jau 1988.gada vasarā LKP CK sekretārs A. Briļš aicināja „Lauku Avīzē” publicēt pamesto un pārdodamo viensētu sarakstu (tobrīd apmēram 8000)³³⁸, kaut vēl 1985.gadā LKP CK apkaroja pamesto lauku viensētu izpārdošanu. 1989.gada 19.maijā Cēsu rajona kolhoza „Ineši” galvenais agronoms A. Polis „Lauku Avīzē” aicināja lauku māju gribētājus pieteikties kolhozā, arī pilsētniekus, lai iegūtu pamestas mājas vai mājvietas. Autors norādīja, ka vairāk priecātos par jaunajiem zemniekiem, bet atteikts netikšot arī tiem, kas vēlas vienkārši vasarnīcu. Rakstam bija pievienotas arī vairākas fotogrāfijas ar „brīvajiem” lauku īpašumiem un pozitīvajiem paraugiem, kur jaunie īpašnieki jau atjaunojuši ēkas. Neskatoties uz partijas vadības pretestības un saņemtajiem rājjieniem, kolhoza „Ineši” vadībai no septiņdesmito gadu beigām bija izdevies rast jaunus saimniekus

³³⁸ Cīņa. 1988. 28. jūl., 1. – 2. lpp.

apmēram 40 viensētām (ap 140 bija iznīcinātas). Starp jaunajiem saimniekiem bija vairāki sabiedrībā pazīstami radošās inteliģences pārstāvji – Imants Kalniņš, Vizma Belševica, Laimonis Vāczemnieks, Esmeralda Ermale u.c.³³⁹. Padomju varas gados viensētu glābšana bija nenoliedzami drosmīgs un vajadzīgs pasākums, taču līdz ar bijušo īpašnieku īpašumtiesību atjaunošanu pēc 1990.gada 4.maija radās daudzi konflikti starp padomju varas gados īpašumus ieguvušajiem un bijušajiem īpašniekiem vai to mantiniekiem. Cits jautājums, ka 1990.gadā, pirms agrārās reformas izsludināšanas, bija vairāki gadījumi, kad zinoši cilvēki paspēja pieprasīt zemi un ielikt pamatus ēkām, līdz ar to nokļūstot „labticīgā ieguvēja” statusā. Šie gadījumi meta ēnu uz visiem lauku īpašumu kārotājiem un saimniekot gribētājiem, jaunsaimnieki pat tika nodēvēti par LLS un LKP „piekto kolonnu”, agrārās un īpašumu reformu pretiniekiem.

AGRĀRĀ REFORMA PĒC 1990. GADA 4. MAIJA

³³⁹ *Lauku Avīze*. 1989. 19. maijs., 8. – 9. lpp.

3.1. Agrārās reformas izsludināšana.

3.1.1. Neatkarības deklarācijas pieņemšana.

1990.gada 18.martā notika Latvijas PSR AP vēlēšanas, kurās uzvaru guva LTF. 3.maijā jaunievēlētā AP sanāca uz savu pirmo sesiju, 1990.gada 4.maijā ar LTF atbalstu ievēlētie AP deputāti pildīja priekšvēlēšanu laikā doto solījumu – pieņēma Neatkarības deklarāciju. Līdzīgus lēmumus jau bija pieņēmušas Lietuvas (11.martā) un Igaunijas (30.martā) AP. Tika pasludināta Latvijas neatkarības atjaunošana, atjaunota 1922.gada Satversme. Lai arī sakarā ar neatkarības atgūšanas pārejas perioda pasludināšanu Satversmes darbība vienlaikus tika arī apturēta, atsauce uz 1922.gada Konstitūciju bija ļoti svarīga. Tā atņēma būtisku trumpi Pilsoņu komitejām³⁴⁰ – neatkarības atgūšanas alternatīvā virziena, tā sauktā starptautiski tiesiskā ceļa, piekritējiem. Par Latvijas neatkarību atbalstošiem deputātu kandidātiem bija nobalsojis pārliecinošs Latvijas 1990.gada faktisko iedzīvotāju vairākums, ne tikai 1940.gada Latvijas Republikas pilsoņu un viņu pēcnācēju kopums. Neraugoties uz to, tika atjaunota Latvijas Republika, nevis izveidota „Otrā Republika”. No tiesiskā viedokļa tas nozīmēja arī īpašuma tiesību atjaunošanu. Tomēr nekādu reālu iespēju atjaunot neatkarību bez PSRS vadības piekrišanas nebija – tās rokās atradās galvenie varas realizācijas līdzekļi – armija, robežsardze un finanses. Bez tam Baltijas valstu deklarācijām nesekoja tūlītēja starptautiska atzišana. Tā kā 14.maijā M. Gorbačovs pasludināja Baltijas valstu deklarācijas par neatbilstošām PSRS konstitūcijai, lielas skaidrības, kā notikumi attīstīsies, nebija. Šāda situācija saglabājās līdz pat 1991.gada augustam, kad pēc konservatīvo spēku puča Maskavā PSRS faktiski beidza pastāvēt. Puča laikā 21.augustā LR AP atcēla pārejas posmu un pasludināja neatkarības atjaunošanu *de facto*. Pareiza izrādījās Baltijas valstu taktika pārejas posmā sadarboties ar Krievijas Federācijas AP priekšsēdētāju B. Jeļcinu. Uzsākot konfrontāciju cīņā par varu Maskavā ar PSRS prezidentu M. Gorbačovu, B. Jeļcins ievērojami veicināja PSRS sabrukumu. Krievijas Federācija Latvijas neatkarību atzina 24.augustā, ASV 2.septembrī, PSRS – 6.septembrī. Šajā politiski un saimnieciski sarežģītajā laikā tapa daudzi Latvijas agrārās reformas likumdošanas akti.

³⁴⁰ Pilsoņu komitejas uzskatīja, ka par Latvijas nākotni jālemj tikai bijušās Latvijas Republikas pilsoņiem un to pēcnācējiem. Šādu pieeju veicināja lielais no PSRS okupācijas laikā iebraukušo imigrantu skaits, kuru ievērojams skaits nepiekrīta Latvijas neatkarības idejai (to apliecināja LKP organizētās iedzīvotāju aptaujas), bet kuri piedalījās Latvijas PSR AP vēlēšanās. Līdz ar to bija bažas, vai LTF gūs pietiekami pārliecinošu uzvaru AP vēlēšanās un spēš atjaunot neatkarību.

3.1.2. Izmaiņas lauksaimniecības vadībā. LR AP Lauksaimniecības un Mežsaimniecības komisijas izveidošana.

Lēmums par agrāro reformu bija jāpieņem AP. Jau pirms jaunievēlētās AP 1.sesijas tika nolemts izveidot pastāvīgo AP Lauksaimniecības un Mežsaimniecības komisiju, kurai bija jāklūst daudz darbotiespējīgākai, kā iepriekšējā AP sasaukuma AP ARK komisijai. Jaunievēlētās AP lauku deputātu grupa uz kopīgu sēdi sanāca jau pirms AP 1.sesijas, 1990.gada 24.aprīlī. Piedaloties 27 deputātiem, tika lemts par iespējamajiem lauksaimniecības ministra kandidātiem. Tika izvirzīti 4 kandidāti – D. Ģeģers, R. Melnis, J. Lucāns, V. Strīķis, abi pēdējie savas kandidatūras atsaucā. Balsojot visvairāk (16) balsis ieguva D. Ģeģers, Viņa kandidatūras izvirzīšana tika apstiprināta arī balsojumā jaunizveidotās LR AP Lauksaimniecības un Mežsaimniecības komisijas (turpmāk LMK) pirmajā sēdē 10.maijā. LMK sastāvā tika iekļauti 11 deputāti no LTF, 6 no frakcijas „Līdztiesība” un viens neatkarīgais deputāts. 10.maijā komisija ievēlēja arī savu priekšsēdētāju un priekšsēdētāja vietnieku. Balsojumā par komisijas priekšsēdētāja amatu G. Grūbes izvirzītais Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas profesors V. Strīķis ar 8 balsīm pārspēja J. Zaščerinska izvirzīto J. Lucānu (4 balsis), bet par vietnieku pēc J. Lucāna atteikšanās kļuva P. Krūgaļaužs. Tika nolemts Valsts ARK pārveidot par Lauksaimniecības ministriju³⁴¹. LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis uzskatīja, ka par Lauksaimniecības ministru jālemj lauksaimniekiem un D. Ģeģera kandidatūrai piekrita³⁴². 15.maijā D. Ģeģers tika apstiprināts par Lauksaimniecības ministru, taču pašas ministrijas un tās nolikuma apstiprināšana kavējās. 4.jūlijā MP sēdē Lauksaimniecības ministrijas nolikumu un lēmumu par Lauksaimniecības ministrijas izveidošanu D. Ģeģerim, A. Kalniņam un J. Spručam lika pārstrādāt. Dokumenti tika pārstrādāti, apspriesti LMK un apstiprināti tikai 31.jūlijā ar MP lēmumu nr.80. 8.augustā tika apstiprināti Lauksaimniecības ministra vietnieki – 1.vietnieks A. Šķeļe un vietnieks U. Bēniķis. 5.septembrī MP lēma par Agrārās reformas departamenta likvidāciju, līdz ar to atstājot agrārās likumdošanas izstrādi Lauksaimniecības ministrijas, ne MP pārziņā.

³⁴¹ LVA, 290. f., 11. apr., 99. l., 1. – 3. lp.

³⁴² *Lauku Avīze*. 1990. 18. maijs., 2. lpp.

Izmaiņas lauksaimniecības vadībā 1990.gada maijā - septembrī liek izdarīt sekojošus secinājumus:

1. LR AP LMK vairākums bija LTF, taču ietekme bija arī LLS. Ne visi lauksaimnieki, kuri atbalstīja LTF un neatkarību, atbalstīja arī radikālu agrāro reformu. Svarīgi, ka ievēlētais komisijas vadītājs V. Strīķis bija par radikālu reformu.
2. Lauksaimniecības ministrijā liela ietekme saglabājās padomju laika funkcionāriem. Lai arī A. Kalniņš bija ietekmīgs zinātnieks un LTF piekritējs, bažas radīja viņa saistība ar LLS vadītāju A. Kaulu³⁴³, bet valdības padomnieks J. Spručs bija padomju laika valdības funkcionārs. Vēlākie ministrijas ierēdņu izstrādātie likumprojekti pierādīja, ka tie nav par radikālām reformām.
3. LR MP nevēlējās nodarboties ar agrārās reformas lietām, to varēja izdarīt, pārņemot MP pakļautībā agrārās reformas departamentu. Objektīvi raugoties, valdībai bija jārisina daudzi ar neatkarības nostiprināšanu saistīti jautājumi, bija viedoklis, ka agrārā reforma kā vienas nozares iekšēja problēma ir otršķirīgs jautājums. Taču rezultātā pateicoties LR AP lēmumiem agrārās reformas likumdošana turpināja apsteigt tautsaimnieciskās reformas kopumā, kā rezultātā vēlākā likumdošanas saskaņošanas radīja ievērojamas problēmas.

3.1.3. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums „Par agrāro reformu”.

1990.gada 13.jūnijā LR AP ar savu lēmumu izsludināja agrāro reformu. Kā jau tika konstatēts, praksē agrārā reforma jau bija sākusies, taču ne īsti pēc tādiem principiem, kā to vēlējās LTF. Lai gan jau no 1988.gada notiekošā zemnieku saimniecību veidošana nebija pretrunā ar LTF atbalstīto tradicionālā saimniekošanas veida atjaunošanu laukos, valsts likumdošana ievērojami ierobežoja bijušo zemes īpašnieku un to mantinieku tiesības atgūt

³⁴³ Vēl 1991.gada 8.jūlijā A. Kalniņš personīga jautājuma kārtošanā vērsās Rīgas pilsētas TDP kā PSRS Tautas deputāts. Tas notika laikā, kad Latvijas un PSRS sarunās Maskavas pārstāvji *de facto* jau atzina Latvijas neatkarību. Toties LR MP priekšsēdētāja vietnieka rīcība liek secināt, ka viņš joprojām par augstāko varu atzina PSRS AP (skat. LVA 270. f., 7. apr., 2443. l., 28. lp.).

savu zemi. Par nepieciešamību respektēt bijušo īpašnieku tiesības LTF Lauku komiteja paziņoja jau 1989.gada beigās, taču iespējas nostiprināt šos principus likumdošanā radās tikai pēc jaunā sastāva LR AP darbības uzsākšanas. Pēc deklarācijas par valstiskās neatkarības atjaunošanu likumsakarīga šķīta īpašumtiesību atjaunošana. Lai gan AP un valdība vēl valsts īpašuma konversijas pamatprincipus neskatīja, zemes dalīšana laukos jau notika pilnā sparā saskaņā ar Latvijas PSR likumu par zemnieku saimniecībām un Latvijas PSR Zemes kodeksu. Lai gan par zemes piešķiršanu lietošanā lēma rajonu Tautas deputātu padomju izpildkomitejas, piekrišana pēc Latvijas PSR zemes kodeksa bija jādod arī kopsaimniecībām. Šo procesu bija nepieciešams mainīt un ievirzīt LTF vēlamajā gultnē. Agrārās reformas pamatprincipus izstrādāt sāka jau 1989.gadā (vairāk par to nodaļā par zemes reformu), lēmums „Par agrāro reformu” tika sagatavots ARK Agrārās reformas departamentā R. Melņa vadībā, izskatīts 17.maijā LMK, kā arī LMK un LR AP Ekonomikas komisijas kopīgā sēdē 24.maijā. LMK locekļu domas par lēmuma pieņemšanu dalījās. G. Grūbe pauda viedokli, ka lēmums būtu jāizskata kontekstā ar īpašuma reformu un L. Kurdjumovs, ka būtu jāizskata visa ar agrāro reformu saistīto likumu pakete, ne tikai zemes reforma. Ekonomikas komisijas deputātiem 24.maija sēdes laikā pamatoti radās jautājums, vai runa šeit ir par agrāro vai zemes reformu, un kas ar zemi notiks pilsētās. Paralēli lēmumam „Par agrāro reformu” 7.jūnijā komisijas skatīja likumprojektu „Par īpašumu”. Stenogramma ļauj secināt, ka vairums sēdes dalībnieku nevēlējās saistīt agrāro likumdošanu ar īpašuma reformu. A. Kalniņš attiecībā uz likumprojektu „Par īpašumu” izteicās, ka „nevajag likumus, bez kuriem var iztikt”, bet M. Locmers: „Pilsētās zemes reformu var pieņemt jebkurā laikā. Tagad tas darbs būs par lielu”³⁴⁴. Šāda nostāja diemžēl vēlāk radīja daudzas problēmas, likumi bija jāmaina un jāaskaņo cits ar citu. Cik tālu viedokļos un turpmāko reformu izpratnē viens no otra toreiz bija deputāti, norāda V. E. Breša bažas 1990.gada augustā, jau pēc zemes reformas likumprojekta apstiprināšanas 1.lasījumā, ka, ja jau zemi atdos bijušajiem īpašniekiem laukos, kas notiks, ja bijušie īpašnieki sāks prasīt mājas pilsētās³⁴⁵.

LR AP lēmums „Par agrāro reformu Latvijas Republikā” formulēja galvenos reformas politiskos un ekonomiskos mērķus, kā arī parādīja turpmākas likumdošanas izstrādes

³⁴⁴ LVA 290. f., 11. apr., 99. l., 20. – 23. lp.

³⁴⁵ *Lauku Avīze*. 1990. 3. aug., 3. lpp.

virzienus. AP lēmums atzina, ka „*republikas lauksaimniecības piespiedu kolektivizācija kā no politiskā un juridiskā, tā arī no ekonomiskā viedokļa bijusi kļūda un kolektivizācijas realizācijas metodes nelikumīgas*”³⁴⁶. Agrārās reformas ietvaros valdībai tika uzdots realizēt :

1. Zemes reformu ;
2. Ekonomisku attiecību reformu ;
3. Agrārnozāres vadības reformu.

Lēmuma 8. un 9. punkts uzdeva MP nodrošināt agrārās reformas realizāciju un līdz 1.septembrim iesniegt AP nepieciešamos lēmumu un likumu projektus agrārās reformas nodrošināšanai. Līdz 1.septembrim bija jāizveido arī pagastu, pilsētu (ciematu), kuru administratīvajā teritorijā bija arī lauku apvidu zemes, un rajonu Tautas deputātu padomju, kā arī LR AP zemes komisijas³⁴⁷.

Lēmums „Par agrāro reformu” precizēja turpmāko zemes reformas norisi, taču svarīgo jautājumu par bijušo zemes īpašnieku un patreizējo lietotāju savstarpējām tiesībām neizlēma:

1. Lēmumā politiski valstiskā līmenī tika atzītas bijušo zemes īpašnieku un to mantinieku tiesības, taču netika noteikts, kā šīs tiesības izpaudīsies. Zemes pretendenti tika sadalīti trijās grupās – bijušie īpašnieki un to mantinieki, patreizējie lietotāji (kopsaimniecības un zemnieku saimniecības) un jaunie zemes pieprasītāji
2. Lēmums noteica, ka zemes reforma tiks veikta divās kārtās – pirmajā kārtā zeme tiks piešķirta lietošanā fiziskajām un juridiskajām personām, bet otrajā kārtā tiks atjaunotas īpašuma tiesības jeb zeme ar vai bez atlīdzības nodota citām fiziskām personām privātīpašumā.
3. Lēmuma 4.punkts noteica, ka „*bijušie zemes īpašnieki vai to mantinieki, pašreizējie zemes lietotāji un jaunie zemes pieprasītāji iesniedz pieprasījumu zemes piešķiršanai lietošanā lauku apvidū gada laikā no šā lēmuma publicēšanas*

³⁴⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1990. 1513.lpp.

³⁴⁷ Turpat, 1514.lpp.

*dienas, norādot termiņu, kad vēlas uzsākt zemes izmantošanu, bet ne vēlāku par 1996.gada 1.novembri*³⁴⁸”.

4. Lēmumā tika minēts, ka fiziskas un juridiskas personas, kuras līdz noteiktajam termiņam nav pieprasījušas zemi lietošanā, zaudē ar likumu noteikto zemes piešķiršanas lietošanā prioritāti. Zemi varēja ierādīt dabā ātrāk, ja „*citi iespējamie pretendenti uz pieprasīto zemes platību rakstiski atsakās no prioritātes tiesībām uz to*”.

Lai arī LR MP tika uzdots līdz 1990.gada 1.septembrim sagatavot un iesniegt LR AP nepieciešamos likumu un lēmumu projektus agrārās reformas nodrošināšanai, praksē likumdošanas sagatavošana aizkavējās.

Galvenā problēma, ar kuru bija jāsaskaras agrārās reformas īstenotājiem, bija zemes reformas nenovēršama sasaiste ar īpašuma reformu un denacionalizāciju. Var piekrist A. Grūtupam, ka „*zemes reforma ir īpašuma konversijas procesa stūrakmens*³⁴⁹”, taču jāņem vērā, ka laikā, kad LR AP 1990.gada otrajā pusē sāka pieņemt zemes reformas likumdošanu, īpašuma konversija valdībā un AP netika apspriesta pat konceptuālā līmenī. Līdz ar to zemes reformas likumdošanā 1990.gadā un 1991.gada pirmajā pusē tika iekļautas normas, kuras pēc vispārējas īpašuma reformas uzsākšanas bija jāpārskata. No vienas puses, zemes reforma bija jāsteidzina, lai zemes dalīšanu ievirzītu denacionalizācijai tuvākās sliedēs, no otras puses, vispārēju denacionalizācijas pamatprincipu (mantinieku loka noteikšana, bijušo zemes īpašnieku tiesībām privatizēt kopsaimniecībām piederošas ēkas, kopsaimniecību kā juridisku personu nākotnes statusu un tiesības) pieņemšana pirms zemes reformas precizētu un vēlāk atvieglotu reformu īstenošanu. Objektīvi skatot, radikālu visaptverošu īpašuma reformu ievērojami kavēja nedrošais Latvijas politiskais un ekonomiskais stāvoklis 1990.gada maijā – 1991.gada septembrī, visaptverošu un strauju denacionalizāciju savā labā varētu izmantot Latvijas neatkarības pretinieki kā Latvijā, tā Maskavā.

Agrārās reformas izsludināšana izpelnījās bargu kritiku no LLS vadības puses. 21.jūnijā LR AP LMK un LLS kopējā sēdē agrofīrmā „Ādaži” A. Kauls pārmeta AP deputātiem : „*Kāpēc lauksaimnieki nezināja, kad pieņems lēmumu par agrāro reformu? Kāda te sadarbība ar*

³⁴⁸ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1990. 1513.lpp.

³⁴⁹ Grūtups A., Krastiņš E., *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga : Mans īpašums, 1995. 52. lpp.

LLS?³⁵⁰». Pārmetums par nezināšanu bija nekorekts, jo gan AP, gan LMK bija arī LLS pārstāvji³⁵¹. Savukārt LLS vadības pozīcijām simpatizējošā „Lauku Avīze” demonstratīvi nenopublicēja LR AP lēmumu „Par agrāro reformu”. Tikšanās reizē „Lauku Avīzes” redakcijā 5.jūlijā uz J. Kinnas jautājumu, vai lēmumu publicēs, avīzes galvenais redaktors V. Krustiņš atrunājās ar papīra trūkumu. Papīra trūkums gan neatturēja avīzi izvērst plašu kampaņu pret bijušo īpašnieku īpašumtiesību atjaunošanu.

3.2. Agrārās reformas sadaļu realizācija.

3.2.1. Agrārās nozares vadības reforma.

3.2.1.1. Lauksaimniecības ministrijas nolikuma apstiprināšana.

Agrārnozares vadības reforma iesākās ar Valsts ARK pārveidošanu par Lauksaimniecības ministriju. Nozares vadības reformu LR AP LMK apsprieda jau savā pirmajā sēdē 1990.gada 10.maijā, tanī pat reizē nolēma, ka nepieciešams MP priekšsēdētāja vietnieks lauksaimniecības jautājumos. Tāpat komisijas deputātu vairākums atbalstīja Agrārās reformas departamenta saglabāšanu, Reģionālās mašīnbūves un Mežu departamentu izveidi. 12.jūnijā LMK atkārtoti apsprieda agrārnozares vadības reformu, ministrs D. Ģeģeris piedāvāja ministriju saukt par „Lauksaimniecības un pārtikas ministriju” un Agrārās reformas departamentu atstāt Lauksaimniecības ministrijas pakļautībā, taču pieļāva iespēju, ka, kā likumprojektu izstrādātājs, departaments varētu būt arī tiešā MP pakļautībā³⁵². Pret Agrārās reformas departamenta atstāšanu Lauksaimniecības ministrijas pakļautībā LMK sēdēs vairākkārt iebilda tā toreizējais vadītājs R. Melnis, norādot, ka „*reformu nevar monopolizēt vienā ministrijā*”³⁵³. R. Melnis piedāvāja par augstāko lēmējorgānu noteikt LR AP Zemes komisiju. Neskatoties uz to, ka 1990.gada 13.jūnija LR AP lēmumā „Par agrāro reformu LR” Ministru Padomei bija uzdots līdz 1990.gada 1.septembrim sagatavot un iesniegt LR AP „*nepieciešamos lēmumu un likumu projektus agrārās reformas nodrošināšanai*”, tikai 31.jūlijā LR MP pieņēma lēmumu par Lauksaimniecības ministrijas izveidošanu un apstiprināja Lauksaimniecības ministrijas

³⁵⁰ LVA, 290. f., 11. apr., 99. l., 94. – 100. lp.

³⁵¹ A. Kauls kritizēja ne tikai agrāro reformu, bet arī Neatkarības deklarāciju. Tanī pat sēdē viņš deklarāciju nosauca par „*dunča dūrienu mugurā Gorbačovam*”, ka vispirms esot bijis „*jāgriežas augstāk stāvošās instancēs ar priekšlikumu*”. Šī A. Kaula personiskā nostāja krasi atšķīrās no LLS publiski paustā atbalsta Latvijas neatkarībai.

³⁵² LVA, 290. f., 11. apr., 99. l., 87. – 93. lp.

³⁵³ Turpat, 20. lp.

Nolikumu. LR MP sēdē 1990.gada 4.jūlijā Lauksaimniecības ministrijas sagatavotos lēmumu projektus neapstiprināja un . amatpersonām lika pārstrādāt (līdz 12.jūlijam), norādot uz sekojošām nepilnībām :

1. Nav precizētas Lauksaimniecības ministrijas un tās rajonu lauksaimniecības pārvalžu galvenās funkcijas, kā arī šo pārvalžu darbinieku darba samaksas kārtība ;
2. Nav precīzi atrunāti jautājumi, kas saistīti ar kadru sagatavošanu, projektu ekspertīzēm, operatīvo datu vākšanu un arbitrāžas funkcijām³⁵⁴.

Neskatoties uz to, ka Nolikums tika pārstrādāts, tajā saglabājās vairākas neprecizitātes un pretrunas:

1. 1990.gada 6.septembrī LR MP ar lēmumu nr.124 likvidēja 1990.gada 27.februārī izveidoto Agrārās reformas departamentu, jo „*agrārās reformas realizācijas funkcijas*³⁵⁵” bija piešķirtas Lauksaimniecības ministrijai. Taču LR MP lēmumā par Lauksaimniecības ministriju un Lauksaimniecības ministrijas Nolikumā runa bija par „*valsts agrārās politikas izstrādāšanu un realizēšanu LR neatkarīgi no ražošanas līdzekļu īpašuma veida un par nozares attīstību kopumā*³⁵⁶”. Valsts agrārā politika un agrārā reforma tomēr bija atšķirīgi jēdzieni.
2. Nolikuma 5.punkts paredzēja „*Lauksaimniecības ministrijas sadarbību ar LLS, Latvijas Zemnieku federāciju un citām sabiedriskajām organizācijām spēkā esošās likumdošanas, attiecīgu nolikumu (statūtu) un līgumu ietvaros*”. Šis punkts jau pirmajā, neapstiprinātajā nolikuma variantā tika iekļauts ar mērķi saglabāt LLS ietekmi ministrijā un nozarē. Katrā ziņā konkrētu sabiedrisku organizāciju nosaukumu iekļaušana valsts ministrijas nolikumā šķiet nekorekta, īpaši, ja Konstitūcijas un likumu ievērošana pieminēta tikai nākamajā punktā.
3. Nolikumā bija objektīva pretruna starp deklarēto lauksaimniecības produkcijas ražošanas palielināšanas stimulēšanu, izmantojot ekonomiskas metodes (2.1.punkts), atsevišķu uzņēmumu monopolstāvokļa novēršanu, nozares iekšējās konkurences veicināšanu (2.3.punkts) un stingri saglabātajām kontroles, vadības funkcijām (2.23.punkts). Ministrija pārņēma Latvijas PSR Valsts ARK funkcijas, kurās ietilpa visas padomju ekonomikā raksturīgās pazīmes – stingra ražošanas plānošana un vadība,

³⁵⁴ LVA, 290. f., 11. apr., 117. l., 20. lp.

³⁵⁵ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1990. 2117.lpp.

³⁵⁶ Turpat, 1883. – 1885.lpp.

valsts monopols produkcijas iepirkuma cenu noteikšanā un centralizēta līdzekļu sadale.

3.2.1.2. Lauksaimniecības ministrijas agrārās reformas koncepcija

1990.gada otrajā pusē, jau pēc agrārās reformas izsludināšanas, Agrārās reformas departamenta vietā izveidotā Lauksaimniecības ministrijas Agrārās reformas galvenā pārvalde (priekšnieka V. Atkačūna vadībā) izstrādāja agrārās reformas realizācijas programmu „1991.gada stratēģijas un taktikas precizējumu”. Tās ievadā teikts: *„Pamatojoties uz agrārās reformas metodoloģijas aprobēšanas rezultātiem, kā arī ievērojot agrārās reformas gaitu Latvijas rajonos, par stratēģiski svarīgākiem virszdevumiem 1991.gadā kļūst izskaidrošanas, izziņas darbs un citi sagatavošanas un atsevišķi īstenošanas pasākumi agrārās reformas mērķu sasniegšanai, ievērojot, ka tā tiek īstenota, lai*

- *palielinātu kvalitatīvas lauksaimnieciskās produkcijas ražošanu;*
- *pārkārtotu īpašuma attiecības lauksaimniecībā, radot priekšnoteikumus personības attīstībai;*
- *uz privātās iniciatīvas un visu līdzšinējo īpašuma formu ekonomiskās līdztiesības pamata, atraisīt tautsaimniecības spējas laukos;*
- *izmantojot tradicionālā lauku dzīves veida un vides atjaunošanu, saimnieciski izmantot un vairojot nacionālo bagātību, tajā skaitā augsnes auglību.*³⁵⁷”

Zemes reformas nodrošināšanai koncepcija paredzēja 1990.gada 4.ceturksnī pieņemt likumu par zemes reformu lauku apvidos un 1991.gada 1.ceturksnī zemes reformas nolikumu. Īpašuma konversijas realizācijā bija paredzēts 1991.gada aprīlī veikt īpašumobjektu inventarizāciju, bet līdz jūnijam Lauksaimniecības ministrijas juridiskajā pārvaldē izstrādāt nolikumu par īpašuma atdošanu vai kompensēšanu bijušajam īpašniekam. Agrārās nozares vadības reformu bija paredzēts veikt uz zinātniski pētniecisko institūtu un LLS izstrādātas koncepcijas pamatiem.

Lauksaimniecības ministrijas izstrādātā agrārās reformas koncepcija neatbilda LR AP nospraustajiem reformas mērķiem. Ar „*visu līdzšinējo īpašuma formu ekonomisko līdztiesību*” bija jāsaprot kopsaimniecību saglabāšana, kaut LR AP kolektivizāciju bija atzinusi par

³⁵⁷ LVA, 270. f., 8. apr., 159. l., 165. lp.

ekonomisku, politisku un juridisku kļūdu. Vēlmi saglabāt kopsaimniecības pierāda šīs pašas koncepcijas lauku ekonomiskās attīstības prognozes – zemes reformas pirmās kārtas ietvaros līdz 1995.gadam 28000 zemnieku saimniecību apstrādātu tikai 20% no kopējās lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības. Nebūt visu zemnieku saimniecību veidošanai bija jānotiek uz kopsaimniecību zemēm – „tradicionālajam dzīvesveidam” bija jāsekmē augsnes auglības pieaugšana. Tātad runa bija par nemeliorētajām, kopsaimniecībām nevajadzīgajām zemas kvalitātes lauksaimniecībā izmantojamām zemēm. Šāda koncepcija – zemnieku saimniecības jāveido tur, kur „*ekonomiskie apstākļi mazāk piemēroti lielsaimniecībai (lielražošanai)*”, Latvijas PSR lauksaimniecības vadībai radās jau 1988.gada beigās, izstrādājot Latvijas PSR sociālās un ekonomiskās attīstības koncepciju līdz 2005.gadam³⁵⁸. Agrārās nozares vadības reforma tika izstrādāta uz LLS koncepcijas bāzes – sabiedriskajām organizācijām bija jāpārņem lauku pašpārvalde. Nav pārsteigums, ka LR AP šo koncepciju nepieņēma par reformas pamatu. Liela pretruna bija starp 1991.gadam paredzētajiem „*izskaidrošanas, izziņas darbiem un citiem sagatavošanas un atsevišķiem īstenošanas pasākumiem*”, tātad ministrijas ierēdņu nogaidošu pozīciju un jau praksē notiekošo zemes reformu.

Lauksaimniecības ministrijas ierēdņu izstrādāto priekšlikumu un koncepciju neatbilstību parlamenta apstiprinātajiem likumiem savās atmiņās (par LR AP LMK 1991.gada 11.novembra sēdi) raksturo LR AP LMK locekle A. Seile : „*(...)Visi kritizē Ģeģeru, bet vistrakāk – G. Grūbe. Laikam tāpēc Godmanis iesaka Grūbi par ministra vietnieku ekonomisko reformu lietās. Godmanis, atbraucis no Vācijas, ar jaunu sparū deklārē, ka mūsu likumi ir kā ermoņikas. Ne Vācijā, ne Lietuvā, ne Igaunijā „bijušajiem” nav tiesību atgūt savus īpašumus. Reformas jāaptur. Jādomā, ko darīt. Lauksaimniecībai Latvijā nav nākotnes. Grūbe : valdība strādā neefektīvi. Ģeģers bremzē lauku reformu Godmaņa uzdevumā.*”³⁵⁹

Faktam, ka LTF līderi, kuri uzsāka darbu valdībā, bieži nespēja pārvarēt bijušā režīma ierēdņu pretestību reformām, kā arī nonāca to ietekmē, bija arī objektīvi cēloņi. Pirmais un galvenais – pieredzes trūkums darbā valsts pārvaldes institūcijās³⁶⁰. Toreizējais LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis ir atzinis, ka veidojot valdību un izvēloties ministru kandidatūras,

³⁵⁸ *Lauku Avīze*. 1988. 17. dec., 2. – 3. lpp.

³⁵⁹ Seile A. *Annas burtnīciņas*. Rīga : Mans īpašums, 1997. 126. lpp.

³⁶⁰ Šādas problēmas pirms 1990.gada 4.maija LTF vadība apzinājās : „*Mūs biedēja fakts, ka neviens no LTF līderiem valsts administrācijā nav strādājis.*” (skat. Īvāns D. *Gadījuma karakalps*. Rīga : Vieda, 1995. 270. lpp.)

konsultējiem galvenokārt ar M. Ramānu (jo to personīgi pazinis), bijušo Latvijas PSR Valsts Plāna vadītāju, kurš kā „konservatīvais” pavisam nesen bija nosūtīts pensijā³⁶¹. LTF koncentrējās uz uzvaru parlamenta vēlēšanās, līdz ar to LR AP koncentrējās galvenie LTF spēki, kuri izvirzīja radikālus reformu mērķus un termiņus, savukārt ministrijas (konkrēti – Lauksaimniecības) palika iepriekšējā režīma ierēdņu kontrolē. Rezultātā agrārās reformas likumdošana bija jāizstrādā cilvēkiem, kas bija saistīti ar LLS, kuri principiāli ieturēja „savu līniju”, ignorējot LR AP viedokli. Tas noveda pie situācijas, ka likumus faktiski izstrādāja LR AP komisijās, kuras vairs neņēma vērā savu Lauksaimniecības ministrijas oponentu viedokli, tas izskaidro pieņemtās likumdošanas un Lauksaimniecības ministriju „konceptiju” lielās atšķirības. Iespējamā LTF kļūda – nevēlēšanās, kaut daļēji, augstāko ierēdniecību nomainīt ar sev uzticamiem cilvēkiem. Savukārt LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis nebija tik kompetents lauksaimniecības lietās, lai pieņemtu patstāvīgus lēmumus, un galvenie padomdevēji izrādījās reformu lietās konservatīvāki, kā LR AP deputāti.

Lauksaimniecības ministrijas nolikums tika mainīts tikai 1992.gadā un jaunā versijā un ar LR MP lēmumu apstiprināts 1992.gada 23.aprīlī³⁶². Mainītajā variantā vairs nebija iekļauta sadarbība ar sabiedriskajām organizācijām, taču bija iekļauti divi cits citu dublējoši punkti par pārtikas sagādi valsts vajadzībām (4.4. un 4.16.) un valsts īpašuma konversijas un privatizācijas nodrošināšanu lauksaimniecības nozarē (4.6.). Nākamās izmaiņas nolikumā tika izdarītas 1993.gada 10.maijā, tās sekoja pēc ievērojamu nelikumību konstatēšanas Lauksaimniecības ministrijas izveidotajos uzņēmumos, valdības un ministrijas pārstāvji ar šīm izmaiņām centās uzsvērti demonstrēt savu vēlmi situāciju labot. Jāatzīst, ka ievērot valsts likumdošanu un kontroli paredzēja jau vairāki citi nolikuma punkti (ne tikai elementāra loģika), taču radušajā situācijā nolikumā tika paredzēts „pārbaudīt un kontrolēt” (4.23.punkts):

- 1. ministrijas ietekmes sfērā esošajos uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās) un valsts budžeta iestādēs darījumu ar pamatlīdzekļiem atbilstību spēkā esošajiem likumdošanas aktiem un sagatavot priekšlikumus par nelikumīgu darījumu rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu valstij;*
- 2. jautājumus, kas saistīti ar valsts uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) pārveidošanu citās uzņēmējdarbības formās un to reģistrāciju Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā;*

³⁶¹ Utena I. *Cilvēks Godmanis*. Rīga: Jāņa sēta, 1997. 117. lpp.

³⁶² Sk.internetā (2007. 5. 5.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=65324&mode=DOC>

3. *finansu disciplīnas ievērošanu, naudas un materiālo vērtību ekonomisku izmantošanu, valsts īpašuma saglabāšanu, grāmatvedības uzskaiti un norēķinus ar budžetu.*

Lauksaimniecības ministrija turpināja kursu uz iespējami plašāku lauksaimniecības produkcijas un pārtikas iepirkšanu un rezervēšanu valsts vajadzībām, šī tendence skaidrojama ar vēlmi savdabīgā veidā veicināt saražotās lauksaimniecības produkcijas noietu. 1993.gada 10.maijā nolikumā tika iekļauts punkts (4.3.), ar kuru Lauksaimniecības ministrija uzņēmas papildus saistības: „*Valdības noteiktajā kārtībā izstrādāt priekšlikumus par valsts un mobilizācijas rezervēs uzkrājamo materiālo resursu nomenklatūru, apjomiem un uzkrāšanas termiņiem, nodrošināt valsts un mobilizācijas rezervju izveidošanu, saglabāšanu un atjaunināšanu, izstrādāt šajos jautājumos saistošas instrukcijas.*”³⁶³

3.2.1.3. Zemkopības ministrijas izveidošana.

Jaunievēlētais parlaments, LR Saeima 1993.gada 15.jūlijā atjaunoja 1925.gada 1.aprīļa likumu „Ministru kabineta iekārta”. Līdz ar to Lauksaimniecības ministrijai tika atjaunots Zemkopības ministrijas nosaukums, 1993.gada 30.novembrī apstiprināts Zemkopības ministrijas (ZM) Pagaidnolikums. ZM Pagaidnolikums ievērojami konkretizēja ministrijas funkcijas un uzdevumus, deva pārskatāmu informāciju par ZM sistēmu, struktūrvienībām un ministrijas pakļautībā esošajām iestādēm. Nolikumā vairs nebija punktu par pārtikas sagādi, taču kā viens no uzdevumiem pirmo reizi tika minēts veicināt eksportu. Ministra vietnieka funkcijas (šāds amats vairs netika paredzēts) pārņēma valsts sekretārs. Pagaidnolikums noteica:

Zemkopības ministrijas sistēmu:

1. *Zemkopības ministrija;*
2. *ZM pakļautās iestādes un uzņēmumi;*
3. *ZM pārraudzībā esošās iestādes un uzņēmumi.*

Zemkopības ministrijas struktūrvienības:

1. *Lauksaimniecības departaments;*
2. *Likumības departaments;*
3. *Ražošanas prognozēšanas un finansēšanas departaments;*
4. *Eksporta veicināšanas un ārējo sakaru departaments;*

³⁶³ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=59981&mode=DOC>

5. *Izglītības un zinātnes departaments;*
6. *Pasaules bankas un Eiropas kopienas projekta vadības struktūrvienība;*
7. *Zemnieku kooperācijas veicināšanas nodaļa;*
8. *Kanceleja;*
9. *Saimniecības nodaļa.*

Pagaidnolikumā tika uzskaitītas ZM pakļautībā esošās iestādes un uzņēmumi (rajonu lauksaimniecības departamenti, lauksaimniecības skolas un tehnikumi, zinātniski pētnieciskie institūti u.c.), kā arī pārraudzībā esošās iestādes un uzņēmumi (Valsts labības birojs, Valsts veterinārais departaments, Latvijas Lauksaimniecības universitāte, valsts uzņēmumi un statūtsabiedrības)³⁶⁴.

Zemkopības ministrijas Nolikums tika apstiprināts 1995.gada 31.janvārī³⁶⁵ un pēc struktūras daudz neatšķīrās no Pagaidnolikuma. Nākošā ievērojamā pārstrukturizācija notika pēc LR MK 1997.gada 11.februāra lēmuma, kad tika izveidoti:

1. *Lauksaimniecības stratēģijas un kooperācijas departaments;*
2. *Produkcijas kvalitātes vadības departaments;*
3. *Tirgus politikas departaments;*
4. *Valsts īpašuma uzskaites un saglabāšanas departaments.*³⁶⁶

Lauksaimniecības ministrijas nolikums pēc 1997.gada tika mainīts vairākas reizes, un izmaiņas notika galvenokārt saistībā ar Latvijas integrēšanos ES struktūrās.

Analizējot agrārās nozares vadības reformu, jāsecina, ka tā bija cieši saistīta ar situāciju lauksaimnieciskajā ražošanā un vairāk reaģēja uz problēmu radītajām sekām, nevis mēģināja novērst problēmu cēloņus. Patreizējā ZM nav veikusi analītiskus pētījumus par agrāro reformu un par pārejas perioda (1990. – 1992.) lauksaimniecību. Par to liecina ZM mājaslapā internetā ievietotā informācija par ministrijas vēsturi:

„Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas krasi izmainījās lauksaimniecības vadības uzdevumi un funkcijas. Sociālisma sistēmā Lauksaimniecības ministrijas (vēlāk Agrorūpnieciskās komitejas) uzdevums bija novadīt “no augšas” ražošanas plānus, sadalīt materiāli tehniskos resursus un kontrolēt norādījumu izpildi. Bija arī pozitīvās puses. Par piemēru var minēt lauksaimniecības produkcijas realizāciju bez lielām problēmām. Padomju

³⁶⁴ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57432&mode=KDOC>

³⁶⁵ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=33866>

³⁶⁶ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=42211&mode=DOC>

Savienības pieprasījums pēc pārtikas produktiem nebija piepildāms kā rezultātā vietējā tirgū bija nepārtraukts piena un gaļas produktu deficīts. Lauksaimniecības vadība bija samērā vienkārša, jo nekādi normatīvo dokumentu projekti nebija jāgatavo. Pamatā tie bija jāpārraksta no Maskavā sagatavotajiem un apstiprinātajiem.

Zemkopības ministrija tika atjaunota 1993.gada 1.augustā. Apstiprinot Zemkopības ministrijas nolikumu, tika izvirzīti jauni uzdevumi un jaunas funkcijas, apstiprināta jaunā ministrijas struktūra. Visi iepriekšējās Agrorūpnieciskās komitejas darbinieki tika atbrīvoti un Zemkopības ministrija komplektējās no jauna atbilstoši jaunajiem uzdevumiem. Pilnīgi no jauna tika noteikta sekojošas funkcijas:

- 1. Koordinēt privatizācijas procesu;*
- 2. Izstrādāt likumprojektus un citu normatīvo aktu projektus;*
- 3. Veicināt tirdzniecību ar ārvalstu uzņēmējiem, u.t.t.*

*Par cik šis bija pārejas periods uz Eiropas tipa ministriju, daļēji saglabājās arī iepriekšējās funkcijas. Piemēram, pārzināt augkopības un lopkopības produkcijas resursus, prognozēt to nodrošinājumu. Ministrijas struktūrā saglabājās augkopības, lopkopības un mehanizācijas nodaļas*³⁶⁷.

Zemkopības ministrijas mājaslapā ievietota neprecīza un nepatiesa informācija:

- 1. Vērtējums, ka „lauksaimniecības vadība (okupācijas periodā, G.K.) bija samērā vienkārša“, ir nepatiess. PSRS bija izveidota sarežģīta lauksaimniecības plānošanas un nelabvēlīgu reģionu atbalsta sistēma, kura pēc vairākām pazīmēm bija līdzīga ES kvotu un atbalsta politikai.*
- 2. Patiesībai neatbilst arī apgalvojums, ka „nekādi normatīvo dokumentu projekti nebija jāgatavo. Pamatā tie bija jāpārraksta no Maskavā sagatavotajiem un apstiprinātajiem” Sākot no 1988.gada Latvijas PSR MP sāka realizēt arvien neatkarīgāku lauksaimniecības politiku, ar zemnieku saimniecību veidošanu tika uzsākta arī agrārā reforma un attiecīgas likumdošanas patstāvīga izstrāde.*
- 3. Pilnībā „vēsturiskajā apskatā” ir ignorēts pārejas periods 1990. – 1992.gados, kurā tika izstrādāta un apstiprināta visa būtiskākā agrārās reformas likumdošana. Apzināti vai neapzināti ievietota, taču nepatiesa ir informācija, ka privatizācijas*

³⁶⁷ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.zm.gov.lv/?sadala=52>

realizēšanu, likumdošanas izstrādi kā pilnīgi jaunas funkcijas pirmo reizi realizēja ZM, pie tam atlaižot Agrorūpnieciskās komitejas (1990.gadā likvidētas struktūras 1993.gadā) darbiniekus.

Iespējams, rūpīga iepriekšējā pārejas posma agrārās politikas analīze būtu ļāvusi sekmīgāk integrēties ES lauksaimniecības politikā un sekmīgāk aizstāvēt Latvijas lauksaimnieku intereses ES institūcijās.

3.2.2. Ekonomisko attiecību reforma.

3.2.2.1. Privatizācijas likumdošanas izstrāde un apstiprināšana.

Viens no nopietnākajiem jautājumiem, kurš bija jāatrisina agrārās reformas ietvaros, bija kopsaimniecību nākotnes jautājums. Kopsaimniecības bija izveidotas padomju varas gados piespiedu kārtā, lai komunistiskā partija iegūtu nekontrolējamu politisko un ekonomisko varu pār lauksaimniecību un tajā strādājošajiem. Padomju okupācijas gados Latvijā kolhozu priekšsēdētājus apstiprināja LKP CK birojs (oficiāli gan kolhoznieku pilnsapulce), ražošanas un attīstības plānus kopsaimniecībām ar minimālām korekciju iespējām noteica valsts pārvaldes institūcijas. Kopsaimniecību ēkas, ražošanas līdzekļi un zemes bija pārvērsta par „bezsaimnieka mantu” – strādājošiem nebija nekādas ieinteresētības par kopsaimniecības (faktiski - valsts) īpašumu rūpēties un to pavairot. Visā Latvijā kolektīvo lauksaimniecības uzņēmumu saimniekošanas rezultātā līdz nepazīšanai bija mainījusies tradicionālā lauku ainava – muižu un pagastu centri bija pieblīvēti ar arhitektoniski neciliem industriāliem objektiem, agrāko viensētu vietā kopsaimniecību centros bija izveidoti ciemati ar daudzstāvu tipveida dzīvojamām mājām. Līdz ar to kopsaimniecību nākotnes statusa maiņa bija ne tikvien ekonomiska nepieciešamība, bet arī ievērojamas Latvijas iedzīvotāju daļas (sevišķi inteliģences) emocionāla nepieciešamība. Galvenie jautājumi, kuri bija saistīti ar kopsaimniecību nākotni, bija :

1. Kopsaimniecību kā uzņēmējdarbības formas vieta un loma Latvijas lauksaimniecībā nākotnē;
2. Kopsaimniecību īpašuma personificēšana – sadalīšana kopsaimniecības juridiskā statusa maiņas vai likvidācijas gadījumā.

Pēc agrārās reformas izsludināšanas un zemes reformas pirmo likumu tendencēm – zemi atdot tās bijušajiem īpašniekiem, kopsaimniecībām nākotnē visticamāk paredzot tikai zemes lietošanas, ne īpašuma tiesības, arvien aktuālāks kļuva jautājums par kopsaimniecību vietu un lomu Latvijas lauksaimniecības nākotnē. Jau 1990.gadā tika izvirzīta tēze, ka daļa no kopsaimniecībām ir jā saglabā, bet zemes reforma jārealizē un kopsaimniecības jāsadala tikai vietās, kur kopsaimniecības uzrādījušas sliktus darbības rezultātus. Šo tēzi atbalstīja LLS, liela daļa kopsaimniecību vadošo darbinieku, kā arī ievērojami spēki Lauksaimniecības ministrijā un lauksaimniecības zinātnē. Šī ideja aktīvi tika saistīta ar lauksaimnieciskās ražošanas apjomu saglabāšanas nepieciešamību. Visprecīzāk daļējas kopsaimniecību saglabāšanas nepieciešamību un šīs koncepcijas argumentus noformulēja ekspertu grupa (Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas profesora B. Treija, LLA docenta J. Kaktiņa, agrofirmas „Mārupe” priekšsēdētāja J. Zvaigznes vadībā) pētījumā „Privatizācijas procesa realizācijas mehānisms LR lauksaimniecībā”. Pētījums tika iesniegts LR AP 1991.gada 19.jūnijā, neilgi pirms likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” pieņemšanas. Galvenās pētījuma tēzes:

- *Nepieļaut lauksaimniecībā izmantojamas zemes un produkcijas apjomu samazināšanos;*
- *Privatizāciju diferencēt atkarībā no kopsaimniecību ekonomiskajiem rādītājiem:*
 - a. *saimniecības ar īpaši augstu rentabilitāti;*
 - b. *saimniecības ar samērā augstu efektivitātes līmeni;*
 - c. *saimniecības ar vidēju saimniekošanas līmeni;*
 - d. *saimniecības ar zemu saimniekošanas līmeni;*
- *Visaugstākos zemes sadalīšanas un privatizācijas tempus realizēt „d” grupā, lielo lopkopības fermu apsaimniekošana šajos uzņēmumos turpināma uz ģimenes nomas pamatiem;*
- *No zemnieku saimniecību intensīvas veidošanas politikas „a” un „b” grupu saimniecībās būtu jāatturas. Sevišķi būtu jāievēro zemes pieprasītāja izglītība, vecums, veselības stāvoklis, finansiālās iespējas, profesionālās zināšanas lauksaimniecības jomā, ģimenes perspektīvas;*
- *Zemnieku saimniecības nodrošināt ar kredītiem, pienācīgu materiāli – tehnisko apgādi un atvieglinātu nodokļu sistēmu;*

- *Ekonomiski spēcīgajās saimniecībās dibināt akciju, nevis paju sabiedrības*³⁶⁸.

Šīs idejas, kuras radās it kā cēlu mērķu vārdā, vēlākajā likumdošanā netika atbalstītas. Tām bija ievērojami trūkumi, kurus praktiski novērst nebija iespējams. Nebija iespējams noteikt precīzus kritērijus, pēc kādiem saimniecības sadalīt rentablās un nerentablās, īpaši vidusmēra saimniecības. Rentabilitātes kritēriji strauji mainījās, mainoties izejvielu, produkcijas un pakalpojumu cenām. Ievēribu pelna piedāvātais veids, kā bremzēt zemnieku saimniecību veidošanos – izvirzīt pretendentiem virkni prasību, no kurām daudzas var vērtēt kā subjektīvas (kurš izvērtēs ģimenes perspektīvas un noteiks kritērijus, pēc kuriem izvērtēt?) un neizpildāmas. Visus privatizācijas pretiniekus vienoja padomju okupācijas varas ieaudzinātās bailes no privātīpašuma, kurš tika uztverts teju kā lielākais ļaunums un paradoksālā kārtā saistīts ar saimnieciskās darbības efektivitātes samazināšanos. Arī šajā koncepcijā netika pieļauta lielo lauksaimniecības objektu privatizācija pat atpalikušajās saimniecībās. Zemnieku saimniecības savukārt bija paredzēts diskriminēt pēc teritoriālā un lauksaimniecībā izmantojamās zemes kvalitātes principiem (auglīgākajos apgabalos un pilsētu tuvumā bija spēcīgas, tāpat neprivatizējamas, kopsaimniecības).

Arī pēc privatizācijas likuma apstiprināšanas izskanēja aicinājumi privatizāciju saistīt ar ražošanu. 1992.gada 22. – 24.aprīlī LLU Ekonomikas fakultātes zinātniski – praktiskajā konferencē „Privatizācija laukos – problēmas un perspektīvas” tika piedāvāts mainīt likumdošanu, uzliekot lauksaimniecības objektu privatizētājam vai pircējam par pienākumu trīs līdz piecus gadus nemainīt jauniegūtā objekta darbības profilu (specializāciju)³⁶⁹.

Pirms pārveidot kopsaimniecību juridisko statusu, vispirms bija nepieciešama kopsaimniecību bilancē esošā īpašuma personificēšana – katra strādājošā personīgās daļas aprēķināšana. Par nepieciešamību personificēt īpašuma daļas tika runāts jau 1989.gada beigās LTF Lauku komitejā, kā arī Baltijas tautas kustību lauku komiteju kopīgajās sēdēs.

1989.gada 21.novembrī LTF Lauku komiteja pieņēma lēmumu uzsākt diskusiju par paju sistēmas veidošanu kopsaimniecībās, sākt darbu pie paju sistēmas pamattēzēm. Tika izveidota problēmas izpētes darba grupa : J. Kudeiko, P. Krūgaļauzs, Zumbergs, Blūms³⁷⁰, J. Kinna. A. Berķim un A. Mukānam tika uzdots nodarboties ar aktuālā jautājuma popularizēšanu tautā³⁷¹.

³⁶⁸ LVA, 290. f., 11. apr., 141. l., 16. – 21. lp.

³⁶⁹ LVA, 290. f., 11. apr., 144. l., 27. lp.

³⁷⁰ Abu minēto personu vārdi protokolā nav minēti.

³⁷¹ LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 134. l., 30. – 31. lp.

Ļoti būtiska bija lauksaimniecības zinātnieku piesaiste paju sistēmas izstrādāšanā. Faktiskā izstrāde turpinājās jau Latvijas Zinātņu akadēmijā (LZA) un ZPI, taču svarīgs bija LTF vienojošais faktors, LTF tikās dažādu institūciju reformas atbalstoši spēki. 1989.gada 20.decembrī LTF Lauku komiteja pieņēma lēmumu : „*Lai koordinētu sadarbību starp Lauksaimniecības un ZA ekonomikas institūtiem, sabiedriskajām un citām ieinteresētajām organizācijām, jautājumos, kas saistīti ar paju sistēmas principu izstrādi, LTF Lauku komiteja sastāda darba grupu :*

A. Sproģis (ZA Ekonomikas institūts)

A. Bondars (Lauksaimniecības Ekonomikas institūts)

J. Kudeiko (Ogres agrofirma „Lāčplēsis”)

A. Bogdans (Valsts saimniecība „Ogre”)

V. Sebre (Engures TF nodaļa)

Darba grupas mērķis :

- 1. Apkopojot patreizējo saimniecību pieredzi un zinātnieku atzinumus, izstrādāt paju sistēmas veidošanas pamatprincipus. Iesaistot masu informācijas līdzekļus, skaidrot kooperācijas būtību laukos. 9.janvārī ZA darba grupa aicina interesentus uz diskusiju pie „apaļā galda” (ZA 7.stāvā 705.istabā).*
- 2. Sagatavot ar paju sistēmas ieviešanu nepieciešamos likumu projektus. 1.sēde 28.decembrī 14.00 ZA 8.stāvā 17.istabā.”³⁷²*

Lai arī tūlītēji lēmumi AP un Valdībā nesekoja, šo darba grupu izveidošana bija ļoti svarīga. Kad 1990.gadā aktualizējās jautājums par kopsaimniecību īpašumu personificēšanu, gatavojot to privatizāciju, Lauksaimniecības ministrijas rīcībā bija rūpīgi izstrādāta koncepcija, kā paju vērtība aprēķināma. Atšķirībā no zemes reformas likumdošanas, ekonomisko attiecību reformu varēja uzsākt, daļēji balstoties uz ministrijas iestrādēm.

Kopsaimniecību īpašuma personifikācijas un privatizācijas likumdošanas sagatavošanas koordinācija notika LR AP Ekonomikas komisijā³⁷³. Ekonomikas komisijā tika skatītas valsts

³⁷² LTF arhīvs, 1. f., 1. apr., 134. l., 10. lp.

³⁷³ Komisija uz savu pirmo sēdi sanāca 1990.gada 10.maijā. Komisijā tika iekļauti LR AP deputāti O. Kehris; K. Špoģis; V. Zeile; E. Repše; J. Biezais; M. Arnītis; A. Grūtups; R. Černajs; A. Kodoliņš; V. Bresis; V. Zatulivters; M. Gavrilovs; S. Dīmanis; A. Žuks; A. Lembergs; L. Muciņš; S. Buka. Par komisijas priekšsēdētāju pēc K. Špoģa priekšlikuma 10.maijā tika ievēlēts O. Kehris (par balsoja 11, atturējās – 6), savukārt pēc O. Kehra priekšlikuma par vietnieku tika apstiprināts K. Špoģis (par balsoja 14, atturējās – 3). S. Dīmanis par priekšsēdētāju izvirzīja arī V. Bresi, taču V. Bresis savu kandidatūru atsauc.

mēroga īpašuma konversijas koncepcijas³⁷⁴, līdz ar to loģiska šķita arī lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas likumdošanas sagatavošanu uzticēt Ekonomikas komisijai. Konkrēti lauksaimniecības uzņēmumu pārveidošanas likumdošanu komisijā sāka izskatīt 1990.gada 10.decembrī – K. Špoģis ziņoja par likumprojektu „Par paju sabiedrībām³⁷⁵” un „Par lauksaimniecības uzņēmumu pārveidošanu akciju sabiedrībās” izstrādes gaitu. Pirmās debates par likumprojektu „Par paju sabiedrībām” LR AP Ekonomikas komisijā notika 1991.gada 7.janvārī. Vienlaicīgi komisijā tika skatīts likumprojekts „Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību”, ar denacionalizāciju saistīti likumprojekti, kā arī valsts īpašuma konversija kopumā. Viedokļu un izpratnes dažādību par gatavotajiem likumprojektiem raksturo vairāki zīmīgi citāti no komisijas sēžu stenogrammām:

R. Černajs (1990.gada 6.decembrī par privatizācijas sertifikātiem) : „*Vai sertifikāts nav piespiešanas līdzeklis?*”

E. Repše (turpat) : „*Vai ar sertifikātiem netiks spekulēts?*”³⁷⁶

V. Bressis (1991.gada 7.janvārī, debatēs par likumprojektu „Par paju sabiedrībām”) : „*Kā notiks kolhozu reorganizācija?*” Seko likumprojekta izstrādātāja Z. Maršava atbilde : „*Likumprojekta mērķis – nostādīt darba samaksu atkarībā no darba, izveidot rentes saimniecības. Šis likums ir akciju likuma ievadošā daļa, sākums, atbilst reālajiem apstākļiem.*”³⁷⁷

M. Gavrilovs (1991.gada 4.februārī par valsts īpašuma konversiju) : „*Valsts īpašumu nevajadzētu pārdot, tāpēc, ka tas nav iegūts likumīgā ceļā, tā būs politiska un ekonomiska kļūda. Nepieciešams to atdot uzņēmuma darbiniekiem, nevis kolektīvam. Pārdotas tiek akcijas.*” K. Špoģis (M. Gavrilovam) : „*Ko saņems tie, kas nestrādā ražojošajā sfērā, piemēram, kultūras darbinieki?*” M. Gavrilovs: „*Var sadalīt arī skolas, universitātes, slimnīcas.*” J Biezais : „*Vai strādājošais (īpašnieks) tiks galā ar savu īpašumu? Vai viņš to neiztērēs?*” A. Kodoliņš : „*Dalīšanas princips ir absurds. Šī dokumenta mērķis ir politisks – musināt noteiktus iedzīvotāju slāņus sagrābt valsts īpašumu.*”³⁷⁸

³⁷⁴ Piemēram, 1990.g.6.decembrī komisijā skatīja valsts īpašuma programmu, kā arī LTF iesniegto alternatīvo variantu (skat. LVA 290. f., 11. apr., 33. l., 168. – 170. lp.).

³⁷⁵ Likumprojektu komisijai A. Sproģis un L. Maršavs iesniedza jau 1990.gada 10.oktobrī (skat. LVA 190. f., 11. apr., 33. l., 160. lp.).

³⁷⁶ LVA, 290. f., 11. apr., 33. l., 173. lp.

³⁷⁷ LVA, 290. f., 11. apr., 34. l., 15. lp.

³⁷⁸ Turpat, 60. lp.

Kopsaimniecību reorganizācijas likumdošanai tika piedāvāti vairāki alternatīvi varianti. Lai šos variantus, kā arī izstrādātāju spēkus apvienotu, 1991.gada 7.martā LR AP Ekonomikas komisijas sēdē³⁷⁹ valdības pārstāvis A. Kalniņš piedāvāja izveidot vienu likumprojektu uz iesniegto projektu bāzes, savukārt K. Špoģis piedāvāja izveidot vienotu darba grupu, iesaistot dažādu projektu autorus un deputātus. Šie priekšlikumi tika atbalstīti un tika izveidota darba grupa sekojošā sastāvā :

A. Apinītis (darba grupas vadītājs); J. Zaščerinskis un S. Rāzna (LR AP LMK); J. Biežais un K. Špoģis (LR AP Ekonomikas komisija); G. Lazdiņš (valdības administrācija); P. Kalaneps; D. Romanovs; A. Sproģis; J. Sproģis; R. Zīle; A. Miglavs (alternatīvu likumprojektu autori).

Jau 14.martā³⁸⁰ tika apspriests jauns likumprojekta variants ar jaunu nosaukumu – „Par lauksaimniecības uzņēmumu privatizāciju”. Sēdē deputātu vairākums (11 no 15) nobalsoja par principiālu K. Špoģa ierosinājumu – katras kapitāla daļas īpašniekam ir brīvas rīcības iespējas ar savu kapitāla daļu. K. Špoģis savu nostāju pamatoja ar „likumprojekta atbilstību komunistiskajai ideoloģijai – sabiedrībā neiestāties vai no tās izstāties pārāk grūti”. K. Špoģi atbalstīja R. Zīle, atzīstot, ka mantas nošķiršanas periodā būs objektīvas grūtības, oponentot V. Strīķim, kurš izteica bažas par iespējamu haosu, ja „zemnieku būs ļoti daudz”. 23.maijā LR AP Ekonomikas un LMK likumprojektu izskatīja otrajam lasījumam. Tika diskutēti jautājumi par iespējamās valsts kapitāla daļas saglabāšanu (J. Zaščerinskis iepazīstināja ar savu koncepciju), darba paju noteikšanu un realizāciju³⁸¹.

Analizējot ekonomisko attiecību reformas likumdošanas izstrādi 1990.gadā – 1991.gada pirmajā pusē, jāsecina:

1. Līdzīgi, kā zemes reformas likumdošana, arī agrārās nozares ekonomisko attiecību reforma tika izstrādāta laikā, kad vēl nebija apstiprināta vispārēja īpašuma konversijas un privatizācijas koncepcija valstī kopumā;
2. LR AP Ekonomikas komisijas locekļu, kā arī citu pieaicināto personu komisijas sēdēs izteiktie viedokļi liecina gan par ievērojami atšķirīgu paredzamo reformu redzējumu, gan zemo tirgus ekonomikas funkcionēšanas pamatprincipu izpratni;

³⁷⁹ Par izskatāmo jautājumu augsto aktualitāti liecina fakts, ka minētajā sēdē piedalījās 43 personas (deputāti, valdības un dažādu institūciju pārstāvji u.c.)

³⁸⁰ Sēdē piedalījās 15 LR AP deputāti un 17 pieaicināti pārstāvji (likumprojekta autori u.c.).

³⁸¹ Par šiem jautājumiem sīkāks izklāsts sekojošajā 1990.g. 20. un 21.jūnija LR AP plenārsēdes izklāstā, kur deputāti precīzāk formulējuši savus viedokļus.

3. Neraugoties un LR AP Ekonomikas komisijas locekļu vairākuma vēlmi realizēt radikālas ekonomiskās reformas, arī „radikāli” joprojām ar neuzticību raudzījās uz privātīpašnieku tiesībām rīkoties ar savu īpašumu.

1991.gada 21.jūnijā LR AP pieņēma likumu „ Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju”. Likuma preambula noteica likuma mērķus : „*Mazināt nelikumīgo kolektīvizācijas metožu radītās sekas, mainot īpašuma formas lauksaimniecības uzņēmumos un zvejnieku kolhozos, kā arī veicināt privatizācijas procesu lauksaimniecībā un privātās uzņēmējdarbības attīstību, materiāli sekmēt zemnieku saimniecību veidošanos.*”³⁸²

Apspriežot likumprojektu LR AP, galvenās debātes izvērsās par sekojošiem jautājumiem :

1. Uzņēmumu privatizācijas pamatprincipi un valsts lomas saglabāšanas iespējas;
2. Uzņēmumu īpašuma personificēšanas pamatprincipi un privatizācijā iesaistīto pretendentu loks;
3. Lauku sociālās infrastruktūras objektu nākotne.

Apspriežot likumprojektu 3.lasījumā, 1991.gada 20.jūnijā J. Zaščerinskis piedāvāja privatizējamos uzņēmumos saglabāt valsts kapitāla daļu un no šīs kapitāla daļas „*atdot infrastruktūras objektus (pašvaldībām, G.K.), no valsts kapitāla daļas segt 50 % zaudējumus paju sabiedrībai sakarā ar to, ka bijušo īpašnieku ēkās ieguldīti pamatlīdzekļi un vajadzēs segt zaudējumus, kas radīsies, ja mēs pārvietosim cilvēkus no bijušo īpašnieku mājām.*”³⁸³ 21.jūnijā, turpinot apspriešanu, J. Zaščerinskis piedāvāja valsts kapitāla daļu veidot no uzņēmumiem valsts izsniegtajiem kredītiem un aicināja nenonākt līdz privatizācijai, jo tas radīšot sociālo nevienlīdzību laukos. Valsts kapitāla daļas saglabāšanu atbalstīja arī J. Lucāns, jo tā samazināšot valsts kapitālieguldījumus privatizācijas procesā par vienu miljardu rubļiem. Valsts kapitāla daļas iekļaušanai nepiekrita V. E. Bresis, kurš minēja šādus argumentus : nedrīkst turpināt valsts iejaušanos ražotāju funkcijās; nedrīkst pārspīlēt ar valsts kapitāla daļu – tā var būt tikai neapmaksātie budžeta līdzekļi, kredīts nav valsts kapitāla daļa, kā arī nav reālu iespēju izkontrolēt valsts kapitāla daļas izmantošanu³⁸⁴.

³⁸² LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 1354. lpp.

³⁸³ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.saeima.lv/steno/AP-steno/1991/ST-910620v.htm>

³⁸⁴ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.saeima.lv/steno/AP-steno/1991/ST-910621.htm>

Otrs strīdīgais jautājums bija par personificējamā īpašuma pretendentu loku. J. Lucāns piedāvāja bijušā kopsaimniecības biedra statusu ar tiesībām uz kapitāla daļām noteikt visiem bijušajiem strādājošajiem, kuri nostrādājuši attiecīgajā saimniecībā ilgāk par desmit gadiem. Šo priekšlikumu noraidīja V. Striķis : „Šis likums ir, lai turpinātos saimnieciskā darbība, tāpēc šinī likumā ir paredzēts, ka nevar šo iesaimniekoto mantu izdalīt pasaulē uz dažādām pusēm. Tādējādi tas ir principiāls jautājums.³⁸⁵” Šim viedoklim piekrita arī R. Krūmiņš „Šī likuma uzdevums nav vis atjaunot sociālo taisnīgumu vai radīt šo sociālo taisnīgumu. (...) Jācenšas maksimāli sociāli taisnīgi, bet tomēr, lai tas netraucētu šā galvenā mērķa – šīs privatizācijas sasniegšanu.” un Z. Ziediņš : „Tūlīt radīsies jautājums, kāpēc mēs nedodam paju pilsētniekam biešu kaplētājam, kurš, kaplējot bietes 3 nedēļas, kolhoza piecdesmit pastāvēšanas gados arī ir kaut ko saimniecībai devis.”.

LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis izvirzīja jautājumu par lauku sociālās infrastruktūras nākotni, piedāvājot visu lauku sociālo sfēru nodot pašvaldībām, lai nerastos situācija, ka katlumājas un ūdensvadus turpmāk lietos tikai kopsaimniecību biedri. I. Godmanis piedāvāja katrā konkrētā gadījumā noskaidrot, par kādiem līdzekļiem infrastruktūras objekti būvēti: „Ja saimniecība var pierādīt, ka būvējusi par saviem līdzekļiem, tā labprātīgi nodod vai pārdod pašvaldībai, ja nevarēs pierādīt, tā ir valsts daļa un mēs palūgsim to nedalīt pajās.” Šādu pieeju apšaubīja J. Kinna : „Ja ierakstīsim, ka šie sociālās infrastruktūras objekti obligāti jānodod vietējām pašvaldībām, tad mēs vienkārši veiksime kolektīvā uzņēmuma īpašuma nacionalizāciju.”³⁸⁶ „Par” balsojot 72 no 90 klātesošajiem deputātiem, likums tika pieņemts un sekojoši reglamentēja lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju :

1. Likums attiecās uz kolhozu – kooperatīvajiem un valsts lauksaimniecības uzņēmumiem, kā arī zvejnieku kolhoziem, kas izveidojušies kolektīvizācijas rezultātā (2.pants);
2. Valsts lauksaimniecības uzņēmumi (sovhozi, padomju saimniecības, agrofirmas, izmēģinājuma saimniecības, selekcijas stacijas, valsts uzņēmuma vai resora palīgsaimniecības u.c.) savās tiesībās un statusā tika pielīdzināti kolhoziem – šo uzņēmumu manta tika pielīdzināta kolhoza mantai, šajos uzņēmumos strādājošajiem tika piemērots kolhoza biedra statuss un minēto personu kopsapulce tika noteikta par privatizējamā valsts uzņēmuma augstāko lēmēj institūciju (3.pants);

³⁸⁵ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.saeima.lv/steno/AP-steno/1991/ST-910620v.htm>

³⁸⁶ Turpat.

3. Tika noteiktas privatizācijas īpatnības specializētajās valsts saimniecībās, kuras nodrošināja mācību procesu lauksaimniecības skolās un LLA, kā arī kalpoja lauksaimniecības zinātnes vajadzībām (2.pants);
4. Uzņēmumu pilnsapulcei (pilnvaroto sapulcei) tika dotas tiesības fizisko personu kapitāla daļas noteikt, vadoties pēc sava nolikuma, taču bija jāievēro likumā noteiktais pamatprincips – kapitāls sastāvēja no sākotnējā kapitāla (kolektivizācijas procesā apvienotā manta) un saimniekošanas rezultātā radītā kapitāla, pie tam sākotnējā kapitāla daļa nedrīkstēja pārsniegt 50% no fiziskajām personām sadalāmā kapitāla (6. un 7.pants);
5. Tika noteikts minimālais (neatraidāmais) pretendentu loks uz fiziskajām personām sadalāmajām kapitāla daļām (esošie kolhoza biedri; mirušo biedru mantinieki gadījumos, ja tie turpina strādāt un dzīvot attiecīgā pagasta teritorijā; pensionāri, kuri no uzņēmuma aizgājuši pensijā; invalīdi, kas par tādiem kļuvuši, strādājot uzņēmumā; bijušie uzņēmuma darbinieki, kuri attiecīgā pagasta teritorijā izveidojuši zemnieku vai piemājas saimniecības), taču likums deva tiesības uzņēmuma pilnsapulcei pretendentu loku paplašināt (8.un 9.pants);
6. Tika noteikta uzņēmuma privatizācijas procedūra – uzņēmuma administrācija (valde) sasauca kopsapulci, kura ar balsu vairākumu apstiprina privatizācijas nolikumu, ievēl privatizācijas komisiju un nosaka tai darbu izpildes termiņus. Privatizācijas komisijas sastāvā bija jāietilpst: uzņēmuma kopsapulcē ievēlētiem uzņēmuma pārstāvjiem (vismaz septiņiem); pagasta zemnieku pilnvarotam pārstāvim; pagasta pašvaldības pilnvarotam pārstāvim un rajona lauksaimniecības departamenta (zvejnieku kolhozos LR Zivsaimniecības ministrijas) pilnvarotam pārstāvim (12.un 13.pants);
7. Tika atrunātas kapitāla daļu īpašnieku tiesības nošķirt mantu un par to norēķināties ar savām kapitāla daļām, sabiedrības kredītsaistību pārņemšanu, apgrozībā esošo naudu jeb maksāšanas saistībām pret sabiedrību. Ja uz objektu pretendēja vairāki sabiedrības dalībnieki, rīkotajā izsolē varēja norēķināties tikai ar sabiedrības kapitāla daļām (19.pants);
8. Tika atrunāti gadījumi, ja privatizējamo uzņēmumu likvidē (16.un 20.pants);

9. Tika paredzēta iespēja pēc saskaņošanas ar pašvaldību tai pārdot (vai nodot bez atlīdzības) sabiedrības īpašumā esošos sociālās infrastruktūras objektus, taču šai procedūrai tika saglabāts brīvprātības princips (15.panta 7.punkts)³⁸⁷.

1991.gada 21.jūnijā LR AP pieņēma arī lēmumu par likuma spēkā stāšanās kārtību („par” nobalsojot 76 deputātiem) – likums stājās spēkā ar 1991.gada 1.jūliju. Lēmums paredzēja, ka privatizētie un pārveidotie uzņēmumi līdz 1992.gada 15.martam jāreģistrē LR Uzņēmumu reģistrā. Līdz ar to 1992.gada 15.marts tika izsludināts par kolhozu un citu valsts lauksaimniecības uzņēmumu pēdējo pastāvēšanas dienu. Tika piedāvāti arī citi likuma spēkā stāšanās termiņi, piemēram, K. Šlakota likuma 20.panta (kur runa bija par uzņēmumu likvidāciju) spēkā stāšanos piedāvāja noteikt ar 1993.gada 1.janvāri vai 1.jūniju, taču A. Apinītis norādīja, ka likvidācijas gadījumi noteikti būs jau agrāk³⁸⁸.

Analizējot LR AP 1991.gada 21.jūnijā pieņemto likumu „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju”, jāsecina:

1. Likuma galvenais mērķis bija iespējami mazināt kolektīvās saimniekošanas lomu lauksaimnieciskajā ražošanā un to aizvietot ar individuālo. Kā norādījis viens no likumprojekta līdzautoriem R. Zīle, jau „1989.gadā, uzsākot darbu pie minētās problēmas, viņš noteicis sev mērķi reāli panākt īpašuma attiecību maiņu kolhozu un valsts saimniecību aktīviem, likvidējot kolhozus un valsts saimniecības kā uzņēmējdarbības subjektus, pakāpeniski panākot nepersonificēto lauksaimniecības lieluzņēmumu pārveidošanos zemnieku saimniecībās, vidēja un lielāka izmēra privātu uzņēmumos un uzņēmējsabiedrībās, t.sk. pamatražošanu apkalpojošos kooperatīvos³⁸⁹”.
2. Privatizējot lauksaimniecības uzņēmumus, tika ievērots teritoriāls princips. Uz uzņēmumu kapitāla daļām daudz lielākas iespējas pretendēt tika noteiktas attiecīgajā pagastā dzīvojošajiem, savukārt dzīvesvietu un darba vietu mainījušajiem šādas tiesības faktiski tika liegtas.
3. Tika pieļauta ievērojama lēmumu pieņemšanas decentralizācija – privatizācijas pamatnormas noteica likums, taču lielāko daļu lēmumu bija jāpieņem pašu uzņēmumu kolektīviem un privatizācijas komisijām.

³⁸⁷ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991.1364 – 1372.lpp.

³⁸⁸ Sk. Internetā (2007. 05.05.) <http://www.saeima.lv/steno/AP-steno/1991/ST-910621.htm>

³⁸⁹ Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga : Mans īpašums, 1995. 187. lpp.

4. Privatizācija bija paredzēta divos posmos – pirmajā tika mainīts un noteikts jauns kopsaimniecības tiesiskais statuss, piešķirot reālas leņšanas tiesības uzņēmuma darbinieku kopsapulcei un privatizācijas komisijai, otrajā personificēts un sadalīts kopsaimniecības īpašums, arī kopsaimniecību likvidācija.
5. Netika paredzēti ierobežojumi kopsaimniecību bilancē esošo sociālās un apkalpojošās infrastruktūras objektu privatizācijai;
6. Privatizējamiem un no kopsaimniecībām atdalītajiem objektiem (piem. fermām) netika paredzēta saimnieciskās darbības nodrošināšanai nepieciešamās lauksaimniecības zemes rezervēšana.
7. Privatizācijā radušies strīdi bija jārisina tiesā.

1991.gada 26.septembrī LR AP Prezidijs pieņēma lēmumu „Par LR 1991.gada 21.jūnija likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” atsevišķu pantu piemērošanu”, kurā bija precizētas likumā pieņemtās normas – likums attiecas uz visiem lauksaimniecības uzņēmumiem, kuri izveidoti kolektīvizācijas rezultātā un kuru īpašuma struktūrā ietilpst kolektīvizācijas gaitā apvienotā manta, likumā noteikts obligāts personu loks, kurām jāaprēķina pajas, privatizējamā uzņēmuma kopējais kapitāls jānosaka pēc stāvokļa uz 1991.gada 21.jūniju³⁹⁰.

Lai saglabātu valsts pārstāvniecību lauksaimniecības zinātnes un izglītības vajadzībām izveidotajos lauksaimniecības uzņēmumos, valsts likumdevēji pieņēma vairākus lēmumus. LR AP Prezidijs 1991.gada 24.oktobrī pieņēma lēmumu „Par valsts lauksaimniecības uzņēmumu saraksta apstiprināšanu un par šo uzņēmumu privatizācijas īpatnībām”, kurš paredzēja mācību un pētniecības iestāžu pamatlīdzekļu saglabāšanu valsts kontrolē un nepieļaut šo pamatlīdzekļu privatizāciju. Valsts lauksaimniecības uzņēmumu sarakstā tika iekļauta 21 mācību, pētījumu, selekcijas , izmēģinājumu u.c. veida specializēta saimniecība, 11 lauksaimniecības tehnikumi un agrofirma „Daugava”. 1991.gada 3.decembrī LR AP pieņēma lēmumu „Par pagaidām neprivatizējamo specializēto lauksaimniecības uzņēmumu saraksta apstiprināšanu”, kurā tika iekļauti 64 uzņēmumi (lauksaimniecības skolas un tehnikumi, lauksaimniecības zinātnes u.c. specializētie uzņēmumi). Ar īpašu LR AP lēmumu 1991.gada 3.decembrī no vispārējās privatizācijas tika izslēgta LLU mācību un pētījumu saimniecība „Vecauce”.

³⁹⁰ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 1999 – 2000. lpp.

Lai konsultētu privatizācijas dalībniekus, koordinētu un zināmā mērā kontrolētu privatizācijas gaitu, ar 1991.gada 12.decembra LR AP Prezidija lēmumu tika dibināta LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija, par komisijas priekšsēdētāju kļuva A. Apinītis. Analizējot komisijas sēžu stenogrammas un rakstiskos likumu piemērošanas izskaidrojumus, privatizācijas sākumposmā radās divu veidu konfliktsituācijas : iedzīvotāju individuālas pretenzijas pret uzņēmumu pilnsapulču un privatizācijas komisiju pieņemtajiem lēmumiem (galvenokārt par paju jeb kapitāla daļu aprēķināšanas un mantošanas kārtību) un uzņēmumu kolektīvas pretenzijas pret valsts kapitāla daļas noteikšanu un apjomiem specializētajos uzņēmumos.

3.2.2.2. Privatizācijas realizācija.

3.2.2.2.1. Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācija.

Drīz pēc pieņemtā likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” sekoja LR Lauksaimniecības ministra D. Ģeģera pavēle par likuma realizāciju, kurā vēlreiz tika uzsvērts, ka uzņēmumu pārveidošanas sapulcei līdz 1991.gada 31.decembrim jā sagatavo visi nepieciešamie dokumenti, lai līdz 1992.gada 15.martam privatizētos un pārveidotos uzņēmumus varētu reģistrēt LR Uzņēmumu reģistrā. Tāpat tika uzsvērts, ka uzņēmumos, kur kapitāla daļu aprēķināšana jau ir notikusi vai notiek, tā ir jā saskaņo ar likumā noteikto kārtību³⁹¹.

Kā jau iepriekš tika minēts, ar lauksaimniecības uzņēmumu privatizāciju saistītos jautājumus no 1989.gada pētīja vairākas institūcijas. LR Lauksaimniecības ministrijas Agrārās reformas galvenā pārvalde (priekšnieka V. Atkačūna vadībā) sagatavoja „Agrārās reformas realizācijas programmu” ar 1991.gada stratēģijas un taktikas precizējumu. Būtiski, ka šajā programmā kā atsevišķa nodaļa tika iekļauta „Metodiskie ieteikumi agrārās reformas galveno pasākumu hronoloģiskai secībai lauksaimniecības uzņēmumos”. Šajā dokumentā tika detalizēti izskaidrots, kā jāaprēķina kapitāla daļas kopsaimniecības dalībniekiem, dotas formulas, pēc kurām jā vadās, lai iegūtu korektus rezultātus:

1. Sākotnēji apvienotais kapitāls aprēķināms pēc apvienošanas aktos uzradītās vērtības jeb LZA Ekonomikas institūta izstrādātās metodikas;

³⁹¹ LVA, 290. f., 11. apr., 119. l., 83. – 89. lp.

2. Saimniekošanas rezultātā radītā kapitāla individuālās daļas aprēķināmas, „cilvēkdienas” (nostrādātās dienas kopsaimniecībā) reizinot ar vidējo kopsaimniecībā strādājošā vienas dienas izpeļņu;
3. Šajos aprēķinos netiek ņemta vērā strādniekiem izsniegtās produkcijas (graudu, kartupeļu u.c.) vērtība, kā arī strādājošā profesija (specializācija).

Līdz 1958.gadam strādājošā izpeļņu PSRS kolhozos noteica tā sauktajās „izstrādes dienās”, pēc 1958.gada izpeļņu aprēķināja „cilvēkdienās”. Ministrija ieteica „izstrādes dienas” pārrēķināt „cilvēkdienās”, 2,3 izstrādes dienas rēķinot kā vienu cilvēkdienas, jo līdz 1958.gadam ievērojamu daļu samaksas strādnieki saņēma „graudā”³⁹².

Savukārt LZA Ekonomikas institūts 1991.gadā izstrādāja „1945. – 1955.gados lauksaimniecības uzņēmumos apvienotā kapitāla (mantiskās pajas) novērtējumu pēc bilances vērtības 1991.gada 1.jūlijā”. Vērtējumā uzkrītoši, ka par ievērojami vērtīgāku kapitāla daļu tika uzskatīti lopī, nevis ēkas, būves un lauksaimnieciskais inventārs. Daži novērtējuma piemēri:

- zirgs (7 – 10 gadus vecs) 3000 rbļ;
- govys (3 – 6 gadus veca) 1500 rbļ;
- telītes, bullīši (virs 2 gadiem) 1200rbļ;

Atkarībā no lopu vecuma, sugas, miesas stāvokļa vērtība var pazemināties vai paaugstināties par 50 %.

Dzīvojamās mājas, 10 – 20 gadu vecas, par kvadrātmetru:

- mūra pamati un sienas, dakstiņu jumts 30 rbļ;
- mūra pamati, koka sienas, skaidu jumts 20 rbļ;

Kūtis, klētis, rījas, 10 – 20 gadus vecas, par kvadrātmetru:

- mūra pamati un sienas, dakstiņu jumts 20 rbļ;
- mūra pamati, koka sienas, skaidu jumts 10 rbļ;
- šķūņi ar mūra pamatiem, koka, skaidu jumtu 3 rbļ.

Lauksaimniecības inventārs (atkarībā no stāvokļa vērtējums palielināms vai pazemināms par 50 %):

- labības plāvējs 700 rbļ;
- zāles plāvējs 500 rbļ;

³⁹² LVA, 290. f., 11. apr., 119. l., 83. – 89. lp.

Līdz ar to jāsecina, ka vidusmēra zemnieku saimniecības kūts ar mūra pamatiem, koka sienām un skaidu jumtu 200 – 300 kvadrātmetru platībā tika novērtēta viena zirga vai divu govju vērtībā, bet labības šķūnis nerasniedza pat telītes vērtību.

Likums neuzlika šo izstrādāto normatīvu un vērtējumu obligātu ieviešanu, bija jāievēro vienīgi zināmas proporcijas starp sākotnēji apvienoto un uzkrāto kapitālu. Praksē daudz biežāk darba alga tika aprēķināta pēc katra strādājošā individuālajiem ienākumiem, kā rezultāta par lielākajiem paju turētajiem kļuva lielākie algu saņēmēji - kopsaimniecību priekšsēdētāji un citi vadošā personāla pārstāvji. Ņemot vērā, ka algas bija jūtami pieaugušas pēdējos gados, vislielākie ieguvēji bija esošie, nevis pensijā aizgājušie darbinieki.

Lai arī to nevar nosaukt par privatizāciju, pirmā kopsaimniecības sadalīšana vairākās struktūrvienībās notika jau 1990.gada pirmajā pusē. Talsu rajona kolhoza „Dundaga” pilnvaroto sapulce 1990.gada 7.martā nolēma ar 1990.gada 1.aprīli sadalīt kolhozu septiņās struktūrvienībās – četrās kopsaimniecībās un trijās apkalpojošās sabiedrībās. Viena no apkalpojošajām sabiedrībām, „Grauds”, tika nodibināta jau 1990.gada 10.janvārī. Sadalīšanas process tika rūpīgi gatavots, tika sadalītas arī kopsaimniecības ņemto kredītu summas, procesā kā LTF pārstāvis piedalījās J. Kinna, visas darbības akceptēja rajona TDP, rajona Agrorūpnieciskā apvienība un jaunizveidotā lauksaimniecības ministrija. Līdzīgi ar 1990.gada 1.jūliju divās kopsaimniecībās sadalījās Saldus rajona kolhozs „Vārpa”.³⁹⁴

Neskatoties uz prognozēm, pēc privatizācijas uzsākšanas tūlītējs kopsaimniecību vai jaunizveidoto statūtsabiedrību likvidācijas process nesākās. Līdz 1993.gada 1.janvārim tikai sešas sabiedrības bija pieņēmušas lēmumu par pašlikvidāciju, taču gadu vēlāk jau vairāk nekā puse.

³⁹³ LVA, 290. f., 11. apr., 120. l., 61. – 63. lp.

³⁹⁴ LVA, 290. f., 11. apr., 141. l., 76. – 78. lp.

3. 1. tabula

Lauksaimniecības statūtsabiedrības 1993. – 1995.gados ³⁹⁵			
datums	Likvidējušās un no uzņēmumu reģistra izslēgtas	Pieņēmušas lēmumu par likvidāciju	Tobrīd strādājošas sabiedrības
01.01.1993.	...	6	607
01.01.1994.	18	330	265
01.01.1995.	120	301	192
01.06.1995.	133	303	177
01.08.1995.	176	286	151

Analizējot, kuros novados un rajonos visstraujāk notika statūtsabiedrību likvidēšanās, jāsecina, ka pārsvarā tas notika reģionos ar vāju lauksaimniecību. 1995. gada 1. augustā darbojās tikai viena no 27 Daugavpils rajona statūtsabiedrībām, divas no 25 Krāslavas rajona statūtsabiedrībām, bija likvidējušās visas 22 Balvu rajona statūtsabiedrības. Taču ievērojams skaits statūtsabiedrību likvidējās arī rajonos ar tradicionāli spēcīgāku lauksaimniecību – 1995. gada 1. augustā darbojās 2 no 26 Limbažu rajona, 1 no 22 Jēkabpils rajona, 3 no 20 Talsu rajona, 4 no 26 Valmieras rajona statūtsabiedrībām. Visvairāk statūtsabiedrību turpināja darboties tradicionāli spēcīgākajos lauksaimnieciskās ražošanas rajonos – Rīgas (10 no 17); Jelgavas (11 no 24); Bauskas (10 no 31); Aizkraukles (13 no 23)³⁹⁶. Analizējot šos rādītājus, jāsecina, ka vājākās saimniecības likvidējās, jo nebija spējīgas brīvā tirgus apstākļos bez nopietna valsts atbalsta funkcionēt. Likvidējās arī daudzas statūtsabiedrības, kuras teorētiski varēja turpināt saimniekot, taču strādājošo vairākums vēlējās uzsākt patstāvīgu saimniekošanu.

Ar privatizācijas uzsākšanu tika konstatēts būtisks likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” trūkums – likums bija pārāk vispārējs un nevēsa skaidrību vairākos būtiskos aspektos. Uz to norāda dokumenti, kurus Lauksaimniecības ministrija un Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija saņema no praktiskās privatizācijas īstenotājiem.

1991. gada 28. – 30. novembrī Lauksaimniecības ministrijā notika rajonu lauksaimniecības departamentu (pārvalžu) vadītāju un speciālistu pārrunas, kurās tika konstatētas sekojošas problēmas :

³⁹⁵ *Agrārās politikas aktualitātes*. Rīga : Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 1997. 66. lpp.

³⁹⁶ Turpat.

- Ievērojot privatizācijas likumā iekļauto normu „pēc vienošanās”, pašvaldības nespēj un negrib pārņemt sociālās infrastruktūras objektus, jo tām trūkst kadru un finansu līdzekļu;
- Jārisina lielo ražošanas objektu (fermu) pārdošana pirms likumā noteiktajiem termiņiem, tas apturēs demolēšanu un stabilizēs ražošanu;
- Lielie ražošanas kompleksi ne vienmēr nodrošināti ar zemes platībām;
- Nepieciešama Lauksaimniecības ministrijas rekomendācija, kā pārveidot saimniecību – caur likvidāciju vai pārveidošanu un kādu uzņēmumu veidot – paju vai akciju sabiedrību, jeb sabiedrību ar ierobežotu atbildību (SIA)³⁹⁷.

1992.gada 7.februārī notika Ventspils rajona kopsaimniecību vadītāju sanāksme, kurā valsts institūcijām tika lūgti sekojoši skaidrojumi:

1. Uz kādu dokumentu pamata izveidotā sabiedrība nodod inventarizācijas sarakstā iekļautos objektus sabiedrības dalībniekiem, pašvaldībai;
2. Kādi dokumenti apstiprina īpašumtiesības uz par kapitāla daļām iegūtiem objektiem (piem., mājas, dzīvokļi);
3. Kādi dokumenti apstiprina kapitāla daļu mantošanu, pārdošanu, atsavināšanu;
4. Kāda ir uzskaites un atskaites kārtība jaunizveidotajā sabiedrībā un privatizācijas objektos.

Alūksnes rajona lauksaimniecības departaments 1992.gada 4.februārī Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijai lūdza rakstisku skaidrojumu – vai saglabājas zemes rezervēšana kopsaimniecības fermai, kuru atdala privatizācijas procesā.

Augšminētie dokumenti ļauj secināt, cik neskaidrs privatizācijas process bija tā laika vadošajiem lauksaimniecības speciālistiem – rajonu lauksaimniecības departamentu, kā arī kopsaimniecību vadītājiem. Valsts iestādēm piesūtīto jautājumu apjoms liek secināt – bieži neskaidri bija privatizācijas pamatjautājumi (piem., uzņēmējdarbības formas), vēl lielākas problēmas sagādāja privatizējamo objektu dokumentācija. Šādos apstākļos radās labvēlīga augsne dažādām lielākām un mazākām nelikumībām. „Bezsaimnieka mantu” privatizēt centās dažādiem līdzekļiem. Kopsaimniecību vadītāji un vadošais personāls (valdes locekļi, grāmatvedības darbinieki) izmantoja savas priekšrocības, visbiežāk labāku informētību, un

³⁹⁷ *Agrārās politikas aktualitātes*. Rīga : Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 1997. 66. lpp.

savā starpā faktiski sadalīja labākos ražošanas objektus un lauksaimniecības tehniku. Bieža parādība bija paju uzpirkšana jeb „aizņemšanās” no kopsaimniecību vienkāršajiem strādniekiem, pensionāriem, tādējādi kāda grupa vai pat individuāls uzņēmējs varēja iegūt kontroli pār visu kopsaimniecību. Nevar nosodīt privatizācijas dalībnieku vēlmi iegūt iespējami vairāk īpašumu, jo privatizācijas mērķis bija kopīpašumam atrast privātipašnieku. Taču vienlaicīgi jāatzīst, ka privatizācija nenotika pēc visiem dalībniekiem vienlīdzīgiem principiem. Visbiežāk lielākie zemes un ražošanas objektu īpašnieki pēc privatizācijas izrādījās bijušie kolhozu priekšsēdētāji. Savā veidā uz privatizāciju reaģēja arī kopsaimniecību vienkāršā darbinātāji. Vēl neprivatizētie objekti bieži tika izlaupīti vai vienkārši izdemolēti. Kopsaimniecībām nebija ne iespēju, ne arī īsta griba šos objektus nosargāt - vadošais personāls bija aizņemts ar savu privatizācijas projektu realizāciju. Tautā privatizācija tika iesaukta par „prihvatizāciju”³⁹⁸.

LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija saņēma regulāras sūdzības no iedzīvotājiem par privatizācijas gaitu kopsaimniecībās. G. Kupriša 1992.g.24.janvārī komisijai rakstīja : „Kolektīviem pašiem lemt, kā izvest privatizāciju, ir tas pats, kā uzticot laupītāju bandai lemt par salaupītā izlietošanu”³⁹⁹. Daudzi iedzīvotāji izteica konkrētas pretenzijas par sākotnēji apvienotā kapitāla aprēķināšanas kārtību. V. Šķirmants 1992.gada 12.februārī sūdzējās, ka par zirgu aprēķināti 2226, bet govi 1130 rubļi, taču reāli šiem liellopiem cena tirgū jau ir attiecīgi 10000 un 8000 rubļu.⁴⁰⁰ Tanī pat laikā, aprēķinot valsts pamatlīdzekļu daļu Saldus lauksaimniecības tehnikumā, lauksaimniecības tehnikas vērtība tika noteikta pēc neparasti zemas atlikušās bilances vērtības – 1989.gadā ražotas automašīnas „Volga” un „Gaz – 53” tika novērtētas ar attiecīgi 2845 un 2805 rubļiem, līdzīgi zema vērtība tika noteikta lauksaimniecības tehnikai⁴⁰¹.

Rīgas juridiskais birojs „Selga, Senkans un biedri” 1992.gada 14.februārī Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijai norādīja, ka daudzi kopsaimniecībās strādājošie nedabū pajas, kaut arī dzīves vietu nav mainījuši. Tam par cēloni ir daudzviet izmainītās administratīvās robežas⁴⁰².

³⁹⁸ No krievu valodas vārda „prihvatit”- paķert.

³⁹⁹ LVA, 290. f., 11. apr., 142. l., 9. – 15. lp.

⁴⁰⁰ Turpat, 35. – 36. lp.

⁴⁰¹ Turpat, 40. – 46. lp.

⁴⁰² Turpat, 47. – 48. lp.

Lai izvairītos no privatizācijas, savdabīgus risinājumus meklēja un atrada vadošās kopsaimniecības. Agrofirma „Ādaži” pārformējās par akciju sabiedrību un 1991.gada 29.aprīlī LR Uzņēmumu reģistrā tika reģistrēta kā akciju sabiedrība „Ādaži”. To, ka šajā gadījumā nevar piemērot likumu „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju”, jo uzņēmums vairs neietilpst lauksaimniecības uzņēmumu kategorijā un pārveidots pirms likuma pieņemšanas, atzina arī speciāli uz LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijas sēdi 1991.gada 29.aprīlī pieaicinātie juristi (tostarp A. Grūtups)⁴⁰³. To pašu pēc akciju sabiedrības „Ādaži” valdes priekšsēdētāja J. Vimbas pieprasījuma 1991.gada 18. decembrī apstiprināja Latvijas Juristu biedrības prezidents V. Birkavs, vien piebilstot, ka oficiālu likuma tulkojumu var dot tikai LR AP⁴⁰⁴. Savukārt LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija 1992.gada 3. jūnijā nolēma, ka akciju sabiedrības „Ādaži” dibināšanas likumība jāizvērtē prokuratūrai⁴⁰⁵.

Dokumentu tālāka analīze ļauj izvirzīt versiju, ka „Ādažu” pārveidošana par akciju sabiedrību, lai izvairītos no privatizācijas, bija tās iepriekšējās vadības, arī A. Kaula, iniciatīva. To apstiprina fakts, ka jaunā akciju sabiedrības vadība nezināja, kā savu „īpašo” statusu izmantot. Akciju sabiedrības „Ādaži” valdes priekšsēdētājs J. Vimba savā vēstulē 1992.gada 13. maijā LR AP Ekonomikas un LR AP LMK atzina nepieciešamību uzņēmumu sadalīt: *„Pašlaik akciju sabiedrības darbība organizēta, tās struktūrvienībām strādājot pēc pilna iekšsaimnieciska aprēķina noteikumiem. Tomēr, ņemot vērā elektroenerģijas un kurināmā cenu straujo pieaugumu, kā arī citus nelabvēlīgus saimniekošanas apstākļus, akciju sabiedrības normālai tālākai attīstībai nepieciešama tālāka decentralizācija, struktūrvienību tiesību paplašināšana un to pilna atbildība par sava darba rezultātiem.(...) Akciju sabiedrības vadība par pašreizējos apstākļos vēlamo un optimālo saimniecības attīstības virzienu uzskata patstāvīgu uzņēmumu dibināšanu uz akciju sabiedrības īpašuma bāzes.”*⁴⁰⁶ 1992.gada 26. martā akciju sabiedrības „Ādaži” valde bija apstiprinājusi uzņēmuma tālākās darbības koncepciju, kuras pamatā bija privatizācija, zaudējumus nesošās daļas (objektus) pārdodot vai dāvinot jaunajiem īpašniekiem.⁴⁰⁷ Uz to, ka uzņēmums nonācis pretrunīgā situācijā, savā vēstulē J. Vimbam norādīja arī LR AP Ekonomikas komisijas priekšsēdētāja vietnieks E.

⁴⁰³ LVA, 290. f., 11. apr., 139. l., 16. – 19. lp.

⁴⁰⁴ Turpat, 20. lp.

⁴⁰⁵ Turpat, 26. lp.

⁴⁰⁶ Turpat, 21. – 22. lp.

⁴⁰⁷ Turpat, 24. – 25. lp.

Krastiņš. Uzņēmums vēlējās realizēt iekšēju pārstrukturizāciju, taču esošā likumdošana neparedzēja juridiskas personas statusa piešķiršanu akciju sabiedrības uzņēmumiem tādā veidā.⁴⁰⁸ Tas būtu iespējams, privatizējot „Ādažus” pēc likumā „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” noteiktajā kārtībā, taču uz akciju sabiedrībām šis likums neattiecās.

Citu ceļu, kā izvairīties no kopsaimniecības sadalīšanas, izvēlējās agrofirma „Tērvete”. Uzņēmuma pilnsapulce ar pārliecinošu balsu vairākumu nobalsoja par agrofīrmas vadības sagatavoto inventarizācijas saraksta projektu, kurā pirmais (faktiski vienīgais) objekts bija „Paju sabiedrība Agrofirma Tērvete”. Uzņēmuma vadītājs M. Goba to komentēja sekojoši: „*Likumos meklējam iespējas nepieļaut saimniecības sadalīšanu un arī atradām.*”⁴⁰⁹ Neraugoties uz prokurora protestu un vairāku saimniecības dalībnieku pretenzijām, uzņēmuma vadībai izdevās kopsaimniecību saglabāt un vēlāk reģistrēt kā „Akciju sabiedrību „Agrofirma Tērvete””. Tomēr šis gadījums ir raksturojams kā izņēmums vispārējā privatizācijas procesā. Savu lomu nospēlēja fakts, ka, aizejot ilggadējam agrofīrmas „Tērvete” vadītājam V. Gredzenam, uzņēmumu 1990.gada aprīlī pārņēma jauns vadītājs M. Goba (bijušais Ogres rajona LKP sekretārs), līdz ar to viņš personīgi nebija ieinteresēts privatizācijā (nebija personīgā ieguldījuma uzņēmuma attīstībā, tātad paju). Arī agrofīrmas „Tērvete” struktūra apgrūtināja uzņēmuma sadalīšanu – uzņēmumā bija divi izteikti pelnoši objekti (zirgaudzētava un alus brūzis). Nebija grūti strādājošo vairākumu pārliecināt, ka nav pieļaujama šo objektu nodalīšana un nodošana šaurāka īpašnieka lokā. Kā vēl viens faktors jāpiemin jaunā vadītāja (M. Gobas) enerģiskums un izteikti negatīvā attieksme pret privatizāciju.⁴¹⁰

Privatizācijas procesā bija iesaistītas arī lauku pašvaldības. Pirms privatizācijas uzsākšanas pagastu centros okupācijas periodā celtās ēkas bieži atradās kopsaimniecību bilancē (tās tika būvētas par kopsaimniecību līdzekļiem), bet ēkas faktiskā lietotāja daudz lielākā mērā bija pašvaldība. Tas lielā mērā bija attiecināms uz lauku kultūras objektiem, klubiem, kurus būvējot, bija paredzētas telpas arī vietējai izpildvarai. Likums „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” (3.nodaļas 15.panta 7.apakšpunkts) noteica, ka „*uzņēmuma privatizācijas un pārveidošanas sapulce izskata iespēju pēc saskaņošanas ar*

⁴⁰⁸ LVA, 290. f., 11. apr., 139. l., 23. lp.

⁴⁰⁹ Skat. internetā (2007. 05.05.)

http://www.lv.lv/index.php?menu_body=DOC&id=64372&menu_left=LAIDIENS

⁴¹⁰ Turpat.

pašvaldību pārdot tai (vai nodot bez atlīdzības) sabiedrības īpašumā esošos sociālās un ražošanas infrastruktūras objektus”⁴¹¹. Līdz ar to klubi, bērnudārzi, skolas būtībā bija privatizējami objekti un to nākotne bija atkarīga no privatizācijas sapulces lēmuma. Jāatzīst, ka šādu objektu pārņemšana galvenokārt notika bez starpgadījumiem. Tobrīd privatizācijas dalībnieki rīkojās ne tikai pēc „likuma burta”, bet ievēroja arī zināmus ētiskus principus, atsakoties no sabiedriskas nozīmes objektiem par labu pašvaldībai. Neraugoties uz kopējām tendencēm, bija arī izņēmumi. Tiesā nonāca strīds par Jelgavas rajona kopsaimniecības „Nākotne” kluba ēkas nodošanu pašvaldībai⁴¹².

Līdzīgi, kā cituviet laukos, kluba ēkā telpas izmantoja arī pagasta (Glūdas) valde, zemes komisija, bibliotēka, pasts un skola. 1993.gada 23.jūlijā kantora – kluba ēka tika iekļauta paju sabiedrības „Agrofirma Nākotne” mantas inventarizācijas sarakstā un 1993.gada 1.oktobrī par 4,5 miljoniem rubļu pārdota Glūdas pagasta valdei. Šo pirkšanas – pārdošanas aktu apstrīdēja divas privātpersonas, kuras uzskatīja, ka tas ir nelikumīgs un nav noteiktas to likumā noteiktās prioritāras privatizācijas tiesības. Jelgavas rajona tiesa 1994.gada 3.maijā atzina privātpersonu prasību par pamatotu un pasludināja pirkšanas – pārdošanas līgumu par spēkā neesošu. Lieta ieguva plašu sabiedrisku rezonansi, līdz LR Augstākās Tiesas Civillietu tiesas kolēģija 1994.gada 1.jūnijā atcēla Jelgavas tiesas lēmumu, nozīmējot atkārtotu lietas izskatīšanu ar citu tiesnešu sastāvu. Lietu izskatot otrreiz, prasītāji no savas prasības atteicās, lieta tika izbeigta un ēka palika pašvaldības īpašumā. Analizējot konfliktsituāciju, jāsecina, ka to lielā mēra izraisīja privatizācijas likuma nepilnības:

- lai atceltu Jelgavas rajona tiesas lēmumu, LR Augstākās Tiesas Civillietu kolēģija bija spiesta izmantot sīkas procesuālas, pie tam apšaubāmas, nianšes, lai atzītu prasību par nepamatotu. Tika konstatēts fakts, ka prasības iesniedzēji par vēlu pieteikušies objekta privatizācijai. Prasītāju liecības, ka tie vairākkārt iepriekš snieguši pieteikumus, taču tie netika pieņemti, tiesa ignorēja;
- vietējās amatpersonas bija spiestas meklēt likumā neparedzētus ceļus, lai atrisinātu situāciju. Glūdas pagasta priekšsēdētājs V. Konovalovs 1994.gada 8.februārī rakstīja Valsts prezidentam G. Ulmanim : „(...)Atsevišķi cilvēki , kas veikalniecisku darījumu nolūkā no paju sabiedrības biedriem uzpērk pajas, cenšas izmantot

⁴¹¹ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 1370. lpp.

⁴¹² Fakti par šo lietu ņemti no: Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995. 228 – 235.lpp.

spraugas likumos un pašvaldības nespēju sevi aizstāvēt (...)". Savukārt Jelgavas rajona Tautas deputātu padomes priekšsēdētājs A. Rāviņš 1993.gada 6.augustā aicināja paju sabiedrības „Nākotne” valdi un pilnvaroto sapulci apturēt kantora – kluba ēkas privatizāciju, jo ēkā atrodas daudzas sabiedrībai svarīgas iestādes.

Interesanti lietu un tās iznākumus komentējis advokāts A. Grūtups (Glūdas pagasta pārstāvis kasācijas sūdzības izskatīšanā): *„Šajā tiesas sēdē mēs sastapāmies ar Civillikuma 1.panta deklarēto principu, ka civilās tiesības lietojamas un pienākumi pildāmi pēc labas ticības, bet nevis dažu cilvēku egoistisku interešu aizstāvēšanai.(...)Manā advokāta praksē tas nav vienīgais gadījums, kad par līdzīgiem infrastruktūras objektiem rodas tiesas strīdi, kuros viena no pusēm ir pašvaldība.”*⁴¹³ Analizējot problēmu plašāk, A. Grūtups raksta: *„Neapstrīdot to, ka jebkurā gadījumā noteicošais ir likums un tā pareiza piemērošana, tomēr pagastam nozīmīgu infrastruktūras objektu nodošana privātās rokās diezin vai var atzīt par lietderīgu, un vai šādi gadījumi neatspoguļo privatizācijas pārmērības, kuras neveicina sabiedrisku saskaņu.”*⁴¹⁴

Analizējot minēto gadījumu, jāsecina, ka ierobežojumu neparedzēšana sociālās infrastruktūras objektu privatizācijā bija kļūda. To, ka īsti viss nebija kārtībā, bija spiests atzīt viens no radikālas privatizācijas un denacionalizācijas piekritējiem, likuma izstrādātājiem A. Grūtups. Divdomīgā situācijā tika nostādīta arī tiesa, kura, lai sasniegtu sabiedrībai vēlamu rezultātu, bija spiesta meklēt ceļus, kā apiet privatizēt gribošu personu likumdošanai atbilstošas prasības. Kas zina, kā minētā lieta būtu beigusies, ja prasītāji būtu turpinājuši uzturēt prasību un tiesa ņemtu vērā amatpersonu atteikšanos pieņemt iesniegumus privatizācijai izsludināta objekta privatizācijai. Katrā ziņā valsts nemēģināja mainīt likumu, bet centās apkarot „dažu cilvēku egoistiskas intereses”. Likums radikāli tika mainīts ievērojami vēlāk, atspoguļojot lielas sabiedrības daļas reakciju uz krīzi lauksaimniecībā.

3.2.2.2.2. Specializēto lauksaimniecības uzņēmumu privatizācija.

Pēc specializētā valsts lauksaimniecības uzņēmumu saraksta un šo uzņēmumu privatizācijas īpatnību apstiprināšanas 1991.gada 24.oktobrī, kā arī LR AP Prezidija 1992.gada

⁴¹³ Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995. 229. lpp.

⁴¹⁴ Turpat, 230.lpp.

7.februārī izdarītajiem grozījumiem un papildinājumiem radās konfliktsituācijas starp specializēto uzņēmumu darbiniekiem un to pārstāvošajām institūcijām no vienas puses, un valsti un to pārstāvošajām institūcijām no otras. Konflikta galvenais cēlonis bija specializēto uzņēmumu darbinieku vēlme privatizēt uzņēmumus vispārējā kārtībā un valsts institūciju centieni šajos uzņēmumos saglabāt pēc iespējas lielāku valsts ietekmi. Labs piemērs šādas konfliktsituācijas analīzei ir Valsts Skrīveru izmēģinājumu saimniecības (turpmāk Skrīveru VIS) privatizācija.

1991.gada 24.oktobrī LR AP Prezidijs pieņēma lēmumu „Par specializēto valsts lauksaimniecības uzņēmumu saraksta apstiprināšanu un par šo uzņēmumu privatizācijas īpatnībām”, sarakstā iekļaujot arī Skrīveru VIS⁴¹⁵.

1991.gada 22.novembrī Skrīveru VIS strādājošo kopsapulce valsts pretenzijas un savu kapitāla daļu noraidīja, pasludinot, ka visu uzņēmuma pamatkapitālu – 19,24 miljonus rubļu – veido sākotnēji apvienotais un strādājošo jaunradītais kapitāls. Šo lēmumu 1992.gada 21.janvārī atbalstīja arī Skrīveru VIS privatizācijas komisija.

1992.gada 22.janvārī LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijā Latvijas Valsts Zemkopības ZPI „Agra” direktors M. Beļickis ziņoja par 9.janvārī notikušo specializēto uzņēmumu privatizācijas komisiju vadītāju, direktoru, speciālistu un zinātnieku sanākumi, sanāksmes dalībnieku konstatējumu, ka valsts intereses netiek pietiekami pārstāvētas un privatizācija apdraud lauksaimniecības zinātņi.⁴¹⁶

1992.gada 12.martā LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija vienbalsīgi atbalstīja Lauksaimniecības ministrijas pieprasīto valsts kapitāla daļu Skrīveru VIS – 11,5 miljonus rubļu. „Par” nobalsoja visi klātesošie deputāti – R. Krūmiņš, A. Seile, A. Felss, J. Kinna, A. Berķis, S. Rāzna, J. Zaščerinskis, F. Stroganovs, A. Apinītis.⁴¹⁷

1992.gada 12.martā LR AP Prezidijs pieņēma lēmumu Skrīveru VIS noteikt valsts kapitāla daļu – 11,5 miljonus rubļu.

1992.gada 3. aprīlī Skrīveru VIS saimniecības pārveidošanas sapulce nolēma saimniecību pārveidot par statūtsabiedrību.⁴¹⁸

⁴¹⁵ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 2034. lp.

⁴¹⁶ LVA, 290. f., 11. apr., 138. l., 1. lp.

⁴¹⁷ Turpat, 32. lp.

⁴¹⁸ LVA, 290. f., 11. apr., 144. l., 2. lp.

Skrīveru VIS savu iepriekšējo lēmumu nemainīja un dibināja paju sabiedrību. Lauksaimniecības ministrija uz to reaģēja ar saimniecības direktora nomaiņu. Konflikta risinājums bija nonācis strupceļā. Konfliktā iesaistītās puses savu pozīciju formulēja sekojoši :

Skrīveru VIS kolektīva pozīciju formulēja uzņēmuma privatizācijas komisijas priekšsēdētājs R. Paegle savā vēstulē LR AP Prezidijam, LR AP LMK, LR Lauksaimniecības ministrijai, Latvijas Valsts ZPI „Agra”: *„Viss pamatkapitāls (19,24 milj.rubļu) saimniecībā pieder apvienotās mantas un jaunradītās vērtības īpašniekiem, kuri, bet nevis kāds cits, ir tiesīgi lemt par šī kapitāla izmantošanu⁴¹⁹”*. Vēstulei pievienoti sīki aprēķini par uzņēmuma bilanci visā pastāvēšanas laikā, kuros pierādīts, ka valsts ieguldījumi nepārsniedz summas, kuras uzņēmums iemaksājis valsts budžetā. Vēstulē minēts, ka LR AP Prezidijs, bez ierunām apmierinot Lauksaimniecības ministrijas pieprasījumu, ir pārkāpis Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas likuma 14.pantu – uzņēmuma pilnsapulces un privatizācijas komisijas lēmumu var pārsūdzēt tiesā. Vēstulē minēts, ka uzņēmums nemainīs galvenos darbības virzienus, saglabās nedalāmus tehnoloģiski svarīgus objektus, paredz sadarbību ar ZPI „Agra” un citiem uzņēmumiem nākotnē veidot uz savstarpējo līgumu pamata.⁴²⁰

Valsti pārstāvošo institūciju galvenais arguments bija maksimāli lielas valsts kapitāla daļas, kā turpmākās zinātniskās darbības garanta, saglabāšana. Šeit jāpiemin vairāku ietekmīgu lauksaimniecības zinātnieku negatīvā attieksme pret privatizāciju kā tādu. Kad mēģinājumi ierobežot privatizāciju vadošajās kopsaimniecībās neizdevās, visi spēki tika koncentrēti uz specializētajiem lauksaimniecības uzņēmumiem. 1991.gada 25.oktobrī lauksaimniecības speciālistu grupa⁴²¹ aicināja likumu „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” uz specializētajiem lauksaimniecības uzņēmumiem vispār neattiecināt⁴²². 1991. gada 28. oktobrī LLU rektors I. Gronskis un zinātņu prorektors E. Bērziņš vēstulē LR AP priekšsēdētājam A. Gorbunovam, LR AP LMK priekšsēdētājam V. Strīķim un Lauksaimniecības ministram D. Ģeģerim aicināja iekļaut neprivatizējamo saimniecību sarakstā Valsts mācību – pētījumu saimniecības „Vecauce” un „Jelgava”, kā arī bija pret Valsts Zemkopības ZPI „Agra” un „Sigra” pakļautībā esošo saimniecību privatizāciju.⁴²³ 1992.gada martā pirms Skrīveru VIS valsts kapitāla daļas akceptēšanas LR AP Lauksaimniecības

⁴¹⁹ LVA, 290. f., 11. apr., 138. l., 79. lp.

⁴²⁰ LVA, 290. f., 11. apr., 138. l., 79. – 83. lp.

⁴²¹ K. Ķaune, V. Apetjonovs, L. Teteris, M. Eihe, A. Boruks, G. Sisenis.

⁴²² LVA, 290. f., 11. apr., 141. l., 48. – 49. lp.

⁴²³ Turpat, 41. lp.

uzņēmumu privatizācijas komisija konsultējās ar lauksaimniecības speciālistiem, kuri bija pret privatizāciju:

A. Boruks (11.martā) : „Šeit ir runa par zemkopības institūta likvidēšanu vai saglabāšanu. Šeit būtu runa par valsts sabiedrību, nevis kā privātsabiedrību.”⁴²⁴

M. Beļickis (12.martā): „Ar AP Prezidija lēmumu Skrīveru izmēģinājumu saimniecībai ir piešķirti 2300 ha zemes. Ja šo zemi neatstās, ZPI jālikvidē.”⁴²⁵

Konfliktu vēlreiz LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija izskatīja 1992.gada 8.aprīlī. Komisijas loceklis R. Krūmiņš skaidroja situāciju : „Uzņēmuma sapulce noignorēja AP Prezidija apstiprināto valsts kapitāla daļu un izveidoja paju sabiedrību. Pamatkapitālu novērtēja 19 miljonus, no kuriem valsts kapitāla daļu atzina 2 miljonus.”⁴²⁶ Savukārt Lauksaimniecības ministrija izveidoja valsts uzņēmumu pēc sev piešķirtajām kapitāla daļām (11,5 miljoni) un iecēla šim uzņēmumam jaunu direktoru. Uz komisijas sēdi tika uzaicināti un izteicās arī pretējo pušu pārstāvji. R. Paegle : „Konfliktu varētu atrisināt, noņemot Siliņu no direktora”. Kompromisa variantu piedāvāja A. Boruks : „Varētu pārskatīt naudas jautājumu un zemes platības”, kam iebilda M. Beļickis : „Šeit runa ir par principiem. Ja atsauksim iepriekšējo lēmumu, tad notiks ķēdes reakcija.” A. Apinītis aicināja pie jautājuma atgriezties vēlreiz, tika izveidota Skrīveru VIS privatizācijas saskaņošanas komisija, kura 1992.gada 2.jūnijā vienojās par kompromisu⁴²⁷. Šī komisija (piedaloties arī pretējo pušu pārstāvjiem M. Beļickim un R. Paeglem) vienojās par konkrētu objektu nodošanu ZPI vajadzībām. Valsts kapitāla daļa tika noteikta 5 miljoni rubļ., no tiem 4 milj. - 600 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes apsaimniekošanai un 1 miljons - koplietošanas objektu apsaimniekošanai. Pie tam no kopējā kapitāla (5 milj.) valstij 3 miljoni bija jākompensē saimniecības paju īpašniekiem.

Līdz ar to ZPI paredzētā zemes platība tika samazināta no 2300 ha uz 600 ha, bet valsts kapitāla daļa no 11,5 uz 5 miljoniem, no kuriem 3 miljoni jāatmaksā. Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisija 1992.gada 9.jūlijā iesniedza LR AP Prezidijam 1992.gada 5.martā izdarītā lēmuma grozījumus, samazinot valsts kapitāla daļu no 11,5 uz 5 miljoniem rubļu. Kompromiss tika atrasts un jautājums tika atrisināts.

⁴²⁴ LVA, 290. f., 11. apr., 138. l., 32. lp.

⁴²⁵ Turpat, 35. lp.

⁴²⁶ Turpat, 52. lp.

⁴²⁷ LVA, 290. f., 11. apr., 138. l., 60. – 85. lp.

3.2.2.3. Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas likumdošana 1992. – 1997.gados.

Kā jau iepriekš konstatēts, likums „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” pēc satura bija vispārējs un neprecizēja daudzas ar privatizāciju saistītas nianšes. Privatizācijas sākumposmā konstatējamas sekojošas likumdošanas neprecizitātes:

- nebija atrunāts jautājums, kā pārdodama privatizējamā uzņēmuma manta, kamēr tā īpašums nav personificēts;
- likumā netika precizēts, ka objekts, uz kuru iesniegts pieteikums par nošķiršanu, nav pievienojams citam objektam vai sadalāms;
- likumā netika precīzi atrunāts, ka izsole vai mantas nošķiršana veicama pēc mēneša, tiklīdz saņemts pirmais iesniegums no kāda pretendenta;
- likumā nebija noteikts, ka par pieteikumu uz kāda objekta atdalīšanu nekavējoties jāpaziņo visiem sabiedrības dalībniekiem.

Visas šīs neprecizitātes apgrūtināja privatizāciju. Kopsaimniecību valdēm pirms privatizācijas pastāvēja iespēja izpārdot kopsaimniecību mantu, kavēt privatizāciju, mainot privatizējamo objektu komplektāciju, kā arī kavēt objektu nošķiršanu un citu sabiedrības dalībnieku informēšanu. Lai gan pilnībā izvairīties no „dienesta stāvokļa” izmantošanas privatizācijā neizdevās, 1992.gadā tika pieņemti LR APP lēmumi par likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” atsevišķu pantu piemērošanu⁴²⁸. Būtiskākie precizējumi noteica, ka privatizējamā uzņēmuma mantu līdz uzņēmuma privatizācijas un pārveidošanas sapulces sasaukšanai var pārdot tikai ar privatizējamā uzņēmuma kopsapulces (pilnvaroto sapulces) lēmumu⁴²⁹, tika precizēta objektu nošķiršanas kārtība – pēc to pieprasīšanas to sastāvu mainīt nedrīkstēja. Precīzāk tika atrunāti objekta nošķiršanas un pārējo sabiedrības locekļu informēšanas termiņi. Objekts bija jānošķir, tiklīdz pagājis mēnesis pēc pieprasījuma saņemšanas, sabiedrības locekļi par pieprasījumu jāinformē nekavējoties⁴³⁰.

1992.gada 12.augustā LR AP Prezidijs pieņēma lēmumu „Par zvejnieku kolhozu privatizācijas īpatnībām”. Lai arī tas neattiecās uz lauksaimniecības uzņēmumiem, tomēr

⁴²⁸ 1992. gada 9. janvārī un 7. maijā.

⁴²⁹ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1992. 152. lpp.

⁴³⁰ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1992. 1381. lpp.

apdraudēja privatizāciju. Lēmums noteica, ka uz zvejnieku kolhoziem, kuri pārveidojas par akciju sabiedrībām, neattiecas objektu nošķiršana. Cik var secināt no LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas u.c. komisiju stenogrammām, šis, kā arī vairāki citi LR AP Prezidija lēmumi tika pieņemti bez konsultācijām ar LR AP komisijām un nāca taisnā ceļā no Lauksaimniecības ministrijas. Šāds labojums bija pretrunā ar privatizācijas likuma būtību un deva iespēju privatizāciju apturēt. Šāda likuma interpretācija deva cerības privatizācijas pretiniekiem, ka šāda likuma norma drīzumā tiks attiecināta uz visiem privatizējamiem uzņēmumiem. A. Grūtups šo LR AP Prezidija lēmumu nodēvējis par „nelikumīgu likuma skaidrojumu”⁴³¹.

1992.gada 23.septembrī LR AP pieņēma papildinājumus likumā „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju”. Tika papildināts likuma 19.pants, kurš jaunajā redakcijā tieši norādīja uz ieinteresētās personas tiesībām vērsties tiesā, ja šī persona uzskata, ka viņas likumīgās tiesības par mantas nošķiršanu vai citiem jautājumiem tiek ierobežotas. A. Grūtups šo papildinājumu vērtēja kā „pagriezienu punktu visā lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas procesā, jo ļāva privatizācijas pretendentiem savas tiesības realizēt neatkarīgi no resoriskās vēlēšanās vai nevēlēšanās kādu objektu privatizēt.”⁴³² Šajā sakarā gan jāatgriežas pie apakšnodalā „Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācija” minētā piemēra par konfliktsituāciju paju sabiedrības „Agrofirma Nākotne” kluba – kantora ēkas privatizācijā. Tiesa faktiski tika nostādīta ķīlnieces lomā un tai bija jārisina problēmas, kas bija saistītas ar likumdošanas nepilnībām. Taču vairumā gadījumu šis likuma precizējums disciplinēja privatizācijas īstenotājus un privatizāciju kopumā paātrināja. Savukārt A. Boruks, kurš bija plašas privatizācijas pretinieks, rakstīja: „privatizācijas likums deva iespēju zināmam slānim privatizāciju izmantot savtīgos nolūkos”⁴³³ un kritizēja kopsaimniecību sadalīšanu : „Par statūsabiedrībām pārvērstiem kolhoziem un valsts saimniecībām nebija dota iespēja turpināt ražošanu, jo ik brīdi varēja pieprasīt un privatizēt kādu ražošanas objektu.(...)Sakarā ar minētajiem noteikumiem daudzās vietās uz laukiem radās bezdarbs, (...) lielas zemes platības palika neapsaimniekotas.”⁴³⁴

⁴³¹ Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995. 200. lpp.

⁴³² Turpat.

⁴³³ A. Boruks, „Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā”, Rīga: „Grāmatvedis”; 1995; 620.lpp.

⁴³⁴ Turpat.

Otrs 23.septembrī pieņemtais likuma papildinājums vistiešākā veidā bija saistīts ar zemes reformas otrās kārtas jumta likuma – „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” pieņemšanu 1992.gada 9.jūlijā. Šis likums ievērojami paplašināja bijušo īpašnieku tiesības kopumā, tanī skaitā likuma 10.pants noteica, ka „*bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem, kuri reģistrēti atsevišķā neapmierināto zemes pieprasījumu reģistrā, ir pirmpirkuma tiesības uz būvēm, ēkām un augļu dārziem, kas atrodas uz viņu bijušā zemes īpašnieka.*”⁴³⁵ Tā kā bijušajiem īpašniekiem ar šī paša likuma 6.pantu tika apstiprināta prioritāte zemes īpašuma tiesību atgūšanā, ja tā ir juridiskas personas lietošanā⁴³⁶, parādījās versija, ka bijušie īpašnieki varētu atgūt arī uz atgūtās zemes privatizējamās kopsaimniecību objektus. Līdzīgu kārtību noteica arī 1992.gada 7.jūlija likuma „Par atjaunotā LR 1937.gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14.pants⁴³⁷. Neraugoties uz to, ka jau 1992.gada 7.jūlijā LR AP Juridiskā pārvalde norādīja uz šo iesniegto labojumu pretrunu ar citu pieņemto vai gatavoto likumdošanu⁴³⁸, šoreiz likumdevēji nostājās privatizējamās sabiedrības biedru pusē, nosakot, ka mantas vai objekta nošķiršana tikai par kapitāla daļām nav uzskatāma par pirkšanu, tāpēc šādos gadījumos nav piemērojamas pirmpirkuma tiesības. Šis lēmums īstermiņā mazināja sociālo spriedzi laukos un demonstrēja zināma sociālā taisnīguma principu ievērošanu, taču ilgtermiņā ievadīja tendenci, kad zeme piederēja vienam, bet ēkas – citam īpašniekam. Šo pretrunu turpmākā likumdošana nevis novērsa, bet tikai padziļināja, radot ievērojamus sarežģījumus īpašnieku savstarpējās attiecībās un uzņēmējdarbības veikšanā.

1995.gada 13.jūnijā Valsts prezidents parakstīja LR MK 3.janvārī pieņemtas un Saeimā 31.maijā apstiprinātas likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” 19.panta izmaiņas: „*Ja sabiedrība uzskata par lietderīgu saglabāt kādu no saviem ražošanas vai apkalpojošās sfēras objektiem saimnieciskās darbības veikšanai, jautājumu par šādu objektu nošķiršanu izlemj ar balsojumu sabiedrības dalībnieku pilnsapulcē.*”⁴³⁹ Šis lēmums ievērojami mainīja likumā iepriekš noteiktos privatizācijas principus – no šī brīža bija iespējams privatizāciju apturēt, ja to vēlas privatizējamās sabiedrības vairākums. Šīs radikālās izmaiņas likumdošanā bija saistītas ar krīzi

⁴³⁵ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1992. 1719. lpp.

⁴³⁶ Turpat.

⁴³⁷ APV Ziņotājs, 1992.g.,1556.lpp.

⁴³⁸ LVA, 290.fonds, 2.apraksts, 1782.lieta.

⁴³⁹ Skat. Internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=doc&id=35390>

lauksaimniecībā, pret privatizāciju noskaņotie spēki (piem., deputāts J. Zaščerinskis) to izmantoja sava veida revanšam un savu gandarījumu neslēpa.

1996.gada 3.oktobrī pieņemtie likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” grozījumi ļāva ar kopsapulces lēmumu lauksaimniecības statūtsabiedrību pārveidot citā uzņēmējdarbības formā⁴⁴⁰. Pēdējie grozījumi likumā „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” tika pieņemti 1997.gada 27.novembrī. Tie liecināja, ka privatizācijas aktīvā fāze bija beigusies. Izmaiņas noteica, ka kopsapulce sabiedrības dalībniekiem jāsasauc vismaz reizi gadā, kā arī dzēsa parādus līdz 1996.gada 1.janvārim likvidētām, kā arī līdz 1996.gada 1.janvārim likvidāciju uzsākušām, bet parādsaistību dēļ līdz 1997.gada 1.janvārim nepabeigušām sabiedrībām. Visas iepriekšminētās sabiedrības tika izslēgtas no LR Uzņēmumu reģistra⁴⁴¹.

3.2.2.4. Kooperācijas likumdošanas apstiprināšana.

Lai radītu alternatīvu okupācijas laikā izveidotajām kooperatīvajām organizācijām un uzņēmumiem, kuru veidošanu pilnībā kontrolēja valsts, tika izstrādāts un pieņemts LR likums „Par kooperatīvajām (kopdarbības) sabiedrībām”. Nav pārsteigums, ka likums tika pieņemts neilgi pēc likuma „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” – 1991.gada 6.augustā. Viens no likuma mērķiem bija veicināt no kopsaimniecībām izstājušos biedru un citu individuālo lauksaimnieku sadarbību. Taču šai sadarbībai bija jānotiek pēc citiem – no jauna veidotiem brīvprātības principiem, nevis jāturpinās bijušās kopsaimniecības aizbildniecībā. Kooperācijai lauksaimniecībā bija dziļas tradīcijas, tā bija plaši izplatīta Skandināvijas valstīs un citur Eiropā. Galvenie kooperācijas virzieni Rietumeiropā zemnieku vidū bija kopīga dārgas lauksaimniecības tehnikas iegāde un izmantošana, kā arī līdzdalība lauksaimniecības produkcijas pārstrādē un realizācijā. Likums „Par kooperatīvajām (kopdarbības) sabiedrībām” noteica sekojošus kooperatīvo sabiedrību veidus:

- 1. krājaizdevu sabiedrības;*
- 2. savstarpējās apdrošināšanas sabiedrības;*

⁴⁴⁰ Skat. Internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=doc&id=40912>

⁴⁴¹ Skat. Internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=doc&id=46166>

3. *patēretāju biedrības;*
4. *kopiegādes un kopiepirkšanas sabiedrības;*
5. *lauksaimniecības un zvejniecības ražojumu kopīgas pārstrādes un realizācijas sabiedrības;*
6. *lauksaimniecības tehnikas, mašīnu un citu darbarīku kopīgas lietošanas un apkopes sabiedrības;*
7. *dzīvokļu, garāžu, vasarnīcu un dārzkopības sabiedrības;*
8. *medicīniskās aprūpes sabiedrības;*
9. *savstarpējās informatīvās apkalpošanas sabiedrības;*
10. *sporta, atpūtas un transporta objektu kopīgas lietošanas un apkopes sabiedrības.*

Lai arī likumā tika iekļautas dažas normas, kuras varētu raksturot kā formālas, piemēram, viens no kooperatīvo sabiedrību darbības pamatprincipiem tika noteikts „*daļu līdzekļu paredzēt izmantot kooperatīvās sabiedrības biedru un iedzīvotāju izglītošanai, lai popularizētu kooperatīvās darbības principus un metodes*”, kopumā likums jāvērtē pozitīvi. Likuma formulējums pieļāva dažādu sabiedrību, tanī skaitā slēgtu, veidošanu. Lai gan likuma 14.pants noteica, ka „*kooperatīvo sabiedrību nedrīkst pārvērst par slēgtu organizāciju*”, likums pieļāva jaunu biedru neuzņemšanu „*sabiedrībās, kuras veic operācijas tikai starp saviem biedriem, kā arī gadījumos, ja sekmīga lielāka biedru skaita apkalpošana nav iespējama un tas paredzēts statūtos*”.⁴⁴²

Turpinot kooperācijas likumdošanas sakārtošanu, LR MP 1992.gada 26.oktobrī apstiprināja Pagasta lauksaimniecības kooperatīvās sabiedrības (biedrības) paraugstatūtus⁴⁴³. Paraugstatūti noteica, ka lauksaimniecības sabiedrība ir „*atklāta saimnieciska apvienība, kurā, ievērojot kooperācijas un citus pašpārvaldes principus, brīvprātīgi apvienojušās fiziskās un juridiskās personas sabiedrības mērķu sasniegšanai*”. Līdz ar to paraugstatūti paplašināja iepriekš pieņemtā likuma „Par kooperatīvajām sabiedrībām” noteikto principu, ļaujot sabiedrībā iestāties arī juridiskajām personām. Starp sabiedrības darbības virzieniem noteiktas arī „*pagasta lauksaimniecības pašpārvaldes funkcijas*”, tanī pat laikā sabiedrības kopsapulces lēmums uzņemt vai neuzņemt jaunu biedru sabiedrībā nav pārsūdzams.

⁴⁴² Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=68692>

⁴⁴³ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1992. 336. – 339.lpp.

3.2.2.5. Lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumu privatizācija.

PSRS lauksaimniecības pārvaldes modelī lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumi tika iekļauti vienotajā agrorūpnieciskajā modelī, līdz ar to pēc ARK pārveides par Lauksaimniecības ministriju tie nonāca ministrijas pakļautībā. Lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumi, līdzīgi kā kopsaimniecības, netika privatizēti vispārējā kārtībā, bet ar īpašu likumu palīdzību. Tam bija trīs cēloņi:

1. Lauksaimniecības produkcijas ražotāji vēlējās pārņemt kontroli pārstrādes uzņēmumos, pie tam šo ideju atbalstīja visas ražotāju grupas, arī LLS. Par nepieciešamību iekļaut pārstrādes rūpniecību un agroservisa uzņēmumus agrārās reformas likumdošanā tika runāts jau 1988. un 1989.gados;
2. Vispārēja privatizācija valstī kavējās, „lauksaimnieki” LR AP un Lauksaimniecības ministrijā vēlējās privatizāciju realizēt vismaz savā nozarē.
3. Lauksaimnieki gan LR AP, gan Lauksaimniecības ministrijā uzskatīja, ka pietiekoši labi pārzin savas nozares specifiku, lai realizētu privatizāciju patstāvīgi.

Papildus stimulu lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumu privatizācijai deva 1992.gadā arvien pieaugošās nesaskaņas starp produkcijas ražotājiem un pārstrādātājiem. 1992.gada 3.marta LR AP lēmums „Par valsts un pašvaldību īpašuma privatizācijas koncepciju un sagatavošanas programmu”⁴⁴⁴ konceptuālā līmenī atzina, ka lauksaimniecības produkcijas pārstrādes un agroservisa uzņēmumi tiks privatizēti saskaņā ar īpašiem likumiem. Privatizācijas likumdošana tika izstrādāta Lauksaimniecības ministrijā un saskaņota LR AP LMK. Cik var secināt no LMK 1992.gada janvāra un februāra sēžu stenogrammām, jautājumā par privatizāciju starp ministrijas pārstāvjiem un deputātiem valdīja daudz lielāka vienprātība, kā citu jautājumu (piemēram, zemes reformas koncepcijas un likumdošanas) saskaņošanā. Komisijas sēdēs ministriju pārstāvēja ministra 1.vietnieks A. Šķēle⁴⁴⁵, kurš lielā mērā bija uzņēmies atbildību par privatizācijas realizāciju. Jau likumprojektu izstrādes un saskaņošanas sākumā tika izvirzīti skaidri mērķi, termiņi un kritēriji, pēc kuriem jāvadās, lai privatizācija būtu sekmīga. LR LMK 1992.gada 24.janvāra sēdē A. Šķēle raksturoja pārstrādes uzņēmumus:

⁴⁴⁴ Skat. Internetā (2005. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=72580&mode=DOC>

⁴⁴⁵ E. Krastiņš kā likumprojektu izstrādātājus min A. Miglavu un R. Zīli, bet koordinators – A. Šķēli. (skat. Grūtups A., Krastiņš E., *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995. 206. lpp.

„Latvijā patreiz ir lieli pārstrādes uzņēmumi, un tā ir mūsu vērtība. Es iesaku strikti nošķirt divu līmeņu objektus, t.i., nošķirt republikas līmeņa objektus no rajona līmeņu objektiem. Šiem objektiem nepieciešams pareizi noformēties un pierēģistrēties.”⁴⁴⁶ Šī ideja arī tika realizēta, no lielo uzņēmumu bilances tika nodalītas vairāk nekā 100 ražotnes, kuras tika nodotas jaundibinātām vai atjaunotām piensaimnieku biedrībām.

1992.gada 15.aprīlī LR AP pieņēma lēmumu „Par piena pieņemšanas un pārstrādes uzņēmumu privatizāciju”. Lēmums noteica: „Lai radītu priekšnoteikumus uz kooperācijas pamatiem attīstītai uzņēmējdarbībai, likvidētu 1940. gada nelikumīgās nacionalizācijas izraisītās negatīvās sekas piena un tā produktu pārstrādes sfērā, nodotu ražotājiem gala produkciju un panāktu viņu ieinteresētību un ekonomisko atbildību par savas darbības rezultātiem, kā arī lai novērstu nepamatoto centralizāciju un monopolizāciju, Latvijas Republikas Augstākā Padome nolemj:

Noteikt, ka

- 1) piena pieņemšanas un pārstrādes uzņēmumu privatizācija tiek veikta divās kārtās. Pirmajā kārtā piena pieņemšanas un pārstrādes uzņēmumus saskaņā ar Latvijas Republikas Ministru Padomes apstiprināto sarakstu nodod īpašumā atjaunotajām vai no jauna nodibinātajām piensaimnieku biedrībām un sabiedrībām. Otrajā kārtā, pamatojoties uz likumu par lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumu privatizāciju, notiek piena pieņemšanas un pārstrādes uzņēmumu kapitāla daļu sadalīšana bijušajiem paju īpašniekiem vai viņu mantiniekiem, no jauna uzņemtajiem paju biedriem un šo uzņēmumu darbiniekiem;*
- 2) piensaimnieku biedrības un sabiedrības atjaunojamas saskaņā ar 1937. gada 17. decembrī Ministru Kabineta apstiprinātajiem Piensaimnieku sabiedrību normālstatūtu pamatprincipiem;*
- 3) piensaimnieku biedrību un sabiedrību dibināšana un jaunu biedru uzņemšana notiek saskaņā ar Latvijas Republikas 1991. gada 6. augusta likumu «Par kooperatīvajām (kopdarbības) sabiedrībām» un Ministru Padomes apstiprinātajiem Piensaimnieku sabiedrību paraugstatūtiem(...).”⁴⁴⁷*

⁴⁴⁶ LVA, 290. f., 11. apr., 101. l., 17. lp.

⁴⁴⁷ Skat. internetā (2007. 05.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=65503&mode=DOC>

Kā redzams, piena pārstrādes uzņēmumu privatizāciju realizēt bija iecerēts, lielā mērā balstoties uz īpašuma tiesību, kā arī veco biedrību atjaunošanu. Taču praksē daudz biežāk tika dibinātas jaunas sabiedrības, tas bija gan vienkāršāk, gan arī izskaidrojams ar samērā mazo bijušo piensaimnieku biedrību biedru vai to mantinieku skaitu, kuri 1992.gadā nodarbojās ar lauksaimniecību. Lēmums noteica arī tos pārstrādes uzņēmumus, kuri tiks privatizēti īpašā kārtībā, lēmums neattiecās uz:

- 1) *Rīgas piena kombinātu (pilsētas pienotava Nr. 2);*
- 2) *Valmieras piena kombinātu (centru);*
- 3) *Liepājas piena kombinātu (centru);*
- 4) *Rēzeknes piena konservu kombinātu (centru);*
- 5) *Daugavpils piena kombinātu (centru);*
- 6) *Jelgavas piena kombinātu (centru);*
- 7) *Preiļu siera rūpnīcu;*
- 8) *Cesvaines sviesta un siera rūpnīcu;*
- 9) *Aizputes sausā vājpiena rūpnīcu;*
- 10) *Krāslavas sausā vājpiena rūpnīcu.*⁴⁴⁸

1993.gada 19.janvārī tika pieņemts LR likums „Par piena pārstrādes uzņēmumu privatizāciju”.

Likums noteica, ka pēc vieniem principiem tiks privatizēti visi, arī 1992.gada 15.aprīlī kā izņēmumi minētie 10 lielākie pārstrādes uzņēmumi, kā arī uzņēmumi, kuri jau nodoti kādai kooperatīvajai sabiedrībai, vienīgais izņēmums bija valsts uzņēmumi, kas izpilda valsts rezervju glabātavu funkcijas.

Likumā bija noteikti skaidri kritēriji:

1. Laika termiņos katram privatizācijas posmam;
2. Pamatkapitāla sadalījumam atsevišķām pretendentu grupām;
3. Iespējamām atlaidēm, norēķinoties ar kapitāla daļām.

Likumā tika noteikts piena pārstrādes uzņēmumu privatizācijas process (ar konkrētiem laika termiņiem):

- 1) *privatizācijas komisiju izveidošanu — mēneša laika no šā likuma spēkā stāšanās dienas;*

⁴⁴⁸ Skat. internetā (2007. 05.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=65503&mode=DOC>

- 2) *pagastu piensaimnieku kooperatīvo sabiedrību nodibināšanu - divu mēnešu laikā no šā likuma spēkā stāšanās dienas;*
- 3) *privatizējamā objekta novērtēšanu — sešu nedēļu laikā no privatizācijas komisijas apstiprināšanas dienas;*
- 4) *privatizācijas projekta sagatavošanu — divu mēnešu laikā no privatizācijas komisijas apstiprināšanas dienas;*
- 5) *privatizācijas projekta apstiprināšanu — mēneša laikā no projekta iesniegšanas dienas;*
- 6) *dibināmās sabiedrības prospekta sagatavošanu — divu nedēļu laikā no privatizācijas projekta apstiprināšanas dienas;*
- 7) *statūtu projekta un citu nepieciešamo dokumentu sagatavošanu — divu mēnešu laikā no privatizācijas projekta apstiprināšanas dienas;*
- 8) *parakstīšanos uz privatizējama objekta kapitāla daļām — divu mēnešu laikā no parakstīšanās izsludināšanas dienas;*
- 9) *kapitāla daļu iegādi īpašumā — privatizācijas projektā noteiktajos termiņos;*
- 10) *sabiedrības dibināšanas sapulces sasaukšanu — triju mēnešu laikā no privatizācijas projekta apstiprināšanas dienas;*
- 11) *sabiedrības reģistrāciju;*
- 12) *lietu nodošanu un pieņemšanu — ne vēlāk kā divu nedēļu laikā no sabiedrības reģistrācijas dienas.⁴⁴⁹*

Tika noteiktas konkrētu personu grupu tiesības iegādāties privatizējamā objekta kapitāla daļas:

1. *piena ražotājiem, kā arī piena un tā produktu piegādātājiem — ne mazāk kā 70 procentus no pamatkapitāla;*
2. *privatizējamo objektu darbiniekiem — ne vairāk kā 10 procentus no pamatkapitāla;*
3. *citām personām, kā arī privatizējamo objektu pamatkapitāla pārdalīšanai — ne vairāk kā 20 procentus no pamatkapitāla.*

Likumā bija paredzētas privatizējamā uzņēmuma kapitāla daļu iegādes atlaižu pakāpes:

⁴⁴⁹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56853&mode=DOC>

Pirmā pakāpe — atlaide līdz 75 procentiem no kapitāla daļu nominālvērtības — piemērojama piensaimnieku kooperatīvajām sabiedrībām, kurām nav bijis saskaņā ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 15. aprīļa lēmumu «Par piena pieņemšanas un pārstrādes uzņēmumu privatizāciju» nododamo piena savākšanas un pirmapstrādes ražotņu.

Otrā pakāpe — atlaide līdz 50 procentiem no kapitāla daļu nominālvērtības — piemērojama citām piensaimnieku kooperatīvajām sabiedrībām.

Trešā pakāpe — atlaide līdz 25 procentiem no kapitāla daļu nominālvērtības — paredzēta privatizējamā objekta darbiniekiem.

Ceturtnā pakāpe — atlaide nav paredzēta — piemērojama citām personām.

Ja kāda sabiedrība vai persona iegādājas vairāk kapitāla daļu nekā tai paredzēts privatizācijas projektā, atlaide samazināma par vienu pakāpi saskaņā ar šā panta pirmo daļu.⁴⁵⁰

Likumā tika noteikts būtisks princips – privatizācijas rezultātā iegūtie līdzekļi paliek uzņēmuma rīcībā (ieskaitāmi pamatkapitālā). 1995.gada 3.janvārī likumā izdarītajos grozījumos tika noteikts, ka Zemkopības ministrijai ir tiesības pārdot valsts īpašumā palikušās kapitāla daļas un naudu izmantot, lai norēķinātos ar piena piegādātājiem, kam uzņēmumi bija parādā.

1993.gada pirmajā pusē tika apstiprināti vēl četri likumi, kuri noteica lauksaimniecības produkcijas pārstrādes un pārtikas rūpniecības privatizāciju, kā arī lauksaimniecisko ražošanu apkalpojošo nozaru – „agroservisa” privatizāciju:

1993.gada 30.martā tika pieņemts likums „Par īpašuma privatizāciju agroservisa uzņēmumos”⁴⁵¹.

1993.gada 11.maijā tika pieņemts LR AP lēmums „Par Latvijas Republikas likuma ”Par cukuru” spēkā stāšanās kārtību”⁴⁵².

1993.gada 18.maijā tika pieņemts likums „Par gaļas pārstrādes uzņēmumu privatizāciju”⁴⁵³.

1993.gada 1.jūnijā tika pieņemts likums „Par maizes ražošanas valsts uzņēmumu privatizāciju”⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56853&mode=DOC>

⁴⁵¹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60061&mode=DOC>

⁴⁵² Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60223&mode=DOC>

⁴⁵³ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56887&mode=DOC>

⁴⁵⁴ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=59952&mode=DOC>

Visus šos likumus (izņemot likumu „Par īpašuma privatizāciju agroservisa uzņēmumos”) izstrādāja tā pati darba grupa, kas piena pārstrādes uzņēmumu privatizāciju. Līdz ar to likumi tika pieņemti, balstoties uz piena pārstrādes uzņēmumu privatizācijai radītās koncepcijas pamatiem, tie kļuva kompaktāki. Vienīgā būtiskā atšķirība starp piena pārstrādes un gaļas pārstrādes, maizes ražošanas uzņēmumu privatizāciju bija „nedalāmās paketes” ieviešana, kas nozīmēja, ka lielākais uzņēmuma akciju daudzums tika realizēts konkursa kārtībā kā nedalāma kontrolpakete. Šāds nosacījums tika ieviests, lai vieglāku padarītu privatizētā uzņēmuma vadību, 1994.gada 19.maijā LR Saeimas izdarītie likumu labojumi noteica, ka priekšrocības uzņēmuma kontrolpaketes iegūšanā ir produkcijas ražotājiem (ja iesniegti vairāki līdzvērtīgi piedāvājumi).

Lauksaimniecisko ražošanu apkalpojošo uzņēmumu – „Agroservisa” privatizāciju izstrādāja citi autori⁴⁵⁵, tāpēc tas ievērojami atšķirās no citiem Lauksaimniecības ministrijas izstrādātajiem privatizācijas projektiem:

1. Ekonomisko reformu ministrija bija tiesīga privatizācijas projektu noraidīt;
2. Privatizācijai netika doti strikti termiņi;
3. Visi iegūtie līdzekļi bija jāieskaita privatizācijas fondā.

Lai arī pārstrādes uzņēmumu privatizācijā tika izvirzīti mērķi privatizāciju pabeigt ātri, praksē to realizēt neizdevās, privatizācija bieži ievilkās vairāk kā desmit gadus. Piemēram, Valsts Rīgas piena kombināta privatizācija tika uzsākta saskaņā ar Augstākās Padomes 1992.gada 15.aprīļa lēmumu "*Par piena pieņemšanas un pārstrādes uzņēmumu privatizāciju*" un 1993.gada 19.janvāra likumu "*Par piena pārstrādes uzņēmumu privatizāciju*". Valsts Rīgas piena kombināta privatizācijas projektu 1993.gada 30.jūlijā apstiprināja Lauksaimniecības ministrija. Lai arī pēdējās praktiskās darbības notika 1996.gadā (valstij rezervēto akciju pārdošana), privatizācija tika pabeigta tikai 2004.gada 14.oktobrī ar LR Privatizācijas aģentūras Valdes lēmumu⁴⁵⁶.

Visai kuriozi attīstījās situācija uzņēmumos, kuriem neizdevās veiksmīgi turpināt darbu brīvā tirgus apstākļos, piemēram, Valmieras gaļas kombinātā. Lai gan uzņēmuma privatizācija

⁴⁵⁵ Pēc E. Krastiņa zinām, privatizāciju sagatavojis LZA Ekonomikas Institūta darbinieks D. Ābele un šādu koncepciju aizstāvējis arī Lauksaimniecības ministrs D. Ģeģers, kurš kādreiz šīs nozares uzņēmumu vadītājs (skat. Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā* Rīga: Mans īpašums, 1995. 208. lpp.)

⁴⁵⁶ Skat. internetā (2007. 05.05.) <http://www.lpa.bkc.lv/lpa/lpa.php?ID=5&date=20041014&file=20041014/167-1015LV.htm>

tika uzsākta līdzīgi, kā augšminētajam „Rīgas piena kombinātam”, 1998.gadā uzņēmums nonāca ievērojamās finansiālās grūtībās, kā rezultātā

1. Ar Vidzemes apgabaltiesas 1999.gada 3.februāra lēmumu akciju sabiedrība "Valmieras gaļas kombināts" tika pasludināta par maksātnespējīgu no 1998.gada 9.decembra.
2. Ar Vidzemes apgabaltiesas 2002.gada 22.maija lēmumu tika pabeigta akciju sabiedrības "Valmieras gaļas kombināts" bankrota procedūra un maksātnespējas process izbeigts.
3. 2002.gada 27.jūnijā akciju sabiedrība "Valmieras gaļas kombināts" tika izslēgta no Uzņēmumu reģistra⁴⁵⁷.

Valmieras gaļas kombināta privatizācija oficiāli tika pabeigta tikai 2004.gada 29.jūnijā (ar Privatizācijas aģentūras Valdes lēmumu), lai gan uzņēmums bija bankrotējis un jau izslēgts no uzņēmumu reģistra.

Jāsecina, ka kopumā ar lauksaimniecības produkcijas pārstrādi saistīto uzņēmumu privatizācija, neraugoties uz laika izteiksmē izstiepto privatizācijas noslēguma fāzi, jāvērtē pozitīvi, lēmums, ka tā jāizstrādā un jārealizē Lauksaimniecības ministrijā, jāvērtē kā pareizs. Alternatīva – privatizāciju realizēt ar Ekonomisko reformu ministrijas starpniecību, īpaši privatizācijas uzsākšanas posmā 1992.gadā, nelikās vilinoša Ekonomisko reformu ministrijas darbības vājo rezultātu dēļ. Privatizācijas pamatprincipos ieliktais nosacījums – ievērojamu daļu pamatkapitāla atvēlēt produkcijas ražotājiem, piegādātājiem un uzņēmumu darbiniekiem, piemērojot lielas atlaides, veicināja likumā „Par kooperatīvajām (kopdarbības) sabiedrībām” ieliktos kooperācijas principus. Zināms daudzums privatizēto uzņēmumu konkurences apstākļos pārtrauca darbību, tas bija loģisks iznākums, jo ievērojami sašaurinājās lauksaimnieciskā ražošana. Taču kopumā nozare pāreju uz tirgus attiecībām pārvarēja veiksmīgi, izdzīvoja ne tikai lielie uzņēmumi, daudzi mazāki uzņēmumi atrada specifiskas darbības nišas un turpina veiksmīgi darboties arī šodien.

⁴⁵⁷ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.lpa.bkc.lv/lpa/lpa.php?ID=5&date=20040629&file=20040629/97-563LV.htm>

3.2.3. Zemes reforma

3.2.3.1. Zemes reforma 1990.gada jūnijs – 1991.gada augusts.

Darbs pie agrārās reformas koncepcijas un zemes reformas pamatprincipiem iesākās jau 1989.gadā. 1990.gada 16.oktobrī nosūtītajā atskaitē LR MP, LLA Zinātņu prorektors E. Bērziņš ziņoja par 1989.gada 30.oktobra uzdevuma Nr. CM 89 – 1083 – 032 izpildi, kur cita starpā pieminēja arī likuma projekta „Par zemes reformu LR lauku apvidos” un LR zemes kodeksa projekta izstrādi⁴⁵⁸. Lai arī darba grupai nebija oficiāls statuss, līdz ar to noteikts locekļu sastāvs, kā reformu pamatprincipu izstrādātāju šo grupu min vairāki avoti⁴⁵⁹. Darba grupa (avotos tā bieži nosaukta par „*M. Locmera darba grupu*”) aktīvi sadarbojās ar LTF Lauku komiteju, pie grupas līderiem jāpieskaita M. Locmers, A. Boruks, O. Leščinskis, periodiski iesaistoties arī citām personām⁴⁶⁰. Likumprojektu „Par zemes reformu Latvijas Republikā” LR AP LMK sāka izskatīt vienlaicīgi ar lēmumprojektu „Par agrāro reformu Latvijas Republikā” 1990.gada 17.maijā. Projektus komentēja toreizējais Agrārās reformas departamenta direktors R. Melnis. Par pamatu tika ņemts M. Locmera darba grupas izstrādātais likumprojekts „Par zemes reformu Latvijas PSR”⁴⁶¹, kurš paredzēja prioritāti zemes faktiskajiem lietotājiem un vienlaicīgi garantēja bijušo īpašnieku (uz 1940.gada 21. jūliju) un viņu mantinieku tiesības saņemt zemi bijušās platības apmērā⁴⁶². Komisijas locekļi saskatīja nepieciešamību saistīt topošos likumprojektus ar valsts kopējo likumdošanu (G. Grūbe : „*Jāizskata jautājums ne tikai par lauksaimniecības zemēm, jāizskata kontekstā ar īpašuma reformu. Jālikvidē juceklis zemes piešķiršanā*”) un steidzami pieņemt lēmumu par zemes reformas pamatprincipiem (A. Seile : „*Vajag lēmumu vismaz par kārtību, kā sadalīt zemi*”⁴⁶³).

24.maijā LR AP LMK un Ekonomikas komisijas kopējā sēdē deputātiem radās jautājums, vai runa ir par agrāro, jeb zemes reformu, un vai pie zemes reformas pieskaitāma zemes reforma pilsētās. Savukārt V. E. Bresis vēlējās noteikt zemes vērtību : „*Jānosaka augsta maksa*

⁴⁵⁸ LVA, 270. f., 7. apr., 1991. l., 57. – 58. lp.

⁴⁵⁹ V. Strīķis LR AP sēdē 1990.g.27.jūlijā (LVA 290. f., 10. apr., 3808. l., 2. – 3. lp.); Grūtups A., Krastiņš E., *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga : Mans īpašums, 1995. 54.lpp.; Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Rīga : Grāmatvedis, 1995. 391. lpp.

⁴⁶⁰ Vēl kā grupas locekļi minēti J. Kinna, M. Eglītis, Z. Veitners, V. Paršova, Z. Strujevics, D. Ģeģers.

⁴⁶¹ Precīzi hronoloģiski noteikt likumprojekta sagatavošanas laiku nav iespējams, visticamāk, tas tika pabeigts 1990. gada aprīlī, jo, cik var spriest no LVA esošā eksemplāra, pieņemts to bija paredzēts 1990.gada maijā.

⁴⁶² LVA, 270. f., 8. apr., 159. l., 219. – 230. lp.

⁴⁶³ LVA, 290. f., 11. apr., 99. l., 20. – 23. lp.

*par zemi, lai to neņemtu diletanti. Lai ar zemi nespekulētu un būtu pietiekami intensīva ražošana*⁴⁶⁴

Galvenās diskusijas izvērsās par zemes reformas pamatprincipiem. 31.maijā LR AP LMK sēdē deputāti un pieaicinātas personas pauda sekojošus viedokļus :

Pieaicinātais Pilsoņu kongresa un Zemnieku savienības pārstāvis G. Bagātais : *„Bijušajiem īpašniekiem 50 ha bez maksas, par pārējo jāmaksā. Zemei, kurai nav bijušo īpašnieku, jāpāriet republikas zemes fondā.”*

M. Locmers : *„Īpašumā zemi tikai tam, kam tur ir dzīvojamās mājas.”*

L. Kurdjumovs : *„Jāizskata kopumā visa likumu pakete, ne tikai par zemes reformu.”*

G. Grūbe : *„Piekrītu, ir vajadzīgs pasākumu komplekss. Galīgā redakcija jāpieņem, kad būs citi likumi. Ja privatizēs tikai laukos, pilsētā daudzas nozares paliks novārtā.”*

J. Zaščerinskis, F. Stroganovs un J. Lucāns pauda bažas par lauksaimniecisko ražošanu, uz ko S. Rāzna atbildēja : *„Cienījamie lauksaimniecības glābēji ! Šie dokumenti ir neatliekami. Tos būs grūtāk pieņemt, kā neatkarības deklarāciju.”* J. Kinna rezumēja : *„Pastāv divi viedokļi : radikālais, par atgriešanos 1940.gada 21.jūlija pozīcijās, un kolhozu aizstāvju – Kaula un Rimaševska.”* Tika spriests arī par zemes kompensācijām bijušajiem īpašniekiem, J. Kinna ieteica šo jautājumu skatīt kopā ar kompensācijām par visiem īpašumiem. Komisija nolēma zemes reformas projektu pieņemt par pamatu. Pret nobalsoja tikai abi radikālāko viedokļu pārstāvji – brīvā tirgus aizstāvis R. Krūmiņš un lauksaimniecības bojāeju paredzošais J. Lucāns⁴⁶⁵.

Kā var secināt no diskusijas, pat Pilsoņu komitejas pārstāvis neatbalstīja lielu īpašumu nonākšanu privātās rokās, pat ja tie bija bijušie īpašnieki. Lielākā daļa deputātu joprojām zemi neuztvēra kā īpašuma veidu un zemes nodošanu lietošanā (vēlāk īpašumā) saistīja ar lauksaimniecisko ražošanu. Galvenais jautājums, kurš zemes reformas likumdošanai bija jāatrisina, bija pretrunu novēršana starp vairākām zemes pretendentu grupām :

1. Bijušie zemes īpašnieki līdz 1940.gada 21.jūlijam un viņu mantinieki;
2. Zemnieki, kuri zemi bija saņēmuši pēc 1988.gada 4.oktobra;
3. Kopsaimniecību strādnieki ar personīgajām palīgsaimniecībām;
4. Individuālo māju (arī jaunbūvju) un mazdārziņu īpašnieki;

⁴⁶⁴ LVA, 290. f., 11. apr., 99. l., 26 lp.

⁴⁶⁵ Turpat, 41. – 50. lp.

5. Kopsaimniecības (kolhozi, padomju saimniecības, agrofīrmas u.c.);
6. Citi individuālo saimniekošanu uzsākt gribētāji (kopsaimniecību strādnieki, pilsētnieki u.c.).
7. Valsts un pašvaldības.

Šīs grupas pēc zemes lietošanas kritērijiem varēja sadalīt divās daļās : faktiskie zemes lietotāji 1990.gadā (kā fiziskas personas individuālie zemnieki, kopsaimniecību strādnieki, individuālo māju, jaunbūvju un mazdārziņu īpašnieki; kā juridiskas personas kopsaimniecības un citi uzņēmumi) un personas, kuras padomju okupācijas periodā zemes īpašuma un lietošanas tiesības bija zaudējušas (bijušie īpašnieki līdz 1940.gada 21.jūlijam un to mantinieki). Savas intereses bija jāpārstāv arī valstij un pašvaldībām – infrastruktūras, valsts pārvaldes un sociālo funkciju nodrošināšanai un īpaši aizsargājamu kultūras, vēstures un arheoloģijas pieminekļu aizsardzībai. Bija skaidrs, ka kādai pretendentu grupai būs jādod prioritāte un pārējo vēlmes jāapmierina iespēju robežās. Ļoti būtiski bija novērst pretrunu starp faktiskajiem zemes apstrādātājiem 1990.gadā un bijušajiem īpašniekiem. Bija paredzams, ka galvenās diskusijas būs par likumprojekta 12.pantu, kuram bija jānosaka prioritāras zemes saņēmēju kategorijas.

Diskusijās lielākā daļa LMK locekļu atbalstīja zemes reformas darba grupas (M. Locmera vadībā) izstrādāto variantu – prioritāti dot patreizējiem zemes lietotājiem, tātad arī kopsaimniecībām. Uzdevumu izstrādāt likumprojektu darba grupa bija saņēmusi vēl 1989.gadā, tātad vēl V. E. Breša un V. Rimaševska laikā, tāpēc nebija liels pārsteigums, ka likumprojekta 12.panta redakcija lielos vilcienos atbilda LLS nostādnēm – bijušajiem īpašniekiem un to 1.pakāpes mantiniekiem zemi atdot tikai vietās, kur to neapsaimnieko jaundibinātās zemnieku saimniecības un nevēlas apsaimniekot kopsaimniecības. Zemes atdošanu bijušajiem īpašniekiem bija paredzēts saistīt ar pienākumu turpināt lauksaimniecisko ražošanu. Vēloties nopaplašināt bijušo īpašnieku tiesības zemes atgūšanā, 23.jūlijā LR AP LTF frakcijas vairākums pēc asām diskusijām atbalstīja A. Seiles un S. Rāznas izstrādātu alternatīvu 12.panta variantu, kur formulējumā lielāka prioritāte tika noteikta bijušajiem īpašniekiem un to mantiniekiem, respektējot jaunizveidotās zemnieku saimniecības un kopsaimniecības. Neraugoties uz LTF frakcijas lēmumu, 26.jūlijā, dienu pirms likumprojekta 1.lasījuma izskatīšanas LR AP, 8 no 15 LMK locekļiem nobalsoja par veco 12.panta redakciju (par jauno

redakciju balsoja 5, bet 2 atturējās)⁴⁶⁶. Līdz ar to LR AP tika iesniegtas divas atšķirīgas 12.panta redakcijas, savu likumprojekta variantu 26.jūlijā iesniedza arī LLS. LLS iesniegto variantu nevarēja uzskatīt par patstāvīgi veidotu alternatīvu likumprojektu. Par pamatu bija ņemts M. Locmera darba grupas izstrādātais likumprojekts (tā 1990.gada aprīļa – maija variants⁴⁶⁷), kurā bija iekļautas izmaiņas kopsaimniecību tiesību palielināšanas un bijušo īpašnieku tiesību samazināšanas virzienā. Šīs izmaiņas, visticamāk, tika izdarītas pēdējā brīdī un steigā, par ko liecina „Lauku Avīzē” publicētā varianta likuma pantu pretrunīgie formulējumi un smagnējā valoda.

1990.gada 27.jūlijā LR AP skatīja likumprojektu „par zemes reformu LR lauku apvidos” pirmajā lasījumā, pēc deputātu pieprasījuma sēdi translēja Latvijas radio. Ar likumprojektu deputātus iepazīstināja LMK vadītājs V. Strīķis. Debatēs par likumprojektu piedalījās 30 deputāti. Līdzīgi kā LMK, LR AP deputātu viedoklis dalījās par 12.panta redakciju. Bijušo īpašnieku tiesību atjaunošanas aizstāvji savu pozīciju pamatoja ar :

1. Kopsaimniecību darba sliktajiem rezultātiem. V. Strīķis asi kritizēja kolektivizāciju :
„Tā zeme, kas 2,6 miljonu ha platībā ir apstrādāta, un produkcija salīdzinājumā ar pirmskara periodu ir palikusi tanī pašā līmenī, kaut, protams, ja mēs skatāmies dinamikā, stāvēšana uz vietas ir atpalikšana.(...)Zemes reforma ļaus mums mainīt attieksmi pret zemi, pret īpašumu, veidos pozitīvu attieksmi pret darbu, atgriezīs darba tikumu laukos.” A. Seile norādīja uz patreizējo zemes lietotāju paviršību *„ja vienā bijušā īpašnieka sētā dzīvo trīs ģimenes, kas vienu puķu dobi nevar izravēt, tad tie nav saimnieki un nebūs, šāda sēta jāatdod bijušajam īpašniekam”*, izteica prognozi, ka nebūt visi bijušie īpašnieki vai to mantinieki pieprasīs zemi : *„Mēs, bērni, neņemsim šo zemi, man ir cita profesija.”*⁴⁶⁸
2. Vēsturisko taisnīgumu – 1940.gada īpašumtiesību atjaunošanu. J. Kinna : *„Reizi par visām reizēm mums ir jāņem par atskaites punktu 1940.gads, lai katrs tālākais solis, ko mēs speram, neradītu jaunu neapmierinātību un jaunas netaisnības.”* A. Kiršteins norādīja uz kopsaimniecību aizstāvju dubulto morāli : *„Mēs vienlaicīgi gribam būt neatkarīgi, gan sēdēt PSRS AP, gan piedalīties Labas gribas spēlēs ar PSRS karogu (...), gan vienlaicīgi būt kolhozu priekšsēdētāji un – katram gadījumam –*

⁴⁶⁶ LVA, 290. f., 11. apr., 99. l., 142. lp.

⁴⁶⁷ LVA, 270. f., 8. apr., 159. l., 219. – 230. lp.

⁴⁶⁸ Skat. internetā (2007. 05. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_900727.htm

jaunsaimniecību īpašnieki. Kā vispār varēja tāda situācija rasties, ka mēs apšaubām īpašuma tiesības?”⁴⁶⁹

Faktisko zemes lietotāju aizstāvji kā galvenos argumentus minēja :

1. Lauksaimnieciskās ražošanas saglabāšanu. J. Zaščerinskis piedāvāja ierobežot zemes reformu, piesaistot kopsaimniecību strādniekus pie lielajām fermām : *„Zemnieks vēl nevarēs, saimniecība vairs nevarēs saražot nepieciešamo produkcijas daudzumu. (...) Kopsaimniecības tāpēc, ka zemnieku saimniecības veidos cilvēki, kas strādā arī lielajās un parasti dzīvo mājās pie fermām. Bet bez cilvēkiem un dzīvokļiem ferma nevar eksistēt.”*
2. Līdzekļu trūkumu zemnieku saimniecību veidošanai. Daļa deputātu uzskatīja, ka zemnieku saimniecības iespējams izveidot tikai ar lielu valsts finansiālu atbalstu, minēja dažādus skaitļus, cik izmaksāšot agrārā reforma : V. Bresis 3 miljardus rubļu; J. Lucāns un M. Bekasovs – 10 līdz 15 miljardus.
3. Faktisko zemes lietotāju morālās tiesības saglabāt savas darba un dzīves vietas (Ā. Ūdris, V. Zatuliviters). Bieži kopsaimniecību aizstāvji uzstājās kā jaunizveidoto zemnieku saimniecību interešu aizstāvji. M. Arnītis : *„Mēs ļoti vieglprātīgi pieejam tiem 7000 jaunajiem zemniekiem, kuriem mēs nesam iedevām zemi un tagad dodam tiesības viņus no šīs zemes atkal padzīt.”⁴⁷⁰*

Tika izvirzīta tēze, ka likumprojekta pieņemšana ir pāragrs solis (J. Lagzdiņš, V. Bresis). Objektīvi ņemot, valstī vēl nebija apstiprināti īpašuma konversijas un denacionalizācijas pamatprincipi, līdz ar to varēja likties, ka jānogaida, kamēr šie pamatprincipi tiks apstiprināti. Taču šādus pieņēmumus noraidīja Latvijas Zemnieku federācijas priekšsēdētājs A. Rozentāls : *„Mazliet izsauc izbrīnu tieši dažu lauksaimnieku neizpratne par to, kur mūs ir novedusi šī bezsaimnieku saimniekošana. Ir tāds iespajds, ka tiek mēģināts nostiept laiku. Varbūt kādam vajag pensiju sagaidīt, kāds kaut ko vēl nav izveidojis, lai iedotu (saņemtu, G.K.) zemi.”*

Lauksaimniecības ministrs D. Ģeģers likumprojekta izstrādes komisijas vārdā ierosināja 12.panta 1.punktu papildināt ar *„zemes saņemšanai lietošanā lauksaimnieciskās ražošanas vai tās produkcijas pārstrādāšanas vajadzībām”*, līdz ar to īpašuma atdošanu saistīt ar lauksaimniecisko ražošanu.

⁴⁶⁹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_900727.htm

⁴⁷⁰ Turpat.

Deputāti balsoja par trim piedāvātajiem variantiem – piedāvājumi likumprojektā iekļaut tikai vienu no piedāvātajām 12.panta redakcijām tika noraidīti, likumprojekts ar 12.pantu divās redakcijās 1.lasījumā tika pieņemts, „par” balsojot 116 no 131 klātesošajiem deputātiem. Lēmuma pieņemšanu ietekmēja arī sēdes vadītāja D. Īvāna replika pirms balsojuma : „Pieņemt un publicēt abus variantus, lai mūsu cilvēki un zemnieki varētu izšķirties.”⁴⁷¹

Likumprojekts tika publicēts presē, „Lauku Avīze” publicēja arī LLS piedāvāto 12.panta redakciju.

Likumprojekta 12.panta 1.variants (LR AP LMK 26.jūnija sēdē apstiprinātais M. Locmera vadītās darba grupas variants) piedāvāja sekojošu zemes saņemšanas kārtību : „Ja uz vienu un to pašu teritoriju ir vairāki pretendenti (zemes piepresītāji), pieprasījumus par zemes piešķiršanu lietošanā zemes reformas pirmajā kārtā izskata sekojošā secībā :

Pirmkārt, zemes lietotājiem uz zemi, kura šā likuma spēkā stāšanās brīdī ir viņu mūžīgā vai pastāvīgā lietošanā :

- *bijušajiem zemes īpašniekiem (pēc stāvokļa uz 21.07.40.) vai to mantiniekiem;*
- *zemnieku saimniecībām, kuru teritorijā atrodas attiecīgā zemnieku dzīvojamā un ražošanas ēkas vai uzsākta to celtniecība;*
- *(...) minimālā platība ražošanas objektiem, bez kuras nav iespējama pašreizējo zemes lietotāju sabiedriski nepieciešamo kapitālo būvju un ēku izmantošana paredzētajam mērķim, ja pilsoņi, kas pieprasa zemi zemnieku saimniecībām, neatlīdzina īpašniekiem šo būvju un ēku vērtību.*

Otrkārt, vietējo padomju izpildkomitejām uz zemēm, kuras papildus tiek pieprasītas pašvaldības vajadzībām.

Treškārt, republikas iedzīvotājiem, kuri vēlas izveidot jaunas vai atjaunot bijušās zemnieku saimniecības vai amatnieku saimniecības, kā arī paplašināt pastāvošo zemnieku saimniecību vai amatnieku saimniecību platības vai arī izmainīt to robežas, šādā secībā :

- 1. bijušajiem zemes īpašniekiem (pēc stāvokļa uz 21.07.40.) vai to mantiniekiem, ja uz pieprasāmā zemes nogabala izvietotas tikai viņu īpašumā esošas dzīvojamās un ražošanas ēkas vai uzsākta to celtniecība;*
- 2. citiem iedzīvotājiem, ja uz pieprasāmā zemes nogabala izvietotas tikai viņu īpašumā esošas dzīvojamās un ražošanas ēkas vai uzsākta to celtniecība;*

⁴⁷¹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_900727.htm

3. *bijušajiem zemes īpašniekiem (pēc stāvokļa uz 21.07.40.) vai to mantiniekiem. Ja pieprasāmo zemi nav iespējams piešķirt, tad saglabājas prioritātes tiesības uz attiecīgajā pagastā vai blakus pagastos izvietotu kvalitatīvi līdzvērtīgu zemes platību.*
4. *uzņēmumu un organizāciju darbiniekiem, kuri dzīvo attiecīgajā pagastā, ja viņi pieprasa šo uzņēmumu vai organizāciju zemi;*
5. *citiem attiecīgā pagasta iedzīvotājiem;*
6. *citiem attiecīgā pagasta uzņēmumu un organizāciju darbiniekiem.*

Ceturtkārt, uzņēmumiem un organizācijām uz zemi, kura šā likuma spēkā stāšanās brīdī atrodas viņu pastāvīgā lietošanā (...).

Piektkārt, republikas iedzīvotājiem, kuri vēlas izveidot jaunas zemnieku vai amatnieku saimniecības.(...)”⁴⁷²

Šajā variantā prioritāte bija paredzēta faktiskajiem zemes lietotājiem, bet bijušajiem īpašniekiem tikai gadījumos, ja tiem zeme jau bija piešķirta lietošanā jeb īpašumā bija saglabājušās ēkas. Taču bijušajiem īpašniekiem bija rezervētas tiesības uz līdzvērtīgu zemi, ja vecajās robežās zemi nevarēja ierādīt. Kopsaimniecības savas pretenzijas uz zemi varēja apmierināt, pieprasot nodrošināt ar zemi ražošanas objektus. Ņemot vērā, cik lielu saražotas produkcijas daļu nodrošināja ievesta lopbarība, rēķinot pēc lopu skaita kopsaimniecības bez grūtībām varēja pieprasīt visas to rīcībā esošās zemes platības.

Likumprojekta 12.panta 2.variants (LTF frakcijā 23.jūlijā atbalstītais A. Seiles un S. Rāznas variants) piedāvāja sekojošu zemes piešķiršanas kārtību : „*Bijušajiem zemes īpašniekiem (pēc stāvokļa uz 21.07.40.) vai to mantiniekiem ir prioritāte zemes saņemšanai lietošanā visā agrāk piederošā platībā neatkarīgi no tā vai šā likuma spēkā stāšanās brīdī zeme ir vai nav viņiem piešķirta mūžīgā vai pastāvīgā lietošanā, izņemot gadījumus, ja uz viņiem agrāk piederējušās zemes platības vai tās daļas likumīgi ir :*

- *izveidotas zemnieku un amatnieku saimniecības ar dzīvojamām un saimniecības ēkām vai uzsākta to celtniecība;*
- *uzbūvētas dzīvojamās mājas vai uzsākta to celtniecība;*
- *izvietoti republikas nozīmes dabas aizsardzības objekti vai vēstures un kultūras pieminekļi;*
- *pašvaldības zemes;*

⁴⁷² *Lauku Avīze. 1990. 3. aug., 2. lpp.*

- *selekcijas, izmēģinājumu, zinātniskās pētniecības un mācību vajadzībām izmantojamā zeme;*
- *izvietotas fiziskām un juridiskām personām piederošas ražošanas un sabiedriskas nozīmes kapitālās būves un ēkas, kuru darbības nodrošināšanai atstājama minimāli nepieciešamā zemes platība saskaņā ar apbūves projektiem un spēkā esošiem normatīviem.*

*Ja sakarā ar minētajiem izņēmuma gadījumiem bijušajiem īpašniekiem (pēc stāvokļa uz 21.07.40.) vai to mantiniekiem piešķirt lietošanā viņu īpašumā bijušo zemi nav iespējams, tad tiem ar viņu piekrišanu piešķirama līdzvērtīga zemes platība pagasta robežās vai citā pagastā (...)*⁴⁷³

Atšķirībā no pirmā varianta bijušajiem īpašniekiem tika rezervētas tiesības saņemt zemi visā iepriekš piederējošā platībā vecajās robežās jeb citā vietā, ja zemi vecajās robežās piešķirt nebija iespējams. Vienlaicīgi tika aizsargātas jau izveidoto zemnieku saimniecību un kopsaimniecību intereses, ja tās zemes lietošanu varēja pamatot (esošas jeb būvējamas ēkas, ražošanai nepieciešamās platības). Bija skaidrs, ka, bijušajiem īpašniekiem masveidā pieprasot zemi, pie šādiem nosacījumiem lauksaimniecības zemes nepietiks.

Salīdzinot abus variantus, atšķirās tikai panta formulējums, principiālas atšķirības nav konstatējamas. Abos variantos bijušajiem īpašniekiem tika garantētas tiesības saņemt 1940.gadam platības un kvalitātes ziņā līdzvērtīgu zemi vecajās robežās jeb cituviet. Abos variantos zemes lietošanas tiesības bija garantētas gan izveidotajām zemnieku saimniecībām, gan kopsaimniecībām. Jau 1990.gada 8.jūnija LR AP LMK sēdē vairāki tās dalībnieki (S. Rāzna, J. Kinna, J. Lucāns, A. Felss) atzina, ka principiālu atšķirību nav, bet, formulējot 12.pantu, kā pirmos vajag pieminēt bijušos īpašniekus, lai likumprojekts neizskatās centrisks un iegūtu radikāļu balsis⁴⁷⁴. Spriežot pēc debatēm un balsojuma, radikāļu balsis tika piesaistītas, taču formulējums samulsināja „mērenos”.

No abiem pirmajā lasījumā apstiprinātajiem 12.panta variantiem būtiski atšķirās LLS piedāvātā versija. Laikraksts „Lauku Avīze” šo variantu nepatiesi uzdeva kā „*M. Locmera vadītā kolektīva radītu, ņemot vērā valdības departamenta izstrādāto projektu*”⁴⁷⁵.

⁴⁷³ *Lauku Avīze*. 1990. 3. aug., 2. lpp.

⁴⁷⁴ LVA, 290. f., 11. apr., 99. l., 83. – 84. lp.

⁴⁷⁵ *Lauku Avīze*. 1990. 3. aug., 2. lpp.

Likumprojekta 12.panta LLS variants paredzēja sekojošu zemes piešķiršanas kārtību :
„Ja vairāki zemes pieprasītāji pieprasa vienu zemes gabalu, pieprasījumus par zemes piešķiršanu lietošanā izskata un apmierina šādā secībā :

Pirmkārt, zemes lietotājiem uz zemi, kura šā likuma spēkā stāšanās brīdī ir viņu pastāvīgā vai mūžīgā lietošanā :

- *zemnieku saimniecībām, uz kuru zemes ir zemnieka dzīvojamā māja vai ražošanas ēkas vai uzsākta to celtniecība;*
- *palīgsaimniecībām (amatnieku saimniecībām), uz kuru zemes ir lietotāja dzīvojamā māja vai ražošanas ēkas vai uzsākta to celtniecība;*
- *kopsaimniecībām un valstssaimniecībām – zemes, ēkas tām nepieciešamas lauksaimniecības vajadzībām (atbilstoši novērtējumam), bet ne mazāk kā optimālās platības, bez kuras nav iespējama šiem lietotājiem piederošo ražotņu, kapitālo būvju un ēku izmantošana paredzētajiem mērķiem;*
- *pilsoņiem dzīvojamo māju vai vasarnīcu uzturēšanai vai to celtniecībai, ja ēkas uzceltas vai sāktas to celtniecība;*
- *palīgsaimniecībām, kurās ierīkota lauksaimnieciskā ražošana vai sāktas zemes gabala apgūšana šiem mērķiem;*
- *sociālajām, kultūras un dabas aizsardzības vajadzībām, kā arī vēsturisko un arhitektūras objektu saglabāšanai;*
- *lauksaimniecības selekcijas, mācību un izmēģinājumu vajadzībām;*
- *pārējiem zemes lietotājiem, kuri to efektīvi apsaimnieko, atbilstoši republikas iedzīvotāju interesēm.*

Otrkārt, pēc zemes pirmkārtas pieprasījumu izskatīšanas – LR pilsoņiem un zemi, kuru pieprasa zemnieksaimniecību vai palīgsaimniecību (amatnieku saimniecību) izveidošanai, atjaunošanai, paplašināšanai vai robežu grozīšanai, šādā secībā :

- *pieprasāmā zemes gabala bijušajiem īpašniekiem (21.07.40.) vai viņu pirmās pakāpes mantiniekiem, kas strādā lauksaimniecībā, bet, ja pieprasīto zemes gabalu nav iespējams piešķirt, piešķirams līdzvērtīgs zemes gabals tajā pašā pagastā;*
- *pilsoņiem, kuriem pieprasāmā zemes gabalā pieder dzīvojamā māja vai ražošanas ēkas vai uzsākta to celtniecība;*

- *organizāciju darbiniekiem no šo organizāciju lietošanā esošās zemes, ja viņi dzīvo tajā pašā pagastā, kurā atrodas pieprasāmais zemes gabals;*
- *citiem tā pagasta iedzīvotājiem, kura teritorijā atrodas pieprasāmais zemes gabals;*
- *citiem pilsoņiem, kuri strāda tā pagasta teritorijā, kurā atrodas pieprasāmais zemes gabals;*
- *citiem tā rajona iedzīvotājiem, kurā atrodas pieprasāmais zemes gabals;*
- *citiem LR pilsoņiem.*⁴⁷⁶

Būtiskākā atšķirība starp LLS un abiem LR AP apstiprinātajiem 12.panta variantiem bija faktiska bijušo īpašnieku tiesību noraidīšana – tā kā bijušajiem īpašniekiem un to pirmās pakāpes mantiniekiem tiesības atgūt zemi bija paredzētas vienīgi tad, ja tie jau nodarbojas lauksaimniecībā, šī bijušo īpašnieku grupa uz zemi pretendēja jau kā „pārējie zemes lietotāji”. Līdz ar to „bijušo īpašnieku” pieminēšana bija tīri simboliska, pilsētniekiem tiesības atgūt zemi netika paredzētas. Vēl šo variantu raksturo likumprojekta pantu vāji formulējumi, piemēram, par bijušajiem īpašniekiem – vai strādāšana lauksaimniecībā attiecināma tikai uz mantiniekiem, vai arī uz pašiem bijušajiem īpašniekiem.

Līdz likumprojekta izskatīšanai otrajā lasījumā, 1990.gada 6.novembrim, LR AP LMK bija saņēmusi ap 200 priekšlikumu no iedzīvotājiem un organizācijām. Pēc LR AP LMK pieprasījuma Parlamenta Kancelejas Pašvaldības nodaļa veica sabiedriskās domas izpēti lauku apvidos. Aptaujā tika iekļauti 928 lauku iedzīvotāji no dažādiem reģioniem, no saimniecībām ar dažādu rentabilitātes pakāpi. Aptaujas rezultāti liecināja, ka lauku iedzīvotāji vairāk kā prioritārus zemes pretendētus, vērtējot pēc 5 ballu skalas (pirmā – augstākā prioritāte, piektā – zemākā) caurmērā atbalstīja bijušos īpašniekus (2,2), ģēnu īpašniekus (2,5) un jaunus zemniekus (2,8), nekā kopsaimniecības (3,8) un mācību, selekcijas saimniecības (3,4). Lauku iedzīvotāji bijušos īpašniekus atbalstīja pat vairāk, kā LR AP deputāti (2,5), kuri paralēli piedalījās analogiskā aptaujā. 78% no aptaujātajiem lauciniekiem atbalstīja zemes nonākšanu īpašumā „ar lietošanas starpniecību”, 60% vēlējās zemi saņemt īpašumā. Jāakcentē, ka 74 % atbalstīja saimniekošanas spēju pārbaudi vai zemes pretendenta zemes apsaimniekošanas programmas pieprasīšanu⁴⁷⁷.

⁴⁷⁶ *Lauku Avīze*. 1990. 3. aug., 2. lpp.

⁴⁷⁷ LVA 270. f., 11. apr., 117. l., 96. – 102. lp.

Ar likumprojektu tika iepazīstināti ārvalstu konsultanti (Dānijā, Rietumvācijā), kā arī Lietuvas AP deputāti.

Par LR AP LMK izskatītajiem priekšlikumiem likumprojekta otrajā lasījumā 1990.gada 6.novembrī informēja A. Felss un M. Locmers. Komisija bija noraidījusi vairākus LLS priekšlikumus – iekļaut zemes fondā zemes, no kurām lielsaimniecības pašas atsakās, īpašumtiesības arī juridiskām personām, kā arī lietošanā piešķiramās zemes lielumu rēķināt pēc ģimenē esošo darbaspējīgo ģimenes locekļu skaita. Diskusijas kārtējo reizi izvērsās starp kopsaimniecību atbalstītājiem un pretiniekiem. J. Lucāns norādīja, ka „*nopietns faktors ir saimniecību vadītāju neaizsargātība*”, uz ko J. Kinna atbildēja : „*Jājautā (J.Lucānam), no kā tad kopsaimniecību vadītāji būtu jāaizstāv? No viņu pašu strādājošajiem?*” A. Grūtups aicināja atdot zemi bijušajiem īpašniekiem ārzemēs : „*Latvijas juristu kongresa ārzemju juristi teica : „Mēs neticām, ka jūs varat kompensēt to, ko mēs esam zaudējuši. Vienīgais ceļš, kā jūs varat to kompensēt – atjaunojiet mums īpašuma tiesības uz to, kas ir palicis. (...) Ierobežojiet mūs, bet ļaujiet tomēr rīkoties un iegūt ienākumu.*”” Būtisku priekšlikumu, kurš neguva atbalstu, ierosināja A. Seile, atsaucoties arī uz L. Muciņu, – mantinieku loku noteikt pēc 1937.gada⁴⁷⁸ Civillikuma⁴⁷⁹.

Likumprojekta trešajā lasījumā 1990.gada 21.novembrī V. Strīķis norādīja : „*Šis zemes reformas likumprojekts ir viens no galvenajiem likumiem, kurš tiek pieņemts pēc 4.maija neatkarības deklarācijas pasludināšanas. Šis likums praktiski ļauj mums sākt īstenot faktisko Latvijas neatkarību. Likumā mēs skaidri un gaiši ierakstām, ka laukos katrs var brīvprātīgi izvēlēties saimniekošanas formu un veidu.*” Kārtējo reizi izvērsās debātes par kopsaimniecībām, uz J. Lucāna domu, ka „*spēcīga zemnieku saimniecība radīsies vienīgi tad, ja tā ekonomiski uzvarēs lielsaimniecību, ja tā ekonomiski izcīnīs savu vietu zem šīs saules*” A. Kiršteins atbildēja : „*Es aicināšu visus padomāt vēlreiz, vai 1949. un 1950.gados lielsaimniecības uzvarēja ar ekonomiskām metodēm vai administratīvām metodēm*”⁴⁸⁰. Likumprojekts tika pieņemts, „par” balsojot 113, „pret” – 28, bet atturoties 14 deputātiem. Strīdīgais 12.pants tika pieņemts 2.variantā ar nebūtiskām izmaiņām.

⁴⁷⁸ A. Seile gan piedāvāja „1938.gada Civillikumu”. Šo neprecizitāti tobrīd neviens nenofiksēja, par tāda likuma eksistenci gandrīz visiem deputātiem tobrīd bija pirmā dzirdēšana.

⁴⁷⁹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_901106v.htm

⁴⁸⁰ Skat. internetā (2007. 05. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1990/st_901121.htm

Līdz ar to bijušajiem īpašniekiem un to mantiniekiem tika dotas tiesības atgūt zemes lietošanas tiesības – atgūt zemi tādā kopējā platībā, kāda tika nacionalizēta 1940.gadā. Zemes atgūšana vecajās robežās bija ierobežota – zemes lietošanas prioritāte tika saglabāta jaundibinātajām zemnieku saimniecībām, ap lauksaimnieciskās ražošanas objektiem – kopsaimniecībām, kā arī plaši aizstāvētas valsts un privātpersonu intereses

1991.gada 21.februārī LR AP Prezidijs pieņēma lēmumu par nolikuma „Par Latvijas Republikas lauku apvidos realizējamās zemes reformas pirmās kārtas īstenošanu”⁴⁸¹ apstiprināšanu. Nolikums precizēja likuma „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos” realizāciju, taču vienlaicīgi veica likumā korekcijas:

- nolikums sašaurināja bijušo īpašnieku mantinieku loku, izslēdzot no tā testamentāros mantiniekus pēc 1940.g.21.jūlija (17.punkta 1.apakšpunkts);
- nolikums precizēja likumā noteikto „minimālo zemes platību saskaņā ar apbūves projektiem un spēkā esošajiem lauksaimnieciskajiem normatīviem” ražošanas objektu apsaimniekošanai – nolikumā precīzi tika definēts, ka „valsts, kopsaimniecību un fizisko personu liellopu fermas nodrošināmas ar ganībām pie šīm fermām” (34.punkts);
- nolikums apturēja ciršanu līdz 1940.gada 21.jūlijam privātipašniekiem piederējušos mežos;
- nolikums precizēja jēdzienu „uzsākta dzīvojamo māju celtniecība” – „likumdošanas aktos noteiktajā kārtībā izstrādāts dzīvojamās mājas, saimniecības ēku un citu būvju objekts un iesākti būvdarbi” (18.punkts).

Nolikumā kā pielikumi bija pievienoti zemes pieprasītāju veidlapu paraugi. Ievērību pelna fakts, ka, lai gan likumdošanā kā zemes iegūšanas lietošanā priekšrocība netika pieminēta lauksaimnieciskās izglītības vai pieredzes esamība, šādas ziņas no zemes pieprasītājiem, tanī skaitā no bijušajiem zemes īpašniekiem un to mantiniekiem, tika pieprasītas. Fiziskai personai – zemes pieprasītājam cita starpā bija jānorāda:

- darbavieta, tās saistība ar lauksaimniecību;
- zemes pieprasītāja ģimenes sastāvs (ģimenes locekļu vārdi, uzvārdi un vecums);
- kādus galvenos produkcijas veidus paredzēts ražot jaunizveidotajā saimniecībā un cik lielā daudzumā;

⁴⁸¹ LR AP un Valdības Vēstnesis. 1991. 346. – 363. lpp.

- patstāvīgas saimniekošanas uzsākšanai nepieciešamā bankas aizdevuma apjoms;
- zemes pieprasītāja īpašumā esošie lopi, lauksaimniecības tehnika, inventārs un citas vērtības.

Šādu ziņu pieprasīšana no bijušajiem īpašniekiem veidoja pretrunu ar likumā noteikto prioritāti, jo zemi iegūt tiesības bija visiem bijušajiem īpašniekiem un to mantiniekiem, neraugoties uz to priekšzināšanām lauksaimniecībā. Šo nolikumā iekļauto prasību var skaidrot ar vispārējo nolikuma tendenci – iespējami paplašināt faktisko zemes lietotāju un iespējami samazināt bijušo īpašnieku tiesības. Nolikums zināmā mērā atspoguļoja toreizējo sabiedrības vairākuma nostāju – lauksaimniecības zemes nodošanu lietošanā saistīt ar zemes apstrādi un lauksaimniecisko ražošanu. To debatēs LMK atbalstīja gan LTF, gan LLS un Lauksaimniecības ministrijas pārstāvji, kā arī LTF organizētajā aptaujā pārliecinošs vairākums (74%) laucinieku. Atšķīrās tikai viedokļi, cik lielā mērā šajos procesos iesaistīt bijušos īpašniekus un viņu mantiniekus. Nolikumu izstrādāja Lauksaimniecības ministrijas speciālisti, zemes pieprasītāju iesniegums bija izstrādāts labākajās LLS tradīcijās. Tas saskanēja ar LLS priekšlikumiem agrārās reformas sakarā, kuri faktiski izslēdza no zemes pieprasītājiem bijušos īpašniekus, īpaši pilsētniekus, bet par lielāko priekšrocību izvirzīja pieredzi lauksaimniecībā. Iesnieguma formas paraugs liek secināt, ka Lauksaimniecības ministrija ignorēja pieņemto likumdošanu un turpināja izstrādāt savu agrārās reformas versiju. Šī tendence beidzās ar zemes reformas otrās kārtas likumdošanas apstiprināšanu – likumu „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” 1992. gadā.

Nolikuma „Par Latvijas Republikas lauku apvidos realizējamās zemes reformas pirmās kārtas īstenošanu” apstiprināšana kārtējo reizi apstiprināja, ka LR AP Prezidijs tika izmantots kā svira, ar kuras palīdzību varēja būtiski pamainīt jau LR AP pieņemtus likumus. Katrā ziņā agrārās reformas likumdošanā konstatējami vairāki gadījumi, kad privatizācijas un radikālas zemes reformas pretinieki izmantoja LR AP Prezidija nekompetenci un „*dabūja cauri*” sev labvēlīgus lēmumus. Lielākais šādas situācijas kaitējums bija nevis paši labojumi, kuri bieži bija pamatoti, bet likumdošanā un tās skaidrojumos radītās pretrunas, kuras vēlāk radīja daudzus strīdus un tiesu darbus.

1991.gada 12.jūnijā LR AP pieņēma lēmumu „Par pasākumiem zemes reformas nodrošināšanai Latvijas Republikas pilsētās”. Lai gan šis lēmums tiešā veidā neattiecās uz agrāro reformu, tanī tika iekļauta norma, kas nonāca pretrunā ar agrārās reformas sastāvdaļu -

zemes reformu lauku apvidos. Bijušo īpašnieku mantinieka statusu noteica pēc 1937.gada Civillikuma – tas nozīmēja krietni plašāku pretendentu loku, kā lauku zemes reformas likumā⁴⁸². Šīs pretrunas laicīga nenovēršana ievērojami sarežģīja tālāko likumdošanas saskaņošanu. Pretrunas tika konstatētas jau laikus – 1991.gada 9.maija sēdē LR AP LMK piedāvāja savu risinājumu – A. Grūtupa iesniegtajiem likuma projektiem „Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem” un „Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā” mantinieku loku saskaņot ar likumā „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos” noteikto, tātad nepaplašināt mantinieku loku⁴⁸³. Lai gan 9.maija sēdē deputāti apzinājās pretrunu rašanos (A. Grūtups: „Abi likumprojekti jāaskaņo arī laika ziņā ar likumu „par zemes reformu”; K. Šļakota: „Mantinieku loks jāaskaņo ar likumu „par zemes reformu”, zemnieku saimniecībai kopā ar ēku jābūt nedalāmai vienībai”), nekāda praktiska darbība netika veikta un pretrunas tika nostiprinātas ar likuma spēku. Analizējot tā brīža situāciju, par pareizāko liekas, ja tobrīd:

1. Tiktu atjaunotas 1937.gada Civillikuma Mantojuma tiesības.

2. Tiktu izdarīti labojumi likumā „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos” un tā nolikumā – tiktu izsludināts pagarinājums uz zemes pieteikšanos laukos, piemēram, līdz 1991.gada beigām, kā arī atrunāts paplašinātais mantinieku loks.

Mantinieku loka paplašināšana bija nepieciešama, to noteica ne tikai LR 1937.gada Civillikuma normas, bet arī starptautiskās Rietumu mantošanas tiesību tradīcijas. PSRS noteiktais šaurais mantinieku loks bija noteikts valsts interesēs – valsts „mantoja” gadījumos, ja mirušajam nebija tuvu radnieku. Diemžēl jautājums netika risināts kompleksi. Neskatoties uz to, ka jau likuma „Par zemes reformu LR lauku apvidos” izskatīšanas laikā (otrajā lasījumā 1990.gada 6.novembrī) izskanēja viedoklis, ka mantinieku loks jāpaplašina atbilstoši 1937.gada Civillikumam, taču bija jāpaiet pusotram gadam, līdz tas tika realizēts. Līdz ar to viss ar mantinieku loka paplašināšanu saistītais tiesiskais un sabiedriski – emocionālais smagums bija jānes zemes reformas otrās kārtas likumdošanai.

Jautājums par mantinieku loku pilsētās palika atklāts – pieteikumus iesniegt bija tiesības mantiniekiem pēc 1937.gada Civillikuma, taču turpmākā 1991.gada likumdošana - LR likumi

⁴⁸² LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 1332. lpp.

⁴⁸³ LVA, 290. f, 11. apr., 100. l., 41. lp.

„Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem” (1991.gada 30.oktobrī)⁴⁸⁴ un „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”(1991.gada 20.novembrī)⁴⁸⁵ mantinieku loku nekonkretizēja.

3.2.3.2. Zemes ierīcības likumdošana 1990. – 1991.gados.

Līdz ar agrārās reformas izsludināšanu bija nepieciešams izveidot institūcijas, kurām būtu jānodarbojas ar agrārās reformas realizāciju. Galvenā aktualitāte bija zemes reformas īstenošana. Līdz 1990.gada 4.maijam ar zemes dalīšanu zemniekiem nodarbojās vietējās pašvaldības – Tautas deputātu padomes (TDP), taču pēc spēkā esošā Latvijas PSR zemes kodeksa zemes piešķiršana individuālajam saimniekotājam – zemniekam bija jāsaskaņo ar kopsaimniecību, kura tobrīd zemi apstrādāja.

1990.gada 10.jūlijā LR AP pieņēma likumu „Par Zemes komisijām”⁴⁸⁶. Likuma mērķis bija zemes reformas darbu koordinēšana un tiesiskā nodrošināšana. Likums noteica trīs līmeņu– pagastu, rajonu un LR AP Zemes komisiju izveidošanu:

- Pagastu Zemes komisijas sastāvā kā balsstiesīgus locekļus ar pagasta TDP lēmumu bija jāapstiprina 5 -7 pagasta TDP deputātus. Komisijā ar balss tiesībām ietilpa arī pagasta zemes ierīkotājs un pagasta zemes ierīcības projekta sastādītājs. Abus pēdējos zemes komisijās bija jādeleģē zemes ierīcības darbu veicējiem – institūtam „Zemesprojekts” un Lauksaimniecības ministrijas Zemes ierīcības departamentam;
- Rajona Zemes komisijas sastāvā kā balsstiesīgus locekļus ar rajona TDP lēmumu bija jāapstiprina 5 -7 rajona TDP deputātus. Komisijā ar balss tiesībām ietilpa arī rajona zemes ierīkotājs un reģionālas dabas aizsardzības komisijas pārstāvis;
- LR AP Zemes komisijas sastāvā LR AP bija jāapstiprina 9 LR AP deputātus, pa vienam pārstāvim no LR Lauksaimniecības ministrijas; Finanšu ministrijas; Tieslietu ministrijas, Meža ministrijas; Vides aizsardzības komitejas; Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas; Zemes ierīcības departamenta un institūta „Zemesprojekts”.

⁴⁸⁴ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=70828&mode=KDOC>

⁴⁸⁵ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=70467&mode=KDOC>

⁴⁸⁶ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76025&mode=KDOC>

Līdz ar to visu pakāpju Zemes komisijām tika nodrošināts vēlētu personu – attiecīga līmeņa deputātu vairākums. Attiecīgi tika sadalīta arī kompetence: vislielākais darba apjoms bija jāveic vietējo TDP organizētajām Zemes komisijām - tās saņēma zemes pieprasījumus, 10 dienu laikā zemes pieprasītāju rakstveidā informēja par pieprasījuma saņemšanu un pierēģistrēšanu, sagatavoja un iesniedza pagasta TDP priekšlikumus par zemes piešķiršanu; Rajona Zemes komisija koordinēja darbus rajonā un savas kompetences robežās risināja strīdus, kurus nav izšķīrušas pagasta zemes komisijas; LR AP Zemes komisija koordinēja vietējo Zemes komisiju darbu, kompetences robežās izskatīja rajonu Zemes komisiju neatrisinātus zemes strīdus un sagatavoja priekšlikumus LR AP.

1990.gada 18.jūlijā ar LR AP lēmumu par LR AP Zemes komisijas priekšsēdētāju tika ievēlēts I. Godmanis⁴⁸⁷. Sākotnēji par komisijas priekšsēdētāju LR AP LMK 7.jūnija sēdē tika izvirzīts J. Kinna. Iespējams, J. Kinnas kandidatūra bija atbilstošāka, jo I. Godmanis Zemes komisijas praktiskajā darbā aizņemības dēļ gandrīz nepiedalījās. LR AP Zemes komisijas sastāvu ar LR AP lēmumu apstiprināja 1990.gada 4.augustā⁴⁸⁸. Komisijā tika iekļauti: AP deputāti G. Grūbe, A. Jaunkļaviņš, J. Kinna, P. Krūgaļaužs, L. Kucāns, S. Rāzna, P. Simsons, F. Stroganovs; Lauksaimniecības ministrs D. Ģeģers; LR Vides aizsardzības komitejas galvenais valsts inspektors G. Liepa; institūta „Zemesprojekts” direktors V. Niedre; Lauksaimniecības ministrijas Zemes ierīcības departamenta direktors Z. Veitners. 1991.gada 14.maijā komisijā papildus iekļāva LR Meža ministrijas meža apsaimniekošanas daļas vadītāju G. Gavrilovu; LR Tieslietu ministra 1.vietnieku I. Kaužēnu; LLA profesoru M. Locmeru; LR Finanšu ministrijas ARK finansēšanas daļas galveno ekonomisti M. Orleāni. 1992.gada 25.februārī L. Kucānu komisijā nomainīja A. Seile.

1990.gada 22.novembrī LR AP Prezidijs pieņēma lēmumu „Par zemes komisijas un zemes ierīcības dienestiem”, kurš lika rajonu TDP struktūrās izveidot zemes ierīcības daļas, bet pagastu (un pilsētu) TDP struktūrās zemes ierīcības dienestus.

LR AP Zemes komisija pieņēma pagaidu norādījumus un izstrādāja pagaidu formas zemes pieprasījumiem (1990.gada 18.oktobrī).

⁴⁸⁷ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76025&mode=KDOC>

⁴⁸⁸ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76082&mode=DOC>

1991.gada 21.jūnijā LR AP pieņēma likumu „Par zemes lietošanu un zemes ierīcību”⁴⁸⁹. Likums aizvietoja tanī pat dienā ar LR AP lēmumu spēku zaudējošo 1970.gadā apstiprināto Latvijas PSR zemes kodeksu. Lai gan A. Grūtups likumu vērtēja kā „morāli novecojušu no pieņemšanas brīža, jo (tas) runāja tikai par zemes lietošanu – pretstatā topošai zemes privatizācijas likumdošanai”⁴⁹⁰, likuma pieņemšana bija būtiska vismaz divu iemeslu dēļ:

1. spēka esošais Latvijas PSR zemes kodekss bija pretrunā ar jau pieņemtajiem, kā arī gatavotajiem agrārās reformas likumiem;
2. lai arī drīz pēc likuma pieņemšanas tika apstiprināta privatizācijas likumdošana, zemes lietošanas (nevis privātīpašuma) reglamentācija bija aktuālāka vēl vairākus gadus.

Likums noteica, ka LR veido lauku apvidu zemes un pilsētu zemes, kā arī noteica zemes lietošanas kārtību un valsts institūciju kompetenci zemes lietošanas attiecību regulēšanā. Tika noteikti četri zemes lietojuma veidi:

1. zemes pastāvīgā lietošana;
2. zemes pastāvīgā lietošana ar lietošanas tiesību pāreju citam personām;
3. zemes nomas lietošana;
4. zemes daļēja lietošana.

Lēmumus par zemes piešķiršanu lietošanā pieņēma vietējā izpildvara (pagastu tautas deputātu padomes), atsevišķos gadījumos rajonu TDP vai LR MP. Kā zemes lietotāji tika uzskaitīti:

1. *fiziskas personas:*

- *LR pilsoņi un pilngadīgie iedzīvotāji;*
- *Citās valstīs dzīvojošie bijušie LR zemes īpašnieki (pēc stāvokļa uz 1940.gada 21.jūliju) vai citās valstīs dzīvojoši viņu mantinieki;*
- *Pārējie citu valstu pilsoņi, kā arī bezpavalstnieki.*

2. *juridiskas personas:*

- *LR valsts uzņēmumi, iestādes un organizācijas;*
- *Pašvaldības, pašvaldības uzņēmumi, iestādes un organizācijas;*
- *Pārējie LR uzņēmumi un organizācijas;*

⁴⁸⁹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=67966&mode=KDOC>

⁴⁹⁰ Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995. 60. lpp.

- *LR un citu valstu kopuzņēmumi;*
- *Citu valstu uzņēmumi un organizācijas.*

Likums noteica, ka, ja uz zemes izveidota zemnieku saimniecība, zemes lietošanas tiesības var pāriet tikai vienai personai. Šī likuma norma tika iekļauta, vadoties no zemnieku saimniecību veidošanas tradīcijām, kuras nepieļāva zemnieku saimniecības sadalīšanu vairāku mantinieku starpā, bet viens saimniecības pārņēmējs pārējiem izmaksāja kompensācijas. Lai arī zemes lietošanas statusā šie ierobežojumi tika noteikti, vēlākajos privatizācijas likumos likumdevēji saimniecību dalīšanu neierobežoja.

1991.gada 25.novembrī⁴⁹¹ tika pieņemts LR MP lēmums „Par nolikumu par lauku apvidu zemi”⁴⁹². Nolikumā tika reglamentēti zemes izmantošanas noteikumi pēc zemes izmantošanas mērķiem. Tika noteikti kritēriji, pēc kuriem tiek pieņemts lēmums par zemes lietojuma tiesību pārtraukšanu. Institūcija, kas zemi piešķirusi lietošanā, varēja šīs tiesības izbeigt, ja zemes gabals netiek izmantots ilgāk nekā gadu (skaitot no 1.jūlija):

1. *Zemes nogabals netiek uzturēts kārtībā un zeme netiek apstrādāta.*
2. *Netiek vākta izaudzētā raža vai netiek veikti meža kopšanas darbi, kā tas paredzēts mežierīcības materiālos vai meža apsaimniekošanas noteikumos.*
3. *Saimniekošanas rezultātā zeme aizaug, pārpurvojas vai citu saimniekošanas laikā radušos procesu dēļ pasliktinās zemes kultūrtehniskais stāvoklis.*

Šie noteikumi netika attiecināti uz bijušajiem īpašniekiem, kuri vēlākajā likumdošanā varēja atjaunot īpašuma tiesības bez lietošanas statusa. Praksē līdz ar lauksaimnieciskās ražošanas strauju sašaurināšanos nākamajos gados zemes neizmantošana netika izmantota kā kritērijs, lai fiziskām personām pārtrauktu zemes lietošanas tiesības.

3.2.3.3. Zemes reforma pēc 1991.gada augusta.

3.2.3.3.1. Diskusija par zemes denacionalizāciju.

Lai gan pēc 1990.gada 4.maija Neatkarības deklarācijas pieņemšanas sarunas ar PSRS vadību lika cerēt uz Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu *de facto* tuvākā nākotnē, notikumi Maskavā 1991.gada augustā un Latvijas neatkarības atzīšana septembrī Latvijas

⁴⁹¹ Lai arī lēmums tika pieņemts pēc 1991.gada augusta, tas pēc būtības pieskaitāms iepriekšējai – zemes lietošanu, ne īpašumtiesību reglamentējošai likumdošanai.

⁴⁹² Skat. internetā. (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=72566&mode=DOC>

tautai un amatpersonām nāca kā patīkams pārsteigums. 21.augustā LR AP deklarēja LR valstiskās neatkarības atjaunošanu *de facto*, 24.augustā to atzina Krievijas Federācija, 2.septembrī – ASV, bet 6.septembrī – teritoriju un varu jau reāli pazaudējusi PSRS. Līdz ar to daudz straujāk un radikālāk varēja turpināt risināt ar Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu saistītus praktiskus jautājumus. Viens no šādiem jautājumiem bija īpašuma tiesību atjaunošana. Tika izvirzīta versija par bezierunu īpašuma tiesību atjaunošanu visiem bijušajiem īpašniekiem uz visām īpašuma formām to vecajās robežās.

Diskusijas par denacionalizācijas izsludināšanu notika arī LR AP LMK. Radikāli noskaņotie komisijas locekļi pieprasīja denacionalizāciju:

P. Krūgaļauzs (1991. gada 28.augustā): „*Patreizējā situācijā jāveic denacionalizācija, likums par privatizāciju jāradikalizē, jāsaīsina termiņos.*”

A. Seile (turpat): „*Zemes reforma iedzīta strupceļā ar AP Zemes komisijas un MP lēmumiem.*”⁴⁹³

J. Kinna (9.septembrī): „*Jāsagatavo likums vai lēmums: spēku zaudē 1940.gada nacionalizācija; īpašuma tiesības atjaunotas sakarā ar LR likumiem.*”⁴⁹⁴

Tomēr komisijas vairākums nostājās pozīcijās, kuras 28.augusta sēdē formulēja O. Leščinskis: „*Jādomā, ko darīt, lai nesagrautu zemes reformas paveikto pie iespējamās denacionalizācijas. Jāaizsargā esošie zemnieki.*”⁴⁹⁵ 17.septembrī komisija pieņēma lēmumu nr.103: „*Izskatot iepriekšējās komisijas sēdes jautājumu par zemes privatizāciju, kā arī ņemot vērā 11.septembra paplašinātas komisijas sēdes deputātu un pieaicināto lauksaimniecības speciālistu viedokli šajā jautājumā, kā komisijas oficiālo viedokli par zemes privatizāciju atzīt – zemei privātīpašumā jānonāk agrārās reformas likumdošanas noteiktajā kārtībā, izstrādājot zemes reformas otrās kārtas likumus.*”⁴⁹⁶

Neskatoties uz priekšlikumiem par denacionalizāciju, arī komisijas „radikāļi” balsojumā par šo jautājumu pievienojās viedoklim, ka jāturpina agrārā reforma. Par denacionalizāciju netika nodota neviena balss. Kā 17.septembra sēdē atzina J. Kinna, „*LTF Jūrmalas seminārā*

⁴⁹³ LVA, 290. f., 11. apr., 100. l., 55. – 58. lp.

⁴⁹⁴ Turpat, 60. lp.

⁴⁹⁵ Turpat, 57. lp.

⁴⁹⁶ Turpat, 62. lp.

(...) *pārāk radikāla spiediena uz zemes reformu nebija*”, līdz ar to arī pat radikāli noskaņotā LTF dome neuzdrīkstējās nostāties pret jau izsludināto agrāro reformu⁴⁹⁷.

Savus atzinumus par zemes privatizāciju, kā arī likumprojektu „Par zemes īpašumu privatizāciju LR lauku apvidos” iesniedza arī LR Lauksaimniecības ministrija. 1991.gada 10.septembrī LR Lauksaimniecības ministrija LR AP LMK iesniedza salīdzinošu atzinumu par zemes privatizācijas variantiem, salīdzinot abas aktuālās koncepcijas – denacionalizāciju un zemes reformas otro kārtu. Būtiskākais jaunums, kurs atzinumā bija iekļauts, bija secinājums, ka zemi īpašumā lietderīgi piešķirt tikai fiziskām personām LR pilsoņiem. Denacionalizācija paredzēja zemes īpašuma tiesību atjaunošanu arī juridiskām personām (pilsētās šis princips tika ievērots), ministrija saskatīja draudus, ka šādas atjaunotas, bet būtībā jaundibinātas juridiskās personas varētu lielos apjomos uzpirkt zemi no bijušajiem un jaunajiem īpašniekiem. Līdz ar to automātiski atkrita diskusijas par bijušo kopsaimniecību tiesībām zemi privatizēt, šis jautājums pat netika pieminēts. Liela vērtība atzinumā tika pievērsta zemes un esošo ēku racionālai apsaimniekošanai – nepieļaut situāciju, kad zeme pieder vienam, bet ēkas – citam īpašniekam, paredzot, ka šāda situācija radīs daudzas konfliktsituācijas nākotnē⁴⁹⁸. Savukārt 1991.gada 14.novembra priekšlikumos ministrija piedāvāja paredzēt bijušajiem īpašniekiem atjaunot īpašuma tiesības vienīgi gadījumos, ja „*viņi nodarbojas ar pieprasītās zemes apstrādi, vai atgriežas uz tās, lai to apstrādātu*”, pastāvīgi dzīvo LR un ir LR pilsoņi. Ministrija neatbalstīja mantinieku loka paplašināšanu un zemes īpašuma dalīšanu vairāku mantinieku starpā.⁴⁹⁹ Tātad ministrija piedāvāja saistīt īpašuma tiesību atjaunošanu ar lauksaimniecisko ražošanu un neatjaunot īpašuma tiesības ārzemēs dzīvojošiem LR pilsoņiem (tā sauktajiem „trimdas latviešiem”).

3.2.3.3.2. Likuma „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” pieņemšana.

1992.gada 9.jūlijā tika pieņemts LR likums „Par zemes privatizāciju lauku apvidos”. Šī likuma pieņemšana nozīmēja, ka ir uzsākusies zemes reformas otra kārta un nobeiguma fāze – īpašumtiesību uz zemi nostiprināšana.

⁴⁹⁷ LVA, 290. f., 11. apr., 100. l., 62. lp.

⁴⁹⁸ LVA, 290. f., 11. apr., 120.l., 10. – 13. lp.

⁴⁹⁹ LVA, 290. f., 11. apr., 115.l., 51. – 64. lp.

LR AP komisiju līmenī deputāti vienojās, ka agrārā reforma turpināsies ar zemes reformas otro kārtu, taču mantinieku loks tiks paplašināts. Šāda paplašināšana, lai arī novēlota, bija nepieciešama un saprotama, plašāku mantinieku loku paredzēja LR likumdošana pirms 1940.gada okupācijas. Latvijas likumdevēji bija izšķīrušies par principiālu nostāju – atjaunot likuma spēku iespējami lielākam skaitam pirms okupācijas pieņemto likumu. Šāda pieeja ir pilnībā attaisnojama arī no šībrīža skatījuma – tā demonstrē valsts *de jure* nepārtrauktību. 1992.gada 7.jūlijā ar LR likumu no 1.septembra tika atjaunotas 1937.gada un Lietu tiesību daļas⁵⁰⁰. Šī likuma pieņemšana trīs dienas pirms likuma „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” nebija nejaušība, tā sagatavoja sabiedrību un pašus deputātus mantinieku loka paplašināšanai zemes reformas likumdošanā.

Likums „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” noteica:

1. Privatizācijas galvenie deklaratīvie mērķi ir radīt pamatu un garantijas lauksaimniecības attīstībai, atjaunot īpašuma tiesības bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem, nodot zemi īpašumā pret atlīdzību LR pilsoņiem (1.pants);
2. Privatizācija tiks īstenota, ievērojot zemes reformas pirmās kārtas likumdošanu (2.pants);
3. Zemes īpašuma tiesības tiks atjaunotas pēc pieprasījuma bijušajiem zemes īpašniekiem – fiziskām personām (līdz 1940.gada 21.jūlijam) vai viņu mantiniekiem saskaņā ar 1937.gada Civillikumu (5.pants), kā arī par samaksu piešķirtas citiem LR pilsoņiem (4.pants);
4. Juridiskajām personām (bijušajām kopsaimniecībām u.c.) nav tiesību iegūt zemi īpašumā, kā arī tās zaudē zemes lietošanas tiesības, ja bijušais īpašnieks vai tā mantinieks šo zemi ir pieprasījis, ne vēlāk kā pēc 5 gadiem (6.;7.pants);
5. Bijušie īpašnieki un to mantinieki var atgūt zemi, uz kuras atradās juridiskajām personām piederošas ēkas;
6. Bijušajiem zemes īpašniekiem, kuri reģistrēti kā neapmierinātie zemes pieprasītāji, ir pirmpirkuma tiesības uz būvēm, ēkām un augļu dārziem, kas atrodas uz viņu bijušā īpašuma;

⁵⁰⁰ Skat. internetā (2007. 06. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=75530&mode=KDOC>

7. Tika noteiktas kompensācijas bijušajiem īpašniekiem un to mantiniekiem, kuri nevēlas saņemt zemi, kompensāciju apmērs un izmaksāšanas kārtība (12. – 14. pants);
8. Tika noteikta zemes īpašuma maksimālā platība (arī bijušajiem īpašniekiem) – 100 ha (11. un 16.pants).⁵⁰¹

Līdz ar to tika atrisināts jautājums par bijušo īpašnieku mantinieku loku, taču vienlaicīgi radās cita problēma – zemes reformas pirmajā kārtā zeme faktiski bija sadalīta, daudzos rajonos jau bija tā sauktie „*neapmierinātie zemes pieprasītāji – bijušie īpašnieki*”, uz zemi bija jāpiesakās līdz 1991.gada 20.jūnijam, tātad pieteikšanās termiņš jau beidzies. Līdz ar to, nemainot zemes pretendentu loku un prioritātes, jaunajiem pretendentiem – bijušo īpašnieku attālākajiem mantiniekiem – nebija zemes, ko piedāvāt. Šīs problēmas risinājumu likumdevēji atrada, ierobežojot juridisko personu, tātad bijušo kopsaimniecību, jaunizveidoto statūtsabiedrību, tiesības uz zemi:

1. Juridiskās personas nevarēja pretendēt uz zemes iegūšanu īpašumā;
2. Juridiskajām personām ierobežoja zemes lietošanas tiesības – pēc bijušā īpašnieka jeb mantinieka pieprasījuma zeme bija jāatdod ne vēlāk kā 5 gadu laikā;
3. Juridiskajām personām piederoši lauksaimnieciskās ražošanas objekti ar funkcionēšanai nepieciešamo zemes platību vairs netika nodrošināti.

Netika atjaunotas īpašuma tiesības arī juridiskajām personām, kurām lauksaimniecības zeme piederēja līdz 1940.gadam. Tas bija būtisks jautājums un demonstrēja principu – laukos zeme piederēs tikai fiziskām personām – pilsoņiem.

Tā kā zemes saņemšanas prioritātes starp fiziskajām personām palika nemainīgas, zemes reformas tālāko norisi jāraksturo kā juridisko personu lietošanā esošās zemes sadalīšana starp fiziskajām personām – bijušajiem īpašniekiem un to mantiniekiem. Līdz ar to zemes reforma tālāk norisinājās uz statūtsabiedrību lietošanā esošajām zemēm. Likums arī paredzēja pirmpirkuma tiesības bijušajiem īpašniekiem un to mantiniekiem uz ēkām, kuras bija uzbūvētas uz viņu zemes. No juridiskā viedokļa to varēja tulkot kā progresīvu lēmumu, ar kura palīdzību sakārtot īpašuma lietas – lai zemei un ēkām būtu viens īpašnieks. Taču līdz ar to bijušie īpašnieki varēja iejaukties kopsaimniecību privatizācijas lietās, kaut nebija kapitāla daļu turētāji.

⁵⁰¹ Skat. internetā (2007. 06. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=74241&mode=KDOC>

Likumprojekta „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” apspriešanas gaitā LR AP galvenās debātes risinājās par sekojošiem jautājumiem:

1. Denacionalizācija un esošo zemnieku saimniecību zemes platību koriģēšana par labu bijušajiem īpašniekiem;
2. Juridiskās personas un zemes lietošana;
3. Īpašumā esošās zemes platības ierobežojumi;
4. Nepilsoņu zemes lietošanas tiesības.

Redzot, ka denacionalizāciju, t.i., bezierunu zemes atdošanu bijušajiem īpašniekiem, deputātu vairākums neatbalstīs, denacionalizācijas atbalstītāji centās likumu maksimāli tai tuvināt. Likumprojekta otrajā lasījumā 1992. gada 10.jūnijā deputāti A. Seile, S. Rāzna, J. Jaunkļaviņš iesniedza priekšlikumus, ar kuru apstiprināšanu varētu koriģēt jau izveidoto zemnieku saimniecību robežas (zemes, uz kurām nav ēkas) par labu bijušajiem īpašniekiem. Denacionalizācijas aizstāvis P. Simsons norādīja, ka bijušo īpašnieku senči zemi pirkuši „*par latiem, par zelta rubļiem vai par asinīm*”. A. Seile kritizēja izveidoto zemnieku saimniecību aizsardzību, aicināja neuzņemties atbildību par to izveidošanu: „*Pirmsreformas vai Breša zemnieku robežas ir svētas kā Indijas gov.*(...) *Ne jau mūsu AP un mūsu likumi izveidoja šos zemniekus.*”⁵⁰²

Pretēju viedokli pauda E. Kide: „*Vai šie pirmie drošminieki būtu jāsagrauj un jāliek saprast, ka nevar mums ticēt?*”, savukārt J. Bojārs norādīja J. Simsonam: „*Jūs domājat, ka viņiem (Breša zemniekiem) tā zemīte ir mazāk svēta nekā tam, kas ir piektās pakāpes radnieks, kas uzauzdis Rīgā un tagad atnāks atpakaļ?*” Uz izveidoto zemnieku saimniecību zemes koriģēšanas sekām norādīja LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis: „*Ja iesim uz korekciju, tad esmu pārliecināts, ka mēs atkārtosim pirmo kārtu, mēs atgriezīsimies nulles ciklā, tāpat kā 1937.gada Civillikuma gadījumā pagriežam atpakaļejošu spēku. Es jums pateikšu pavisam atklāti, kāds būs rezultāts. Tas būs ne tikai haoss uz laukiem, tā būs jau nopietna politiska cīņa, politisku spēku cīņa starp privātipašniekiem.*(...) *Nevar mētāties – pieņemt vienu zemes reformas kārtu, bet pēc tam rauties atpakaļ.*” Šādam viedoklim piekrita arī I. Čepāne: „*Ja mēs šādu normu pieņemam, tad, es domāju, visi klātesošie juristi saprot, ka mums ir jāatceļ visa iepriekšējā zemes reforma un jāpieņem likums par vispārēju īpašumtiesību atjaunošanu uz*

⁵⁰² Skat. internetā (2007. 06. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920610.htm

visām zemēm, nevis šim te 12.pantam vecajā likumā „par zemes reformu lauku apvidos” jāgrauž pa gabaliņam nost, jo mēs to pašlaik darām.”

Šos augšminētos otrajā lasījumā iesniegtos priekšlikumus LR AP noraidīja ar nelielu balsu pārsvaru - par balsoja 33; pret – 38; bet atturējās 23 deputāti⁵⁰³.

Jautājumā par juridisko personu zemes lietošanas tiesībām problēmas būtību jau pirmajā lasījumā 1992. gada 15.aprīlī formulēja A. Seile: *„Vairāki deputāti ir ierosinājuši izsvītrot no priekšpēdējās rindkopas frāzi „juridiskai personai”. Es jums pateikšu, kas notiks, ja to šeit izsvītros pavisam. Tātad bijušie zemes īpašnieki un mantinieki, kuri nepaspēja dažādu pārpratumu dēļ, vai varbūt tūri tehniski līdz 20.jūnijam pieprasīt zemi, mēs it kā dodam iespēju vēlreiz pieteikties uz šo zemi un nedodam viņiem prioritāti tad, ja zeme jau ir piešķirta lietošanā fiziskai jeb juridiskai personai. Bet īstenībā šādas zemes, kura zemes reformas pirmajā kārtā nav nevienam piešķirta lietošanā, ir ārkārtīgi maz, jo pirmā kārtā arī faktiski vēl nemaz nav beigusies. Godīgi sakot, ja mēs atstājam šo ierakstu „juridiskā persona”, diez vai kāds varēs uz šo zemi pieteikties”⁵⁰⁴. Otrajā lasījumā pēc debatēm ar 42 balsīm „par”, 32 – „pret” un 13 deputātiem atturoties, deputāti nolēma svītrot no 6.panta „juridiskās personas” kā zemes lietotājus ilgtermiņā.*

Jautājumā par zemes īpašumu platības ierobežošanu ierobežošanas aizstāvji minēja sekojošus argumentus:

A. Seile : *„Zemes reformas gaitā zeme tiek piešķirta un dalīta par pazeminātu cenu, tāpēc jāpastāv ierobežojumam – 100 ha”.*

V. Seleckis: *„Ja nebūs ierobežojumu, kolhozu bijušajai un esošajai oligarhijai radīsies pavisam citas iespējas paturēt savās rokās arī zemi.”*

F. Strogonovs : *„Nevienam netiek liegts iznomāt kaut 1000 ha no privātpersonām vai valsts.”*

Pret ierobežojumiem zemes platības ziņā iebilda:

V. E. Bresis: *„Ar platības ierobežojumiem mēs gribam atšķelt visu intensīvi strādājošo Latvijas zemniecības daļu.(...) Vai tad tas ir prātīgākais, ka mēs aģitējam Latvijas zemniecību uz Indrānu tipa retro saimniecību, uz mazu mehanizāciju, uz dārgu produkciju, ko paši pēc tam veikalā nevarēsīm nopirkt?”*

⁵⁰³ Skat. internetā (2007. 06. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920610.htm

⁵⁰⁴ Skat. internetā (2007. 06. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920415.htm

V. Šteins: „*Tas ir sociālisms, kas sēž iekšā cilvēkos, proti, tomēr katram iedosim, bet iedosim visiem vienādi, mazlietiņ iedosim.*”

Uz Z. Ziediņa aicinājumu platību neierobežot, V. Muceniņš norādīja uz personīgām interesēm: „*Viņš ir atļāvis savu dzimto kolhozu praktiski par grašiem nopirkt. Piedošanu, pēc tā mēs nevaram spriest, kā veikt zemes reformu Latvija kopumā.*”

Asas vārdu pārmaiņas notika, apspriežot nepilsoņu statusu un tiesības zemes privatizācijā. R. Rikards aicināja nepilsoņiem lietošanā piešķirtu zemi atdot bijušajiem īpašniekiem, ja zeme apbūvēta, „*noteikt augstu nomas maksu, ja nepatīk – lai pārceļ savu „dāču” uz Pleskavas apgabalu*”. Līdzīgu nostāju debatēs par mazdārziņu nākotni pauda A. Seile: „*Es vēlreiz gribu atkārtot, ka nepilsoņi šajā gadījumā nedabūs zemi īpašumā, bet lietošanas tiesības taču viņiem saglabājas uz kādu laiku! Uz cik ilgu laiku – to gan mēs nezinām. Viņiem jācenšas tikt ātrāk par pilsoņiem vai jābrauc mājās.*”

Pret šādu nostāju iebilda A. Safonovs: „*Mēs šodien gribam daudziem absolūti godīgiem cilvēkiem, kuri dzīvo republikā, atņemt to laimi, kuru sauc par 600 kvadrātmetriem zemes.*” Plašāk debates vērtēja J. Zaščerinskis: „*Manuprāt, pašreizējos pārmaiņu laikos daudzu dvēselēs cīnās divas nostādnes: no vienas puses, tā ir mantas kāre un tieksme dabūt pēc iespējas vairāk sev, no otras puses, zināmā mērā arī citu cilvēku izpratne, iecietība, godaprāts, es pat teiktu – arī kultūras līmenis.(...)Ja šis likums būs pretrunā ar pirmo, pirmais vispirms jāatceļ. Jāatzīst kļūdas un jāatkāpjas no amata.*”

Ilgu laiku deputāti pavadīja, debatējot par tehniskiem un ar terminoloģiju saistītiem jautājumiem, kurus varētu raksturot kā „padomju sistēmas mantojumu”. Sarežģītā pilsoņu īpašumu uzskaites sistēma, kura bija raksturīga Latvijas PSR Civilkodeksam, pārcēlās arī uz LR likumdošanu. Lai gan A. Punovskis debatēs uzsvēra, ka „*Atšķirība starp vasarnīcu, dārza un dzīvojamo māju (...) ir radīta mākslīgi, ka LPSR Civilkodeksā ir fiksēts, ka vienam pilsonim nevar būt īpašumā dzīvoklis un dzīvojamā māja*”, likuma sestais pants apstiprinātajā redakcijā uzskaitīja plašu fiziskām personām piederošu īpašuma vienību spektru: zemnieku saimniecības, piemājas saimniecības, individuālie augļu dārzi, dzīvojamās mājas, vasarnīcas.

Neraugoties uz karstajām debatēm, likumprojektu otrajā un trešajā lasījumā apstiprināja ar lielu vienprātību. Otrajā lasījumā⁵⁰⁵ „par” balsoja 63, „pret” – 3, bet atturējās 17, bet par galīgo variantu, bez debatēm, nobalsoja 83 deputāti, pret balsojot 2 un atturoties 12.⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Skat. internetā (2007. 06. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920610.htm

1992.gada 10.jūlijā LR AP pieņēma arī lēmumu „Par LR likuma „Par zemes privatizāciju Latvijas lauku rajonos” spēkā stāšanās kārtību, ar kuru faktiski līdz 1992.gada 31.decembrim tika pagarināta bijušo īpašnieku un viņu mantinieku pieteikšanās uz zemi⁵⁰⁷.

Neraugoties uz to, ka likums „par zemes privatizāciju lauku apvidos” turpināja agrārās reformas likumdošanu kā zemes reformas otrās kārtas pamatlikums, tas ievērojami mainīja zemes reformas nosacījumus:

1. Likums mainīja vienu no zemes reformas pirmās kārtas likumdošanā noteiktajiem pamatprincipiem – vispirms jāiegūst zemes lietotāja statuss, pēc tam var pretendēt uz īpašuma tiesībām. Līdz šim tas attiecās uz visām pretendentu grupām, arī bijušajiem īpašniekiem un viņu mantiniekiem.
2. Likums ievērojami paplašināja bijušo īpašnieku un viņu mantinieku tiesības:
 - bijušie īpašnieki un mantinieki varēja iegūt īpašuma tiesības bez zemes reformas pirmajā kārtā noteiktās kārtības – īpašuma tiesības iegūstot uzreiz, bez lietošanas statusa;
 - tika paplašināts bijušo īpašnieku mantinieku loks un izsludināta atkārtota bijušo īpašnieku un viņu mantinieku pieteikšanās uz zemi.
3. Ievērojami tika sašaurinātas juridisko personu – bijušo kopsaimniecību, jaundibināto statūsabiedrību tiesības:
 - juridiskās personas zaudēja zemes lietošanas tiesības par labu bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem;
 - lauksaimnieciskās ražošanas objektiem, kuri joprojām bija juridisko personu īpašumā, ilgtermiņa netika paredzēta nodrošināšana ar lauksaimniecībā izmantojamo zemi.
4. Likums sarežģīja īpašumu tiesību racionālu sakārtošanu – tas pieļāva dažādus īpašniekus zemei un uz tās esošajām ēkām, atzīstot bijušo īpašnieku un viņu mantinieku tiesības uz visu juridisko personu rīcībā esošo zemi.

Likumā netika iekļauti priekšlikumi saistīt īpašuma tiesību atjaunošanu ar lauksaimniecisko ražošanu. Šādu normu ieviešana būtu ne tikai zināmā pretrunā ar cilvēku tiesībām atgūt īpašumus, bet arī būtu praksē grūti realizējama. Kāda institūcijai būtu jādeleģē tiesības lemt,

⁵⁰⁶ Skat. internetā (2007. 06. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920709.htm

⁵⁰⁷ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1992. 1723. lpp.

kurš saimnieko prasmīgi, bet kurš nē, visticamāk, tā būtu saistīta ar vietējo pašvaldību. Katrā ziņā šāda – subjektīva kritērija noteikšana vairotu konfliktsituācijas un zemes reformu ievērojami bremsētu.

Analizējot pieņemto likumu, jāsecina, ka pieņemšanas brīdī likums atrisināja vienu no iepriekšējā likumdošanā esošajām pretrunām – visiem īpašuma reformas likumiem visbeidzot bija noteikts viens mantinieku loks, kurš bija identisks ar Latvijas 1937.gada Civillikumā noteikto. Taču līdz ar mantinieku loka paplašinājumu likumdevēji nolēma dot „*otro iespēju*” visiem bijušajiem īpašniekiem, dodot iespēju atjaunot īpašuma tiesības arī uz juridisko personu lietošanā esošo zemi, ieskaitot uz zemi zem ēkām. Tas savukārt mainīja privatizācijas gaitu kopsaimniecībās, daudzi lauksaimnieciskās ražošanas objekti zaudēja savu pievilcību, jo vairs nebija nodrošināti ar lauksaimniecībā izmantojamo zemi. Bez tam juridiskās personas un bijušie zemes īpašnieki nonāca piespiedu nomas attiecībās – vieniem piederēja ēkas un ražošanas objekti, otriem – zeme. Likumdevēji bija iecerējuši šo pretrunu novērst, piešķirot bijušajiem īpašniekiem pirmpirkuma tiesības uz ēkām, kas atrodas uz viņu zemes. Cik var spriest no LR AP Juridiskās pārvaldes 1992.gada 7.jūlijā un 24.augustā izdarītajiem atzinumiem⁵⁰⁸, ar pirkšanu bija domāta arī kapitāla daļu nošķiršana statūtsabiedrībās, tātad bijušie īpašnieki varētu atpirkt ēkas un ražošanas objektus, kas atrodas uz viņu zemes. Līdzīgas tiesības bijušajiem īpašniekiem paredzēja 1992.gada 7.jūlija likuma „Par atjaunotā LR 1937.gada Civillikuma Ievada, Mantojuma tiesību un Lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14.pants⁵⁰⁹. Taču turpmākā likumdošana šo pretrunu padziļināja.

Neraugoties uz acīmredzamajām un LR AP Juridiskās pārvaldes atzītajām pretrunām, 1992.gada 23.septembrī LR AP pieņēma papildinājumus likumā „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju”, kur tika noteikts, ka mantas vai objekta nošķiršana tikai par kapitāla daļām nav uzskatāma par pirkšanu, tāpēc šādos gadījumos nav piemērojamas pirmpirkuma tiesības. Lai arī šis lēmums īstermiņā mazināja sociālo spriedzi laukos un demonstrēja zināma sociālā taisnīguma principu ievērošanu, taču ilgtermiņā ievadīja tendenci, kad zeme piederēja vienam, bet ēkas – citam īpašniekam. Nevar piekrist A. Grūtupa vērtējumam, ka šie labojumi „*atrisināja pretrunu starp bijušajiem zemes īpašniekiem*

⁵⁰⁸ LVA 290. f., 11. apr., 139. l., 99. lp.

⁵⁰⁹ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1992. 1556. lpp.

(*mantiniekiem*) un *citiem privatizācijas pretendentiem*⁵¹⁰. Šie likuma labojumi pretrunas nevis novērsa, bet tikai padziļināja, radot ievērojamus sarežģījumus īpašnieku savstarpējās attiecībās un uzņēmējdarbības veikšanā. A. Grūtups uzskata, ka minētās pretrunas izraisīja 1993.gada 16.decembrī LR Saeimas izdarītie grozījumi likumā „Par zemes privatizāciju lauku apvidos”, kuri noteica, ka „*juridiskām un fiziskām personām ir garantētas tiesības nomāt zemi, ko aizņem ēkas un pagalmi, un vēl līdz 0,5 ha zemes, kas nepieciešama šo ēku un būvju uzturēšanai*⁵¹¹”. A. Grūtups uzskata, ka LR Saeima noteica piespiedu nomas attiecības un tas jāvērtē negatīvi, līdz tam zemes reforma esot konsekventi aizstāvējusi fizisko personu tiesības privatizēt zemi zem sava īpašuma. A. Grūtupa minētās „*absurdās situācijas*”⁵¹² radās nevis pateicoties šim labojumam, bet pateicoties aplūkotajiem LR AP 1992.gadā apstiprinātajiem likumiem un to grozījumiem. LR Saeima jau cīnījās ar iepriekšējās likumdošanas radītajām sekām. Zem ēkām ar piespiedu nomu apgrūtināto zemi faktiski par bezvērtīgu padarīja LR Saeimas 1996.gada 5.decembra lēmums, kurš ierobežoja nomas maksu līdz 5% no kadastra vērtības. Ņemot vērā, ka zemes īpašniekam bija jāsamaksā 1,5 % īpašuma nodoklis, kā arī 25% peļņas nodoklis no saņemtajiem 5%, no īpašnieka viedokļa šāds īpašums kļuva bezjēdzīgs, savukārt ēku īpašniekam zuda ieinteresētība atpirkt zemi par tirgus cenu, jo viņam bija garantētas zemes nomas tiesības. Ēku un būvju īpašniekam zemes gabala, uz kura atrodas viņam piederošas ēkas un būves, pirmpirkuma tiesības tika noteiktas tikai 1996.gada 5.janvārī⁵¹³. 1992.gadā bija divas dažādas iespējas, kā sakārtot īpašuma attiecības laukos:

1. Nedot iespēju bijušajiem īpašniekiem un viņu mantiniekiem atgūt īpašuma tiesības zemei, uz kuras atrodas juridiskām personām esošas ēkas. Statūtsabiedrības tika intensīvi dalītas, bija jāparedz, ka lielākā daļa no šīm ēkām nonāks privātās rokās;
2. Ļaujot bijušajiem īpašniekiem un viņu mantiniekiem atgūt apbūvēto zemi, vienlaicīgi ļaut ar pirmpirkuma tiesībām privatizēt juridisko personu ēkas, kas atrodas uz šīs zemes. Iespējams, paredzot ēku atsavināšanu caur privatizāciju piespiedu kārtā noteiktā laikā, līdzīgi, kā ar lauksaimniecībā izmantojamās zemes atgūšanu.

⁵¹⁰ Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995. 200. lpp.

⁵¹¹ LR Saeimas un MK Ziņotājs. 1994. 6. lpp.

⁵¹² Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995.66. – 67.lpp.

⁵¹³ LR Saeimas un MK Ziņotājs. 1996. 514. lpp.

Abas šīs iespējas ļautu apvienot zemi un ēkas vienā īpašumā. Taču likumdevēji izvēlējās citu variantu, atjaunojot bijušajiem īpašniekiem un viņu mantiniekiem īpašuma tiesības uz zemi, kura bija apbūvēta ar viņiem nepiederošām ēkām. Savukārt ātri iegūt ēkas privatizācijas gaitā tiem bijušajiem īpašniekiem, kuri nebija statūsabiedrības biedri, tika liegtas. Radītā situācija ļāva daudziem privatizācijas pretiniekiem deklarēt, ka agrārā reforma un privatizācija sagrāva Latvijas lauksaimniecību. A. Boruks rakstīja: „*Salīdzinot ar 1990.gada likumu „Par zemes reformu LR lauku apvidos”, likumā par zemes privatizāciju parādījās dažas jaunas koncepcijas, kas būtiski grozīja likuma saturu : mainīja zemes reformas mērķi, atsakoties no zemes īpašuma tiesiskās, sociālas un ekonomiskās pārkārtošanas un zemniecības atbalstīšanas, kā arī zemes lietošanas efektivitātes nodrošināšanas, un uzsverot tikai bijušo īpašnieku (vai viņu mantinieku) tiesības saņemt atpakaļ 1940.gada 21.jūlijā piederējušo īpašumu. Ar to būtiski cieta esošo lietotāju tiesības.*”⁵¹⁴

Bez jau pieminētās zemes un ēku piespiedu nomas kārtības reglamentēšanas 1993.gada 16.decembrī LR Saeima dzēsa līdz 1940.gada okupācijai nenomaksātos zemes īpašnieku parādus.⁵¹⁵ Šo parādu piedziņa nebūtu ne taisnīga, ne praktiski īstenojama. Pirmkārt, bijušie īpašnieki zemi atguva dažādā stāvoklī – tās kvalitāte vietām bija uzlabojusies, bet citur – pasliktinājusies, otrkārt, parādi netika samaksāti nevis īpašnieku nevēlēšanās pēc, bet ārēju apstākļu – padomju okupācijas rezultātā. Visbeidzot, veco parādu meklēšana arhīvos un apkopošana būtu liela apjoma darbs, kurš, visticamāk, tā arī nedotu rezultātus.

1993.gada 16.decembrī ar likuma grozījumiem pēdējo reizi tika sankcionēta zemes robežu koriģēšana. LR AP Centrālajai zemes komisijai tika dotas tiesības pārskatīt zemes robežas, ja uz bijušā zemes īpašnieka vai viņa mantinieka pieprasītā zemes īpašuma, kur atrodas viņiem piederošas ēkas, ir izveidota zemnieku saimniecība pirms agrārās reformas izsludināšanas, bet jaunizveidotajai saimniecībai uz šīs zemes neatrodas ēkas un būves. Zemes robežu sankcionēšana tika noteikta arī uz „pirmsreformas” zemnieku saimniecībām piešķirtiem mežiem un zemēm.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Rīga: Grāmatvedis, 1995. 613. lpp.

⁵¹⁵ Skat. internetā (2007. 06.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57571&mode=DOC>

⁵¹⁶ Turpat.

3.2.3.4. Zemes reformas likumdošana pēc 1994.gada.

Līdz 1994.gadam zemes reformas likumdošanas izstrāde un apstiprināšana būtībā tika pabeigta, vēlākās izmaiņas likumdošanā bija saistītas vairāk ar ekonomiskiem priekšnosacījumiem, bet ne vairs ar politisku vēlmi pārdaļīt zemes īpašnieku un lietotāju tiesības.

1994.gada 8.decembrī LR Saeima izdarīja grozījumus likumā „Par zemes privatizāciju lauku apvidos”⁵¹⁷. Grozījumi noteica, ka zemi, uz kuru īpašuma tiesības ir nostiprinātas zemesgrāmatā, var pirkt ne tikai LR pilsoņi, valsts un pašvaldības, bet arī juridiskās personas. Likuma labojumu 30.pants noteica, ka fiziskai personai piederoša zeme var būt kā mantisks ieguldījums uzņēmuma (juridiskas personas) pamatkapitālā, kā arī 7.panta papildinājums aplinkus noteica, ka dalībā uzņēmumā var ieguldīt zemes lietošanas tiesības. Vienīgā atšķirība starp fizisku personu (pilsoņu) un juridisku personu tiesībām pirkt zemi bija likuma 32.pantā noteiktā prasība, ka pirms juridiskās personas nopirktās zemes nostiprināšanas zemesgrāmatā pirkuma līguma noraksts jāiesniedz LR AP Centrālajai zemes komisijai, kurai tika dotas tiesības ne vēlāk kā 20 dienu laikā apturēt pirkuma līguma galīgo nostiprināšanu, ja tajā nav ievērotas likuma prasības. Centrālās zemes komisijas lēmumu varēja pārsūdzēt tiesā.

Šāda kontroles mehānisma noteikšana raksturoja parlamenta neuzticēšanos jaunizveidotajai (jeb atjaunotajai) zemesgrāmatu struktūrai, jo dublēja tās funkcijas – izvērtēt noslēgtā darījuma likumību. Šāda dublēšana tika ieviesta, lai zināmā mērā mazinātu bažas par „*ekonomiskā krīzē izūtrupētās Latvijas izpārdošanu*”.⁵¹⁸

Paplašināt zemes īpašnieku loku, piešķirot tiesības iegūt īpašuma tiesības arī juridiskajām personām, spieda ekonomiskā realitāte. Arī zemes pirkšana un pārdošana likumdošanā līdz šim netika reglamentēta, likumā „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” zemes tirdzniecībai tika veltīts viens teikums 24.pantā – „*ja privatizācijas gaitā zemes īpašums tiek pārdots, valstij ir uz to pirmpirkuma tiesības*”. Brīvs zemes un nekustāmo īpašumu tirgus bija priekšnoteikums normālai saimnieciskajai darbībai laukos. Ar tā palīdzību bija iespējams atrast ilgtermiņa finansējumu uzņēmējdarbībai laukos – sākt izsniegt hipotekāros kredītus, kur hipotēka (zemes īpašums) būtu kredīta nodrošinājums (ķīla). Kamēr tirgus funkcionēšanas principi likumā

⁵¹⁷ Skat. internetā (2007. 06. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=58927&mode=DOC>

⁵¹⁸ LTF izplatīts paziņojums, skat. *Diena*. 1994. 26. 05.

netika noteikti, bankas kredītus bez nodrošinājuma neizsniedza. 1992.gadā likuma normas, kuras ierobežoja juridisko personu tiesības lietot zemi, kā arī liedza tām iegūt zemi īpašumā, tika pieņemtas tikai ar vienu nolūku – lai par lielākajiem zemes īpašniekiem un turētājiem automātiski nekļūst bijušās okupācijas laika kopsaimniecības, kas pārveidotas par statūtsabiedrībām. 1994.gada beigās ekonomiskā un arī politiskā situācija bija ievērojami mainījusies – statūtsabiedrības vairs nebija noteicējas lauksaimnieciskajā ražošanā, kā arī tās, kuras vēl bija saglabājušās, jau ievērojami atšķīrās no bijušajiem kolhoziem. Tās bija praksē pierādījušas tiesības uz eksistenci. Tā kā 1990. – 1992.gados īstenotā lauksaimniecības politika, piešķirot valsts finansējumu kādām konkrēta brīdī grūtībās nonākušām nozarēm, neattaisnojās, kā arī ieceres agrāro reformu pilnība finansēt no valsts budžeta nebija sasniedzamas kaut vai līdzekļu trūkuma dēļ, vienīgā iespēja atrast ilgtermiņa finansējumu kapitālieguldījumiem lauksaimniecībā bija ilgtermiņa kredīti, piesaistot banku kapitālu.

Nākamā potenciālo zemes īpašnieku loka paplašināšana notika tikai 2003.gada 3.aprīlī, kad likuma „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” labojumi noteica, ka sakarā ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā (ES) no 2011.gada 1.maija par zemes īpašniekiem Latvijā var kļūt ES pilsoņi vai ES reģistrētas juridiskas personas. Labojumi paredz, ka šo datumu var atlikt, bet ne vairāk kā uz trijiem gadiem⁵¹⁹.

3.2.3.5. Zemes reformas realizējošo un īpašuma tiesību reģistrējošo institūciju izveidošana.

Lai organizētu zemes reformas praktisku realizāciju un citus praktiskus uzdevumus, LR AP 1992.gada 15.decembrī pieņēma likumu „Par Valsts zemes dienestu”⁵²⁰. Par Valsts zemes dienesta (VZD) uzdevumiem cita starpā tika noteikti:

1. Zemes reformas un zemes privatizācijas īstenošana.
2. Nekustāmo īpašumu sagatavošana (formēšana) to reģistrācijai.
3. Zemes un citu nekustāmo īpašumu valsts kadastra izstrādāšana, ieviešana un kārtošana.
4. Valsts zemes ierīcības veikšana.

⁵¹⁹ Skat. internetā (2007. 06. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=73849&mode=DOC>

⁵²⁰ Skat. internetā (2007. 06. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62849&mode=KDOC>

5. Zinātniskās pētniecības virzienu koordinēšana.
6. Zemes pārraudzība un zemes lietošanas kontrole.

VZD tika iekļauti Lauksaimniecības ministrijas Valsts zemes ierīcības departaments, Aizsardzības ministrijas Ģeodēzijas un kartogrāfijas departaments, Valsts zemes ierīcības firma „Zemesprojekts”, ražošanas apvienība „Latvijas karte”, Valsts tehniskās inventarizācijas centrs, pilsētu ģeodēziskie centri, rajonu, pilsētu un pagastu zemes ierīcības dienesti.

Augšminēto institūciju apvienošana notika ar mainīgām sekmēm. Pēc VZD datiem⁵²¹ īpaši pārstrukturizācijai ir pretojusies firma „Zemesprojekts” (tās likvidācija notikusi tikai 1994.gada 25.martā), savukārt Ģeodēzijas un kartogrāfijas departamenta vadība un vadošie speciālisti pēc departamenta pievienošanas VZD no darba aizgāja. Līdz ar to Mērniecības centru nācās veidot faktiski no jauna un tas tika izdarīts tikai 1993.gada 29.oktobrī. Tikai 1994.gadā zemes pārvaldību valstī varēja realizēt atbilstoši likumam „Par Valsts zemes dienestu”.

Lai organizētu nekustāmo īpašumu īpašumtiesību apstiprināšanu un reģistrāciju, 1993.gada 30.martā LR AP atjaunoja 1937.gada 22.decembra „Zemesgrāmatu likumu”, nosakot likuma spēkā stāšanos ar 1993.gada 5.aprīli.⁵²² Likums noteica, ka fizisko un juridisko personu īpašuma tiesību nostiprinājuma pamatu veido dokumenti, ko atbilstoši likumdošanai izsniegušas Zemesgrāmatu institūcijas (nodaļas). Zemesgrāmatu nodaļu priekšniekiem (Rīgā arī viņu vietniekiem) tika noteikts tiesneša tiesiskais statuss.

Kā jau iepriekš tika konstatēts, neraugoties uz to, ka likums „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” paplašināja bijušo īpašnieku tiesības, tas nenonāca pretrunā ar galveno zemes reformas mērķi – radīt plašu īpašnieku slāni Latvijas laukos. Arī juridisko personu tiesību ierobežošana intensīvākajā zemes sadales posmā ilgtermiņā vērtējama pozitīvi, jo kopumā tas ļāva īstenot vienu no agrāras reformas mērķiem – atjaunot tradicionālo dzīvesveidu laukos. Lai gan strauja bijušo kopsaimniecību lomas samazināšanās kopsolī ar straujo lauksaimnieciskās ražošanas kopapjomu samazināšanos radīja virkni negatīvu seku, tanī skaitā bieži akcentēto lielu materiālo vērtību iznīcināšanu, šādu lielražotāju saglabāšana uz ilgāku laiku un vēlāka privatizācija draudēja ar lielu zemes platību un ražošanas jaudu nonākšanu šaura īpašnieku loka rokās, kā arī finansiālu katastrofu valstij šo lielražotāju atbalsta gadījumā. Vienlaicīgi jāakcentē, ka kopsaimniecību sabrukumu un ražošanas apjomu krišanu daudz lielākā mērā

⁵²¹ *Zeme: mana, tava, mūsu...* Rīga: VZD, 2002. 229. lpp.

⁵²² Skat. internetā (2007. 06. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60052&mode=DOC>

izraisīja ārēji apstākļi – straujas pārmaiņas Latvijas lauksaimniecības produkcijas realizācijas un izejvielu iegādes tirgos. Būtiski, ka gan Latvijā, gan ārpus tās, visā bijušajā PSRS, strauji mainījās pārtikas produktu patēriņa balanss, īpaši samazinājās piena un piena produktu kopējais patēriņš. Gan kopsaimniecību pārvaldes struktūras, gan to ražotnes nebija piemērotas patstāvīgai eksistencei brīva tirgus apstākļos, krīzes apstākļos izdzīvoja tikai tās statūtsabiedrības, kuras radikāli pārkārtoja savu ražošanu.

Lielākais zemes reformas likumdošanas un realizācijas panākums bija plaša zemes īpašnieku slāņa radīšana laukos, lielākie trūkumi – sākotnējās neskaidrības ar bijušo īpašnieku mantinieku loku, kā arī dalītu nekustamā īpašuma tiesību (zeme zemes reformas gaitā tika piešķirta vienam, bet ēkas uz tās privatizācijas gaitā – citam īpašniekam) un piespiedu nomas pieļaušana. Kā objektīvu trūkumu var pieminēt dažādu likuma normu formālu ievērošanu zemes reformas realizācijas gaitā - netika piegriezta vēlamā vērtība dažādiem tehniskiem jautājumiem – zemes gabalu robežām dabā, servitūta ceļiem. Vēlāk, strauji attīstoties zemes tirgum un saimnieciskajai darbībai, pavisāmā un neprecizitātes radīja daudzus strīdus un tiesvedību īpašnieku starpā.

1997.gada 30.oktobrī LR Saeima pieņēma likumu „Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos”⁵²³, līdz 2007.gada 14. jūnijam to grozot sešas reizes.

3.2.4. Agrārā politika un lauksaimnieciskā ražošana Latvijā pēc 1990. gada 4. maija.

3.2.4.1. Agrārā politika un lauksaimnieciskā ražošana Latvijā no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada septembrim.

3.2.4.1.1. Sociālekonomiskā situācija PSRS ekonomiskajā telpā 1990. – 1991. gados.

1990.gada 4.maija Neatkarības deklarācija skaidri norādīja uz Latvijas vēlmi iespējami īsākā laikā atjaunot neatkarību. Kā vēlāk izrādījās, atjaunot politisko neatkarību bija daudz vieglāk, nekā organizēt neatkarīgas valsts tautas saimniecību. Ja politiski pasludināt neatkarības atjaunošanu un izveidot valsts pārvaldei nepieciešamās institūcijas bija iespējams relatīvi īsā laikā bez īpašām grūtībām, tad vēlākie notikumi apstiprināja, ka strauji pārveidot valsts ekonomiku bez būtiska ražošanas un pakalpojumu kopapjomu krituma nebija iespējams. Pēc komunistiskās sistēmas sabrukuma ekonomikas lejupslīde bija novērojama visās bijušā

⁵²³ Skat internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45729&mode=KDOC>

„Sociālisma bloka” – Savstarpējās Ekonomiskās Palīdzības padomes (SEPP)⁵²⁴ valstīs. Tā nenotika vienlaicīgi visās valstīs, bet bija atkarīga no valstu valdību realizēto reformu tempa, kā arī valstu ekonomikas integrācijas pakāpes kopējā saimniecībā. Kā kopīga tendence jāakcentē, ka straujāks un lielāks ekonomikas kopapjomu kritums, lai arī tas notika vēlāk, bija novērojams valstīs, kuras reformas sāka īstenot vēlāk. (Piemēram, Polijā un Igaunijā reformas tika īstenotas agrāk, nekā Latvijā un Krievijā). Ekonomikas lejupslīdi PSRS ekonomiskajā telpā 1990. – 1991.gados izraisīja vairāki viens no otra izrietoši faktori:

1. 1985. – 1990.gados PSRS vadības realizētās reformas padziļināja pretrunas tautsaimniecībā un valstī radīja finansiālu krīzi :

- centrālā vara deva vietējai varai (republikām) zināmu pašnoteikšanos, taču centās saglabāt savā kompetencē nozīmīgas ekonomiskas sviras, kuras traucēja republikām šo pašnoteikšanos realizēt. Rezultātā republikas sāka realizēt patstāvīgu ekonomisko politiku (īpaši 1991.gadā), ignorēt PSRS centrālo varu un norēķinus ar to;
- PSRS vadība „eksperimentālā kārtā” ieviesa brīvās cenas („līgumcenas”) dažām preču un pakalpojumu grupām, bet citām (arī lauksaimniecības produkcijai) cenas nemainīja. Rezultātā norēķinos vairs nefunkcionēja vecais, valsts noteikto nemainīgo cenu modelis, bet cita funkcionējoša alternatīva, piemēram, brīvais tirgus, netika ieviesta.
- centrālā vara paaugstināja ražotāju (uzņēmumu) autonomiju, taču dažādās nozarēs bija dažādas iespējas to realizēt. Līdz ar to, kā arī „līgumcenu” daļēju ieviešanu, dažas nozares kļuva nerentablas (piem., lauksaimniecība, izejvielu iegūšana), bet dažas guva fantastisku peļņu (plaša patēriņa preču ražotāji);
- PSKP stingrā, represīvā kontrole pār ražošanas procesiem izzuda, taču netika radīts mehānisms, kas liktu uzņēmumiem pildīt saistības un iepriekš noslēgtos līgumus. Tas savukārt izraisīja ievērojamu piegāžu saistību nepildīšanu, kas izraisīja piespiedu dīkstāvi un ražošanas kavēšanos.

2. Ņemot vērā augšminētos faktoros un PSRS uzņēmumu augsto darba dalīšanas un specializācijas līmeni, strauji kritās darba ražīgums visa veida ražošanā.

⁵²⁴ SEPP tika izveidota 1949.gada janvārī. No izveides brīža organizācijā ietilpa PSRS, Bulgārija, Čehoslovākija, Polija, Rumānija un Ungārija. Vēlāk SEPP pievienojās Austrumvācija (VDR) (1950.g.); Mongolija (1962.g.); Kuba (1972.g.); Vjetnama (1978.g.).

3. Neraugoties uz darba ražīguma samazināšanos, strādājošo skaits nemainījās, bet algas pieauga.
4. PSRS strauji zaudēja noieta tirgu savai eksportam ražotajai produkcijai, jo sāka pieprasīt samaksu brīvi konvertējamā valūtā.

Pēc komunistiskās sistēmas sabrukuma bijušā SEPP bloka valstis atvēra savus tirgus Rietumvalstu produkcijai, bet nespēja nodrošināt savas produkcijas ieplūšanu Rietumu tirgos. Tam bija gan objektīvi, gan subjektīvi cēloņi. Objektīvi – ražošanai bija zema efektivitāte, produkcijai brīvā tirgus apstākļos bija zema kvalitāte un augsta pašizmaksa, subjektīvi – Rietumvalstis prasmīgi aizsargāja savus iekšējos tirgus no citu valstu konkurences.

Neveiksmīgās ekonomiskās reformas un PSRS valdības populistiskā politika – atteikšanās no cenu paaugstināšanas, bija novedusi PSRS finansu sistēmu uz sabrukuma robežas. Valsts vairākkārt veica skaidras naudas emisiju, kura netika nodrošināta ar precēm vai pakalpojumiem. 1991.gadā PSRS ievērojami sāka kristies ražošanas un tirdzniecības kopapjomi (1991.gada pirmajā pusgadā, salīdzinoši ar 1990.gadu – rūpniecībā par 6,2%; lauksaimniecībā - 11%; ārējā tirdzniecībā – 37,1%) taču strādājošo skaits palika iepriekšējais un algas pieauga (1991.gada pirmajā pusgadā, salīdzinot ar 1990.gadu, iedzīvotāju ienākumi pieauga par 63%, bet izdevumi – 47%). Rezultātā gan uzņēmumiem, gan privātpersonām veidojās arvien lielāki skaidras un neskaidras naudas uzkrājumi, kurus nebija iespējams racionāli izmantot (naudas apjoms, kuras vērtību nesedza preces, 1991.gada vidū sasniedza 24,3 miljardus rubļu (1990.gada pirmajā pusgadā – 6,7 miljardi))⁵²⁵. Nauda tika apgūta, iegādājoties izejvielas un preces, vadoties pēc principa – ņemt, ko var dabūt. Cilvēki pulcējās pie veikaliem, gaidot preču pievedumu un pirka, nešķirojot preču noderību. Arvien lielāku popularitāti ieguva tā sauktais iepirkšanās tūrisms – apmeklēt reģionus ar labāku preču nodrošinājumu. Šādi „tūristi” radīja lielu neapmierinātību vietējos iedzīvotājos, jau pirms 1990.gada 4.maija Latvijā tika ieviestas tā sauktās „vizītkartes” vietējiem iedzīvotājiem, kuras bija uzrāda, iegādājoties plaša patēriņa preces. Visi augšminētie apstākļi veicināja LR MP 1990.gada 29.jūnijā pieņemto lēmumu „Par produkcijas un pakalpojumu izvešanas un ieviešanas regulēšanu LR”⁵²⁶. Šī lēmuma mērķis bija ierobežot plaša patēriņa preču izvešanu no Latvijas. Personiskām vajadzībām drīkstēja izvest pārtikas produktus 20 rubļu vērtībā, citas

⁵²⁵ LVA, 270. f., 1. - c apr., 2643. l., 12. – 20. lp.

⁵²⁶ LVA, 290. f., 11. apr., 117. l., 6. – 7. lp.

„tautas patēriņa preces” 200 rubļu vērtībā, virknei preču tika uzlikts izvešanas aizliegums, tanī skaitā celtniecības materiāliem, elektroprecēm, sadzīves tehnikai u.c. Uzņēmumiem preču izvešanai (eksportam) bija jā dabū MP atļauja (licence). Lēmuma mērķis – kavēt saražotās produkcijas eksportu, kā arī ārvalstu pilsoņu iepirkšanos iekšējā tirgū, (būtiskus priekšnosacījumus valsts sekmīgai attīstībai brīvā tirgus apstākļos) ļoti tieši raksturo ekonomikas problēmas un disproporcijas, kuras bija PSRS un tobrīd tās sastāvā vēl faktiski esošajā Latvijā.

Līdz pat PSRS sabrukumam PSRS vadība principiāli centās uzturēt vīziju par rubļa kā maksājuma līdzekļa konvertāciju, faktiski aplaupot uzņēmumus, kuru valūtas maksājumi budžetā tika pielīdzināti bankas oficiālajam, realitātei sen neatbilstošajam rubļa kursam. Līdz ar to uzņēmumiem faktiski zuda ieinteresētība brīvi konvertējamo valūtu pelnīt, peļņa tika slēpta jeb neefektīvi iztērēta.

1991.gada septembrī PSRS Valsts bankas oficiālais valūtas kurss bija 1 ASV dolārs pret 0,5591 rubli, „komerckurss” – 1 ASV dolārs pret 1,8 rubļiem, bet valūtas biržās un komercbankās kurss bija 1 ASV dolārs pret 40 rubļiem⁵²⁷. Tātad PSRS bankas oficiālais un reālais valūtas kurss atšķīrās 70 reizes.

3.2.4.1.2. Latvijas valdības ekonomiskā politika (1990. gada maijs – 1991.gada septembris).

No 1990. gada maija līdz 1991.gada septembrim Latvijas valdībai nebija iespējas realizēt radikālas visaptverošas ekonomiskās reformas un patstāvīgu finanšu politiku - finanšu līdzekļu apriti. Lielākos ražošanas objektus kontrolēja PSRS vadība. Līdz ar to Latvijas valdība bija spiesta cīnīties ar ekonomiskās krīzes sekām, jo krīzes cēloņu ietekmēšana atradās PSRS vadības kompetencē. Lai kaut cik stabilizētu situāciju iekšējā tirgū, valdība ierobežoja brīvu tirdzniecību un preču plūsmu pār Latvijas robežām. Minētajā laika posmā Latvijas valdība lielā mērā turpināja Latvijas PSR MP ekonomisko politiku – Maskavā centās ietekmēt centralizēto līdzekļu un resursu pārdali par labu Latvijai, bet Latvijā centās realizēt līdzekļu pārdali no rūpniecības uz lauksaimniecību, kur radās arvien lielāki zaudējumi, pateicoties augošajām izejvielu un energoresursu cenām. Kā prioritāti valdība izvirzīja Latvijas iedzīvotāju

⁵²⁷ LVA, 290. f., 11. apr., 37. l., 54. lp.

nodrošināšanu ar pirmās nepieciešamības precēm un ražošanas apgādi ar izejvielām un energoresursiem. Šo pasākumu īstenošana savukārt lika valdībai pildīt lauksaimniecības produkcijas piegāžu saistības, lai pretī saņemtu Latvijai nepieciešamās izejvielas un energoresursus. Kā svarīgu mērķi (zināmā mērā politisku) valdība izvirzīja nepieļaut ekonomisko reformu realizācijas laikā tautsaimniecībā saražotās produkcijas kopapjomu krišanos. Šī nostāja tika akcentēta vairākos pieņemtajos likumos un lēmumos. Minētajā laika posmā valdība nerealizēja praktiskus pasākumus būtiskā ekonomisko reformu jomā – neveica ražojošu un neražojošu sfēru īpašumu reformu, netika izstrādāta pat nopietna īpašuma reformas koncepcija. Īpašumu personificēšana un privatizācija tika uzsākta vienīgi lauksaimniecības uzņēmumos.

Lai arī LR AP 1990.gada 4.maijā bija izsludinājusi „pārejas periodu” pilnīgas neatkarības sasniegšanai, nebija skaidrs, cik šis periods ilgs būs. 1991.gada 11.aprīlī tika uzsāktas oficiālas Latvijas un PSRS varas iestāžu darba grupu tikšanās, sarunu gaitā jūnijā un jūlijā PSRS puse akceptēja Latvijas neatkarību nākotnē, taču par konkrētu laiku puses nevienojās. Politiski bija svarīgi, ka PSRS puse piekrita Latviju sarunu protokolos dēvēt par Latvijas Republiku. Latvija nepretendēja uz tūlītēju neatkarību, lūdza kā maksājuma līdzekli vēl 1992.gadā izmantot PSRS rubli⁵²⁸. Arī LR valdības un LR AP Ekonomikas komisijas gatavotā programma „Par LR valdības tautsaimniecības attīstības politiku 1991. – 1992.gados” tika gatavota un iesniegta LR AP, rēķinoties, ka Latvija ir PSRS sastāvdaļa. Neatkarība 1991.gada augustā nāca kā patīkams pārsteigums Latvijas sabiedrības vairākumam, taču radīja ievērojamu apjukumu Latvijas varas struktūrās. LR AP Ekonomikas komisija par tautsaimniecības attīstības programmu 1991. – 1992.gadam 1991.gada 5.septembrī konstatēja: „*Pēc 1991.gada 21.augusta pieņemtā LR konstitucionālā likuma „Par LR valstisko statusu” pieņemšanas ir izveidojusies kvalitatīvi jauna politiskā un ekonomisko attiecību situācija.(...)Programmā nav atspoguļota Latvijas Republikas kā neatkarīgas valsts ekonomiskās attīstības stratēģija, tās ģeopolitiskā vieta pasaules ekonomikā. (...) Programmā daudz tiek runāts par tirgus ekonomiku, bet piedāvātie risinājumi dažkārt palīdz nostiprināt administratīvo sistēmu ar lielu valsts (ministriju) iejaukšanos saimnieciskajā dzīvē*”⁵²⁹.

⁵²⁸ LVA, 270. f., 7. apr., 2443. l., 42. – 43. lp.

⁵²⁹ LVA, 290. f., 11. apr., 36. l., 81. lp.

3.2.4.1.3. Lauksaimnieciskās ražošanas organizācija (1990. maijs – 1991.gada septembris)

PSRS lauksaimniecībā produkcijas realizācija notika ar valsts starpniecību. Šī kārtība bija iedibināta jau 20.gs. trīsdesmito gadu sākumā un līdz ar kolektivizāciju bija galvenais valsts instruments, kā kontrolēt ražotājus un produkcijas izlietojumu. Šis princips beidza darboties tikai līdz ar PSRS sabrukumu 1991.gadā. Produkcijas ražotāji piegādāja produkciju „par valsts iepirkuma cenām”, valsts norēķinājās ar ražotājiem un organizēja tālāku produkcijas sadali – realizācijai vietējā tirgū, pārstrādes uzņēmumiem vai Vissavienības fondam. Lauksaimnieciskajiem lielražotājiem (kopsaimniecībām) nebija tiesību mainīt produkcijas cenas, kā arī bija jāpilda piegādes saistības. Brīvi realizēt savu produkciju varēja tikai zemnieku saimniecības (to noteica 1989.gada likums „Par zemnieku saimniecībām Latvijas PSR”) un kopsaimniecību strādnieki no savām personīgajām palīgsaimniecībām. Arī kopsaimniecību strādnieki ievērojamu daļu savas produkcijas ar kopsaimniecību starpniecību realizēja valstij. Lielākā daļa tirdzniecības uzņēmumu un veikalu joprojām atradās valsts īpašumā un kontrolē, līdz ar to realizēt produkciju bez valsts starpniecības bija apgrūtināši. 1991.gada vidū valstij par valsts iepirkuma cenām joprojām tika realizēts 78% no lauksaimnieciskās produkcijas kopapjoma.

1990.gada 16.oktobrī pieņēma lēmumu „Par lauksaimniecības produkcijas iepirkšanu valsts vajadzībām”⁵³⁰, ar kuru noteica valsts iepirkuma cenas liellopiem, cūkām, aitām, zirgiem un putniem (no 1990.gada 15.oktobra) un lauksaimniecības produkcijai (no 1991.gada 1.janvāra). Lēmums noteica, ka tā mērķis ir „*lai agrorūpnieciskajā kompleksā izveidotu savstarpēji saistītu cenu sistēmu, kas stimulē visos agrorūpnieciskā kompleksa posmos augstu ražošanas galarezultātu sasniegšanu un garantē republikas nodrošināšanu ar pārtikas produktiem un lauksaimniecības izejvielām*”. Lēmums noteica, ka lauksaimniecības produkcijas ražotājiem ir tiesības izvēlēties saražotās produkcijas pircējus un atgādināja, ka produkcijas izvešanai ārpus Latvijas nepieciešama attiecīga licence. Finanšu ministrijai tika uzdots, izstrādājot budžeta projektus, ik gadus piešķirt Lauksaimniecības ministrijai 361 miljonu rubļu, lai kompensētu „*cenās neiekļauto sadārdzinājumu*”.

Latvijas lauksaimniecība uz valsts stingri reglamentētās centralizētās izejvielu – produkcijas cenu sistēmas sabrukumu reaģēja ievērojami straujāk, nekā citas tautsaimniecības

⁵³⁰ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1990. 2395. – 2396. lpp.

nozares. Lielie lauksaimniecības produkcijas ražotāji (kopsaimniecības un lielākās zemnieku saimniecības) joprojām bija atkarīgi no valsts noteiktajām iepirkuma cenām un valsts uzņēmumiem, kuri veica produkcijas iepirkumu. Valdība kārtējo reizi bija spiesta reaģēt uz izejvielu, pakalpojumu, rūpniecības produkcijas cenu pieaugumu, 1991.gada 19.martā pieņemot lēmumu „Par lauksaimniecības ekonomikas stabilizāciju”⁵³¹. Lēmuma projektu sagatavoja LR Lauksaimniecības ministrija un 1. martā iesniedza LR MP⁵³². Lēmumā secināts, ka „brīvi noteiktas rūpnieciski ražoto materiāltehnisko līdzekļu cenas un celtniecības un transporta tarifi un uzņēmumi stipri sadārdzina lauksaimniecības produkcijas ražošanu. Palielinājušās arī bankas aizdevumu procentu likmes, un pieauguši nodokļu maksājumi, bet visu galveno veidu lauksaimniecības produkcijas iepirkuma cenas ir fiksētās cenas.” Valdība paredzēja virkni pasākumu, „lai nepieļautu pārtikas produktu ražošanas sašaurināšanos privatizācijas procesa realizācijas periodā”:

1. Tika noteiktas jaunas valsts iepirkuma cenas graudiem, cukurbietēm un liniem, sākot ar 1991.gada ražu.
2. Tika uzdots Sociālās nodrošināšanas ministrijai 3 dienu laikā sagatavot priekšlikumus LR AP par sociālā nodokļa likmes samazināšanu no 1991.gada 1.janvāra zemnieku saimniecībām līdz 19%, bet citiem lauksaimniecības un pārstrādes uzņēmumiem līdz 18,5 %.
3. Tika paredzēts Lauksaimniecības ministrijā izveidot „sadārdzinājuma kompensācijas fondu” 393 miljonu rubļu apmērā. Šā fonda līdzekļu sadale bija jārealizē rajonu lauksaimniecības departamentiem (pārvaldēm).
4. Kompensācijas fonda līdzekļu sadale bija paredzēta vienlīdzīgās daļās gada 2., 3. un 4. ceturkšņos.
5. Tika paredzēts no valsts budžeta segt bankas ilgtermiņa aizdevumus uzņēmumos, kuros „reāli notiek īpašuma konversija” (privatizācija). Ražošanas vajadzībām saņemtie aizdevumi bija jāsadala „īpašuma pārmantotājiem proporcionāli saņemto apgrozāmo līdzekļu vērtībai”.
6. Lēmums lūdza LR AP „uzdot Latvijas Bankai griezties ar pretenziju PSRS Valsts bankā par procentu likmju nepamatotu paaugstināšanu (ar 1990.gada

⁵³¹ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 982. – 983. lpp.

⁵³² LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 42. lp.

novembri) agrāk saņemtajiem kredītiem, kā arī izstrādāt diferencētu pieeju lauksaimniecības, it sevišķi zemnieku saimniecību, attīstībai izsniedzamo bankas aizdevumu procentu likmju noteikšanai un to samazināšanai.

7. Lēmums uzdeva Municipālajam departamentam kopīgi ar Lauksaimniecības ministriju izstrādāt un iesniegt priekšlikumus LR MP par lauksaimniecības uzņēmumu rīcībā esošo sociālās sfēras, dzīvokļu un komunālās saimniecības objektu nodošanu pašvaldības iestāžu pārziņā.

LR Augstāko Padomi Ministru Padomes piedāvātā koncepcija „Par lauksaimniecības ekonomikas stabilizāciju” neapmierināja, nedēļu vēlāk – 1991.gada 27.martā tā pieņēma savu lēmumu „Par agrārās reformas nodrošināšanu”⁵³³, norādot, ka LR MP 19.marta lēmums „*neatrisina daudzus agrārās reformas nodrošinājuma jautājumus*”. Lēmumā bija virkne deklaratīvu prasību, piemēram, Latvijas Bankai bija „*līdz 1991.gada 1.maijam jāizstrādā lauksaimniecības finansēšanas un kreditēšanas sistēma*”(2.punkta 4.apakšpunkts), valsts institūcijām bija „*jāsekmē sadārdzinājuma kompensācijas fonda līdzekļu izmantošana lauksaimniecības produkcijas ražotāju iniciatīvas atraisīšanai*”(7.punkta 2.apakšpunkts), kā arī I Godmanim līdz 15.aprīlim bija jā sagatavo priekšlikumus „*par MP sastāva un struktūras pilnveidošanu, ņemot vērā lauku intereses*”.

Lēmumā tika iekļauti arī būtiski papildinājumi LR MP lēmumam:

1. Lēmums uzdeva LR MP pārskatīt lauksaimniecības produkcijas iepirkuma cenas ne retāk kā reizi pusgadā, vadoties no izmaksu indeksācijas pa ceturkšņiem. Strauji augošo ražošanas izmaksu laikā regulāri pārskatīt iepirkuma cenas (nevis, reaģējot uz ražotāju protestiem) bija ļoti svarīgi.
2. Lēmums kā prioritāti izvirzīja lauksaimniecības mašīnbūves programmas izstrādi, kā arī uzdeva LR MP un Latvijas Bankai nodrošināt reģionālo mašīnbūvi ar kredīta resursiem uz atvieglotiem noteikumiem, paredzot daļēju kredīta procentu segšanu no valsts budžeta. Iecere pārstrukturizēt rūpniecību uz vietējam tirgum nepieciešamas mazjaudas lauksaimniecības tehnikas ražošanu vērtējama pozitīvi.
3. Lēmums uzdeva LR MP dzēst lauksaimniecības uzņēmumiem līdz 1983.gadam izsniegtos ilgtermiņa aizdevumus. Pirmkārt, līdz 1983.gadam

⁵³³ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 876. – 877.lpp.

Latvijas lauksaimniecība bija nostādīta nelabvēlīgā situācijā PSRS ekonomiskajā telpā, un otrkārt, ņemot vērā uzņēmumu pieaugošo maksātspēju un gaidāmo privatizāciju, kredītu atmaksa nebija praksē īstenojama.

4. Lēmums akcentēja, ka nepieciešama steidzama vairāku likumu – lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas, jauna zemes kodeksa, zemes vērtības kompensācijas un nomas, izstrāde un apstiprināšana.

Lēmumā tika iekļauti vairāki punkti, kuri vērtējami pozitīvi, taču reālajā dzīvē nebija īstenojami. Pārāk daudzas lietas joprojām nebija Latvijas varas iestāžu kompetencē, tāpēc prasīt no LR MP līdz 1991.gada 1.maijam iesniegt „*ekonomiski pamatotu graudu ražošanas, pārstrādes un izmantošanas nacionālo programmu*”, līdz 15.aprīlim „*pieņemt lēmumu par lauksaimniecības materiāltehnisko un pārējo nodrošinājumu 1991.gadā*” nebija reāli. Lēmums uzskaitīja institūcijas, kurām jāņem dalība problēmu atrisināšanā: LR MP; Latvijas Banka; LR AP komisijas; lauku rajonu un pagastu pašvaldības; rajonu lauksaimniecības departamenti. Zīmīgi, ka Lauksaimniecības ministrija pieminēta tikai reizi, kur tai jāsadarbojas ar vietējām pašvaldībām komunālo un sociālo objektu problēmu risināšanā (7.punkta 1.apakšpunkts).

Neraugoties uz valsts iepirkuma cenu paaugstināšanu, valsts iepirkuma kopapjomi 1991.gadā kritās – piena iepirkums samazinājās par 15% (210 000 tonnām) 9 mēnešos, gaļas par 17% (49 000 tonnām dzīvsvārā). Bez tam valsts iepirkuma īstenošanā parādījās jauna tendence – straujš iepirkuma apjoma samazinājums gaļai pirms gaidāmas cenu paaugstināšanas (maijā par 20%, bet septembrī jau par 40%)⁵³⁴. Tā bija loģiska ražotāju reakcija uz valdības politiku – strauji palielināt cenas vidēji 2 – 3 reizes gadā, ražotāji produkcijas piegādi plānoja un organizēja, lai gūtu maksimālu peļņu⁵³⁵.

Lauksaimnieciskā ražošana un produkcijas realizācija 1990. – 1991.gados

⁵³⁴ LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 52. – 53. lp.

⁵³⁵ LVA, 290. f., 11. apr., 118. l., 125. lp.

Lauksaimniecības produkcijas kopapjoms 1990.gadā, attiecībā pret 1989.gadu, bija krities par 10% (augkopībā par 20%, lopkopībā par 5%)⁵³⁶. Varēja likties, ka 1991.gadā notikušās izmaiņas ražošanā liecināja (neliels kopapjoma kritums – par 4%, augkopības produkcijas pieaugums par 5%), ka Latvijas lauksaimniecība bija reaģējusi uz izmaiņām produkcijas ražošanas nosacījumos, taču sējumu platību samazināšanās liecināja par pretējo. Centralizēti piegādātas lopbarības cenu pieaugums, kā arī piegādātās lopbarības apjomu samazinājums izraisīja saražotās produkcijas apjomu krišanos visos lopkopības veidos:

3. 2. tabula

GALVENO LOPKOPIBAS PRODUKTU RAŽOŠANA				
	Gaļa (kautmasā), tūkst. t	Piens, tūkst. t	Olas, milj. gab.	Vilna, t
1990	308.5	1 893.2	818.9	347
1991	296.4	1 741.0	760.6	356

1991.gada sākumā apjomu kritumu lopkopībā izraisīja galvenokārt barības trūkums ziemā (samazinājās arī centralizētās piegādes), kas savukārt noveda pie ievērojami lielāka, kaut ziemā vienmēr raksturīgā, izslaukuma un govju skaita samazinājuma – izslaukums ziemā samazinājās par 18 – 19%.

Attiecīgi pa produkcijas veidiem pieauga un samazinājās valsts iepirkuma apjomi:

3. 3. tabula

**LAUKSAIMNIECĪBAS PRODUKTU PĀRDOŠANA PIENĒMŠANAS, PĀRSTRĀDES
UZŅĒMUMIEM
(tūkst. tonnu)**

	Graudi	Cukurbietes	Lopi un putni (dzīvmasā)	Piens	Linšķiedra
1990	229.9	283.5	394.2	1 611	3.0
1991	270.7	288.6	328.8	1 332	3.8

Neraugoties uz to, ka lauksaimniecība un zemnieku saimniecības bija izsludinātas par Latvijas tautsaimniecības prioritāti nr.1, turpinājās iepriekšējo okupācijas gadu tendence – lauksaimniecības sējumu kopplatība samazinājās. Daļēji to var skaidrot ar stingrās valsts

⁵³⁶ CSP publicētā informācija uzrāda krietni mazāku liellopu skaita samazinājumu – no 1471 tūkstoša (tanī skaitā slaucamu govju 546 tūkstoši) 1989.gadā līdz 1383 tūkstošiem (tanī skaitā slaucamas govīs 531 tūkstotīs) 1991.gadā.

kontroles zudumu (apstrādes apjomus bieži noteica nevis lietderība, bet valsts plāns), līdz ar to lauksaimnieki (kopsaimniecības) atteicas no sliktākas kvalitātes lauksaimniecībā izmantojamās zemes intensīvas apstrādes, kura bieži bija nerentabla. Līdz ar sējumu platību samazināšanos samazinājās arī galveno lauksaimniecības kultūru kopraža:

3. 4. tabula

GALVENO LAUKSAIMNIECĪBAS KULTŪRU SĒJUMU PLATĪBA (tūkst. ha)							
	SĒJUMU KOPPLATĪBA	graudaugi	rapsis	cukurbietes	kartupeļi	dārzeni	garšķiedras lini
1990	1 627.0	675.4	1.9	14.7	80.3	10.8	11.9
1991	1 621.2	648.3	0.7	14.6	82.2	12.7	8.8

GALVENO LAUKSAIMNIECĪBAS KULTŪRU KOPRAŽA (tūkst. tonnu)						
	Graudi (klētssvarā)	Rapsis	Cukurbiete s	Kartupeļi	Dārzeni	Linšķiedra
1990	1 599	3.8	439.1	1 016	169	3.0
1991	1 315	0.9	377.9	944	209	3.6

Lauksaimniecības produkcijas realizācijā Latvijas valdība bija izšķētrusies par principiālu nostāju – neraugoties uz pārtikas produktu trūkumu vietējā tirgū, Vissavienības fonda piegāžu saistības pildīt⁵³⁷, bet stingri kontrolēt jebkādu papildus pārtikas izvešanu ārpus Latvijas. Savukārt Rīgā pieprasījums, piemēram, pēc piena 1991.gada februāra mēnesī pēc I. Godmaņa LR AP LMK 19.februāra sēdē sniegtās informācijas, tika apmierināts tikai par 50%.⁵³⁸

1990.gada pirmajā pusē (salīdzinot ar 1989.gada pirmo pusi) ievērojami samazinājās lauksaimniecības produkcijas piegādes Vissavienības fondam – gaļas un gaļas produktu par 26%; piena un piena produktu par 10%; olu par 14%.⁵³⁹ Attiecīgi bija samazinājušās arī centralizētās izejvielu (galvenokārt kombinētās lopbarības) piegādes Latvijai.

⁵³⁷ LVA, 290. f., 11. apr., 100. l., 17. lp.

⁵³⁸ Turpat.

⁵³⁹ LVA, 270. f., 11. apr., 117. l., 56. lp.

Lauksaimniecības produkcijas piegādes 1991.gada pirmajā pusē :⁵⁴⁰

3. 5. tabula

Latvijas piegādes vissavienības fondam			
	Plāns	Faktiski	Izpilde (%)
Gaļa, gaļas produkti (tūkstošos tonnu)	20	21,2	106
Piens (tūkstošos tonnu)	215	172,3	80

3. 6. tabula

Vissavienības fonda lopbarības piegādes Latvijai			
	Plāns	Faktiski	Izpilde (%)
Graudi	432	513,5	118
Rauši un spraukumi	72,5	81,2	112
Lopbarības raugs	3,2	3,8	118

3. 7. tabula

Piegādes Latvijas tirgus fondam			
	Plāns	Faktiski	Izpilde (%)
Gaļa un gaļas produkti (tūkstošos tonnu)	74	57	77
Piens un piena produkti (tūkstošos tonnu)	525	502	96

Vissavienības fonds pildīja (ar ievērojamu uzviju) savas saistības lopbarības un graudu piegādēs. Statistikas dati apliecina LR MP priekšsēdētāja I. Godmaņa LR AP LMK 1991.gada 19.maija sēdē teikto, ka arī Latvija konsekventi centās izpildīt Vissavienības fonda saistības⁵⁴¹, kaut uz vietējo patērētāju rēķina. 1991.gada sākumā ievērojami samazinājās pārtikas produktu piegādes Latvijas iedzīvotājiem. 1991. gada 22. maijā LR MP konstatēja, ka 1991. gada pirmajos četros mēnešos, salīdzinot ar attiecīgo iepriekšējā gada periodu, gaļas produktu piegāde bija samazinājusies par 30% (16 200 tonnām), piena produktu piegāde attiecīgi par

⁵⁴⁰ LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 241. lp.

⁵⁴¹ LVA, 290. f., 11. apr., 100. l., 35. lp.

14% (52 000 tonnām), olu par 11% (19,5 miljoniem gabalu), zivju par 8,6% (1040 tonnām), augu eļļas par 35% (643 tonnām)⁵⁴².

Neraugoties uz izejvielu un energoresursu cenu pieaugumu, 1990.gads lauksaimniecības uzņēmumiem bija finansiāli veiksmīgs. Vairāk nekā 100 lauksaimniecības uzņēmumiem peļņa 1990.gadā pārsniedza vienu miljonu rubļu. Vislielākā peļņa bija Rīgas un Jelgavas rajonu saimniecībām (peļņa, rubļos un rentabilitāte, procentos): agrofirmai „Ādaži” – 50,179 miljoni rubļi. (58,0%); agrofirmai „Mārupe” – 25,886 miljoni (95,0%); kolhozam „Staļģene” – 17,936 miljoni (85,0%); agrofirmai „Nākotne” – 17,003 miljoni (63,0%); padomju saimniecībai Rīga – 16,568 miljoni (143,0%). Kā redzams, lauksaimniecības uzņēmumi uzrādīja arī ļoti augstu rentabilitāti, ko var skaidrot ar 1990.gadā vēl joprojām pieejamajām lētajām izejvielām un energoresursiem. Līdz ar to 1991.gada sākumā daudzi lauksaimniecības speciālisti, amatpersonas, kā arī jaunie un vēl potenciālie zemnieki lauksaimniecību redzēja kā perspektīvu nozari ar lielas peļņas iespējām⁵⁴³.

Optimistiski bija arī 1990.gadā izstrādātajai „LR lauksaimniecības attīstības koncepcijai”⁵⁴⁴ pievienotie lauksaimnieciskās ražošanas plāni. Kā galvenie lauksaimniecības attīstības mērķi un uzdevumi minēti: „*Iespējami pilnīgāk apgādāt republikas iedzīvotājus ar pārtikas produktiem un rūpniecības uzņēmumus ar lauksaimniecības izejvielām, kā arī paplašināt ekonomiski izdevīgu produkcijas eksportu.*” Koncepcijā tika konstatēts, ka „*līdzšinējā agrāra politika nav nodrošinājusi stabilu lauksaimnieciskās ražošanas pieaugumu*”⁵⁴⁵. Tika paredzēts, ka Latvijas iedzīvotāju skaits pieaugs no 2,69 miljoniem 1990.gadā līdz 2,75 miljoniem 1995.gadā.

Lauksaimnieciskās ražošanas plāni paredzēja ievērojamu visu veidu ražotās produkcijas pieaugumu. Lai samazinātu graudu importu (1990.gadā – 1,5 miljoni tonnu), bija paredzēts paplašināt sējumu platību (no 685 000 ha 1990.gadā līdz 720 000 ha 1995.gadā), kā arī graudaugu ražību (no 23,5 centneriem no hektāra 1990.gadā līdz 27,8 centneriem no hektāra 1995.gadā). Tas palīdzētu graudaugu importu 1995.gadā samazināt līdz 750 000– 800 000 tonnām. Tika paredzēts kāpināt piena ražošanu piecos gados (1990. – 1995.) par 580 000 – 590 000 tonnām, vienlaicīgi paaugstinot govju produktivitāti (vidējo izslaukumu no 3580 kg no

⁵⁴² LVA, 290. f., 11. apr., 118. l., 81.lp.

⁵⁴³ *Lauku Avīze*. 1991. 5. apr., 1. lpp.

⁵⁴⁴ Koncepciju izstrādāja: LR Lauksaimniecības ministrija; Latvijas Agroekonomikas ZPI; Latvijas Zemkopības ZPI; Latvijas Lopkopības un veterinārijas ZPI.

⁵⁴⁵ LVA, 270. f., 8. apr., 159. l., 192. – 215. lp.

govs 1991.gadā līdz 3750 kg no govu 1995.gadā). Tāpat bija paredzēts ievērojams gaļas ražošanas pieaugums (piemēram, cūkgaļas no 201 800 tonnām 1989.gadā līdz 250 000 tonnām 1995.gadā). Vienlaicīgi tika konstatēts, ka būtiski jāpaaugstina nozaru rentabilitāte, kura joprojām esot zema (piemēram, cūkkopībā 1989.gadā tikai 21%).⁵⁴⁶

Analizējot augšminēto lauksaimniecības attīstības koncepciju, jākonstatē, ka tā tika veidota pēc padomju plānošanas metodikas, visās nozarēs paredzot ievērojamu pieaugumu, neanalizējot, kāda varētu būt saražotās produkcijas pašizmaksa un kur to realizēt (tika pieņemts, ka noieta tirgus Krievijā arī pēc neatkarības atgūšanas būs nepiepildāms). Pie tam tā tika balstīta uz ekstensīvas attīstības pamatiem – piena lopkopībā bija paredzēts mazs govju produktivitātes pieaugums, kā arī augkopībā lielāko kopražas pieauguma daļu bija plānots iegūt, palielinot sējumu platības.

3.2.4.1.5. Valdības cenu politika 1991.gadā.

Tā kā lauksaimniecības produkcijas pašizmaksa bija lielāka, nekā valsts noteiktās iepirkuma un mazumtirdzniecības cenas, un šī starpība turpināja pieaugt, bet no PSRS budžeta netika segta, LR MP izšķīrās par lauksaimniecības produkcijas mazumtirdzniecības cenu paaugstināšanu. 1990.gada 28.decembrī LR MP pieņēma lēmumu nr.237 „Par maizes, piena un gaļas valsts mazumtirdzniecības cenām”⁵⁴⁷:

„Lai, pārejot uz tirgus ekonomiku, saskaņotu pieprasījumu un piedāvājumu preču tirgū, likvidētu spekulāciju ar pārtikas produktiem un ierobežotu ēnu ekonomikas darbības sfēru, jāatceļ valsts budžeta dotācijas, un vienlaicīgi šie līdzekļi jānovirza iedzīvotāju rīcībā. Tas ļaus samazināt piena un gaļas produktu neregulējamo izvedumu no republikas, stimulēs ražotājus paplašināt produktu sortimentu un atbilstoši cenai paaugstināt to kvalitāti.

Lai nodrošinātu veikalos pietiekamu un brīvi pieejamu pārtikas produktu klāstu, LR MP nolemj:

- 1. Noteikt ar 1991.gada 3.janvāri maizei un maizes izstrādājumiem, pienam un piena produktiem, gaļai un gaļas izstrādājumiem valsts mazumtirdzniecības cenu tādu līmeni, lai segtu ražošanas, pārstrādes un realizācijas izmaksas.*

⁵⁴⁶ LVA, 270. f., 8. apr., 159. l., 192. – 215. lp.

⁵⁴⁷ LVA, 290. f., 11. apr., 117. l., 110. lp.

2. *Ekonomikas ministrijai līdz 1990.gada 28.decembrim apstiprināt jaunos cenrāžus un apgādāt ar tiem ieinteresētos uzņēmumus un organizācijas.*
3. *Tirdzniecības ministrijai, Latvijas Patērētāju biedrību savienībai, Lauksaimniecības ministrijai un rajonu un pilsētu Tautas deputātu padomju izpildkomitejām izdarīt attiecīgo pārtikas produktu atlikuma pārcenošanu.*
4. *Finansu ministrijai 1991.gada valsts budžeta projektā paredzēt 64 miljonus rubļu sviesta, cīsiņu un sardeļu cenu starpības segšanai.”*

Vienlaicīgi sakarā ar cenu paaugstināšanu tika noteiktas kompensācijas maznodrošinātajiem iedzīvotājiem, pensionāriem, īpašas piemaksas par katru ģimenē augošu bērnu.

Strauji auga izejvielu un energoresursu cenas, kā arī kredītu procenti. 1990.gada 29.decembrī ar LR MP lēmumu ievērojami tika paaugstināti elektroenerģijas tarifi, vidēji 2,7 reizes, tanī skaitā lauksaimniecībā 6 reizes, bet iedzīvotājiem 1,5 reizes⁵⁴⁸. PSRS Valsts banka 1990.gada novembrī ievērojami paaugstināja kredītu procentu likmes, tanī skaitā zemnieku saimniecībām izsniegtajiem kredītiem.

Cenu paaugstināšana 1991.gada sākumā nedeva gaidītos rezultātus, ražošanas izmaksas turpināja kāpt, un valdība drīzumā nonāca identiskā situācijā, kā 1990.gada beigās. To atzina arī LR Ministru Padomes iesniegtā „Informācija LR AP par 1991.gada 27.marta lēmuma „Par agrārās reformas nodrošinājumu” izpildes gaitu”. Lauksaimniecības ministrija 1991.gada 1.martā LR MP norādīja, ka līdz 1991.gada 15.februārim nekompensētais sadārdzinājums 1989.gada cenās sasniedzis 1069 miljonus rubļu. Iesniedzot priekšlikumus LR MP lēmuma projektam „Par lauksaimniecības ekonomikas stabilizāciju” (1991.gada 1.martā), ministrija pievienoja priekšlikumus par rīcību, ja netiek paaugstinātas pārtikas mazumcenas. Tādā gadījumā Lauksaimniecības ministrijai būtu nepieciešami 763 miljoni rubļu – 393 miljoni stabilizācijas fonda izveidei, 117 miljoni graudu, cukurbiešu un linu subsīdijām un 253 miljoni pārējām piemaksām ražotājiem. Lauksaimniecības ministrija norādīja, ka 1991.gadā, salīdzinot ar 1990.gadu, valsts iepirkuma cenas ir augušas 1,46 reizes, bet ražošanas izmaksas 1,61 reizi (uz 15.februāri):

Ražošanas izmaksas palielināja (sadārdzinājums, 1991.gadā, salīdzinot ar 1990.gadu):

Minerālmēsli (2 reizes);

⁵⁴⁸ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 188. lpp.

Elektroenerģija (6 reizes);
Naftas produkti, kurināmais (3 reizes);
Rūpnieciski ražotā lopbarība (1,9 reizes);
Bankas kredītprocenti (13 reizes);
Uz peļņu attiecināmi nodokļi (3 reizes).

Ražošanas izmaksas kopš 1990.gada sākuma bija 6409 miljoni rubļu, samaksa par produkciju – 5340 miljoni, nekompensētais sadārdzinājums (zaudējumi) – 1069 miljoni rubļu. Lauksaimniecības produkcijas iepirkuma un realizācijas centralizācija joprojām bija augsta – kā valsts iepirkums joprojām tika realizēts 78% no produkcijas kopapjoma⁵⁴⁹.

1991.gadā valdība vairākkārt palielināja valsts iepirkuma cenas – maija mēnesī gaļai par 15%, pienam par 10%, bet ar 1.oktobrī vēl par 35%, gaļai un pienam no 15.septembra par 50%⁵⁵⁰, taču cenas tirdzniecībā saglabājās iepriekšējā līmenī.

3.2.4.1.6. Jautājums par brīvām cenām, brīvo tirgu lauksaimniecībā.

Tika apsvērts jautājums par brīvu cenu noteikšanu lauksaimniecības produkcijai, kad cenu regulē tikai tirgus pieprasījums. Tikmēr ziņas par brīvu cenu radītām sekām pienāca negatīvas. Polijas seima pārstāvji LR AP LMK 1991.gada 18.februāra sēdes laikā izteicās, ka pēc pāriešanas uz brīvajām cenām situācija Polijā grūtāka, nekā tobrīd Latvijā. Cilvēki paliekot bez darba, mazās saimniecības izputot, bet lielākās pārmaiņas vēl sekošot⁵⁵¹. 1991. gada jūlijā uz „brīvajām cenām” pārgāja Igaunija, Lietuvā pārtikas produkti jau maksāja par trešdaļu dārgāk. Igaunijā situācija bija ļoti līdzīga, kā Latvijā. Strauji kritās lauksaimnieciskā ražošana (piemēram, gaļas un gaļas izstrādājumu ražošana no 170 000 tonnām 1990.gadā līdz 130 000 tonnām 1991.gadā (tā brīža prognoze), 1992.gada apjomu prognozēja 95 000 tonnu apjomā), no budžeta bija jākompensē lauksaimniecības produkcijas ražotājiem radušies zaudējumi, kā arī cenu starpība par Vissavienības fondā nododamo produkciju. PSRS varas iestādes atteicās pieņemt produkciju par paaugstinātajām cenām. Jūlijā iepirkuma cenas tika paaugstinātas 1,5 reizes, rajonu pašvaldībām tika piešķirtas tiesības lemt par tirdzniecības uzcenojumiem mazumtirdzniecībā. Uzcenojumu likmes bija no 10 līdz 108%, visneapmierinātākie ar situāciju

⁵⁴⁹ LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 150. lp.

⁵⁵⁰ Turpat, 208. lp.

⁵⁵¹ LVA, 290. f., 11. apr., 100. l., 35. lp.

bija pārstrādes uzņēmumi, jo samaksu par produkciju faktiski sadalīja lauksaimnieki un tirgotāji. Uz Igauniju iepazīties ar radušos situāciju devās LR Lauksaimniecības ministrijas pārstāvji un 1991.gada 11.jūlijā izdarīja sekojošus secinājumus:

1. *Mūsu sabiedrība morāli nav gatava pārejai uz brīvā tirgus attiecībām.*
2. *Pirms pārejas uz brīvo tirgu ir jāveic virkne pasākumu, un kā viens no galvenajiem – jāiepazīstas ar tirdzniecības sistēmas faktiskajām izmaksām un problēmām, kas traucē normālam tirdzniecības darbam.*
3. *Pārstrādes uzņēmumiem jānodod veikali, lai varētu pētīt tirgus konjunktūru.*
4. *Jāpaaugstina vidējā darba samaksa tautsaimniecībā, vadoties no prognozējamā „pārtikas groza” sadārdzinājuma.*
5. *Lauksaimniecības produkcijai jānosaka garantētas minimālās iepirkuma cenas.*
6. *Jāveido peļņas pārdales mehānisms starp tautsaimniecības nozarēm.*⁵⁵²

Jāsecina, ka Lauksaimniecības ministrijas speciālisti savos secinājumos jaunas idejas neizklāstīja. Sevišķi interesants ir secinājums, ka brīvā tirgus ieviešana ir bīstama sabiedrības attieksmes dēļ. Cenu celšanās nekad nav bijusi sabiedrībā populārs pasākums, taču šoreiz bija jācenšas labot kļūdas, kuras bija pielaidusi PSRS vadība, mēģinot realizēt reformas brīvā tirgus virzienā, nemainot cenas. Problēmas atrisinājumu speciālisti saskatīja tirdzniecības sakārtošanā un līdzekļu pārdalē. Lauksaimniecības ministrija izstrādāja „Konceptiju par tirgus attiecību attīstību lauksaimniecībā”, kurā kā alternatīvu brīvā tirgus ieviešanai piedāvāja ieviest talonu sistēmu pārtikas produktiem. Konceptijas galvenās tēzes:

1. Racionālāk ir nevis paaugstināt cenas un izmaksāt kompensācijas maznodrošinātajiem, bet organizēt talonu izsniegšanu.
2. Pārtikas taloniem ir sekojošas priekšrocības salīdzinājumā ar izmaksām naudā pārtikas produktu iegādei:
 - nav nepieciešams palielināt apgrozībā vajadzīgo fizisko naudas zīmju daudzumu;
 - problēma var kļūt nevadāma, ja rubļa emisija ir PSRS kompetencē.

⁵⁵² LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 35. - 37. lp.

3. Atkarībā no patēriņa tradīcijām un medicīniski pamatotām patēriņa normām jāizstrādā pārtikas talonu komplekti vairākām vecuma grupām (bērni, līdz 30gadiem, līdz 50 gadiem, pēc 50 gadiem). Nav racionāli izstrādāt vienotu pārtikas produktu komplektu, jo ne visi patērē vienus un tos pašus produktus.
4. Ar pārtikas taloniem katru mēnesi bez maksas jāizsniedz viena mēneša pārtikas norma tiem iedzīvotājiem, kuru ienākumi ir mazāki par oficiāli noteikto nabadzības robežu. Pēdējo regulāri jāpublicē atklātā presē.

Ministrija koncepcijai pievienoja savas nostājas skaidrojumu: „*Lauksaimniecības produkcijas un pārtikas produktu realizācija par brīvām cenām novedīs pie pārtikas produktu mazumtirdzniecības cenas paaugstināšanas līdz Lietuvas un Igaunijas līmenim. Taču jāņem vērā, ka gan Lietuvā, gan Igaunijā darba alga tautsaimniecībā ir 1,5 – 1,7 reizes augstāka kā Latvijā. Līdz ar to Latvijas iedzīvotāju dzīves līmenis būs 1,5 – 1,7 reizes zemāks. Lai likvidētu šādu starpību, nepieciešams paaugstināt Latvijas iedzīvotāju algas līmeni līdz kaimiņrepubliku līmenim. Taču tas prasītu palielināt apgrozībā esošo fizisko naudas zīmju daudzumu 1,5 – 1,7 reizes. Ņemot vērā, ka apgrozībā esošo naudas zīmju daudzuma palielināšana atkarīga no PSRS labas gribas, Latvijā var izveidoties situācija, kurā pietrūks darba algu izmaksai nepieciešamā naudas daudzuma*”.

Neraugoties uz to, ka cenu un pakalpojumu līmenis Latvijā bija zemākais Baltijā, lauku celtniecības darbu apjoms Latvijā 1991.gadā ievērojami samazinājās. Rēķinot pret 1984.gadu, visvairāk celtniecības izmaksas bija pieaugušas Igaunijā (3,0 – 3,3 reizes), bet Igaunijā celtniecības apjoms 1991.gadā pret 1990.gadu bija saglabājies 100% apmērā. Lietuvā sadārdzinājums bija 3 reizes, darbu apjoms sastādīja attiecīgi 95%. Latvijā izmaksu pieaugums bija vismazākais (2,4 – 2,8 reizes), bet darbu apjoms krities visstraujāk (1991.gada apjoms bija 78% pret 1990.gadu)⁵⁵³.

Jāsecina, ka valdības lauksaimniecības politika, nesekojot Lietuvas un Igaunijas piemēram, kur tika realizēti pirmie soļi brīva tirgus un cenu ieviešanai, nedeva gaidītos rezultātus. No valsts budžeta nozares atbalstam bija nepieciešamas arvien lielākas summas, sakarā ar izejvielu un energoresursu cenu kāpumu lauksaimniecība Latvijā kļuva arvien nerentablāka. Savukārt LR MP un LR AP, tāpat kā Lauksaimniecības ministrija, par principiālu uzskatīja ražošanas

⁵⁵³ LVA, 290. f., 11. apr., 118. l., 40. lp.

apjomu saglabāšanu, lai cik tas arī maksātu. Līdzekļi tika ieguldīti ražošanas izmaksu segšanai, nevis ieguldīti attīstībā. Celniecības apjoms, neskatoties uz zemākām izmaksām, Latvijā, salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju, ievērojami samazinājās. Lauksaimniecības ministrija savukārt kā problēmu risinājumu piedāvāja ieviest talonu sistēmu pārtikas produktiem.

3.2.4.1.7. Atbalsts zemnieku saimniecībām.

Pēc 1990.gada 4.maija turpinājās jau Latvijas PSR laikā uzsāktā zemnieku saimniecību kreditēšana. Valdība turpināja Latvijas PSR MP 1989.gada 13.oktobra lēmuma „Par kredītu izsniegšanu zemnieku saimniecībām” īstenošanu. 1990.gada pirmajos deviņos mēnešos zemnieku saimniecību veidošanai un paplašināšanai Agrorūpnieciskā banka izsniedza 21,1 miljonus rubļu ilgtermiņa aizdevumos, tanī skaitā 10,5 miljonus tehnikas iegādei. Kopā ar iepriekšējiem aizdevumiem ilgtermiņa aizdevumu kopapjoms zemnieku saimniecībām 1990.gada 1.oktobrī sasniedza 38,7 miljonus rubļu. Visvairāk aizdevumus bija saņēmuši Valmieras, Saldus, Madonas, Ogres un Stučkas rajonu zemnieki. Īstermiņa aizdevumus līdz 1990.gada 1.oktobrim zemnieku saimniecības bija saņēmušas 739 tūkstošu rubļu apmērā, kas bija par 510 tūkstošiem vairāk, nekā pirms gada⁵⁵⁴.

1990.gada 21.decembrī tika izdarītas izmaiņas LR budžetā, palielinot Lauksaimniecības ministrijas peļņas plānu par 4,6 miljoniem rubļu, no kuriem 2,6 miljoni tika novirzīti palīdzībai zemnieku saimniecībām, bet 2,0 miljoni – reģionālās mašīnbūves kapitālieguldījumu finansēšanai⁵⁵⁵.

1990.gada 29.decembrī LR MP noteica, ka PSRS Valsts bankas Latvijas republikāniskajai bankai un specializētajām bankām par kredītiem, kas zemnieku saimniecībām izsniegti līdz 1990.gada 1.novembrim, jāpiemēro tādas pašas procentu likmes, kādas bija spēkā kredīta izsniegšanas brīdī.⁵⁵⁶

1990. – 1991.gados ar kredīta saņemšanu vien saimnieciskās darbības uzsākšanai nepietika, bija izveidojusies situācija, kad skaidra un neskaidra nauda tikai daļēji pildīja maksājuma līdzekļa funkcijas. Preču skaits un apjoms bija ierobežots, daudzas lietas veikalos neparādījās gadiem. Līdzīgi bija ar pakalpojumiem. Lai veiktu kādu infrastruktūras uzlabošanu vai izbūvi,

⁵⁵⁴ LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 220. lp.

⁵⁵⁵ LVA, 290. f., 11. apr., 117. l., 99. lp.

⁵⁵⁶ Skat. internetā. (2007. 06. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=64898&mode=DOC>

gadiem ilgi bija jāstāv rindās, jo darbus veikt tiesības bija tikai sertificētiem valsts uzņēmumiem. Gan preču, gan pakalpojumu jomā valsts noteiktās cenas jau sen neatbilda reālajai situācijai, taču jebkādu valsts uzņēmumu produkcijas cenu un sniegto pakalpojumu tāmju noteikšana bija PSRS vadības kompetencē.

Jau astoņdesmitajos gados bija izveidojusies situācija, kad atsevišķām fizisku un juridisku personu grupām tika piešķirtas ekskluzīvas tiesības iegādāties noteiktas preces vai pakalpojumus noteiktā daudzumā par valsts noteikto cenu. Šīs grupas tika noteiktas valdības līmenī ar likuma spēku, vadoties no valstī noteiktajām saimnieciskajām un politiskajām prioritātēm. Šis princips tika īstenots arī Latvijā, sākot ar 1988.gadu par prioritāru ekonomikas nozari kļuva lauksaimniecība, bet sākot ar 1989.gadu par prioritāru, zināmā mēra priviligrētu grupu kļuva zemnieku saimniecības.

1991.gada 27.februārī LR MP pieņēma lēmumu nr.61 „Par kārtību, kādā realizē būvmateriālu tirgus fondu zemnieku saimniecībām 1991.gadā”⁵⁵⁷. Lēmums noteica ievērojamas būvmateriālu daļas virzīšanu laukiem un īpaši zemnieku saimniecībām – lauku rajoniem zemnieku saimniecību un individuālās celtniecības vajadzībām, kā arī remontiem tika iedalīti 80 % no republikas tirgus fonda būvmateriāliem, no kuriem savukārt 70% bija jānovirza zemnieku saimniecību vajadzībām. Tātad kopumā vairāk nekā pusi no 1991.gadā Latvijas tirgus fondā esošajiem būvmateriāliem ar valdības lēmumu novirzīja zemnieku saimniecību vajadzībām. Valdības lēmums garantēja arī zemas būvmateriālu cenas – tirdzniecības uzcenojums kopā ar piegādes izmaksām nedrīkstēja pārsniegt 15%.

Valdības nostāju zemnieku saimniecību veidošanā raksturo Lauksaimniecības ministrijas piesūtīta izziņa LR AP LMK 1991.gada 26.augustā „Par LR valdības programmā 1992.gadam paredzētās agrārās reformas materiāltehnisko un finansiālo nodrošināšanu”⁵⁵⁸: „*LR Valdības programmā 1992.gadam par agrārās reformas realizāciju aprēķini izdarīti izejot no prognozēm, ka kopējais būvmontāžas apjoms 1989.gada cenās, kas nodrošināts ar centralizēti iedalāmiem materiālu fondiem, Lauksaimniecības ministrijas sistēmas uzņēmumiem, organizācijām un zemnieku saimniecībām būs 406,1 miljoni rubļu, apjoma pieaugums pret 1991.gadu par 21%, bet tirgus fondi celtniecības materiāliem būs šā gada līmenī. Pēc šādām prognozēm, kad republikā pašlaik ir reģistrētas 9000 zemnieku saimniecības, no kurām pusei*

⁵⁵⁷ LVA, 290. f., 11. apr., 117. l., 36. -37. lp.

⁵⁵⁸ LVA, 290. f., 11. apr., 119. l., 117. – 122. lp.

nākamajā gadā turpināsies būvniecība, un līdz 1992.gada marta mēnesim vēl zeme zemnieku saimniecību izveidošanai tiks piešķirta vismaz 12000 zemnieku saimniecībām, galveno celtniecības materiālu fondi, kuri uzradīti programmā, būs viens no galvenajiem bremsējošiem faktoriem agrārās reformas realizācijā un pieprasījumu par zemes piešķiršanu zemnieku saimniecību izveidošanas apmierināšanā. Rēķinot pēc šāda principa materiālos resursus, nodrošināt varēs ne vairāk kā 7 – 8000 zemnieku saimniecību veidošanos. Tas nozīmē, ka agrārās reformas realizācijas termiņi praktiski republikā palielinātos vairākas reizes un agrāk ar Valdības programmām noteiktie termiņi netiktu ievēroti.

Uzskatām, ka tas nav pieļaujams un agrārās reformas realizācijai jāparedz visi nepieciešamie materiāltehniskie resursi un finansēšanas avoti kompleksā.”

Analizējot minēto dokumentu, jāsecina:

1. Lauksaimniecības ministrija (valdībai neiebilstot) turpināja vadīties pēc 1990.gadā izstrādātas „Agrārās reformas realizācijas programmas”, kura 1995.gadā paredzēja 28000 zemnieku saimniecības, kuras apstrādātu 20% lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Konceptija jau tās apstiprināšanas brīdī bija novecojusi, izstrādāta, vadoties pēc LLS ieteikumiem⁵⁵⁹.
2. Dokuments liecina par vāju dažādu valsts institūciju savstarpējo koordināciju jeb reālās situācijas ignorēšanu. Jau 1991.gada vidū bija skaidrs, ka celtniecības darbu apjoms laukos samazinās (1991.gadā pret 1990.gadu samazinājums bija 22 %⁵⁶⁰), kā arī pieņemtais likums „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku kolhozu privatizāciju” liecināja, ka zemnieku saimniecības veidosies ievērojami straujāk, kā bija paredzēts Lauksaimniecības ministrijas plānos.
3. Neraugoties uz to, ka zemnieku saimniecībām jau bija iedalīta lielākā daļa no republikas būvmateriālu tirgus fonda, ministrija risinājumu saskatīja ievērojamā ieguldāmo līdzekļu palielināšanā.

⁵⁵⁹ Konceptijā norādīts, ka, piemēram, agrārnozares vadības reforma veidota „uz ZPI un LLS izstrādātās koncepcijas pamatiem” (skat. LVA, 270. f., 8. apr., 159. l., 165. lp.).

⁵⁶⁰ LVA, 290. f., 11. apr., 118. l., 45. lp.

Lauksaimniecības ministrijas un valdības plāns izvirzīja augstus, taču nesasniedzamus mērķus. Zemnieku saimniecību ierīkošanu bija paredzēts realizēt faktiski par valsts līdzekļiem, jo 1989.gada „valsts cenas” bija tālu no realitātes, būvmateriālu pašizmaksa vairākas reizes pārsniedza šīs cenas. Bez tam zemnieku saimniecības bija saņēmušas ilgtermiņa kredītus uz zemiem procentiem, kuru atdošana straujas inflācijas apstākļos bija simboliska. Visas augšminētās izmaksas (būvmateriālu cenu starpība, kredītu „norakstīšana”) bija jāsedz valstij. Realitāte prasīja izšķirties starp divām iespējām – zemnieku saimniecību veidošanos bremsēt atbilstoši valsts finansējumam, jeb atteikties no mērķa tās veidot ar ievērojamu valsts atbalstu.

Neraugoties uz celtniecības apjomu krišanos, izziņā norādīts, ka „*krasa būvmontāžas apjomu palielināšana laukos 1992.gadā neradīs problēmu to apgūšanā, jo tās struktūrā salīdzinājumā ar šo gadu palielinātos galvenokārt elektrifikācijas, ceļu izbūves un daļēji arī meliorācijas darbu apjomi, bet nevis ēku un būvju celtniecība, kuru veikšanā iesaistītos paši zemnieki un nelielas būvbrigādes uz vietām un pilsētām*”.

Izziņā doti aprēķini, kādi kapitālieguldījumi (finansiālie resursi) nepieciešami vienas 23 ha lielas zemnieku saimniecības ierīkošanai (rubļos):

1. Dzīvojamai mājai	80 000
2. Kūts ar rupjas lopbarības novietni	75 000
3. Klēts, pagrabs un nojume ar piedarbu	50 000
4. Elektrifikācija (pievada izbūve)	12 000
5. Telefonizācija (bez ATS izbūves un iekārtošanas)	10 000
6. Pievedceļam (vidēji 300 m garumā)	15 000
7. Meliorācija (vidēji 3500 rbļ uz ha; 23 ha – 80000)	80 000
8. Lauksaimniecības tehnika un inventārs	150 000
Kopā	472 000

Līdz ar to, pēc Lauksaimniecības ministrijas aprēķiniem, vienas saimniecības ierīkošana izmaksātu apmēram pusmiljonu rubļu.⁵⁶¹

3.2.4.2. Agrārā politika un lauksaimnieciskā ražošana pēc neatkarības atjaunošanas 1991.gada augustā.

⁵⁶¹ LVA, 290. f., 11. apr., 119. l., 117. – 122. lp.

3.2.4.2.1. Latvijas Republikas Lauksaimniecības ministrijas komercdarbība 1991. – 1993. gados.

Kā jau iepriekš minēts, līdz 1991.gada vasarai Latvija centās pildīt savas saistības pret Vissavienības fondu, savukārt PSRS pildīja savas saistības pret Latviju lopbarības un lauksaimniecības tehnikas piegādes ziņā. Vēl 1991.gada augustā Latvija mēģināja saņemt no PSRS centralizētajiem fondiem vairāk lauksaimniecības tehnikas, taču LR Rūpniecības ministra 1.vietnieks A. Kuļikovskis norādīja, ka prasības būtībā ir nepamatotas, jo Latvijai piegādātās lauksaimniecības tehnikas īpatsvars jau tā ir lielāks, kā Latvijas pārtikas piegādes PSRS. Ministra vietnieks prognozēja, ka līdz ar individuālās lauksaimniecības attīstību Krievijā uz centralizētu fondu saņemšanu vispār nevarēs cerēt un ieteica „*nekavējoties izmantot laiku (situāciju) un meklēt tiešus sakarus ar lauksaimniecības tehnikas ražotājiem, (...) ieinteresēt rūpniecības uzņēmumus pārdot tehniku zemnieku saimniecībām, ieņēmumus no šīs pārdošanas atbrīvojot no peļņas nodokļa*”⁵⁶².

1991.gada septembrī kļuva skaidrs, ka PSRS beidz pastāvēt un ir sācies jauns posms ne tikai Latvijas, bet visas pasaules vēsturē. Lai saglabātu lauksaimnieciskās ražošanas kopapjomus, Latvijas valdībai bija jāorganizē lopbarības imports. Latvijas valdība pieņēma principiālu lēmumu – organizēt lauksaimniecības produkcijas un izejvielu piegādes pēc jauniem principiem, pie tam darījuma partnerus meklēt ārpus bijušās PSRS. Valdība un Lauksaimniecības ministrija nolēma lopbarības iepirkumu organizēt centralizēti, bija nepieciešams :

1. Atrast kredīta devējus;
2. Atrast lopbarības, lauksaimniecības tehnikas u.c. nepieciešamo resursu un izejvielu piegādātājus;
3. Organizēt praktisku rīcību plānu īstenošanā.

1991.gada rudenī valdība sāka intensīvus potenciālo darījuma partneru meklējumus Rietumos. Valdības līmenī procesu koordinēja MP priekšsēdētāja vietnieks un Ekonomisko reformu ministrs A. Kalniņš. A. Kalniņa korespondence precīzi raksturo Valdības nostāju Lauksaimniecības politikā.

⁵⁶² LVA, 290. f., 11. apr., 128. l., 37. – 38. lp.

Kanādas lauksaimniecības ministram Makknaitam (Mr. McKnight) A. Kalniņš 1991.gada oktobrī rakstīja: „(...)Par prioritāru problēmu uzskatām patreizējā lauksaimniecības līmeņa saglabāšanu, t.i. lopkopības nodrošināšanu ar graudiem, kuru deficīts republikā patreiz ir 1,2 miljoni tonnas. Tāpēc ļoti lūdzu Jūsu atbalstu Latvijas lauksaimniecības ministra D. Ģeģera kunga sadarbības plāniem ar „The Canadian Wheat Board” vadību par kredīta piešķiršanu 27 812 500 dolāru apmērā uz 36 mēnešiem 100 000 tonnu lopbarības miežu iepirkšanai 1992.gada 1.ceturksnī, kā arī 50 000 tonnu sojas pupu un 150 000 tonnu sojas raušu iepirkšanai.

LR Valdība garantē kredīta un procentu summas apmaksāšanu līgumā noteiktajā termiņā.”⁵⁶³

Čehoslovākijas firmas „Interkontaktserviss” vadītājam I. Kozelam A. Kalniņš 1991.gada 28.oktobrī rakstīja (tulkojums no krievu valodas): „LR lauksaimniecība ir raksturīga ar attīstītu lopkopību, vairāk nekā 40% no saražotās produkcijas tiek eksportēta uz PSRS un jaunattīstības valstīm. Pie tam apmēram puse no produkcijas tiek saražota pateicoties importētai koncentrētajai lopbarībai un graudiem no PSRS resursiem.

Pēc LR starptautiskās atzišanas, kā arī sakarā ar pāreju uz ekonomisko patstāvību un norēķiniem starp PSRS republikām pēc tirgus attiecību principiem, no 1991.gada oktobra graudu piegādes no PSRS centralizētajiem resursiem tika pārtrauktas, kas izraisīja republikas lauksaimniecībā krīzes situāciju, kā rezultātā gaidāms ievērojams lopu skaita samazinājums, pasliktināsies iedzīvotāju apgāde ar pārtiku, apstāsies selekcijas darbi, kā arī tiks izjaukta lauku sociāli – ekonomiskā struktūra.

Pēdējais faktors ir īpaši svarīgs straujas privatizācijas un zemnieku (fermeru) saimniecību veidošanas posmā. Agrārās reformas rezultātā Latvija patlaban ir 9100 zemnieku saimniecību, taču tuvākajā laikā tiek plānots ļoti ātrs to skaita pieaugums – līdz 1993.gada pavasarim tiks izveidotas 25 000 zemnieku saimniecības, 1995.gadā to skaits sasniegs 45 000, bet 2000.gadā – 75 000. Jāatzīmē, ka kritisks lopu skaita samazinājums var kļūt par ievērojamu šķērsli gan lauksaimniecības privatizācijā, gan zemnieku iespējām iegādāties personīgos lopus un izveidot personīgo ganāmpulku.(...)LR MP griežas ar lūgumu pārdot kredītā LR Lauksaimniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības apvienībai „LATA” lopbarības graudus 310 000 tonnu apjomā, ar piegādi 1991.gada 4.ceturksnī.

⁵⁶³ LVA, 270. f., 7. apr., 2443. l., 82. lp.

Pie tam lūdzam ar LR Valdības garantiju sniegt Ārējās tirdzniecības apvienībai „LATA” komerc kredītu 24 926 000 dolāru apmērā uz gadu, ņemot vērā graudu cenas pieaugumu par 10%, ja tie tiek pirkti kredītā.(...)”⁵⁶⁴

Jāsecina, ka A. Kalniņš potenciālajiem darījuma partneriem izplatīja apzināti nepatiesu informāciju (par patiesajiem Latvijas eksporta apjomiem viņam bija jābūt informētam). Pat 1988. – 1989.gados, kad lauksaimnieciskās ražošanas kopapjomi Latvijā sasniedza augstāko līmeni, Latvijas reālais eksports nepārsniedza 30%⁵⁶⁵. 1991.gadā eksports jau bija ievērojami krities. Visticamāk A. Kalniņš (Lauksaimniecības ministrija) izmantoja 1989.gadā veiktos Latvijas ARK Ekonomikas ZPI aprēķinus, kur norādīts, ka Latvijā saražotās gaļas un piena apjoms 1988.gadā par 40% pārsniedza gaļas un 58% piena produktu daudzumu, kas nepieciešams vietējā tirgū. Vienlaicīgi 1988. – 1989.gados tika ieviests caurmērā 1.3 - 1.4 milj. t. kombinētās lopbarības.⁵⁶⁶ Minētie dokumenti liecina, ka valdība, organizējot lopbarības iepirkšanu ārzemēs, neanalizēja tādus faktorus, kā ražošanas efektivitāte un rentabilitāte brīvā tirgus apstākļos. Iepērkot lopbarību par brīvi konvertējamu valūtu, netika analizēts, kur produkciju par brīvi konvertējamu valūtu ilgtermiņā varēs realizēt. Līdz ar to valdība augstus ražošanas apjomus izvirzīja kā pašmērķi, nevis pieprasījuma diktētu nosacījumu.

Lai praktiski realizētu labības iepirkumus un citas komercdarbības ar ārvalstu valdībām un komercstruktūrām, Lauksaimniecības ministrija dibināja Ārējās tirdzniecības apvienību LATA. 1993.gada 5.martā LATA ar Lauksaimniecības ministrijas pavēli nr.90 tika pārveidota par valsts SIA „LATA Holding”. Savukārt 1992.gada 27.novembrī tika dibināta SIA „LATA international”, kurā 40% no pamatkapitāla veidoja LR Lauksaimniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības apvienība „LATA”. Minētie uzņēmumi divus ar pusi gadus nodarbojās ar Lauksaimniecības ministrijas finansiālās darbības realizāciju. 1992. un 1993.gadā Lauksaimniecības ministrijas agrārās politikas realizācijā iesaistīto uzņēmumu un amatpersonu darbība izraisīja vairākus skandālus un valsts kontroles revīzijas, kas konstatēja vairākas nelikumības un noveda pie tiesvedības. Par konstatētajām nelikumībām liecina Valsts

⁵⁶⁴ LVA, 270. f., 7. apr., 2443. l., 82. lp.

⁵⁶⁵ Līdzīgus datus (25 – 30%) ir minējis arī kopumā Latvijas lauksaimniecību PSRS okupācijas posmā pozitīvi vērtējošais A. Boruks (skat. Boruks A., *Zeme, zemnieks un zemkopība Latvijā*. Rīga : Grāmatvedis, 1995. 376. – 377.lpp.) un A. Kauls (skat. *Latvijas Vēstnesis*. 1996. 12.apr.).

⁵⁶⁶ LVA, 270. f., 7. apr., 1795. l., 50. lp.

kontrolieres Dz. Lavrences 1993.gada 30.aprīlī LR AP LMK priekšsēdētājam J. Kinnam nosūtītā uzziņa „Par SIA „LATA international””⁵⁶⁷:

„LR Uzņēmumu reģistrā 1992.gada 27.novembrī ar Nr. 000310432 reģistrēta SIA „LATA international”.

Uzņēmējdarbības forma – sabiedrība ar ierobežotu atbildību.

Uzņēmuma adrese : Rīga, Vaļņu iela 10.

SIA „Lata international” dibinātājos ir iekļāvusies LR Lauksaimniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības apvienība „LATA” (Valsts uzņēmums) ar naudas līdzekļiem – 17 miljonu LVR apjoma, kas sastāda 40% no sabiedrības pamatkapitāla.

Iestāšanās akceptēta ar LR Lauksaimniecības ministra D. Ģeģera 1992.gada 23.novembrī Nr. 55 – 1354 parakstīto vēstuli, ar kuru arī vienlaicīgi par „LATA” valsts kapitāla daļas pārvaldītāju sabiedrībā tiek iecelts Lauksaimniecības ministra (bijušais) vietnieks U. Bēniķis.

SIA „Lata international” ģenerāldirektore Edīte Jansones kundze vienlaicīgi ir arī Valsts uzņēmuma – Ārējās tirdzniecības apvienības „LATA” ģenerāldirektore, kas ir LR AP 1992.gada 9.jūlija lēmuma par LR likuma „Par grozījumiem un papildinājumiem LR 1990.gada 12.decembra likumā „Par valsts uzņēmumu” spēkā stāšanās kārtību 3.punkta 3.apakšpunkta rupjš pārkāpums.

LR Lauksaimniecības ministrs D. Ģeģera kungs ir ignorējis augšminēto LR AP lēmumu.

Jāpiebilst, ka bijušais LR Lauksaimniecības ministra vietnieks (tagadējais Finanšu ministra 1.vietnieks) U. Bēniķa kungs 1992.gada 5.novembrī ar savu parakstu apliecina, ka pilnvarotās personas Gata Krūzes paraksts ir īsts (G. Krūze ir LR LM ārējo sakaru departamenta direktors un vienlaicīgi pārstāv firmas „Barterinvest AB” – Zviedrija un „Cornall Holding A/S” – Tornholm), tādējādi pierādot, ka Lauksaimniecības ministrijā tā ir sistēma, ka valsts uzņēmumu vadītāji vienlaicīgi ir arī SIA vadītāji un ministrijas atbildīgie darbinieki strādā vairākos darbos, izmantojot dienesta stāvokli personīgajās interesēs.

Valsts kontrolieres Dz. Lavrence, Dz. Zolte.”⁵⁶⁸

Tanī pat dienā Pārbaudes aktā par Eiropas Kopienas LR Īpašās Palīdzības fonda Lauksaimniecības nozares atbalstītā projekta „Sēklas iegāde zemnieku saimniecībām” (150 miljonu Latvijas rubļu (LVR) apmērā) realizāciju Valsts kontrole konstatēja:

⁵⁶⁷ Šī, kā arī nākamā dokumenta oriģināli LVA nav atrodamī, tie ir pārpublicēti toreizējās LR LMK locekles A. Seiles memuārliteratūrā. Iespējams, tas izskaidro dokumentu trūkumu arhīvā.

⁵⁶⁸ Seile A. *Annas 2. burtnīciņa*. Rīga : Avots, 1999. 184. – 185. lpp.

„(...) Lauksaimniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības apvienība „LATA” noslēdz aizdevuma, bet ne līdzekļu nodošanas līgumus ar valsts firmu „Sēklas” par naudas aizdevumu 57 miljonu LVR apmērā ziemāju sēklas iegādei un 29 miljonu LVR apmērā vasarāju un linu sēklas iegādei, un ar koncernu „Latvijas labība” 14 miljonu LVR apmērā ziemāju sēklas iegādei. Lauksaimniecības ministrs D. Ģeģera kungs 1992.gada 9.septembrī apstiprina „Kārtību, kāda izmantojami Eiropas Kopienas LR Īpašā Palīdzības fonda līdzekļi 1992.gada rudens sējas zemnieku saimniecībām nepieciešamās ziemāju sēklas kreditēšanai”.

Koncerns „Latvijas labība” un Valsts firma „Sēklas” slēdz aizdevuma līgumus ar zemniekiem par ziemāju sēklas iegādes kreditēšanu 1992.gada rudens sējai, nosakot maksu 4% par sniegtajiem pakalpojumiem, no kuriem 2% novirzāmi ĀTA „Lata” (...)

Par cik nav ievēroti noteikumi par 150 miljonu LVR sadali zemniekiem sēklas iegādei bez atdošanas, nepieciešams atbrīvot zemniekus no kredīta atdošanas 1993.gada rudenī un radušos zaudējumus segt uz LM ĀTA „Lata” rēķina.”⁵⁶⁹

Analizējot augšminēto konstatēto pārkāpumu – humānās palīdzības realizēšanu par naudu, jāatzīst, ka Valsts kontrole bija nofiksējusi tikai vienu konkrētu gadījumu, taču 1992.gadā tirgošanās ar humāno palīdzību tika akceptēta un notika valdības līmenī. LR MP lēmums Nr. 299 „Par nepārtrauktas lauksaimnieciskās ražošanas un pārtikas tirgus nodrošināšanu” 1992.gada 31.jūlijā noteica, ka LR Valdības palīdzības fondā jāieskaita:

1. 150 milj. rubļu no ieņēmumiem, kas iegūti, realizējot no Eiropas Kopienas augustā saņemto humāno palīdzību;
2. pilnā apmērā līdzekļus, kas tiks iegūti, realizējot no Eiropas Kopienas augustā saņemto humāno palīdzību — 35 tūkstošus tonnu graudu;
3. 70% no ieņēmumiem, kas tiks iegūti, realizējot no Eiropas Kopienas 1992. gada septembrī un oktobrī saņemto humāno palīdzību — 150 — 200 tūkst. tonnu graudu⁵⁷⁰.

Valsts kontrole konstatēja, ka 1991. un 1992.gados līdzekļu tēriņi nebija pārskatāmi, tika kavēti maksājumi, netika veikta precīza grāmatvedības datu uzskaitē. Tika konstatēts, ka Lauksaimniecības ministrijas uzņēmumu bilancē atradās vieglās automašīnas, kuras lietoja ar

⁵⁶⁹ Seile A. *Annas 2. burtnīciņa*. Rīga : Avots, 1999. 188. – 191.lpp.

⁵⁷⁰ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66409&mode=DOC>

uzņēmumiem oficiāli nesaistītas personas, nebija pārskatu par naudas tēriņiem ārvalstu komandējumos un reprezentatīvajiem izdevumiem Latvijā.

1992.gadā ĀTA „Lata” tika veiktas vairākkārtējas revīzijas (to LR MP uzdevumā veica LR Galvenā Valsts finansu inspekcija), par ko tika sastādīti attiecīgi akti (13.augustā, 20. oktobrī, 12.novembrī). Savukārt Lauksaimniecības ministrijas un tās saimniecisko organizāciju pārstāvji pārkāpumus neatzina vai arī tos uzskatīja par nebūtiskiem. 1993.gada 13.janvārī ĀTA „Lata” ģenerāldirektore E. Jansone un galvenās grāmatvedes vietas izpildītāja A. Podniece paskaidrojumā LR Lauksaimniecības ministra vietniekam U. Bēniņim par 1993.gada 6.janvāra LR Galvenās Valsts finansu inspekcijas vēstuli LR MP rakstīja, ka *„ĀTA „Lata” atzīst, ka darījumu un finansiālo rezultātu uzskaitē par 1991.gadu un 1992.gada pirmo pusi tika veikta decentralizēti, bet revīzijas darba laikā tas tika izlabots.(...) Grāmatvedības uzskaitē tika sakārtota atbilstoši prasībām pēc stāvokļa uz 01.10.92.(...), valūtas līdzekļu glabāšana svešu firmu kontos neatbilst patiesībai. Maksājumi uz citu firmu kontiem tika veikti tādēļ, ka firmas apgrūtināto norēķinu Austrumu – Rietumu virzienā dēļ ne vienmēr ir spējīgas ievērot maksājumu termiņus un savlaicīgi norēķināties ar „Latu”. Turklāt „Lata” kā starpniekorganizācija nav ieinteresēta naudas līdzekļu uzglabāšanā, - valūtas līdzekļiem ienākot, tie nekavējoties tiek ieguldīti. Bez tam varam atzīmēt, ka apvienība „Lata” ir vienīgā Lauksaimniecības ministrijas komercstruktūra, kura piesaista ārvalstu kredītus lauksaimniecības neatliekamo jautājumu risināšanai un reāli piedalās šo kredītu dzēšanā (...)*⁵⁷¹

Tikai pusgadu vēlāk sekoja Lauksaimniecības ministrijas amatpersonu praktiska rīcība, pārkāpumu tiešos veicējus atstādinot no ieņemamajiem amatiem. Lauksaimniecības ministra vietas izpildītājs A. Šķēle LR AP Prezidijam, LR MP, LR Valsts kontrolei „Par LR Valsts kontroles 04.06.93. materiālu Nr. 398 „Ziņojums par LR AP Prezidija 1993.gada 6.maija lēmuma izpildi” :

„(...) ĀTA „Lata” noteiktā kārtībā kā valsts uzņēmums ir reorganizēts par valsts SIA „Lata Holding” līdz ar tiesību un saistību pārņemšanu (LM pavēle Nr. 90 no 05.03.93.). Ņemot vērā, ka „Lata Holding” ar savu pašreizējo darbību nevar nodrošināt ĀTA „Lata” kredītu atmaksu, kā arī tās firmu specializāciju un finansu iespējas, SIA „Lata International” ir uzņēmusies kredītu atmaksas saistības, kuras ir ar Valdības garantijām un kuras bija apmaksājamas ĀTA

⁵⁷¹ LVA, 290. f., 11. apr., 115. l., 216. – 218. lp.

„Lata”. Apņemšanās akceptēta arī ar LM 1993.gada 5.marta pavēli Nr. 89 un tas nebūt nenozīmē, ka SIA „Lata International” ir nodotas tiesības uz jebkuru ārvalstu kredītu apkalpošanu.

Eksperti, kuri piedalījās Valsts kontrolieres Dz. Zoltes vadītās pārbaudes darbā, no SIA „Lata Holding” direktora M. Sproga puses nesaskata likuma „Par LR Valsts kontroli” 8.panta ignorēšanas pazīmes, un kā liecina pievienotais M. Sproga paskaidrojums, nav tiesiska pamata atbrīvošanai no ieņemamā amata.

Ar D. Ģeģera parakstītu pavēli ir noteiktas valsts kapitāla daļu pilnvarnieku funkcijas, bet to īstenošanas iespējas, kā liecina pievienotais 26.05.93. paskaidrojums Nr. 3 – 487 Valsts kontrolieri Dz. Zoltei, ir ierobežotas.

Valsts SIA „Lata Holding” direktora M. Sproga paskaidrojums par SIA „Lata International” atrašanās vietu ir pievienots.

P. Arhīpovs, saskaņā ar D. Ģeģera rezolūciju, tika no amata atbrīvots tad, kad tika konstatēts likuma pārkāpums. Pēc Valsts kontroles 27.04.93. pieprasījuma ministrijas Revīzijas un kontroles departaments organizēja faktu pārbaudi un tie neapstiprināja likuma pārkāpumu. Par to Valsts kontrole tika informēta. Pēc Valsts kontroles papildus piestādītā 10.05.93. materiāla faktu pārbaudes, kuri apstiprinājās, P. Arhīpovs ar 25.05.93. (pavēle Nr. 129 – k) no darba tika atbrīvots.

07.05.93. paskaidrojuma Nr.3 – 387 noraksts Valsts kontrolierēm Dz. Lavrencei, Dz. Zoltei par E. Jansones darba līguma laušanu pievienots.

Ministra v.i. A. Šķēle.”⁵⁷²

Savukārt 1993.gada 11.jūnijā Lauksaimniecības ministra vietas izpildītājs A. Šķēle vēstulē LR MP priekšsēdētājam I. Godmanim atzina, ka „Lauksaimniecības ministrijas grāmatvedībā nav nekādu dokumentu par valūtas kontu atvēršanu jebkad ārzemēs.

Informāciju par iespējamo oficiāli Lauksaimniecības ministrijas kancelejā un grāmatvedībā oficiāli neregistrētu kontu atvēršanu ārzemju bankās, līdzekļu kustību tajos, kontu slēgšanas laiku, konta rīkotāju uzvārdiem varētu sniegt D. Ģeģera kungs vai Ārējo sakaru departamenta direktors G. Krūzes kungs, kuri pašlaik atrodas atvaļinājumā.

Lauksaimniecības ministrija pieprasīs šo informāciju minētajiem kungiem rakstiski un par saņemtām atbildēm informēs Jūs rakstiski.”⁵⁷³

⁵⁷² LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 266. – 267. lp.

Lauksaimniecības ministrija 1990.gada 4.jūnijā lūdza LR MP atļauju atvērt savu valūtas kontu, jo PSRS Ārējo ekonomisko sakaru banka faktiski bija pārtraukusi valūtas operācijas. 15.jūnijā valdība ministrijas lūgumu akceptēja, Lauksaimniecības ministrija atvēra kontu Luksemburgas privātbankā „Trinkaus & Burkhard” ar sākotnējo summu 450 000 DM. Dokumenti apstiprina, ka konta eksistēšana netika slēgta, piemēram, 1991.gada 14.jūnijā Lauksaimniecības ministrija nosūtīja LR Augstākai Padomei oficiālu D. Ģēģera parakstītu vēstuli, kurā „*pateicas AP deputātiem par atbalstu un palīdzību jautājuma pozitīvā atrisināšanā (...), apmaksājot importa tehnikas paraugu rēķinu 350 000 USD apmērā*”, tālāk paskaidrojot, ka nauda ir ieskaitīta „*ministrijas rēķinā, Trinkhaus a. Burkhardt*” bankā Luksemburgā⁵⁷⁴. Konts tika slēgts 1991.gada 27.novembrī un tobrīd nauda bija izlietota. To 1993.gada 19.jūnijā atbildē uz augšminēto Lauksaimniecības ministrijas pieprasījumu apliecināja D. Ģēģers.⁵⁷⁵ Tiesvedība par nelikumībām Lauksaimniecības ministrijā un tās uzņēmumos nav pabeigta arī 10 gadus pēc krimināllietas ierosināšanas, par tiesvedības rezultātiem ļauj spriest LR Augstākās Tiesas presei izplatītais 2004.gada 9.novembra paziņojums⁵⁷⁶: „*Augstākās tiesas Senāta krimināllietu departaments 9.novembrī, izskatot krimināllietu, kurā par mantas piesavināšanos lielā apmērā apsūdzētas astoņas personas, atcēla Rīgas apgabaltiesas 2003.gada 19.decembra spriedumu daļā par tiesājamā Gata Krūzes attaisnošanu pēc Latvijas KK 162.panta otrās daļas par dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu.*

Senāts atcēla arī spriedumu daļā par kvalificējošas pazīmes – ja piesavināšanos izdarījusi amatpersona, ļaunprātīgi izmantojot savu dienesta stāvokli – izslēgšanu no Gata Krūzes un Aijas Podnieces apsūdzības. Pārējā daļā apelācijas instances spriedums atstāts negrozīts.

Lietu nodos jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesai citā tiesnešu sastāvā. Aijas Podnieces un Ārijas Ozoliņas kasācijas sūdzības Senāts atstāja bez apmierinājuma.

G.Krūze ir apsūdzēts, ka viņš, ieņemot SIA "Agroinvest Consulting" pārvaldnieka v.i. amatu, laikā no 1993.gada 1.aprīļa līdz 13.jūlijam novedis uzņēmumu līdz faktiskai likvidācijai. Aija Podniece šajā laikā veikusi SIA "Lata International" finanšu direktores un galvenā grāmatvedes amata pienākumus.

⁵⁷³ LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 284. lp.

⁵⁷⁴ LVA, 290. f., 11. apr., 119. l., 77. lp.

⁵⁷⁵ LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 268. – 269. lp.

⁵⁷⁶ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.at.gov.lv/index.php?a=139&z=120>

Abi uzņēmumi bija saistīti ar Lauksaimniecības ministriju un tā laika ministru Daini Ģeģeru, kurš arī bija apsūdzēts lietā, bet viņu pirmās un otrā instances tiesa attaisnoja.

51% SIA "Agroinvest Consulting" daļu piederēja Latvijas Republikas Lauksaimniecības ministrijas Ārējās tirdzniecības apvienībai "LATA", kurai līdz 1993.gada 4.martam bija noteiktas saistības apsaimniekot ārvalstu kredītus lauksaimniecības attīstībai. Pēc tam šo darbu veica "Lata International", kas tika izveidota 1992.gadā.

"Lata International" no ārvalstu finanšu institūcijām saņēma piecus kredītus par 38 miljoniem ASV dolāru. 1994.gadā firma tika atzīta par maksātnespējīgu un tās kredīti tika atmaksāti no budžeta līdzekļiem.

Rīgas Centra rajona tiesa, izskatot lietu pirmajā instancē 1999.gada 18.maijā, G. Krūzem piesprieda reālu brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem, A. Podniecei - brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem nosacīti. Daini Ģeģeru, Māri Sproģi, Āriju Ozoliņu un Ināru Anševicu pirmās instances tiesa attaisnoja. Prokuratūra uzskatīja šo tiesas lēmumu par nepamatotu un iesniedza protestu.

Apgabaltiesa G.Krūzem piespriedo sodu mainīja, nosakot nosacītu brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem. A. Podniecei apelācijas instances tiesa spriedumu nemainīja.

Protestu par apelācijas instances spriedumu iesniedza ģenerālprokuratūras sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas nodaļas prokurors E.Piliksers. Kasācijas sūdzības iesniedza tiesājamās Ārija Ozoliņa un Aija Podniece.”

Analizējot augšminētos dokumentus un amatpersonu saraksti, jāizdara sekojoši secinājumi:

1. Lauksaimniecības ministrijas izveidoto uzņēmumu finanšu darbība bija slikti pārskatāma. Bieži netika veikta līdzekļu uzskaitē grāmatvedībā.
2. Tika veidots sazarots „valsts” un „daļēju valsts” uzņēmumu tīkls, kur viens uzņēmums pārņēma cita saistības, bija līdzīpašnieks citam uzņēmumam. Tiesību un saistību deleģēšana bija neskaidra. Pēc līdzīgas shēmas tanī pat laikā sākās uzņēmumu veidošana tranzīta biznesā Ventspilī, vēlāk iegūstot daudz lielākus apgrozījuma un neskaidrību apjomus.
3. Valsts amatpersonas vienlaicīgi pārstāvēja privātas institūcijas, kas radīja interešu konfliktu un jau tobrīd bija rupjš likuma pārkāpums.
4. Tika veidoti uzņēmumi, kur valsts kapitāls bija mazāks par pusi, līdz ar to kapitāla daļu pilnvarnieka amats bija formāls, jo nedeva tiesības pieņemt lēmumus (SIA

„Lata international” kā līdzdibinātājs ar 40% bija valsts uzņēmums ĀTA „Lata”). Faktiski valsts finansiāli atbalstīja privātu biznesu.⁵⁷⁷

5. Ar Lauksaimniecības ministriju saistītie uzņēmumi nepildīja savu tiešo mērķi – atvieglot lauksaimniecisko ražošanu krīzes apstākļos. Tieši pretēji – tie organizēja izejvielu (graudu) aizdošanu zemniekiem uz procentiem – tātad pārdeva ar uzcenojumu lauksaimniecības izejvielas, kuras Eiropas Savienība bija piešķirusi kā bezmaksas palīdzību.
6. Lauksaimniecības ministrijas uzņēmumi apkalpoja liela apjoma ārvalstu kredītus un visas nozares finanšu operācijas ārvalstīs. Pēc revīzijām tika uzrādīta bilance tikai perioda (vai attiecīga kvartāla) beigās. Izmantojot kredītiestāžu augstos procentus un „decentralizēto” grāmatvedības uzskaiti, novirzot līdzekļus, kaut uz īsu brīdi, citā virzienā, bija iespējams iegūt ievērojamus nedeklarētus papildus ienākumus.
7. Lauksaimniecības ministrijas uzņēmumu komercdarbībai bija smagas finansiālas sekas - "Lata International" no ārvalstu finanšu institūcijām saņēma piecus kredītus par 38 miljoniem ASV dolāru. 1994.gadā firma tika atzīta par maksātnespējīgu un tās kredīti tika atmaksāti no budžeta līdzekļiem.

Jāsecina, ka ilgtermiņā neattaisnojās ne Valdības stratēģija un mērķi (kā augstāko prioritāti izvirzot augstus ražošanas apjomus), ne Lauksaimniecības ministrijas taktika (komercdarbība) šo mērķu sasniegšanā.

3.2.4.2.2. Lauksaimniecības politika 1991.g. septembris - 1992.gads. Brīvo cenu un tirdzniecības lauksaimniecības produkcijai izsludināšana.

1991.gada 3.oktobrī. LR MP pieņēma lēmumu „Par LR lauksaimniecības stabilizācijas fonda izveidošanu”. Lēmums paredzēja no valsts rūpniecības uzņēmumu peļņas 10% ieskaitīt lauksaimniecības stabilizācijas fondā. Kā fonda radīšanas mērķis tika norādīts: „*Mērķa maksājumi – dividendes, zināmā mērā sabalansētu republikas tautas saimniecību, republikas budžetu un pastāvošo cenu sistēmu pārejas periodā uz tirgus ekonomiku.*”⁵⁷⁸ Būtībā šis bija

⁵⁷⁷ Pārējās daļas SIA „Lata international” piederēja: 20% - RTU un firmai „Avante”; 40% - Zviedrijas firmai „Barterinvest AB” un Dānijas firmai „Cormall Holding”. Pie tam G. Krūze pārstāvēja arī abas Skandināvijas firmas (skat. LVA, 270. f., 8. apr., 160. l., 287. lp.).

⁵⁷⁸ LVA 290. f., 11. apr., 118. l., 126. lp.

lēmums par līdzekļu pārdali tautsaimniecībā. Līdz 24.oktobrim no valsts uzņēmumu peļņas, uzņēmumiem neprotestējot, fondā jau tika ieskaitīti 25 miljoni rubļu⁵⁷⁹, bet kopējie ieņēmumi gada laikā tika plānoti 250 – 330 miljonu apmērā. Stabilizācijas fonds eksistēja tikai dažus mēnešus. 1992.gada 29.janvārī LR AP pieņēma lēmumu „Par Latvijas Republikas Ministru Padomes 1991.gada 3.oktobra lēmuma nr.259 „Par Latvijas Republikas lauksaimniecības stabilizācijas fonda izveidošanu” atcelšanu”⁵⁸⁰. Lēmumā fonds tika atzīts kā neatbilstošs LR likumiem „Par uzņēmējdarbību” un „Par valsts uzņēmumu”. Līdzekļus, kurus valsts uzņēmumi bija ieskaitījuši fonda, atzina par neatmaksājamiem.

Turpinājās atbalsts zemnieku saimniecībām un to kreditēšana, tikai ievērojami mazākos apjomos. 1991.gada 3.septembrī LR MP pieņēma lēmumu „Par Nolikumu par bezprocentu aizdevuma piešķiršanu zemnieku saimniecībām, kas izveidotas līdz 1991.gada 20.jūnijam, tā pilnīgu vai daļēju norakstīšanu un pirmstermiņa piedziņu”⁵⁸¹. Nolikums paredzēja izveidotajām zemnieku saimniecībām piešķirt aizdevumu līdz 10 000 rubļu, kā arī paredzēja šī aizdevuma dzēšanu (norakstīšanu), ja zemnieku saimniecība naudu izmantojusi iesniegumā paredzētajiem mērķiem un ir realizējusi produkciju saskaņā ar noslēgtajiem līgumiem. Bezprocentu aizdevuma pirmstermiņa piedziņa bija paredzēta gadījumos, ja pārtraukta saimnieciskā darbība, netiek pildītas līgumsaistības, kā arī konstatēti rupji pārkāpumi aizdevuma izmantošanā.

LR AP ar 1991.gada 22.oktobra lēmumu uzdeva Latvijas Bankai kopīgi ar LR Lauksaimniecības un Finanšu ministrijām izstrādāt kārtību, kādā tiks izsniegti kredīti zemniekiem lauksaimniecības tehnikas iegādei, paredzot kredīta dzēšanu atbilstoši saražotajai produkcijai⁵⁸², 1992.gada 14.janvāra LR AP lēmums noteica pēc 1990.gada 1.novembra izsniegto kredītu procentu likmi zemnieku saimniecībām līdz 7% gadā. Lēmums paredzēja piešķirt no valsts budžeta līdzekļus, lai ilgtermiņa kredītus varētu daļēji (līdz 50%) norakstīt⁵⁸³. Ilgtermiņa kredītu apjoms un sadalījums pa rajoniem tika noteikts, apkopojot informāciju par zemnieku pieprasīto naudu. 1992.gada 19.martā LR AP pieņēma lēmumu „Par LR MP ārpusbudžeta privatizācijas fonda līdzekļu iedalīšanu zemnieku saimniecību kreditēšanai”, ar kuru 41,8 miljoni rubļu tika novirzīti zemnieku saimniecībām kā resurss ilgtermiņa kredītiem uz 10 gadiem. Lēmumam tika pievienots pielikums par līdzekļu sadali starp Latvijas Bankas

⁵⁷⁹ LVA 290. f., 11. apr., 118. l., 127. lp.

⁵⁸⁰ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=72449&mode=DOC>

⁵⁸¹ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=69527&mode=DOC>

⁵⁸² LR AP un Valdības Ziņotājs. 1991. 2155. lpp.

⁵⁸³ Turpat, 170. – 171.lpp.

nodaļām. Visievērojamākās summas sadalei tika Cēsu (3,6 milj.rbļ.), Balvu (2,5 milj. rbļ), Limbažu (2,3 milj.rbļ) Latvijas Bankas nodaļām, ievērojami mazākas Daugavpils un Ilūkstes nodaļām (katrai 0,3 milj. rbļ.)⁵⁸⁴.

1991.gada 9.decembrī LR MP ar lēmumu „Par pārtikas produktu cenām”⁵⁸⁵ no 10. decembra izsludināja brīvās cenas visai pārtikas un lauksaimniecības produkcijai. Lēmums noteica, ka

1. LR teritorijā visi reģistrētie uzņēmēji brīvi iepērk lauksaimniecības produkciju par cenām, kas nav zemākas par valsts noteiktajām.
2. Valsts ražotājiem garantē produkcijas iepirkšanu par valsts noteiktajām cenām, ja tā nav realizēta citur.
3. Tiek anulētas iepriekš noslēgtās saistības par lauksaimniecības produkcijas iepirkšanu un piegādēm, kuras attiecās uz laika posmu pēc 1991.gada 10.decembra.
4. Valsts (apjomus nosakot Lauksaimniecības ministrijai) apņemas iepirkt lauksaimniecības produkciju starpvaldību nolīgumu izpildei, pārtikas produktu valsts rezervei un slēgto iestāžu apgādei.

Lēmumā tika noteikta virkne ierobežojumu lauksaimniecības produkcijas pārstrādātājiem un ražotājiem:

1. Piena un gaļas valsts pārstrādes uzņēmumiem tika noteikta maksimālā rentabilitāte 15%.
2. Vairumtirdzniecības uzcenojums nedrīkstēja pārsniegt 5%.
3. Mazumtirdzniecībā uzcenojums nedrīkstēja pārsniegt pienam un piena produktiem 20%, gaļai un gaļas produktiem 15%, maizei un maizes izstrādājumiem 25%.

Jāatzīst, ka lēmumam pievienotās „valsts iepirkuma cenas” bija lielā mērā neaktuālas – atsevišķiem produkcijas veidiem tās bija noteiktas septembrī, augustā un pat martā. Bija skaidrs, ka ražošanas pašizmaksu paaugstinās 1991.gada 8.novembrī izsludinātās brīvās cenas benzīnam un dīzeļdegvielai.

1992.gada 25.februārī LR AP pieņēma kārtējo deklaratīvo lēmumu par situāciju lauksaimniecībā – „Par lauksaimniecības produkcijas ražošanas stabilizāciju”. Kārtējo reizi

⁵⁸⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs. 1992. 754. – 756. lpp.

⁵⁸⁵ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=65453?mode=DOC>

tika konstatēti vainīgie – LR MP un Latvijas Banka. Taču par situācijas vājo izpratni parlamentā liecināja MP uzdotie neatliekamie mēneša laikā izpildāmie uzdevumi:

1. *Mēneša laikā kopā ar pagastu (rajonu) pašvaldībām precizēt, kādi valsts kapitālieguldījumi nepieciešami ekonomiski vāji attīstīto lauksaimniecības uzņēmumu (objektu) privatizācijas stimulēšanai, un izstrādāt šādu uzņēmumu (objektu) privatizācijas programmu.*
2. *Mēneša laikā iesniegt LR AP priekšlikumus par to, kādi grozījumi izdarāmi nodokļu sistēmā, lai veicinātu lauksaimniecības produkcijas ražošanas palielināšanu un tās intensifikāciju.*

Līdz ar to parlaments pieprasīja līdzekļu ieguldīšanu vecajos ražošanas objektos un infrastruktūrā, kā arī palielināt ražošanu. Tika uzdots LR MP un Latvijas Bankai atrast finansu līdzekļus 450 miljonu rubļu apmērā īstermiņa kredītiem, kā arī divu nedēļu laikā iesniegt priekšlikumus par ilgtermiņa kredītu resursu nodrošināšanu 1,8 – 2,0 miljardu rubļu apmērā.

1992.gadā Lauksaimniecībā situācija neuzlabojās. Gluži pretēji – parādījās jaunas, iepriekš neparedzētas problēmas. Lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmumi sāka kavēt norēķinus ar produkcijas ražotājiem – zemniekiem un statūsabiedrībām, tas savukārt apgrūtināja lauksaimniecisko ražošanu, kur ražošanas specifika prasīja lielas sezonālas investīcijas. Piemēram, pavasara sēju nebija iespējams veikt, jo zemnieki nebija saņēmuši samaksu par ziemas mēnešos nodoto produkciju. Lai pievērstu sabiedrības un valdības uzmanību problēmām lauksaimniecībā, LLS 1992.gada februāra beigās gatavoja „*Valdību audzinošu akciju „Nedēļa bez piena”*”, kuras ietvaros bija paredzēts pienu pārstrādes uzņēmumiem nepiegādāt un realizēt pašu spēkiem. Akciju bija paredzēts uzsākt 5.martā, ja valdība neizpildīs sekojošas prasības:

1. Administratīvi jāfiksē pašreizējās lauksaimnieciskās ražošanas resursu (degvielas, tehnikas u.c.) cenas, lai nepieļautu produkcijas pašizmaksas tālāku celšanos.
2. Pavasara sējai LR AP un Latvijas Bankas atvēlētie kredīti (450 miljoni rubļu) atdodami dotācijas veidā vai arī ļaujama pilnīga brīvība licenču saņemšanai pašražotas produkcijas izvešanai no valsts.

Līdz ar to jāsecina, ka piena ražotāji par vienu no galvenajām problēmām uzskatīja Valdības un „pārstrādātāju” nemācēšanu produkciju pārdot un domāja, ka pašiem, arī

organizējot eksportu, tas izdosies labāk. Jau 1992.gada februārī saasinājās konflikts starp piena ražotājiem un pārstrādes uzņēmumiem. Valmieras piena kombināts pienu iepirka par 6,5 rubļiem litrā, taču piena ražotāji pieprasīja cenu paaugstināt līdz 15 rubļiem. Kombināta vadība (ģenerāldirektors K. Škoba) kategoriski atteicās iepirkt produkciju, kas dārgāka par 7 rubļiem litrā, norādot, ka „*vai nu ņemsim pienu tikai pārstrādē (uzticot realizāciju pašiem ražotājiem), vai arī par cenu, kas nebūs augstāka par 7 rubļiem. Noliktavas ir pārpildītas, cilvēki dārgos ražojumus nepērk. Uzņēmuma noliktavās sviests iekrāts jau 31 miljonu rubļu vērtībā, siers par 8 miljoniem, saldējums – par 2 miljoniem rubļu*”. Savukārt Valmieras gaļas kombinātā noliktavās jau bija uzkrāta produkcija 2000 tonnu apmērā. Kombināta direktors J. Suhanovs paziņoja, ka uzņēmums par lopiem vairs nespēs maksāt, līdz ar to „Dienas” žurnālists J. Motivāns secināja, ka „*gaļas pieņemšana kavēsies bez jebkādam akcijām*”. Savukārt LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis paredzēja (vairāk gan to attiecinot uz rūpniecības produkciju), ka aprīļa beigās sakarā ar gaidāmo energoresursu cenu atbrīvošanu Krievijā turienes iedzīvotāju pirktspēja strauji kritīsies, līdz ar to „*arī tur nebūs, kas šīs preces pērk*”⁵⁸⁶.

Lai labotu radušos situāciju, LR AP 1992.gada 4.jūnijā pieņēma lēmumu „Par budžeta aizdevumu LR Lauksaimniecības ministrijai parādu dzēšanai lauksaimniecības produktu ražotājiem”. Ar šo lēmumu Lauksaimniecības ministrijai no budžeta pārpalikuma tika aizdoti 600 miljoni rubļu ar atmaksas termiņu līdz 1992.gada 1.oktobrim⁵⁸⁷. Tanī pat dienā LR AP ar lēmumu „Par lauksaimniecības produkcijas ražošanas finansiālo nodrošināšanu” kārtējo reizi atzina LR MP un Latvijas Bankas darbību par neapmierinošu, šoreiz pārtikas preču apmaksas sistēmas sakārtošanas jomā. Tika uzdots nodrošināt, lai visi kavētie maksājumi līdz 17. jūnijam ir samaksāti. Lēmumā parādījās pirmā netiešā norāde uz problēmas patieso būtību – Latvijas Bankai tika uzdots:

1. „*Divu nedēļu laikā izstrādāt sistēmu, lai paātrinātu savstarpējo norēķinu veikšanu, kā arī mēneša laikā stabilizēt norēķinus ar citām rubļa zonas valstīm.*”
2. „*Pirms norēķinos tiek īstenota pāreja uz iepriekšēju samaksu, nodrošināt nepieciešamos kredītu resursus uzņēmumu apgrozības līdzekļu papildināšanai un kartotēkas parādu likvidēšanai.*”⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ *Diena*. 1992. 27.febr., 2. lpp.

⁵⁸⁷ *LR AP un Valdības Ziņotājs*. 1992. 1340. lpp.

⁵⁸⁸ Turpat, 1340. – 1341.lpp.

Analizējot augšminēto LR AP lēmumu, likumdevēji būtībā saskatīja tikai divas problēmas – pārstrādes uzņēmumi bija parādā zemniekiem, bet samaksa par eksportu kavējās. Taču abi minētie faktori bija sekas galvenajam cēlonim - problēmas norēķinos ar lauksaimniecības produkcijas ražotājiem bija radušās, jo bija grūtības saražoto produkciju realizēt.

1992.gada 1.jūlijā tirdzniecības uzņēmumi bija parādā pārstrādes uzņēmumiem 609 miljonus rubļu, no tā 480 miljonus parādā bija saldētavas. Rīgas pilsētā tikai par maizi tirdzniecība ražošanai bija parādā 62 miljonus rubļu. Saldētavās uzkrājumi nemitīgi palielinājās, tanī skaitā ne tikai eksportam, bet arī Latvijas tirgum paredzētā produkcija (250 miljonu rubļu vērtībā). Īpaši strauji uzkrājumi pieauga sviestam. Ražošanas apjomu plānotāji bija vadījušies no padomju laika pārtikas patēriņa normām, kad sviestam faktiski nebija alternatīvas. 1992.gadā patērētāji gan Latvijā, gan tās tirdzniecības partnervalstīs sāka dot priekšroku par sviestu lētākajam, kā arī bieži ērtāk lietojamajam margarīnam.

Strauji pieauga maksātne spēja Latvijas darījuma partneriem – Krievija par lauksaimniecības produkciju 1992.gada 1.jūlijā bija parādā 400 miljonus rubļu⁵⁸⁹.

1992.gada jūlijā LR AP Lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas komisijas sēdē, piedaloties LR Lauksaimniecības ministrijas pārstāvjiem U. Bēniķim un A. Šķeļem, tika diskutēts par situāciju lauksaimniecības produkcijas realizācijā. U. Bēniķis norādīja, ka piešķirtie 600 miljoni dzēš „kartotēkas parādu”, taču problēmu neatrisina. Kopējā reālā parādu summa esot divas reizes lielāka, kaut tobrīd samazinājusies no 1,2 miljardiem 9.jūnijā līdz 300 miljoniem jūlijā. Kā vienu no iespējamiem problēmu risinājumiem amatpersonas saskatīja tirdzniecības uzlabošanu. U. Bēniķis piedāvāja šauri specializētos veikalus nodot attiecīgam pārstrādes uzņēmumam, bet J. Kinna piedāvāja „*nacionalizēt specializētos veikalus un pārdot vairāksolīšanā un naudu ieskaitīt ārpus budžeta fondā budžeta deficīta segšanai*”.⁵⁹⁰

1992.gada 11.jūlijā LR AP pieņēma lēmumu „Par pilnvaru piešķiršanu LR MP iedzīvotāju apgādes uzlabošanā ar pārtikas produktiem”⁵⁹¹:

1. Piešķirt Latvijas Republikas Ministru Padomei līdz 1992. gada 18. augustam papildus spēkā esošajos likumdošanas aktos noteiktajām pilnvarām šādas pilnvaras:

⁵⁸⁹ LVA, 290. f., 11. apr., 139. l., 31. lp.

⁵⁹⁰ Turpat, 30. lp.

⁵⁹¹ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?74136&mode=DOC>

- 1) risināt pašvaldību pārtikas tirdzniecības uzņēmumu privatizācijas jautājumus;
 - 2) risināt jautājumus par savstarpēji nenokārtotajiem maksājumiem starp pašvaldību pārtikas tirdzniecības uzņēmumiem, pārtikas pārstrāde: uzņēmumiem un pārtikas ražotājiem.
2. Uzdot Latvijas Republikas Ministru Padomei šā lēmuma 1. punktā noteikto jautājumu risināšanai izveidot komisiju no Latvijas Republikas Augstākās Padomes, Ministru Padomes, pašvaldību un Patērētāju biedrību savienības pārstāvjiem.(...)

Sākotnēji bija iecerēts lēmums tikai par papildus pilnvarām Rīgas pilsētā, kur situācija ar pārtikas tirdzniecību un norēķiniem ar produkcijas ražotājiem bija viskritiskākā. Situāciju Rīgā 1992.gada 11.jūlija LR AP sēdē raksturoja LR Lauksaimniecības ministra 1.vietnieks A. Šķēle: „Cienījamie deputāti! Daži aptuveni skaitļi attiecībā uz 1.jūliju: Rīgas tirdzniecības uzņēmumi Rīgas piena kombinātam bija parādā 62 miljonus rubļu, gaļas kombinātam - apmēram 40 miljonus rubļu, pieciem maizes kombinātiem, kas baro šo miljonu iedzīvotāju - 62 miljonus rubļu, Rīgas tabakas fabrikai šodien ir parādā 60 miljonus rubļu, konservu fabrikām - apmēram 13 miljonus rubļu, Iecavas putnu fabrikai - 20 miljonus rubļu.”⁵⁹² LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis savukārt raksturoja situāciju Rīgas tirdzniecības tīklā: „(...)Visi tirdzniecības objekti, tajā skaitā pārtikas objekti, tika nodoti Rīgas pilsētas padomes pārvaldībā un īpašumā. Diemžēl visā šajā laikā, proti, pagājis gads, Rīgas pilsētai tā arī neizdevās ne izveidot privatizācijas komisiju, lai varētu privatizēt kaut vienu pārtikas veikalu, ne arī faktiski risināt jautājumu par šīs monopolstruktūras - Rīgas pilsētas Tirdzniecības pārvaldes - likvidēšanu, kas būtu pirmais solis uz mazo privatizāciju veikalos un sadzīves pakalpojumu punktos. Lūk, visas šīs tirdzniecības pārvaldes (jeb tā sauktie rajonu torgi, krieviski izsakoties) ir izdarījušas šādu lietu: tās ir paņēmušas lauksaimnieku naudu par gaļu un pienu un, pēc preces realizācijas nebūt neinkasējot naudu bankā, kā arī neatdodot to atpakaļ arī skaidrā naudā, acīmredzot par šo naudu, pirmkārt, ir iepirkušas attiecīgās preces, proti, nepārtikas preces, cerot tās pārdot, tādējādi uz inflācijas rēķina nopelnīt, iesaldēt šo naudu. Un, otrkārt (man ir zināms, oficiāli gan nevaru vēl pateikt, jo jāveic speciāla izmeklēšana), daļa no šīs naudas vispār novirzīta citiem mērķiem.” Savukārt, skaidrojot, kāpēc nav mehānisma, kas piespiestu tirgotājus laicīgi norēķināties, I. Godmanis skaidroja, ka „pie tā

⁵⁹² Skat. internetā (2007. 07.05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920711.htm

ir vainīga noformēto⁵⁹³ līgumu ļoti zemā juridiskā kvalitāte. Proti, to līgumu, kurus slēdz produkcijas ražotājs ar pārstrādātāju un pēc tam - pārstrādātājs ar tirdzniecību. Vienīgais iemesls ir šajos līgumos. Principā nekas nav kārtīgi uzrakstīts, kas notiek, ja es neatdodu naudu uzreiz, bet atdodu pēc diviem mēnešiem. Nelaime ir tā, ka piegādātājs ir ar mieru šādu līgumu parakstīt. Protams, vainu var uzņemt arī valdība, ka tā nav izstrādājusi šādus parauglīgumus. Tāds uzdevums ir dots, taču diemžēl, kā redzams, stingri par vēlu. Šie parauglīgumi patlaban būs izstrādāti... Jo arī tagad, kad zemnieks nodod pienu pārtikas pārstrādes uzņēmumam, viņam nav uzrakstīts juridiski pareizs līgums, lai inflācijas dēļ varētu piedzīt indeksēto naudu. Zemniekam nav tāda līguma!”

1992.gada 17.augustā LR MP pieņēma lēmumu „Par uzņēmēju atbildības paaugstināšanu norēķinos par pārtikas precēm”⁵⁹⁴. Lēmums uzlika par pienākumu visiem mazumtirdzniecības uzņēmumiem īsā laikā (pilsētās – trīs, bet laukos piecu dienu laikā) norēķināties ar lauksaimniecības produkcijas (pārtikas preču) piegādātājiem. Lēmums par norēķinu kavēšanu paredzēja ievērojamas sankcijas – soda procentus parādniekiem. Par katru nokavēto dienu līdz lēmuma pieņemšanai 0,5% no parāda summas, bet, ja netiek ievēroti lēmumā noteiktie trīs un piecu dienu termiņi parāda dzēšanai, 5% par katru turpmāko kavējuma dienu. Identiskas sankcijas tika paredzētas pretēja gadījumā – ja piegādātāji ir saņēmuši priekšapmaksu, bet produkciju nav piegādājuši. Lēmums ļāva „izņēmuma kārtā” konvertēt Neatkarīgo Valstu Savienības (NVS) rubli pret Latvijas rubli pēc kursa 1:1, ja nauda saņemta par eksportēto produkciju.

3.2.4.2.3. Nacionālās valūtas ieviešana un tās ietekme uz Latvijas lauksaimniecības politiku.

1992.gada 25. augustā LR AP valdībai 11. jūlijā piešķirtās pilnvaras pagarināja. Lēmumu bija iecerēts pieņemt ātri un bez diskusijām, taču izcēlās asas debates, kas raksturoja ne tikai situāciju lauksaimniecībā, bet visā Latvijas ekonomikā. Jau 1992.gada maijā (7.maijā tika ieviesta pagaidu valūta – Latvijas rublis) Latvijā tika uzsākta naudas reforma, kuras mērķis bija radīt no citām valūtām neatkarīgu, patstāvīgu Latvijas valūtu. 1992.gada vasarā notika Latvijas

⁵⁹³ Skat. internetā (2007. 07.05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920711.htm

⁵⁹⁴ Skat. internetā (2007. 07.05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66485&mode=DOC>

rubļa atdalīšana no Krievijas rubļa. Šo brīdi var uzskatīt par faktiskajām (1990.gada 4.maijā izsludinātā) pārejas perioda beigām. Līdz ar neatkarīgas finansu sistēmas izveidošanu Latvija ieguva faktisko ekonomisko neatkarību. Līdz ar izstāšanos no Krievijas (bijušā PSRS) rubļa ekonomiskās telpas radās vesela virkne problēmu, kuras skaidri parādīja Latvijas ekonomikas problēmas. Pēc centralizētās piegāžu sistēmas sabrukuma 1992.gada pirmajā pusē nesekoja tūlītēja rūpniecības krīze, peļņa (drīzāk tās ilūzija) saglabājās, lai arī kritās ražošanas apjomi. Savukārt jau vasarā Latvijas rublis kļuva vērtīgāks par citu bijušo PSRS republiku izmantoto rubli, kā rezultātā, eksportējot produkciju, uzņēmumiem radās zaudējumi, vai arī to produkcijai zuda pieprasījums. Latvijas Banka un tās vadītājs E. Repše uzsāka enerģiskas reformas stingras monetārās politikas virzienā (piemēram, sāka kavēt nevērtīgo NVS rubļu konvertāciju Latvijas rubļos), par ko saņēma asu kritiku gan no lauksaimniekiem, gan rūpniekiem, kuri bija pieraduši atrisināt savas problēmas uz papildus naudas emisijas rēķina. Šāda prakse tika īstenota jau no M. Gorbačova reformu sākuma 1985.gadā un ražotājiem (atšķirībā no patērētājiem) bija izdevīga, bet izslēdza ilgtermiņa attīstības iespējas. Iepriekšminētais LR MP 17.augusta lēmums (nosakot Latvijas rublim norēķina kursu ar Krievijas (NVS) rubli 1:1) bija tipisks iepriekšējās politikas turpinājums – finansu līdzekļu trūkumu risināt ar papildus naudas emisiju. Līdz ar to debates par valdības pilnvaru pagarināšanu pārtikas problēmu risināšanai izvērās par visas Latvijas ekonomiskās situācijas apspriešanu.

25.augusta LR AP sēdē Valdības un AP ekonomisko politiku asi kritizēja Latvijas Bankas prezidents E. Repše: „(...)Es domāju, ka mums Latvijā ir ne tikai lauksaimnieki, mums ir arī citas tautsaimniecības nozares, kuras arī šajā gadījumā ir cietušas, turklāt smagi cietušas. Un diemžēl lauksaimnieki laikiem ir jau mazliet pieraduši, ka viņiem pietiek drusku paspiest uz parlamentu vai valdību un viņiem viss "iet no rokas". (...) Kopš 7.augusta neviens kredīts vairs netiek izsniegts nevienā citā tautsaimniecības nozarē kā tikai lauksaimniekiem graudu iepirkšanai. Neviens! Tādā situācijā ne vieglā rūpniecība, ne kāda cita nozare nav nonākusi. Bet, protams, ja ir viedoklis, ka nepieciešams palīdzēt kādai nozarei, lai varbūt tā arī būtu lauksaimniecība, tādā gadījumā var būt dažādi risinājumi. Bet tādā gadījumā tie ir jāpieņem acīmredzot, rēķinoties ar realitāti. Var būt subsīdijas, dotācijas, bet ir jābūt kādam, kas maksā. Piespiest Latvijas Banku atrisināt visu ar kredītiem vai arī nopērkot naudu, kas ir ienākusi no NVS valstīm, proti, zem tās vērtības, tādā gadījumā šīs problēmas tiktu atrisinātas uz iedzīvotāju pleciem. Jo bankai nav grūti parakstīt emisijas rīkojumu, un banka no tā necietīs,

cietīs iedzīvotājs, kura reālā alga, kura reālā pensija būs vēl vairāk samazinājusies. Cietīs arī pārējie, jo reālo pensiju un darba algu samazināšanās nekavējoties būs jākompensē no budžeta. Tātad atkal tur jāpaceļ nodokļi vai kaut kādā citā veidā jāmeklē, kur tātad šos līdzekļus iegūt.

Visbeidzot. Nauda par viņa nogādāto produkciju šobrīd nevienam nav atņemta. Ja ir pārdots Ukrainā, tad ir saņemti Ukrainas rubļi, tie ir kontos. Gribat, pērciet produkciju no Ukrainas, gribat - pārdodiet kādam citam, kurš vēlas pirkt Ukrainas produkciju. Bet mēs šobrīd nevaram atļauties, ka mums ir nenormāls pozitīvs importa un eksporta saldo ar kaimiņteritorijām. To vienkārši nevar atļauties. Kurš tad galu galā atbildēs par to, ka produkcija sūtīta ārpus Latvijas un Latvijā tiek iepludināti būtībā pat ne papīra kalni, bet patiesībā pat tikai telegrammu kalni, tikai maksājumu dokumenti, tikai vārdi, un šeit mēs tos nodrukājam Latvijas rubļos un izmaksājam? Tātad - precī ārpusē un naudu drukājam iekšpusē! Tad labāk būtu to precī atstājuši šeit un lūguši bankai, lai uzdāvina to naudu ražotājiem. Tad zaudējums būtu uz pusi mazāks, jo prece vismaz būtu palikusi šeit.

(...) Naudas reformas komitejas⁵⁹⁵ 2. lēmumā bija teikts (tas bija publicēts 6.jūlijā), ka, sākot ar 20.jūliju, neviena banka nedrīkst pieņemt ieskaitīšanai bijušajos rubļu kontos citu naudu kā tikai Latvijas rubļus. Protams, tātad mēs, kā tas arī Naudas reformas komitejā tika nolemts, vērosim, kā attīstīsies situācija. Var būt, ka mums nevajadzēs veikt tik radikālus aizsardzības pasākumus, kādus veicām pēc 20.jūlija.

Un tagad es jums parādīšu, kāpēc mēs to veicām. Šī ir importa un eksporta līkne ar Uzbekiju. Jūs redzat šo straujo līknes lēcieni pēc 1.augusta? Attapušies, ka, pamatojoties uz vienu parakstu, var pludināt uz vietas ģenerētus kredītresursus un dzīvot uz kaimiņu teritorijas rēķina. Armēnija - līkne iet augšā 1.augustā... Azerbaidžānā šis lēcienis sākās jūlija pirmajā nedēļā, jo attapās mazliet agrāk. Kazahija uz šo iepriekšējo fona izskatās pat gandrīz godīga. Ukraina - nepārtraukta finansiāla agresija kopš jūnija vidus, kopējais saldo tuvojas 9 miljardiem rubļu. Turklāt tas, ka līkne iet lejā, un tas, ka iepriekšējās līknes sāka slīdēt lejā, ir tikai tāpēc, ka banka ieviesa šo jauno principu, ka nauda iegulst tajos kontos, no kurienes tā ir saņemta tajā vērtībā, kāda diemžēl ir tajā teritorijā. Pretējā gadījumā mums tās līknes būtu

⁵⁹⁵ LR Naudas reformas komiteja tika dibināta, lai organizētu pāreju uz nacionālo valūtu. Komisijā piedalījās LR MP priekšsēdētājs (komisijas vadītājs) I. Godmanis, Latvijas Bankas prezidents E. Repše, LR AP Ekonomikas komisijas priekšsēdētājs O. Kehris (sākumposmā viņu aizvietoja E. Krastiņš).

gājušas augšā un mēs šodien attaptos varbūt nevis pie 5 miljardiem rubļu, kas ir ieplūduši pēc 20.datuma, bet pie 15 miljardiem vai vēl pie augstāka rādītāja.

(...) Un es arvien šobrīd esmu pret to, ka mēs problēmas risinātu uz naudas emisijas rēķina. Un katrā ziņā jūs paskatieties, kā ir formulēts šā Ministru padomes lēmuma 6.1.apakšpunkts⁵⁹⁶: izņēmuma kārtā par produkciju, kas ir nosūtīta uz šīm valstīm līdz šā lēmuma pieņemšanas dienai, tātad līdz 17.augustam. Nez kad vēl ienāks apmaksātās summas un nez cik liela summa būs fiktīvi paslēpta zem šā punkta.”⁵⁹⁷

Neapmierinātību ar Latvijas lauksaimniecības politiku Latvijas Bankas (LB) prezidentam neizraisīja tikai norēķini ar ārvalstīm, no LB nemitīgi tika prasīti arvien ievērojamāki kredītresursi lauksaimniecības un pārtikas apgādes iekšējo problēmu risināšanai. 1992.gadā bija novērojami nelabvēlīgi apstākļi lauksaimniecības kultūru audzēšanai – bija iestājies ilgs sausums, pie tam vasaras naktīs gaisa temperatūra nokritās zem nulles pēc Celsija. LR AP 11.jūlija sēdē LR Lauksaimniecības ministrs D. Ģeģers situāciju ievērojami pārspīlēja, raksturoja kā katastrofālu, meteoroloģiskos apstākļus kā visnelabvēlīgākos pēdējo simts gadu laikā.⁵⁹⁸

1992.gada 30.jūnijā ar lēmumu „Par graudu iepirkumu”⁵⁹⁹ LR MP apstiprināja 1992.gada ražas graudu minimālās iepirkuma cenas (7000 – 10500 rubļu par tonnu, atkarībā no graudaugu kultūras un graudu kvalitātes). Lēmums noteica, ka 1992. – 1993.gada sezonai nepieciešama 500 000 tonnu pārtikas graudu iepirkšana valsts vajadzībām. Lēmums lūdza LR AP pieņemt lēmumu par prioritātes noteikšanu šim iepirkumam, kā arī griezties LB ar prasību nodrošināt kredītresursus 2 miljardu rubļu apmērā.

1992.gada 31.jūlijā LR MP lēmums „Par nepārtrauktas lauksaimnieciskās ražošanas un pārtikas tirgus nodrošināšanu”⁶⁰⁰ noteica „*iepirkt graudus 160 tūkst. tonnu apjomā par cenām, kas nav augstākas par pasaules cenām, un par summu, kas nav lielāka par 3 miljardiem rubļu*”. Tanī pat dienā LR MP ar lēmumu „Par preču ievad muitas tarifiem un grozījumiem Latvijas Republikas Valdības lēmumos muitas tarifu jautājumos”⁶⁰¹ noteica jaunus ievad muitas

⁵⁹⁶ Runa bija par 17.augusta MP lēmumu.

⁵⁹⁷ Skat. internetā (2007. 07. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920825.htm

⁵⁹⁸ Skat. internetā (2007. 07. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920711.htm

⁵⁹⁹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66366&mode=DOC>

⁶⁰⁰ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66489&mode=DOC>

⁶⁰¹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66348&mode=DOC>

tarifus, kuri no ievadmuitas atbrīvoja graudaugu kultūras, miltrūpniecības produkciju, lopbarību, pārtikas un garšvielu rūpniecības atliekas.

Dārgo graudu iepirkšanai trūka līdzekļu, 1992.gada 25.augusta LR AP sēdē J.Lukašonoks, koncerna "Latvijas labība" prezidents, paziņoja, ka koncerns ir bankrota priekšā, jo nespēj samaksāt par piegādātajiem graudiem: „*Es gribētu teikt, ka man nav saprotams viens jautājums. Latvijas valdība 1.jūlijā vērsās Augstākajā padomē ar lūgumu iedalīt un kreditēt 2 miljardus rubļu. Koncerns iesniedza vēstuli Latvijas Bankā. Latvijas Banka atbildēja: "Jā. Būs 2 miljardi rubļu." Līdz šodienai mums ir tikai 780 miljoni. Ja tad mums tā nebūtu teikuši, tad mēs kā koncerns, saimnieciska struktūra paju sabiedrībām un zemniekiem būtu teikuši: "Nevediet graudus! Mēs tos nevaram nopirkt." Ja šodien mums būtu šie 2 miljardi rubļu, mēs 1 miljardu 300 miljonus jau būtu atdevuši visiem tiem, kas mums graudus pārdevuši. Un tālāk mēs risinātu jautājumu par to, lai Ministru padome pieņem lēmumu par graudu iepirkumu rezerves fondam, kur runāts par 160 tūkstošiem tonnu, kam jāatrod 3 miljardi rubļu. Bet mēs taču nesaņēmām gandrīz vienu miljardu 300 miljonus rubļu! Kolotovas kundze, pie kuras es biju ne vienu reizi vien, man neteica, ka šo 2 miljardu nebūs.*“⁶⁰²

Vēlāk izrādījās, ka graudiem tika noteikta nesamērīgi augsta iepirkuma cena, savukārt raža izrādījās ievērojami labāka, nekā tika prognozēts. Graudaugu ražas samazināšanos daudz lielākā mērā ietekmēja mazāks zemē iestrādāto minerālmēsļu daudzums, nevis klimatiskie apstākļi. To pierāda nākamo gadu ražas, kuras būtiski nemainījās (1992.gadā – 16,4 centneri no ha; 1993. – 17,7; 1994. – 18,4; 1995. – 16,9)⁶⁰³. Valdības un Lauksaimniecības ministrijas politika graudu jomā radīja sekojošas problēmas:

1. Graudus par iepirkto naudu nevarēja realizēt, LB filiāles, kuras bija kredītus izsniegušas, bija cietušas zaudējumus 1,4 miljardu rubļu jeb 7 miljonu latu apmērā. 1993.gada maijā šie kredīti jau tika pieskaitīti „sliktajiem“ un apgrūtināja LB reorganizāciju un tās nodaļu privatizāciju⁶⁰⁴.
2. Lauksaimnieki, gūstot labu peļņu 1992.gadā, secināja, ka graudus audzēt un pārdot valstij ir izdevīgāk, nekā novirzīt lopbarībai. Rezultātā nesamērīgi augstas graudu cenas 1992.gadā gan tiešā, gan netiešā veidā sekmēja lopkopības samazināšanos.

⁶⁰² Skat. internetā (2007. 07. 05.) http://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920825v.htm

⁶⁰³ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>

⁶⁰⁴ Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga: Mans īpašums, 1995. 180. – 181. lpp.

Valdība un Lauksaimniecības ministrija uzskatīja, ka graudu iepirkuma politika ir bijusi veiksmīga. To apstiprina LR MP 1992.gada 9.novembra lēmums „Par situāciju iedzīvotāju apgādē ar maizi un citiem labības produktiem”⁶⁰⁵, kurā norādīts, ka valdības politika nodrošinājusi iedzīvotāju nepārtrauktu apgādi ar maizi, bet cenu pieaugums labības izstrādājumiem bijis paredzēts un adekvāts. Taču pēc Valsts kontroles revīzijas koncernā „Latvijas labība” lēmums paredzēja „līdz 1992. gada 1. decembrim iesniegt Latvijas Republikas Ministru Padomei priekšlikumus par jaunas organizatoriskas struktūras izveidošanu, kura realizētu valsts funkcijas labības un labības izstrādājumu tirgū un koordinētu labības iepirkšanas un pārstrādes jautājumus, kā arī būtu koncerna «Latvijas labība» īpašuma, tiesību un saistību pārņēmēja”.

1993.gada 10.februārī LR MP pieņēma lēmumu „Par pārtikas produktu un graudu valsts rezerves realizēšanu”⁶⁰⁶, ar kuru tika noteikts, ka „Pārtikas produkti un graudi realizējami par cenām, kuras nodrošinātu saņemtā aizdevuma un noteikto kredītu procentu atmaksāšanu valsts budžetā proporcionāli pārtikas produktu un graudu apjomam, kas realizēts līdz katra ceturkšņa pēdējā mēneša 15. datumam”.

Šis lēmums tika pieņemts brīdī, kad bija jau skaidrs, ka par rentablu pasākumu labības iepirkšanu padarīt neizdosies. Nelīdzēja arī LR MP 1993.gada 25.marta lēmums „Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas Ministru Padomes 1992.gada 31.jūlija lēmumā nr.300 „Par preču ievadmu tarifiem un grozījumiem Latvijas Republikas Valdības lēmumos muitas tarifu jautājumos”⁶⁰⁷, kurš radikāli ierobežoja pārtikas produktu ievešanu Latvijā: „Vienai personai atļauts ievest pārtikas produktus personīgai lietošanai vienai diennaktij nepieciešamajā apjomā kopsummā līdz 300 Latvijas rubļu uz vienu personu (pēc Latvijas tirgus cenām). Aizliegts ievest pārtikas preces, kas lietojamas uzturā pēc to termiskās apstrādes.” Par problēmām ar pašmāju graudu realizāciju liecināja arī ar šo pašu lēmumu uzliktās ievadmu graudiem, graudaugu izstrādājumiem un maizei.

1993.gada 18.maijā LR AP apstiprināja likumu „Par Latvijas labības tirgu un labības valsts rezervi.”⁶⁰⁸, kurš ievērojami sakārtoja situāciju labības tirgū. Likums definēja terminus par labības tirgu, noteica valsts labības rezerves apjomus (250 000 t pārtikas graudiem un

⁶⁰⁵ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62763&mode=DOC>

⁶⁰⁶ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=63311&mode=DOC>

⁶⁰⁷ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60241&mode=DOC>

⁶⁰⁸ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56885&mode=DOC>

10 000 t sēklai), noteica, ka valdība ik gadus līdz 1. novembrim izskata un apstiprina valsts labības ražošanas un patēriņa gada bilanci, arī pieļaujamo labības ārējās tirdzniecības apjomu, kā arī valsts garantēto labības realizācijas cenu līmeni.

Gada laikā Latvijas valdības lauksaimniecības politikas prioritātes un situācija valstī bija radikāli mainījušās. 1990.gada 29.jūnijā Latvijas valdība radikāli ierobežoja lauksaimniecības produkcijas un pārtikas izvešanu. Vēl 1992.gada 4.februāra LR MP lēmums „Par produkcijas un preču izveduma regulēšanu un muitas noteikumiem fiziskām personām iebraukšanai un izbraukšanai no Latvijas Republikas”⁶⁰⁹ noteica būtiskus ierobežojumus pārtikas produktu izvešanai no Latvijas, savukārt, iebraucot Latvijā, fiziskām personām netika noteikti ierobežojumi pārtikas ieviešanai. 1993.gada 25.martā ar LR MP lēmumu „Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas Ministru Padomes 1992.gada 31.jūlija lēmumā nr.300 „Par preču ievaduitas tarifiem un grozījumiem Latvijas Republikas Valdības lēmumos muitas tarifu jautājumos”⁶¹⁰ notika radikāla pārtikas ieviešanas ierobežošana. Tas notika neraugoties uz to, ka minētajā laika posmā lauksaimnieciskās ražošanas apjoms Latvijā bija samazinājies par apmēram trešdaļu.

LR Valdības realizētajai lauksaimniecības politikai pēc neatkarības atgūšanas 1991.gada augustā bija tās pašas nepilnības, kas bija novērojamas valdības ekonomiskajai politikai kopumā:

1. Valdība nespēja ātri pārorientēties uz jauno – neatkarīgas valsts statusu. Valsts amatpersonas turpināja realizēt ekonomisko politiku, kā augstāku prioritāti izvirzot augstus ražošanas kopapjomus, neanalizējot produkcijas rentabilitāti un realizācijas iespējas.
2. Tika kavēta vispārēja privatizācija, līdz ar to gaidīto rezultātu nedeļa 1991.gada decembrī izsludinātā lauksaimniecības produkcijas brīvā tirdzniecība. Pārstrādi un tirdzniecību turpināja realizēt valsts uzņēmumi, kuriem nebija augsta motivācija uzlabot savu darbu.
3. Valdība nespēja atrast iedarbīgu metodi, kā sadzīvot ar augsto inflāciju. Ja kādā jomā cenas kļuva nesamērīgi zemas, tās tika ievērojami - vairākas reizes - paaugstinātas (tas attiecas gan uz energoresursiem, gan lauksaimniecības

⁶⁰⁹ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=85458&mode=DOC>

⁶¹⁰ Skat. internetā (2007. 05. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60241&mode=DOC>

produkcijas iepirkuma cenām). Iespējams, iedarbīgāka būtu periodiskāka visu valsts kontrolē esošo cenu vienlaicīga indeksācija.

Pēc nacionālās valūtas ieviešanas valsts ekonomika sadūrās ar realitāti, kurā izpaudās katras nozares patiesā rentabilitāte un efektivitāte.

3.2.4.3. I. Godmaņa valdības 1990. – 1993.gados realizētās lauksaimniecības politikas rezultāti.

1993.gadā, jaunu parlamenta vēlēšanu priekšvakarā, bija izveidojusies kvalitatīvi jauna ekonomiskā situācija. Latvijas ekonomika bija kļuvusi pilnībā neatkarīga, taču vēl joprojām izrādījās neatkarībai nesagatavota, turpinājās ražošanas krīze un apjomu krišanās. Tauta (vēlētāji) bija vīlušies neatkarības pirmajos ekonomiskajos rezultātos, to labi raksturoja 5.Saeimas vēlēšanu (1993.gada 5. – 6.jūnijs) rezultāti, kad LTF saraksts premjerministra I. Godmaņa vadībā pat neiekļuva Saeimā. Saeimā iekļuva daudzi iepriekšējās LR AP deputāti, kuri bija pārgrupējušies citos politiskajos spēkos. Visvairāk balsu 5.Saeimas vēlēšanās ieguva apvienība „Latvijas ceļš”, kuras līderi aizstāvēja radikālas reformas brīvā tirgus virzienā. Nākamā valdība (V. Birkava vadībā) vairs kā prioritāru neatzina nevienu tautsaimniecības nozari, un galvenais tās vadmotīvs bija – tirgus visu noliks savās vietās. Šādiem vēlēšanu rezultātiem un turpmākās lauksaimniecības politikas maiņai bija vairāki cēloņi:

1. 1990. – 1992.gados tika atbalstīta ne tikai lauksaimnieciskā ražošana (dotējot izejvielas, energoresursus, lopbarības iepirkšanu), bet arī produkcijas pārdošana (ar Latvijas Bankas valūtas kursiem 1992.gada vasarā). Neraugoties uz to, lauksaimnieciskās ražošanas kopapjomi turpināja kristies.
2. Neapmierinātību izraisīja ne tikai Lauksaimniecības ministrijas politika, bet arī veids, kā tā tika realizēta. Ministrijas izveidoto uzņēmumu („LATA”; „LATA Holding”; „Lata International”) darbība nebija pārskatāma un izraisīja vairākus skandālus un tiesvedību. 1993.gada 4.maijā LR AP izteica neuzticību LR Lauksaimniecības ministram D. Ģeģerim.
3. Lauksaimniecības produkcijas realizāciju iekšējā un ārējā tirgū sarežģīja svarīgu ekonomisko reformu kavēšana, lielā mērā pateicoties LR Ekonomisko

reformu ministra A. Kalniņa⁶¹¹ neizlēmībai, kuram LR AP izteica neuzticību 1992.gada 21.oktobrī. Cita starpā kavējās tirdzniecības uzņēmumu privatizācijas izstrādāšana un realizācija, atbildības noteikšana par nepildītām saistībām, kas lielā mērā veicināja haosu mazumtirdzniecībā.

4. Līdz ar pirkspējas krišanos liela daļa iedzīvotāju sāka atbalstīt lētākas ārzemju lauksaimniecības produkcijas ienākšanu Latvijas tirgū. Lētākas produkcijas iepirkšanā bija ieinteresēti arī pārstrādes uzņēmumi. Tas lielā mērā veicināja kontrabandas lauksaimniecības produkcijas ieplūšanu Latvijā sākot no 1993. – 1994.gada.

Lauksaimniecības politikas neveiksmi 1990. – 1993.gados izraisīja ne tikai ministriju un amatpersonu kļūdas, bet objektīvi saimnieciskie apstākļi:

1. Lauksaimniecības uzņēmumi (bijušie kolhozi un sovhozi), kuri 1990. – 1992.gados joprojām bija lielākie lauksaimnieciskie ražotāji, nebija spējīgi patstāvīgi un veiksmīgi saimniekot brīvā tirgus apstākļos.
2. Lauksaimnieciskajai ražošanai bija izveidojusies īpaši nelabvēlīga ārējā ekonomiskā situācija un tirgus nosacījumi. Strauji kritās pirkspēja Latvijas produkcijas noieta tirgiem Austrumos, kuri bija izveidojušies okupācijas laikā. Savukārt Rietumos atradās Eiropas Savienība (ES), kura gadu desmitiem bija realizējusi „Kopējo lauksaimniecības politiku” (KLP), kuras ietvaros lauksaimnieki Eiropā bija saņēmuši ievērojamas mērķtiecīgas dotācijas, lai izveidotu augsti intensificētu lauksaimniecību ar augstu darba ražīgumu. KLP rezultātā Eiropā veidojās ievērojami lauksaimniecības produkcijas pārpalikumi, kuri tika virzīti (ar KLP atbalstu) eksportam, savukārt lauksaimniecības produkcijas importu ES faktiski nepieļāva, nosakot augstas ievadmitas un specifiskas kvalitātes prasības. Līdz ar to Latvijai ne tikai nebija iespēju mainīt produkcijas noieta tirgus, eksportu pavēršot ES virzienā, bet ES produkcija sāka pārņemt Latvijas tirgu.
3. Pāreja uz brīvo tirgu notika straujas inflācijas apstākļos, no kuras tradicionāli cieš nozares ar lēnu finansu līdzekļu apriti. Šis nosacījums lielā mērā izskaidro, kāpēc

⁶¹¹ LB prezidents 1992.gadā LR Ekonomikas komisijas sēdē Ekonomisko reformu ministriju nodēvēja par „sociālisma saglabāšanas ministriju”. Šādam vērtējumam bija liels pamats.(skat. Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā* Rīga: Mans īpašums, 1995. 177.lpp.)

pārejā uz brīvo tirgu ievērojami vairāk cieta lauksaimniecības produkcijas tiešie ražotāji, bet ievērojami mazāk produkcijas pārstrādes un realizācijas uzņēmumi.

4. Lauksaimniecība (un visa ekonomika) saskārās ar citiem savstarpējo norēķinu principiem, kuri bieži vairs nenotika pēc labas ticības. Uzņēmumi savtīgi izmantoja piespiedu mehānismu (likumdošana, juridiski precīzi formulēti līgumi) trūkumu un apzināti kavēja rēķinu apmaksu.

Lielākā lauksaimniecības politikas stratēģiskā kļūda bija mēģinājums mākslīgi noturēt augstus ražošanas apjomus, neanalizējot, kādi būs šādas politikas rezultāti. Līdz ar to valsts līdzekļu lielākā daļa 1990. – 1992.gados tika ieguldīta neefektīvas ražošanas atbalstīšanā, nevis jaunas infrastruktūras izveidē un lauksaimnieku, konsultantu apmācībā. Pēdējais faktors ir ļoti būtisks, jo bieži lauksaimniekiem pietrūka elementāru zināšanu saimniekošanai jaunos apstākļos. Šeit liela daļa atbildības jāuzņemas tā laika lauksaimniecības zinātnes līderiem un mācītbspēkiem LLA (LLU), piemēram, A. Borukam, J. Grinovskim u.c., kuri krīzes laikā nevis meklēja attīstības ceļus un risinājumus, bet nežēlīgi kritizēja zemes reformu un privatizāciju, visu vainu lauksaimniecības krīzē uzveļot agrārajai reformai.

Savlaicīgāka ražošanas apjomu samazināšana, lai krīzes apstākļos vairāk orientētos uz iekšējo tirgu (pētījumi šajā virzienā tika veikti jau 1989.gadā), ļautu ievērojami lielākus līdzekļus novirzīt attīstībai. Iespējams, līdz ar stingrāku kontroli uz robežām un augstākām ievēdmuitām kopējais ražošanas apjomu kritums uz 1995.gadu pie šādiem nosacījumiem būtu zemāks.

Lauksaimniecības politika 1990. – 1992.gados neatšķīrās no PSRS iepriekšējo gadu politikas. Līdzekļi tikai ieguldīti kampaņveidīgi, notika sava veida „ugunsgrēku dzēšana” atsevišķās nozarēs, kur situācija bija viskritiskākā. Vislabāk to raksturo 1992.gads, pirmais īsti patstāvīgās saimniekošanas gads, kur vispirms līdzekļi tika virzīti lopkopības parādu dzēšanai, tikmēr krājās parādi par graudiem, savukārt graudu parādu dzēšana būtībā paralizēja LB kreditēšanas iespējas jebkurā citā Latvijas tautsaimniecības nozarē.

Kā īpaši neveiksmīgu lauksaimniecības politiku savās atmiņās raksturojis arī toreizējais LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis: *„Lielākā neveiksme bija tā, ka nepareizi novērtēta tika lauksaimniecība. Tajā bija arī objektīvais moments: kad mainās īpašuma forma – tas ir ass grieziens, ne ar ko nesalīdzināms.(...) Mēs lauksaimniecības ražošanas līmeni gribējām noturēt tā – kolhozi iet uz leju, bet to vietā uz augšu nāk privātie, un viss paliek, kā bija. Un tur mēs*

galīgi nokļūdījāmieš. Neveiksmīgi... Visi gājieni bija lemti neveiksmei! Arī kredītu ņemšana. Es jau speciāli ņēmu mantā – graudos, sojas pupās..., jo naudu ir vieglāk notērēt. Tos kredītus ņēmām tāpēc, ka krievi no Austrumiem jau vairs netaisījās sūtīt ne spēkbarību, neko... un mūsu lopkopība nebalstījās uz vietējās barības bāzi, ne! Bija taču tā – krievi Rietumos pārdeva naftu, par iegūtajiem dolāriem turpat sapirka graudus, kurus caur ostam veda iekšā Latvijā, te tos pārstrādāja un izbaroja lopiem. Tad tepat Latvijā tika saražots sviests un gaļa, produkciju sūtīja uz Maskavu, uz Pēterburgu un sita gaisā. Visa ideja! Mūsu Baltijas valstis bija spēkbarību pārstrādājošas fabrikas. Un tagad tas viss no Austrumu puses nobruka. Ko darīt? Sākām mēģināt ar kaut ko to visu nomainīt. Nevajadzēja!...Mēs jau nevarējām šo shēmu saglabāt.(...)

*Zini ko, patiesību sakot, iznāca galīgi stulbi. Es mazāk pievērsu uzmanību reformai, tā bija it kā atdota parlamenta rokās. Es savukārt vairāk nodarbojos ar visādām glābšanas un nodrošināšanas procedūrām. Un iznāca muļķīgi – es daru it kā vienu, viņi – otru. Un tas kopā negāja. (...) Uzskatu – kļūda tā, ka es ar to vispār nodarbojos! Kā ar glābšanu. Tā bija neveiksme. Es mēģināju saglabāt lauksaimniecību Latvijā, jo tā ir ļoti latviska lieta! Latviska, nacionāla – atšķirībā no rūpniecības (...)*⁶¹²

Lauksaimniecības politikas rezultāti polarizēja ekonomistu uzskatus, parādījās aicinājumi vispār atteikties no valsts atbalsta lauksaimniecībā.

3.2.4.4. Lauksaimniecības politika un lauksaimnieciskā ražošana 1993. – 1996.gados.

3.2.4.4.1. Atteikšanās no Lauksaimniecības komisijas izveides Saeimā.

LR 5. Saeima jau savas darbības pirmajās dienās atteicās no pastāvīgas Lauksaimniecības komisijas izveides. Tika izveidota Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisija un Tautsaimniecības, agrārās un reģionālās politikas komisijas Zemkopības apakškomisija 3 cilvēku : J. Janeks, A. Seile, A. Rozentāls (priekšsēdētājs) sastāvā. Debatēs LR Saeimā 1993.gada 13.jūlijā vairāki deputāti aicināja atteikties no dažāda veida lauksaimniecības izcelšanas citu tautsaimniecības nozaru starpā :

Pēc vairāku deputātu ierosinājuma izveidot pastāvīgo Lauksaimniecības komisiju viens no atteikšanās iniciatoriem J.Vaivads ("Latvijas ceļš") atbildēja: „(...) *Ņemot vērā gan to laiku,*

⁶¹² Utena I., *Cilvēks Godmanis*. Rīga: Jāņa sēta, 1997. 153. – 154. lpp.

kad darbojās 4.Saeima, gan arī šo laiku, kad darbojas 5.Saeima... Šie vēsturiskie apstākļi atspoguļojas arī nepieciešamo komisiju sarakstā. Pēc tam - varbūt uzreiz šinī brīdī - es varētu dot atbildi arī Janeka kungam par Lauksaimniecības komisijas nepieciešamību. Šādas diskusijas rezultāts ir tāds, ka pašreizējos apstākļos tieši no ražošanas viedokļa nebūtu pamata izraut lauksaimniecību tieši kā atsevišķu nozari.(...)"⁶¹³ Līdzīgus argumentus minēja A.Panteļejevs ("Latvijas ceļš") : "Tiešām Seiles kundzes vārdi par lauku prioritāti man atsauc atmiņā labos laikus, kad es mācījos universitātē, kad vēl bija marksisma-ļeņinisma ekonomikas pamati un kad lauku prioritāte bija viens no galvenajiem lozungiem, kas visur figurēja. Es atceros, ka bija prioritāte laukiem, prioritāte produktiem un visiem... Īstenībā es domāju, ka mēs jau tieši tāpēc gribam šeit izdarīt šo konstruktīvo soli, kas pierādītu, ka nevar atsevišķi apskatīt lauksaimniecību, atsevišķi - rūpniecību, jo tad tūlīt nāks rūpnieki un teiks: jā, bez traktoriem jūs neko nevarat uzart, un tāpēc vajag Traktoru komisiju. (...) Jo tiklīdz mēs to nodalām, mēs uzreiz jau apriori pasakām, ka tas ir kaut kas cits, gandrīz vai kaut kāda etnogrāfiska padarīšana - sak, lai tie zemnieki tur pa zemi ņemas, bet mēs, tie tautsaimnieki, citā nozarē plānosim kaut kādas globālas lietas un te tikai savā starpā noskaidrosim attiecības. Es tomēr gribētu, lai mēs kopumā paskatītos uz Latvijas tautsaimniecību. Es redzu zemniecību un lauksaimniecību kā tās pamatu pamatus, nenodalāmus pamatus, un tieši tāpēc tas ir konceptuāls jautājums, ka šīs komisijas ir kopā. Tautsaimniecība ir kopā ar lauksaimniecību, kur lauksaimniecība ir šīs tautsaimniecības pamats, nevis divas dažādas nozares, kas sastopas un atkal runā par prioritāti un sola prioritāti." un I.Grava (Demokrātiskā centra partija): „(...)Mēs gribētu atbalstīt viedokli, ka tomēr visas tautsaimniecības problēmas ir jārisina kompleksi, bet, ja mēs šodien uzskatām, ka agrārais jautājums ir sasniedzis savu kulmināciju un tam patiešām ir savas pretrunas, tad to laikam vajadzētu pamatot ar to ekonomisko situāciju, kāda ir izveidojusies laukos, un nevajadzētu tik daudz apelēt pie "sava stūrīša, pie sava kaktiņa zemes", jo tiem, kuri dzīvo pilsētās, ir jāizrāda, ka viņi nav nekas, bet viss - visa izcelsme un labākais, kas Latvijā ir, - nāk no laukiem. Tas varbūt šodien vairs nav korekti." Savukārt atbalstu lauksaimniecības komisijas izveidei pauda E.Kide ("Saskaņa Latvijai"): „Cienīto priekšsēdētāj, cienījamie deputāti! Es būšu pavisam lakonisks, jo negribu atkārtot Janeka kunga un Seiles kundzes argumentus šajā jautājumā. Bet, zinot iepriekšējo pieredzi Augstākajā padomē attiecībā uz Lauksaimniecības komisijas darba intensitāti, es gribu lūgt jūs

⁶¹³ Skat. internetā (2007. 07. 05.) http://www.saeima.lv/steno/st_93/130793.html

izprast un atbalstīt priekšlikumu par atsevišķu Lauksaimniecības komisiju, jo lauksaimniecības jomā ir ļoti samezģlojušies jautājumi, un tie prasa ikdienēju darbu, nevis reizi pa reizei. (...)Daudzās pasaules valstīs, neskatoties uz valsts struktūru, vienalga, vai tā ir agrārāka vai rūpnieciskāka, pa lielākajai daļai ir Lauksaimniecības komisijas. Tā kā mūsu Latvijas brīvvalstī bija Lauksaimniecības komisija un tā kā mēs tomēr iedalām lielu vietu lauksaimniecībai, kā arī latviskās vides faktoram kā tādām, es ļoti lūgtu atbalstīt mūsu frakcijas priekšlikumu par atsevišķas Lauksaimniecības komisijas veidošanu ar apakškomisijām par zvejniecību un par mežsaimniecību.”⁶¹⁴

Atteikšanās no Lauksaimniecības komisijas izveides lielā mērā saskanēja ar izmaiņām Latvijas lauksaimniecības politikā, kas no 1993.gada vidus bija daudz lielākā mērā vērsta uz brīvā tirgus principu ievērošanu, kā valsts regulētu un plānotu saimniekošanu. Jāatzīst, ka arī no likumdošanas viedokļa deputāti nesaskatīja vajadzību pēc atsevišķas komisijas – visi būtiskākie agrārās reformas likumdošanas akti bija pieņemti jau LR AP darbības laikā. Pastāvēja bažas, ka lauksaimniecības komisijā tiks politizēti ekonomiski jautājumi un regulāri pieprasīts finansiāls atbalsts grūtībās nonākušām apakšnozarēm. Saeima šos jautājumus vēlējās pilnībā novirzīt no Lauksaimniecības ministrijas izveidotās Zemkopības ministrijas kompetencē, kuru vadīt bija uzticēts J. Kinnam.

3.2.4.4.2. Sociālekonomiskā situācija Latvijas laukos 1995.gadā.

Lauksaimnieciskās ražošanas līmenis turpināja kristies, lai arī ne tik strauji, arī 1994. – 1995.gados. Taču parādījās bīstama tendence – Latvijas lauksaimniecības produkcijas un pārtikas tirgu arvien lielākā mērā sāka pārņemt ārvalstu produkcija. Saražotā produkcija bija samazinājusies ne tikai bijušajās kopsaimniecībās, bet arī agrārās reformas prioritārajā individuālajā sektorā – zemnieku saimniecībās. 1993.gadā, attiecībā pret iepriekšējo gadu, zemnieku, piemājas un personīgajās palīgsaimniecībās produkcijas apjoms sasniedza 98%; 1994.gadā – 89%; 1995.gadā – 97%. Kopējais lauksaimniecības produkcijas apjoms Latvijā 1995.gadā, attiecībā pret 1990.gadu, bija tikai 47% (valsts saimniecībās, kopsaimniecībās un statūtsabiedrībās 16%, bet individuālajā sektorā – 126%). Statistikas dati⁶¹⁵ norādīja uz

⁶¹⁴ Skat. internetā (2007. 07. 05.) http://www.saeima.lv/steno/st_93/130793.html

⁶¹⁵ *Latvijas statistikas gadagrāmata, 1995.* Rīga: CSP, 1996. 72. – 73. lpp.

ievērojamo darba ražīguma kritumu. Neraugoties uz ievērojamo produktivitātes kritumu, lauksaimniecībā (un medniecībā) nodarbināto skaits no 1990. līdz 1995.gadam bija samazinājies tikai nedaudz – no 218 līdz 201 tūkstošiem. Lauksaimnieciskās ražošanas samazināšanos ne ienākumu, ne nodarbinātības ziņā nekompensēja vienīgā pēc neatkarības laukos uzplaukusī nozare – mežizstrāde un kokapstrāde, strauji pieauga arī bezdarbs. Īpaši smagā situācijā bija nonākusi Latgale, kur gan ražošanas kritums, gan bezdarbs bija vislielākie (ražošana 1995.gadā salīdzinājumā ar 1990.gadu bija 37,8% līmenī, bezdarbs pārsniedza 20% (vislielākais – 27,3% bezdarbs 1996.gada janvārī bija Rēzeknes rajonā).

Pēc LZA Filozofijas un socioloģijas institūta pētījumiem⁶¹⁶ 1995.gadā zemnieku saimniecībās tika konstatēts sekojošs stāvoklis:

1. 12,4% zemnieku saimniecību nebija dzīvojamo māju; 22,7% dzīvojamās mājas bija neapmierinošā stāvoklī; 10% ēku un būvju stāvoklis bija pēdējos gados pasliktinājies. Savu ietekmi uz ēku stāvokli atstāja arī denacionalizācijas likumdošana. Likumdošana atjaunoja īpašuma tiesības bijušajiem īpašniekiem, bet vienlaicīgi saglabāja (vēlāk vairākkārt pagarinot) beztermiņa īres tiesības ēkās faktiski dzīvojošajiem. Līdz ar to ēkās dzīvojošie tās neapsaimniekoja, jo ēkas tiem nepiederēja, savukārt īpašuma tiesības atguvušajiem nebija motivācijas īpašumu apsaimniekot nevēlamo „apakšīrnieku” dēļ.
2. 12% zemnieku saimniecību nebija kūtis, 29,8% nebija šķūņu, 62,4% nebija produkcijas noliktavu, 81,2% nebija tehnikas noliktavu, 95,2% nebija graudu kaltes.
3. Vairāk nekā 33% zemnieku saimniecību nebija traktoru, 32,3% zemnieku saimniecību nebija vieglo automašīnu, 76,7% - smago automašīnu.
4. Lauksaimniecības tehnika netika atjaunota – 1993. – 1995.gados kā jauni tika nopirkti tikai 1% no traktoru kopskaita (12% bija vecāki par 15 gadiem) un kravas automašīnu kopskaita. Lielākā tehnikas daļa bija no kopsaimniecībām privatizācijas gaitā iegūta. Tā bija ražota 1980. – 1988.gados (38% traktoru un 40% kravas automašīnu).

⁶¹⁶ *Latvijas Vēstnesis*. 1996. 14.apr., 1. lpp.

Statistikas rezultāti lika secināt, ka ekonomiskā un sociālā situācija laukos ir kļuvusi kritiska, ka ir nepieciešams mainīt valsts lauksaimniecības politiku. Lai saglabātu lauksaimniecisko ražošanu vismaz esošajā līmenī, bija nepieciešams veikt :

- Lauksaimniecības un pārtikas iekšējā tirgus aizsardzību;
- veikt līdzīgus lauksaimniecības, kā nozares, atbalsta pasākumus, kādi tika veikti citās reģiona (potenciālo tirgus partneru un konkurentu) valstīs.

3.2.4.4.3. Pasākumi iekšējā tirgus aizsardzībā.

1995.gada 17.janvārī LR MK pieņēma „Latvijā ražoto pārtikas preču iekšējā tirgus aizsardzības noteikumus”⁶¹⁷. Tirgus aizsardzība noteica sekojošu mehānismu:

1. *VID Muitas departaments katru mēnesi iesniedz Zemkopības ministrijai informāciju par attiecīgu pārtikas preču, kā arī dzīvo mājlopu importu un eksportu (pa valstīm).*
2. *Valsts statistikas komiteja reizi ceturksnī apkopo informāciju par pārstrādātā piena, gaļas, zivju, graudu un kartupeļu (arī importēto) daudzumu pārtikas pārstrādes uzņēmumos.*
3. *Valsts statistikas komiteja veic aprēķinus par attiecīgo pārtikas preču patēriņu valstī.*
4. *Zemkopības ministrija kopīgi ar Ekonomikas un Finanšu ministriju reizi ceturksnī sagatavo prognozes par iekšējā tirgus situācijas dinamiku.*
5. *Zemkopības ministrija kopīgi ar Labklājības ministriju mēneša laikā apstiprina attiecīgo pārtikas preču kvalitātes prasības.*
6. *Konstatējot, ka importa darījumu rezultātā tiek radīti vai var tikt radīti ievērojami zaudējumi, stipri traucējumi vai grūtības, kas var izraisīt saimnieciskā vai sociālā stāvokļa ievērojamu pasliktināšanos, Zemkopības ministrija iesniedz Ārlietu ministrijas informāciju, kas pamato nepieciešamību veikt iekšējā tirgus aizsardzības pasākumus.*
7. *Finansu un Zemkopības ministrijas veic nepieciešamo izmeklēšanu iespējamā dempinga vai subsidēta importa gadījumos un, ja fakti apstiprinās, veic*

⁶¹⁷ Skat. internetā (2007. 07. 05.) http://www.likumi.lv/doc.php?id=33719&rel_doc=on#REL_DOC

antidempinga vai kompensācijas pasākumus attiecīgo pārtikas preču iekšējā tirgus regulēšanai.

Noteikumi paredzēja, ka LR MK pēc Zemkopības ministrijas priekšlikuma „*pieņem lēmumu par (...) iekšējā tirgus aizsardzības pasākumu veikšanu (uz laiku līdz vienam gadam), lai samazinātu vai pārtrauktu attiecīgo pārtikas preču un dzīvo mājlopu importu. Minēto pasākumu realizāciju uzsāk vienu mēnesi pēc MK attiecīga lēmuma publicēšanas un tos nekavējoties atceļ, ja attiecīgo pārtikas preču un dzīvo mājlopu cenas Latvijas tirgū, ņemot vērā patēriņa preču cenu inflācijas koeficientu, ir būtiski pieaugušas no pasākumu piemērošanas brīža.*” Šos pasākumus bija paredzēts realizēt, ja importa darījumi nodara vai var radīt ievērojamas grūtības vai nodarīt ievērojamus zaudējumus kādai nozarei.

Problēmas radīja ne tikai legāls lauksaimniecības produkcijas un pārtikas imports, bet arī kontrabanda. Pārstrādes un tirdzniecības uzņēmumi produkciju iepirka no tiem, kas to varēja piedāvāt lētāk, un tie arvien biežāk nebija Latvijas ražotāji. Izdarot vienkāršus aprēķinus, kļuva skaidrs, ka Latvijā tiek ievests, pārstrādāts un realizēts ievērojams nedeklarēts (kontrabandas) lauksaimniecības produkcijas daudzums. Pēc zemkopības ministrijas datiem⁶¹⁸ 1995.gadā nelegāli Latvijā tika ievests 32,7 tonnas gaļas, 12 000 tonnas kviešu miltu, 40 000 tonnas cukura, 11 miljoni litru alkohola. Nesamaksāto nodokļu summa tika rēķināta 97,8 miljonu latu apmērā (muitas nodoklis 46,6 milj., akcīzes nodoklis 21,6 milj., pievienotās vērtības nodoklis – 29,6 miljoni). Tikai 1995.gada 15.augustā tika apstiprināti LR MK „Noteikumi par iekšējā tirgus aizsardzības pasākumiem”⁶¹⁹, kuri „noteica pasākumus, kas veicami, lai aizsargātu iekšējo tirgu pret nekvalitatīvas un kontrabandas lauksaimniecības un pārtikas ievēšanu un realizēšanu un veicinātu nacionālās lauksaimnieciskās ražošanas attīstību līdzvērtīgā konkurencē ar ārvalstu ražojumiem.” Noteikumi noteica, ka „lauksaimniecības un pārtikas aprites preces, par kurām līdz to ievēšanai LR muitas teritorijā nav samaksāti nodokļi vai nodevas vai arī nav iemaksāta drošības nauda, atļauts laist pāri valsts (muitas teritorijas) robežai tikai centrālā muitas konvoja pavadībā līdz muitas noliktavai.” Iepriekšējie, 1993.gada 31.augustā pieņemtie LR MK „Iekšējā tirgus aizsardzības noteikumi”⁶²⁰ regulēja tikai alkoholisko dzērienu apriti.

⁶¹⁸ *Latvijas Vēstnesis*, 1996.gada 14.aprīlis., 1. lpp.

⁶¹⁹ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=36390>

⁶²⁰ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=59800>

3.2.4.4.4. Lauksaimniecības atbalsta politika 1995. – 1996.gados.

Kā jau iepriekš tika konstatēts, lauksaimnieciskā ražošana bija samazinājusies arī zemnieku saimniecībās. Daudzas zemnieku saimniecības bija pārgājušas uz naturālo saimniekošanu, papildus ienākumus gūstot no savu mežu izstrādes. Valsts pakāpeniski uzsāka plānveida lauksaimniecības atbalsta politiku. Šī politika ievērojami atšķīrās no 1990. – 1992.gadā realizētās atbalsta politikas, kad valsts līdzekļu lielākā daļa tika novirzīta tiešām vai netiešām piemaksām par saražoto produkciju. Deviņdesmito gadu otrajā pusē kā skaidri redzama prioritāte Latvijas ārpolitikā bija iestāšanās Eiropas Savienībā (ES), bet tas savukārt prasīja Latvijas iekšēju sakārtošanu atbilstoši ES standartiem. Līdz ar to ievērojami tika mainīta gan likumdošana, gan ekonomiskā politika. Arvien lielāka loma bija tā sauktajam netiešajam atbalstam – lauksaimnieki nesaņēma tiešas piemaksas par saražoto produkciju, bet dažādus atbalstus sociālu programmu veidā.

1996.gada 8.februārī LR Saeima izdarīja labojumus 1995.gada 2.novembrī pieņemtajā likumā „Par sociālo nodokli”⁶²¹, kur tika noteikts, ka ar 1996.gada 1.janvāri no valsts budžeta daļēji tiek segtas sociālā nodokļa iemaksas „*par personām, kuras nodarbinātas lauksaimniecībā un veic pašu ražotās lauksaimniecības produkcijas pārstrādi*”. No kopējā sociālā nodokļa (38%) valsts apņēmas segt 15%. 1996.gada 7.maijā LR MK pieņēma noteikumus⁶²², kur tika uzskaitītas lauksaimniecībā nodarbināto personu profesijas, uz kurām labojumi attiecas.

1996.gada 6.augustā LR MK apstiprināja „Kārtību, kādā zemnieku saimniecības var neregistrēties kā ar pievienotās vērtības nodokli apliekamas personas”⁶²³. Uz neaplikšanu ar pievienotās vērtības nodokli (PVN) varēja pretendēt zemnieku saimniecības, kuras

1. preču piegādes un sniegto pakalpojumu vērtība 12 mēnešos nepārsniedz 30 000 latus;
2. pašu ražotās lauksaimniecības produkcijas piegāžu un pašpatēriņa vērtība iepriekšējo 12 mēnešu laikā ir vismaz 90% no zemnieku saimniecības kopējo preču piegāžu un sniegto pakalpojumu vērtības.

⁶²¹ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=38983&mode=DOC>

⁶²² Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=40141&mode=DOC>

⁶²³ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=63827&mode=DOC>

Tika veiktas izmaiņas lauksaimniecības pārraudzības institūcijā – Zemkopības ministrijā. 1996.gada 24.septembrī izdarītie grozījumi ministrijas nolikumā – „*sagatavot likumu un citu tiesību aktu projektus, saskaņojot tos ar Eiropas līguma prasībām*”⁶²⁴ – skaidri norādīja, ka patstāvīgās saimniekošanas laiks Latvijas lauksaimniecībā ir beidzies un sācies jauns posms – Latvijas integrācija Eiropas Savienībā.

1996.gadā notikušās izmaiņas valsts lauksaimniecības politikā ļauj secināt:

1. Valdības līmenī tika atzīts, ka lauksaimniecība kā nozare Latvijas ģeogrāfiskajos un klimatiskajos apstākļos nespēj eksistēt brīvā tirgus apstākļos;
2. Valdības līmenī tika atzīts, ka jārealizē specifiska atbalsta politika ar mērķi paaugstināt Latvijas lauksaimnieku konkurent spēju vismaz vietējā tirgū;
3. Izmaiņas lauksaimniecības vadības un atbalsta politikā bija cieši saistītas ar valdības prioritāti – Latvijas iestāšanos ES. Likumdošana, Zemkopības ministrijas struktūra un atbalsts lauksaimniecībai tika pieskaņots ES standartiem un prasībām.

3.2.4.4.5. Lauksaimniecības politika pēc 1996.gada.

Arī turpmākā Latvijas lauksaimniecības politika nemainījās, neraugoties uz biežajām valdību un līdz ar to arī Zemkopības ministru maiņām. Galvenā prioritāte – iestāšanās ES spēlēja zināmu stabilizējošu lomu un ievērojamas izmaiņas Latvijas lauksaimniecības politikā vairs nebija novērojamas. LR MK 1997.gada februārī⁶²⁵ tika veikta Zemkopības ministrijas pārstrukturizācija, kad tika izveidoti:

- *Lauksaimniecības stratēģijas un kooperācijas departaments;*
- *Produkcijas kvalitātes vadības departaments;*
- *Tirgus politikas departaments;*
- *Valsts īpašuma uzskaites un saglabāšanas departaments.*

2000.gada 28.aprīlī LR Saeima pieņēma „Lauku atbalsta dienesta likumu”. Lauku atbalsta dienests pārņēma Zemkopības ministrijas rajonu struktūru (departamentu) funkcijas un kļuva par galveno reģionālo lauksaimniecības politikas izpildinstitūciju.

⁶²⁴ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=40615&mode=DOC>

⁶²⁵ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://www.zm.gov.lv/?sadala=52>

Vienlaicīgi tika īstenota politika, kuras mērķis bija piespiest atteikties no lauksaimnieciskās ražošanas mazākos ražotājus. Vidēji lielām zemnieku saimniecībām bija jāpieņem lēmums – paplašināties jeb atteikties no lauksaimnieciskās ražošanas vispār. Arvien lielāka loma bija Eiropas struktūrfondu finanšu līdzekļiem, kuru iegūšanai bija nepieciešama lauksaimnieka personīga iniciatīva un zināšanas. Īpaši specifiskas, ne vienmēr ar lauksaimniecību saistītas zināšanas, kļuva arvien nozīmīgākas. Radās situācijas, kad prasmīgi zemkopji vai lopkopji nonāca finanšu grūtībās un zaudēja konkurentsipēju, jo nemācēja piesaistīt savai saimniecībai atbalsta finansējumu. Iesākās jauns posms, kuram daudzi lauksaimnieki kārtējo reizi nebija sagatavoti. Bija nepieciešami vairāki gadi un jāpiedzīvo vēl viens lauksaimniecības produkcijas kopapjomu kritums, līdz situācija stabilizētos.

3. 8. tabula

LAUKSAIMNIECĪBAS PRODUKCIJAS INDEKSI (salīdzināmajās cenās) ⁶²⁶						
	Lauksaimniecības produkcija, visu veidu saimniecības		Augkopības produkcija, visu veidu saimniecības		Lopkopības produkcija, visu veidu saimniecības	
	1990=100	1995=100	1990=100	1995=100	1990=100	1995=100
1991	96.1	x	105.0	x	91.6	x
1992	81.0	x	93.3	x	74.9	x
1993	63.0	x	92.4	x	48.8	x
1994	50.1	x	71.0	x	40.1	x
1995	46.8	100.0	65.4	100.0	37.8	100.0
1996	42.9	91.7	69.9	107.0	30.8	81.3
1997	44.4	94.8	74.9	114.6	30.8	81.5
1998	40.6	86.6	64.2	98.1	29.9	78.9
1999	35.8	76.4	57.7	88.2	25.9	68.5
2000	37.3	79.6	60.2	92.0	27.0	71.3
2001	39.4	84.0	58.8	89.9	30.3	80.0
2002	41.0	87.4	64.7	99.0	30.1	79.4
2003	42.1	90.0	66.4	101.7	30.9	81.5
2004	43.6	93.2	71.0	108.7	31.0	81.7
2005	47.6	101.8	82.9	127.0	30.3	80.0
2006	46.2	98.7	75.4	115.4	31.3	82.5

⁶²⁶ Skat. internetā (2007. 07. 05.) <http://data.www.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>

3.2.4.5. Lauksaimnieciskā ražošana Latvijā, salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju (1990. – 2005.)

Daži lauksaimniecisko ražošanu raksturojoši rādītāji Baltijas valstīs⁶²⁷.

3. 9. tabula

Lauksaimniecību raksturojoši rādītāji Latvijā					
	Sējumu platība (tūkst.ha)	Piena izslaukums (tūkst.t.)	Liellopu skaits (tūkstošos);	tanī skaitā govīs (tūkstošos)	Cūku skaits (tūkstošos)
1990	1627,0	1893,2	1439	535	1401
1995	930,2	947,7	537	292	553
2000	881,1	825,0	367	204	393
2005	999,6	810,3	385	185	428

3. 10. tabula

Lauksaimniecību raksturojoši rādītāji Lietuvā					
	Sējumu platība (tūkst.ha)	Piena izslaukums (tūkst.t.)	Liellopu skaits (tūkstošos);	tanī skaitā govīs (tūkstošos)	Cūku skaits (tūkstošos)
1990	2213,9	3157,0	2422,3	847,7	2730,2
1995	1750,5	1818,9	1152,4	614,9	1259,8
2000	1557,1	1724,7	897,8	494,3	936,1
2005	1749,6	1861,6	792,0	433,9	1073,3

3. 11. tabula

Lauksaimniecību raksturojoši rādītāji Igaunijā					
	Sējumu platība (tūkst.ha)	Piena izslaukums (tūkst.t.)	Liellopu skaits (tūkstošos);	tanī skaitā govīs (tūkstošos)	Cūku skaits (tūkstošos)
1990	1116,3	1208,0	757,8	280,7	859,9
1995	850,7	706,9	370,4	185,4	448,8
2000	809,8	629,6	252,8	131,0	300,2
2005	560,7	670,4	249,5	112,8	346,5

Salīdzinot lauksaimniecisko ražošanu Latvijā ar situāciju Lietuvā un Igaunijā, jākonstatē kopējas tendences gan īsākā, gan ilgākā laika posmā, no kurām galvenā bija -lauksaimnieciskās

⁶²⁷ Avots – Baltijas valstu statistikas biroju dati internetā (www.csb.gov.lv, www.stat.gov.lt, www.stat.ee).

ražošanas apjomi pēc 1990.gada strauji kritās visās Baltijas valstīs. Tāpat visās Baltijas valstīs notika ražošanas apjomu stabilizēšanās 21.gadsimta sākumā. Līdz ar to jākonstatē, ka lauksaimnieciskās ražošanas apjomu samazināšanās nebija specifiska Latvijas ekonomikas problēma, bet bija novērojama arī kaimiņvalstīs, kurās to izraisīja tie paši faktori, kas Latvijā – iepriekšējās (PSRS) ekonomiskās sistēmas sabrukums un pāreja uz tirgus ekonomiku neatkarīgas valsts statusā. Arī Lietuvas un Igaunijas lauksaimniecības PSRS okupācijas apstākļos bija dziļi integrētas PSRS ekonomikā un šai ekonomiskajai sistēmai sabrūkot, nebija spējīgas atrast citus lētu izejvielu un energoresursu piegādātājus, kā arī jaunus noieta tirgus savai produkcijai. Lauksaimnieciskās ražošanas kopapjomu kritums bija daudz vairāk saistīts ar ekonomiskajiem procesiem reģionā kopumā un valsts lauksaimniecības integrācijas pakāpi iepriekšējā ekonomiskajā sistēmā, nekā ar kādas valsts realizētām iekšējām ekonomiskām reformām.

Kopīgas tendences Baltijas valstu lauksaimnieciskajā ražošanā konstatējamas, salīdzinot graudaugu ražas (centneros no hektāra) un vidējo izslaukumu no govīm.

3. 12. tabula

Graudaugu ražas (centneros no hektāra), klētssvarā					
	1990	1993	1995	2000	2005
Latvija	23,7	17,7	16,9	22,0	28,0
Lietuva	30,6	21,1	18,6	27,1	29,4
Igaunija	24,1	21,6	16,8	21,1	26,9

3. 13. tabula

Vidējais piena izslaukums no govīm (kilogramos)					
	1990	1993	1995	2000	2005
Latvija	3437	2741	3074	3898	4796 ⁶²⁸
Lietuva	3734	2910	3010	3673	4312
Igaunija	4164	3322	3588	4660	5886

Statistikas dati pierāda, ka pāreja no sociālistiskās saimniekošanas uz brīvo tirgu, kā arī no kolektīvās uz individuālo lauksaimniecību ir veicinājusi galveno lauksaimniecības nozaru produktivitāti. Līdz ar to ir pieaugusi Baltijas valstu lauksaimnieku konkurent spēja. Pieaugot

⁶²⁸ 2006. gadā.

pieprasījumam pēc lauksaimniecības produkcijas nākotnē, Baltijas valstīs ir iespēja ievērojami palielināt lauksaimniecisko ražošanu.

3.2.4.6. Lauksaimniecības produkcijas ražotāji 1990. – 1995.gados.

Viena no agrārās reformas prioritātēm bija tradicionālā dzīvesveida atjaunošana laukos, kas nozīmēja – atjaunot individuālās lauksaimnieciskās ražošanas, zemnieku saimniecības dominējošo lomu lauksaimniecībā. Lai gan arī padomju okupācijas periodā ievērojamu daļu produkcijas saražoja kopsaimniecību strādnieki savās individuālajās palīgsaimniecībās, šīs palīgsaimniecības bija cieši saistītas ar kopsaimniecībām. Kopsaimniecības vadība izlēma, kur piešķirt zemi individuālajai lietošanai, kā arī zemes apstrādei tika izmantota kopsaimniecības lauksaimniecības tehnika. Bieži izplatīta (diemžēl saprotamu iemeslu dēļ statistiski neuzskaitīta un tamdēļ ar konkrētiem skaitļiem nepierādāma) bija tendence individuālo sektoru netiešā veidā „sponsorēt” no kopsaimniecību līdzekļiem – lopbarību un citus resursus kopsaimniecību strādnieki zaga no kopsaimniecību objektiem un izmantoja savās palīgsaimniecībās.

Kopsaimniecību loma un vieta lauksaimnieciskajā ražošanā konsekventi samazinājās visā 1990. – 1995.gadu laika posmā, attiecīgi pieauga individuālās lauksaimnieciskās ražošanas īpatsvars:

Saimniecību īpatsvars lauksaimnieciskajā ražošanā⁶²⁹.

3. 14. tabula

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Visu veidu saimniecības	100	100	100	100	100	100
Valsts saimniecības, kopsaimniecības un statūtsabiedrības	72	66	48	35	27	24
Zemnieku saimniecības	3	5	13	22	29	36
Piemājas saimniecības un personīgās palīgsaimniecības	25	29	39	43	44	40

⁶²⁹ Latvijas statistikas gadagrāmata 1995. Rīga: CSP, 1996. 185. lpp.

Lauksaimniecības produkcijas ražošana pa saimniecību veidiem (1990=100)⁶³⁰

3. 15. tabula

	Visu veidu saimniecības	Valsts saimniecības, kopsaimniecības un statūtsabiedrības	Zemnieku saimniecības, piemājas un personīgās palīgsaimniecības
1990	100	100	100
1991	96	88	116
1992	81	55	148
1993	63	30	145
1994	50	19	129
1995	47	16	126

Lauksaimniecības produkcijas ražošana valsts saimniecībās, kopsaimniecībās un statūtsabiedrībās.⁶³¹

3. 16. tabula

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Gaļa (kautmasā, tūkst.t.)	225,9	202,5	147,6	89,8	42,6	33,7
Piens (tūkst.t.)	1346,1	1145,8	787,1	394,2	229,7	174,0
Olas (milj.gab.)	734,5	664,8	494,0	283,6	249,7	291,8
Vilna (t)	111	86	61	12	4	3

Lauksaimniecības produkcijas ražošana zemnieku saimniecībās, piemājas un personīgajās palīgsaimniecībās.⁶³²

3. 17. tabula

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Gaļa (kautmasā, tūkst.t.)	82,6	93,9	98,9	102,7	93,4	89,1
Piens (tūkst.t.)	547,1	595,2	691,4	762,6	771,4	773,7
Olas (milj.gab.)	84,4	95,8	101,5	105,4	110,2	129,2
Vilna (t)	236	270	287	297	135	163

⁶³⁰ Latvijas statistikas gadagrāmata 1995. Rīga: CSP, 1996. 184. lpp.

⁶³¹ Turpat, 198. lpp.

⁶³² Turpat, 201. lpp.

Samazinājās ne tikai kopsaimniecību saražotās produkcijas apjoms, bet arī pašu kopsaimniecību skaits. Daudzās kopsaimniecībās gandrīz vienlaicīgi ar pārveidošanu statūtsabiedrībās sākās to likvidācijas process. Tas notika divu iemeslu dēļ:

- Maksātspējas – nespējas darboties brīvā tirgus apstākļos;
- Privatizācijas – lielākā daļa kopsaimniecībā strādājošo bija nolēmuši no tās izstāties.

Lauksaimniecības statūtsabiedrību skaits 1993. – 1995.gados.⁶³³

3. 18. tabula

	Likvidējušās un no UR izslēgtas	Pieņēmušas lēmumu par pašlikvidāciju	Laika posmā strādājošas
01.01.1993.	-	6	607
01.01.1994.	18	330	265
01.01.1995.	120	301	192
01.08.1995.	176	286	151

Savukārt strauji bija pieaudzis zemnieku saimniecību skaits:

Zemnieku saimniecību skaits attiecīgā gada beigās.⁶³⁴

3. 19. tabula

Gads	Zemnieku saimniecību skaits	Kopējā zemes platība	Vidējais saimniecības lielums
1990.	7518	154 678	20,6
1991.	17538	325 128	18,5
1992.	52279	872 902	16,7
1993.	57510	1 108 419	19,3
1994.	64264	1 278 661	19,9
1995.	74097	1 460 600	19,7

Ievērojamas zemes platības aizņēma arī citas individuālo lauksaimniecību pārstāvošas zemes lietotāju un produkcijas ražotāju kategorijas – piemāju saimniecības un personīgās

⁶³³ *Agrārās politikas aktualitātes*. Rīga: Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 1997. 63. lpp.

⁶³⁴ *Latvijas statistikas gadagrāmata 1995*. Rīga: CSP, 1996. 202. lpp.

palīgsaimniecības. 1995.gada sākumā Latvijā bija 118 749 piemājas saimniecības ar 5,2 ha vidējo platību un kopējo platību 620 500 ha, kā arī 124 736 personīgās palīgsaimniecības ar vidējo platību 2,0, bet kopējo platību 251 600 ha. Strikti nodalīt šos saimniecību veidus bija problemātiski, par galveno atšķirību tika izvirzīta lauksaimnieciskās ražošanas nozīme saimniecībā. Ja lauksaimnieciskā ražošana bija saimniecības pamatdarbība, to pieskaitīja zemnieku saimniecībām, ja kā papildus ienākuma avots – citām saimniecību kategorijām. Tomēr praksē mazākās zemnieku saimniecības bieži neatšķīrās no piemājas vai palīgsaimniecībām, pie tam daudzi bijušie īpašnieki un to mantinieki vispār neuzsāka lauksaimniecisko ražošanu, lai arī atguva ievērojamas zemes platības. To pierāda arī ražošanas intensitāte 1995.gadā – zemnieku saimniecības uz to rīcībā esošās 46,7 % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes kopplatības saražoja 36 % no lauksaimniecības produkcijas kopapjoma, piemājas un personīgās palīgsaimniecības attiecīgi uz 31,9 % lauksaimniecībā izmantojamās zemes 40 % no produkcijas kopapjoma, bet valsts saimniecības un statūtsabiedrības uz 18,8 % saražoja 24 % no produkcijas⁶³⁵. Līdz ar to jāsecina, ka visintensīvāk ar lauksaimniecisko ražošanu 1995.gadā nodarbojās piemājas un personīgās palīgsaimniecības. Ja 20.gadsimta deviņdesmitajos gados graudaugu audzēšanā ievērojamas atšķirības ražās no hektāra dažādās saimniecību grupās nav konstatējamas, tad piena lopkopībā produktivitātes ziņā savas priekšrocības pierādīja zemnieku saimniecības, kuras vidēji no govys slauca par 600 kg piena vairāk, kā kopsaimniecības. 21.gadsimta sākumā radītāji starp dažādām saimniecību grupām piena lopkopībā ir izlīdzinājušies, taču vienlaicīgi jākonstatē, ka 21. gadsimta „kopsaimniecības” gan ražošanas, gan pārvaldes jomā vairs nelīdzinās padomju laika kolhoziem un sovhoziem.

Jāsecina, ka viens no galvenajiem agrārās reformas mērķiem – atjaunot individuālās ražošanas dominējošo stāvokli lauksaimniecībā, tika sekmīgi realizēts. Tā kā lauksaimniecības pāreja no kolektīvās uz individuālo ražošanu notika laikā, kad visa Latvijas ekonomika pārdzīvoja smagu ar ražošanas pamatprincipu un noieta tirgu izmaiņām saistītu depresiju, šī pāreja literatūrā bieži saistīta ar straujo ražošanas kritumu. Iepriekšējās nodaļās izdarītie pētījumi pierāda, ka zemes reforma un kopsaimniecību privatizācija nebija noteicošie faktori krīzei lauksaimniecībā, reformu kavēšana šo krīzi būtu vienīgi padziļinājusi. Līdzīgs ražošanas

⁶³⁵ 1995.gadā 2,6 % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes kopplatības atradās citu lietotāju (piem., individuālo augļu dārzu u.c.) rīcībā, taču CSB rīcībā nav statistikas par saražoto produkciju.

kopapjomu kritums bija novērojams arī Lietuvā un Igaunijā, līdz ar to krīze lauksaimniecībā 20.gadsimta deviņdesmitajos gados nebija specifiska Latvijas, bet reģionāla problēma.

Liels zemnieku saimniecību skaits ir radījis plašu privātīpašnieku slāni Latvijas laukos, arī ražošanas līdzekļi, kopsaimniecību privatizāciju kopumā vērtējot, nenonāca šauras īpašnieku grupas rokās. Liels privātīpašnieku skaits un kopplatībā mazas zemnieku saimniecības ir galvenie lauksaimnieciskie ražotāji visā ES, platības ziņā mazās saimniecības nav kavējušas ES lauksaimniekiem ilgtermiņā sasniegt labus rezultātus.

Noslēgums

Agrārā reforma Latvijā ir realizēta. Lai gan nav iespējams precīzi noteikt reformas noslēguma datumu, ir viennozīmīgi skaidrs, ka deviņdesmito gadu otrajā pusē atbilstoši neatkarīgas un demokrātiskas valsts principiem bija pārkārtotas kā īpašumtiesības, tā lauksaimnieciskā ražošanas un valsts lauksaimniecības pārvalde. Valsts bija atbrīvojusies no monopoltiesībām daudzās lauksaimniecības ražošanas un kontroles jomās, privātai uzņēmējdarbībai ļāvusi pārņemt gan lauksaimniecisko ražošanu, gan produkcijas pārstrādi un realizāciju. Vienlaicīgi, līdz ar valsts stratēģiskā mērķa – iestāšanās Eiropas Savienībā, realizēšanu, tika uzsākta atbilstoša agrārās likumdošanas un nozares pārvaldes saskaņošana ar ES noteiktajiem kritērijiem.

Vēl šobrīd tiek izdarīti labojumi likumos, kuri tika pieņemti kā agrārās reformas likumi, piemēram, likumā „par zemes privatizāciju lauku apvidos”. Vairāki likumi šobrīd ir ieguvuši plašāku kontekstu, labojumi tajos netiek izdarīti sakarā ar agrāro reformu, bet jau ar citiem procesiem – valsts iestāšanās Eiropas Savienībā, privatizācijas procesa noslēgumu valstī kopumā.

Promocijas darbā izvirzītie mērķi un uzdevumi ir izpildīti. Tika veikta agrārās reformas likumdošanas izstrādes un apstiprināšanas detalizēta izpēte, kā arī pieņemto likumdošanas aktu analīze. Arhīvu dokumentu un periodisko izdevumu izpēte ļāva precīzi konstatēt sabiedriski – politisko organizāciju un to līderu, iesaistīto lauksaimniecības speciālistu nostāju galvenajos agrāro reformu saistītajos jautājumos. Tika konstatēti galvenie agrārās reformas jautājumos konkurējošo sabiedriski politisko spēku – LTF un LLS, domstarpību un konfliktu cēloņi. Pētnieciskajā darbā tika pierādīts, ka LLS līderi centās ar nedemokrātiskām metodēm pārņemt Latvijas lauksaimniecības vadību, bet šīs organizācijas līderis A. Kauls savu politisko ambīciju apmierināšanai bija gatavs atteikties no Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas.

Pētnieciskajā darbā tika veikta agrārās reformas realizācijas analīze. Tika fiksēti galvenie sarežģījumi zemes reformas un privatizācijas praktiskajā īstenošanā, analizēti to cēloņi. Īpaša uzmanība tika pievērsta zemnieku saimniecību attīstībai: viens no galvenajiem agrārās reformas mērķiem bija atjaunot individuālo saimniecību dominējošo statusu lauksaimnieciskās produkcijas ražošanā.

Viens no būtiskākajiem un reizē sarežģītākajiem pētnieciskā darba uzdevumiem bija atrast objektīvu izskaidrojumu lauksaimniecības produkcijas kopapjomu straujajam kritumam 20.gadsimta deviņdesmito gadu pirmajā pusē. Straujā ražošanas sašaurināšanās Latvijas laukos radīja sociālekonomisku krīzi. Līdz šim kā krīzes galvenais cēlonis literatūrā tika minēta realizētā agrārā reforma, kā arī valdības lauksaimniecības politika. Līdz ar to, lai analizētu agrārās reformas ietekmi uz lauksaimniecisko ražošanu, bija jāveic detalizēta valdības lauksaimniecības politikas analīze, sākot jau no 1988.gada. Veicot šo darbu, tika konstatēti sekojoši fakti:

1. Padomju okupācijas laikā Latvijas lauksaimniecība tika dziļi integrēta PSRS kopējā lauksaimniecībā. 20.gadsimta astoņdesmitajos gados Latvijas lauksaimniecības produkcijas ražotāji saņēma no PSRS centralizētajiem fondiem izejvielas un energoresursus par valsts dotētām garantēti zemām cenām. Lopkopībai nepieciešamo lopbarību (graudus) PSRS savukārt par brīvi konvertējamu valūtu iepirka ārzemēs, tērējot par naftas eksportu iegūtos līdzekļus.
2. PSRS realizētā lauksaimniecības politika bija nonākusi strupceļā. Lauksaimniecības uzņēmumu (kopsaimniecību) rentabilitāte un labie finansu rādītāji bija tikai šķietami, tie tika panākti, pateicoties ievērojamam valsts finansiālajam atbalstam. Pie tam atbalsts bija lielāks, ja rezultāti sliktāki, šāda politika nemotivēja uzņēmumus palielināt darba ražīgumu un uzlabot produkcijas kvalitāti.
3. Lai risinātu valsts pārtikas problēmas kopumā, PSRS okupācijas periodā ievērojams daudzums no Latvijas PSR saražotās lauksaimniecības produkcijas tika izvests uz PSRS (astoņdesmitajos gados apmēram trešdaļa), neraugoties uz neapmierinošu situāciju pārtikas mazumtirdzniecībā pašā Latvijas PSR.
4. 1988.gadā aktivizējās Latvijas PSR vadības lauksaimniecības politika, lauksaimniecība tika izsludināta par prioritāru tautsaimniecības nozari. Taču ar prioritāti tika saprasta centralizēto līdzekļu pārdale par labu lauksaimniecībai, kā arī Latvijas lauksaimniecībai stratēģiski svarīgās ievestās lopbarības zemu cenu saglabāšana. Lauksaimnieciskās ražošanas un pārvaldes strukturālas reformas netika uzsāktas, zemnieku saimniecību veidošanu nevar uzskatīt par

jaunas alternatīvas kopsaimniecībām radīšanu, bet par mēģinājumu paaugstināt ražošanas apjomus, iegūto produkciju novirzot iekšējā lauksaimniecības produktu tirgus deficīta segšanai.

5. Latvijas ekonomiskās neatkarības atgūšanas pārejas periodā (1990. – 1992.gados) valdības lauksaimniecības politika radikāli nemainījās. Objektīvi to var skaidrot ar Lauksaimniecības ministrijas ierēdņu un ekonomistu vājo sagatavotību darbam neatkarīgas, uz brīvu tirgu orientētas ekonomikas apstākļos, bet subjektīvi – ar nevēlēšanos okupācijas periodā iestrādāto lauksaimniecības pārvaldes sistēmu mainīt. Kā lielāko stratēģisko kļūdu jākonstatē politiskais uzstādījums nesamazināt ražošanas apjomus, par ko atbildība jāuzņemas ne tikai LR Ministru Padomei, bet arī LR Augstākajai Padomei.
6. Patiesā situācija Latvijas ekonomikā, arī lauksaimniecībā, tika konstatēta tikai 1992.gada otrajā pusē, pēc nacionālās valūtas ieviešanas un līdz ar to arī ekonomiskās neatkarības atgūšanas. Bija jākonstatē, ka valsts finansu līdzekļu trūkuma dēļ nespēj būtiski atbalstīt kādu nerentablu nozari, tanī skaitā lauksaimniecību. Zaudējumus valstij nesa arī lauksaimniecības produkcijas eksports.
7. Līdz ar to, sabrūkot centralizēto piegāžu sistēmai un garantētajam noieta tirgum austrumos, straujais lauksaimniecības produkcijas kopapjomu kritums notika stihiski, nevis kā plānota akcija. Laicīgi plānojot ražošanas pāreju uz vietējā tirgus vajadzību apmierināšanu un nostiprinot valsts ekonomisko robežu, nepieļaujot liela apjoma kontrabandu, nebūtu iespējams izvairīties no ražošanas krituma kā tāda, taču tā apjomus varētu samazināt.
8. Politiskais un finansiālais atbalsts lauksaimniecībai samazinājās līdz ar LR 5.Saeimas darbības uzsākšanu 1993.gadā, to ietekmēja arī Lauksaimniecības ministrijas komercdarbības sliktie rezultāti. 1990. – 1992.gados Lauksaimniecības ministrija centās turpināt iepriekš PSRS realizēto lauksaimniecības politiku - valsts organizēja graudu iepirkumus lopbarībai, produkcijas realizāciju eksportam. Netika analizēta situācija reģionālajā pārtikas tirgū, radās ievērojami produkcijas pārpalikumi, kurus bez zaudējumiem

nevarēja realizēt. Vienlaicīgi ievērojamo naudas plūsmu apkalpoja vairākas Lauksaimniecības ministrijas izveidotas komercstruktūras, kuru amatpersonu darbībā tika konstatētas nelikumības, no valsts budžeta bija jāatmaksā ievērojamas šo uzņēmumu neizpildītās kredītsaistības. LR Saeima 1993.gadā atteicās no pastāvīgās Lauksaimniecības (zemkopības) komisijas izveides.

Atrast citus noieta tirgus Latvijas lauksaimniecības produkcijai pēc austrumu tirgus maksātspējas nebija iespējams. Otra teorētiskā iespēja, kura bieži izskanēja – meklēt noieta tirgu Eiropā, nebija praktiski īstenojama. Arī Eiropas Savienībā Kopējā lauksaimniecības politika bija radījusi lauksaimniecības pārprodukciju, iekšējais Eiropas tirgus tika prasmīgi aizsargāts ar ieviedmuitām un stingrām kvalitātes prasībām. Bez tam lauksaimnieciskā ražošana brīvā tirgus apstākļos Latvijā, īpaši kopsaimniecībās, bija nerentabla, bet valsts atbalstīt nerentablas produkcijas ražošanu eksportam negribēja un nevarēja. Ilgākā laika posmā pierādījies, ka atteikšanās no Krievijas tirgus produkcijas realizācijai arī politiski vērtējama pozitīvi. 21.gadsimtā Krievija, lai arī ir atjaunojusi savu maksātspēju, arvien biežāk ekonomiskas metodes (tostarp arī pēkšņi ierobežojot importu no konkrētām valstīm) izmanto savu politisko mērķu sasniegšanai.

Lauksaimniecības produkcijas kritumu 20.gadsimta deviņdesmito gadu pirmajā pusē neizraisīja agrārā reforma, bet PSRS ekonomiskās sistēmas iepriekš radītās disproporcijas. Ar ekstensīvām metodēm organizētā lauksaimnieciskā ražošana sabruka līdz ar PSRS ekonomiskās sistēmas sabrukumu. Galvenie produkcijas ražotāji – kopsaimniecības un no tām atkarīgās iedzīvotāju piemājas saimniecības nebija spējīgas ražot eksportam brīvā tirgus apstākļos. Šāda eksporta atbalsts nozīmētu finansiālu katastrofu Latvijas valstij. Vienlaicīgi jākonstatē, ka enerģiskāka valdības rīcība iekšēja tirgus aizsardzībā dotu pozitīvus rezultātus. Bez šādas aizsardzības Latvijas lauksaimnieki nespēja konkurēt ar lauksaimniekiem no valstīm, kur tika realizēta ražošanas subsidēšana un bija labāki klimatiskie apstākļi.

Labvēlīgu tirgus nosacījumu gadījumā (kādi bija 20.gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados) īstenotā zemes reforma un straujā kopsaimniecību privatizācija būtu lauksaimniecisko ražošanu stimulējoši faktori.

Vēlreiz jāatgādina agrārās reformas mērķi : *„LR AP, atzīstot, ka republikas lauksaimniecības piespiedu kolektīvizācija kā no politiskā un juridiskā, tā arī no ekonomiskā viedokļa bijusi kļūda un kolektīvizācijas metodes – nelikumīgas, nolemj: lai pārkārtotu zemes*

un īpašuma attiecības lauksaimniecībā, izdarīt agrāro reformu.(...)»⁶³⁶ Šie agrārās reformas mērķi tika arī sasniegti. Kā galvenos agrārās reformas panākumus jākonstatē:

1. Plaša zemes īpašnieku slāņa radīšana (atjaunošana).
2. Strauja kopsaimniecību privatizācija.

Zemes atdošana bijušajiem zemes īpašniekiem un viņu mantiniekiem bija vienīgais ceļš, kā īsā laikā atjaunot Latvijai tradicionālo zemes apsaimniekošanas kārtību. Īpašuma tiesību atjaunošana (līdzīgi kā Satversmes un vairāku likumu darbības atjaunošana) simbolizēja un praktiski pierādīja Latvijas Republikas tiesisko kontinuitāti – 1990.gada 4.maijā netika izveidota jauna valsts, bet atjaunota 1918.gada 18.novembrī proklamētā Latvijas Republika. Vienlaicīgi jākonstatē, ka agrārās reformas likumdošanā tika respektētas to laucinieku tiesības, kuri 1988. – 1990.gados bija izvēlējušies individuālo saimniekošanu un to praktiski arī uzsākuši.

Strauja kopsaimniecību privatizācija ļāva izvairīties no vēl smagākām PSRS ekonomiskās sistēmas sabrukuma un ar to saistītā lauksaimnieciskās ražošanas kopapjoma krituma sekām. Privatizācijas likumdošana pieļāva ievērojamu pieņemamo lēmumu decentralizāciju, kā rezultātā kopsaimniecību privatizācijā pilnībā neizdevās izvairīties no ievērojamas ražošanas pamatlīdzekļu koncentrēšanās bijušo kopsaimniecību vadības rokās, taču kopsaimniecību pārveide statūsabiedrībās un privatizācija ļāva ievērojamam lauku cilvēku skaitam gūt pirmās teorētiskās un praktiskās zināšanas par uzņēmējdarbību. Konsekventi realizētā zemes reforma liedza pārveidotajām kopsaimniecībām (juridiskām personām) deviņdesmito gadu pirmajā pusē kļūt par zemes īpašniekiem. Kad šie ierobežojumi tika atcelti, savas eksistences tiesības praktiski pierādījušās pārveidotās kopsaimniecības varēja kļūt par zemes īpašniecēm.

Kā galvenās agrārās reformas neveiksmes jākonstatē:

1. Taktiskas kļūdas zemes reformas realizācijā:
 - Bijušo īpašnieku mantinieku loka paplašināšana, kas no tiesiskā aspekta bija nepieciešama (būtībā tā bija mantinieku loka atjaunošana), tika izsludināta brīdī, kad jau notika zemes reformas pirmās kārtas īstenošana, zemes dalīšana. Lai arī šis lēmums neietekmēja zemes reformas pamatprincipus, tas ieviesa vairākas korekcijas, kuras reformu sarežģīja un izraisīja

⁶³⁶ LR AP lēmums “Par agrāro reformu Latvijā”. *LR AP un Valdības Ziņotājs*. 1990. 1513.lpp.

iedzīvotāju pamatotu neapmierinātību. Paplašinātā mantinieku loka noteikšana bija novēlota.

- Jau lietošanā piešķirtās zemes robežu koriģēšana. Zemes reformas gaitā tika pieļauti labojumi likumdošanā, kuri paplašināja bijušo īpašnieku tiesības atsevišķos gadījumos atgūt zemi, kura bija piešķirta lietošanā zemniekiem 1988. – 1990.gados. Arī šīs nekonsekvences ļāva pamatoti kritizēt agrāro reformu. Ņemot vērā ievērojamo valsts meža zemju fondu, šos jautājumus varēja atrisināt, zemi nevienam neatņemot.
2. Stratēģiska agrārās reformas likumdevēju kļūda bija dalīta īpašuma pieļaušana zemei un uz tās esošajām ēkām. Bijušajiem īpašniekiem tika atdota zeme, taču tika liegtas pirmpirkuma tiesības uz privatizējamiem kopsaimniecību objektiem. Šajos gadījumos daudz pareizāk būtu bijis ievērot tos pašus principus, kādus attiecībā uz 1988. – 1990.gados izveidotajām zemnieku saimniecībām – bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem dodot tiesības iegūt zemi citā vietā jeb saņemt kompensāciju. Šādi nekustāmie īpašumi ievērojami apgrūtināja gan uzņēmējdarbību, gan nedeļa praktisku labumu bijušajiem īpašniekiem. Vēlāk ar likuma spēku tika noteikta piespiedu noma, kura nedrīkstēja pārsniegt 5% no kadastra vērtības. Šī norma zemi bezvērtīgu padarīja gan ēku, gan zemes īpašniekam.

Atkārtoti jākonstatē, ka agrārās reformas realizācija nespēja ietekmēt globālus sociāli - ekonomiskus procesus reģionā, līdz ar to nav vainojama sociāli – ekonomiskajā krīzē Latvijas laukos 20.gs. deviņdesmito gadu vidū. Līdzīgi procesi laika posmā notika arī Latvijas kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā. Vienlaicīgi jāakcentē, ka detalizēta savlaicīga šo notikumu izpēte ļautu sekmīgāk Latvijas lauksaimniecības speciālistiem un politiķiem pārstāvēt Latvijas lauksaimnieku intereses gan Eiropas Savienības (ES) iestāšanās sarunu posmā, gan Latvijai esot pilntiesīgai ES loceklei. Lai arī integrācijas formas, lauksaimniecības plānošana un atbalsts bijušajā PSRS un ES ievērojami atšķiras, šobrīd Latvijas amatpersonām bieži jāsasopas ar situācijām, kuru atrisināšanā palīdzētu zināšanas par ne tik seno pagātņi.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

Vēstures avoti.

Nepublicēti dokumenti.

1. Latvijas Valsts arhīvs (LVA) :

1.1. **101. fonds** (Latvijas Komunistiskās partijas un Latvijas Komunistiskās Partijas Centrālās Komitejas Partijas vēstures institūta Partijas arhīva dokumenti):

1.1.1. 47.apraksts: 55a; 135.; 178.; 179.; 194.lieta.

1.1.2. 55.apraksts: 130.; 131.; 187.; 188.; 195.; 197.lieta.

1.1.3. 57.apraksts: 68a; 256.; 257.; 260.; 294.; 295.; 304.lieta.

1.1.4. 59.apraksts: 35a; 107.; 114.; 137.; 142.; 143.; 173.; 193.; 197.lieta.

1.1.5. 61.apraksts: 78.; 79.; 116.; 117.; 118.; 119.; 160.; 164. lieta.

1.1.6. 63.apraksts: 20a; 81.; 88.; 89.; 92.; 93. lieta.

1.1.7. 65.apraksts: 41.; 43.; 44.; 45.; 47.; 48.; 49.; 50.; 51.; 91.; 92.; 100.; 101.; 103.; 104.; 105.; 107. lieta.

1.1.8. 67.apraksts: 22.; 26.; 39.; 42.; 66.; 67.; 71.; 75.; 78.; 82. lieta.

1.2. **270. fonds** (Latvijas PSR Ministru Padomes un Latvijas Republikas Ministru Padomes dokumenti):

1.2.1. 1-c apraksts: 2584.; 2586.; 2597.; 2608.; 2613.; 2617.; 2618.; 2621.; 2622.; 2634.; 2636.; 2643.; 2657. lieta.

1.2.2. 7.apraksts: 1472.; 1473.; 1476.; 1478.; 1479.; 1794.; 1795.; 1796.; 1801.; 1991.; 1992.; 1999.; 2013.; 2443.lieta.

1.2.3. 8.apraksts: 159.; 160.; 161.; 162.; 163.; 164.; 165.; 166.; 167.; 168.; 169.; 170.; 171.; 172. lieta.

1.2.4. 9.apraksts: 45.; 53.; 97.; 152.; 183.; 191.; 192.; 225.; 233.; 253.lieta.

1.3. **290. fonds** (Latvijas PSR Augstākās Padomes un Latvijas Republikas Augstākās Padomes dokumenti) :

1.3.1. 2.apraksts: 1754.; 1755.; 1760.; 1761.; 1767.; 1771.; 1773.; 1774.; 1775.; 1777.; 1778.; 1882.lieta.

1.3.2. 11.apraksts: 33.; 34.; 35.; 36.; 37.; 61.; 69.; 70.; 98.; 99.; 100.; 101.; 102.; 103.; 104.; 105.; 106.; 107.; 108.; 109.; 110.; 111.; 112.; 113.; 114.; 115.; 116.; 117.; 118.; 119.; 120.; 121.; 122.; 123.; 124.; 125.; 126.; 127.; 128.; 129.; 130.; 131.; 132.; 133.; 134.; 135.; 136.; 137.; 138.; 139.; 140.; 141.; 142.; 143.; 144.; 145.; 146.; 147.; 148.; 149.; 173.; 250.lieta.

1.3.3. 13. apraksts, 19.lieta.

2. Latvijas Tautas frontes (LTF) arhīvs:

1.fonds (LTF kongresu materiāli, LTF Domes sēžu protokoli, LTF komiteju sēžu protokoli un materiāli): 1.apraksts: 11.; 58.; 59.; 60.; 61.; 62.; 62.; 63.; 64.; 65.; 66.; 67.; 68.; 69.; 70.; 71.; 72.; 73.; 74.; 75.; 76.; 77.; 78.; 79.; 134. lieta.

Publicētie dokumenti.

1. Latvijas PSR likumdošanas akti: *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 1988.; 1989.; 1990.

2. Latvijas Republikas likumdošanas akti:

Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības ziņotājs. 1990.; 1991.; 1992.; 1993.
Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs. 1993.; 1994.; 1995.; 1996.; 1997.; 1998.; 1999.; 2000.; 2001.; 2002.; 2003.; 2004.; 2005.; 2006.

www.likumi.lv

3. Latvijas Republikas Augstākās Padomes stenogrammas: www.saeima.lv.
4. Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas: www.saeima.lv
5. Latvijas varas iestāžu dokumenti un informācija:
Valsts akciju sabiedrības „Privatizācijas Aģentūra” dokumenti: www.lpa.bkc.lv
Latvijas Republikas Valsts Kontroles dokumenti: www.lrvk.gov.lv
Latvijas Republikas Augstākās tiesas dokumenti: www.ap.gov.lv
LR Zemkopības ministrijas dokumenti un informācija: www.zm.gov.lv

Statistikas materiāli.

1. *Latvijas PSR tautas saimniecība 1985.gadā. Statistikas gadagrāmata.* Rīga: Avots, 1986.
2. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1991.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 1992.
3. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1993.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 1994.
4. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1995.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 1996.
5. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1996.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 1997.
6. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1997.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 1998.
7. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1998.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 1999.
8. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1999.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 2000.
9. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2000.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 2001.
10. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2001.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 2002.
11. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2002.* Rīga: LR Centrālā Valsts statistikas komiteja, 2003.
12. Valsts Zemes dienesta statistikas materiāli: www.vzd.gov.lv

Periodiskie izdevumi

1. *Atmoda* – 1989.; 1990.; 1991.; 1992.
2. *Cīņa* - 1985.; 1986.; 1987.; 1988.; 1989.; 1990.
3. *Dārzs un Drava* – 1988.; 1990.; 1990.; 1991.
4. *Diena* – 1990.; 1991.; 1992.; 1993.; 1994.; 1995.
5. *Latvijas Jaunatne* – 1991., 1992.
6. *Latvijas Vēstnesis* – 1993.; 1994.; 1995.; 1996.; 1997.; 1998.; 1999.; 2000.
7. *Lauku Avīze* – 1988.; 1989., 1990.; 1991.; 1992.; 1993.; 1994.; 1995.
8. *Lauku Dzīve* – 1988.; 1989.; 1990.; 1991.; 1992.

9. *Literatūra un Māksla* – 1985.; 1986.; 1987.; 1988.; 1989.; 1990.
10. *Mans Īpašums* – 1992.; 1993.
11. *Neatkarīgā Cīņa* – 1991., 1992.
12. *Padomju Latvijas Komunisti* - 1985.; 1986.; 1987.; 1988.
13. *Zemes Reformas Vēstnesis* – 1995.; 1996.

Partiju un sabiedriski – politisku organizāciju programmas un izdevumi.

1. Gorbačovs M. *Tautas dzīvā daiļrade*. Rīga : Avots, 1985. 61 lpp.
2. Gorbačovs M. *Kardināls partijas ekonomiskās politikas jautājums*. Rīga: Avots, 1985. 47 lpp.
3. *PSKP CK 1985.g. 23.apriļa plēnuma materiāli*. Rīga:1985. 45 lpp.
4. *Latvijas Tautas frontes programma. Latvijas Tautas frontes statūti*. Rīga: Avots, 1988. 23 lpp.
5. *Latvijas Tautas frontes 2.kongress. Programma, statūti, rezolūcijas*. Rīga: LTF izdevniecība, 1990. 32 lpp.
6. *Latvijas Tautas fronte. 3.kongress. Programma, statūti, rezolūcijas*. Rīga: LTF izdevniecība, 1990. 23 lpp.
7. *Latvijas Tautas frontes nodaļu un grupu aktīva seminārs. Jūrmala, 1991.gada 1., 2.jūnijs*. Rīga: LTF, 1991. 32 lpp.
8. *LTF 4.kongress. Rīcības programma. Rezolūcijas. Statūtu grozījumi*. Rīga: LTF, 1991. 11.lpp.

Memuāru literatūra.

1. Īvāns D. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995. 380 lpp
2. Seile A. *Annas burtnīciņas*. Rīga: Mans Īpašums, 1997. 151 lpp.
3. Seile A. *Annas otrā burtnīciņa*. Rīga: Avots, 1999. 300 lpp.
4. Utena I. *Cilvēks Godmanis*. Rīga: Jāņa Sēta, 1997. 204 lpp.

Zinātniskā literatūra un publicistika.

1. *Agrārās politikas aktualitātes*. Rīga : Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 1997. 209 lpp.
2. Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Rīga : Grāmatvedis, 1995. 449 lpp.
3. Boruks A. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*. Jelgava : LLU, 2003. 717 lpp.
4. Grinovskis E. *Agrārās politikas koncepcija tautsaimniecības struktūrpolitikas aspektā*. Rīga : Latvijas Zinību biedrība, LLU, 1996. 86 lpp.
5. Grūtups A., Krastiņš E. *Īpašuma reforma Latvijā*. Rīga : Mans īpašums, 1995. 368 lpp.
6. Joksts O. *Zemes reforma Latvijā un tās tiesiskais nodrošinājums 1990. – 2005*. Rīga : Multineo, 2006. 240 lpp.
7. *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: zemkopības ministrija, 1930. 743 lpp.
8. *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: zemkopības ministrija, 1938. 640 lpp.
9. *Latvija divos laikposmos: 1918 – 1928 un 1991 – 2001*. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2001. 486 lpp.
10. *Latvijas PSR vēsture*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1959. 664 lpp.
11. *Latvijas PSR vēsture*. Rīga: Zinātne, 1985. 400 lpp.

12. *Latvijas valsts atjaunošana 1986. – 1993.* Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 1998. 528 lpp.
13. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts.* Rīga : Jumava, 2005. 444 lpp.
14. Pablinska A. *Zemes reforma Latvijas lauku apvidos.* Jelgava : LLU, 1999. 51 lpp.
15. Porietis J. *Lauksaimniecībai industriālu bāzi.* Rīga: 1967. 216 lpp.
16. Strods H.. *Latvijas lauksaimniecības vēsture.* Rīga: Zvaigzne, 1992. 288 lpp.
17. Treijs B., Voicehovskis G., Brakšs A., Strausmane L. *Lauksaimniecības uzņēmumu un to ražošanas vienību optimālie lielumi.* Rīga: LPSR ZA izd.,1963.
18. *Zeme : mana, tava, mūsu...* Rīga : VZD, 2002. 324 lpp.
19. *Zemes izmantošana un kadastrs Latvijā.* Rīga : LLU Skrīveru zinātnes centrs; LR Valsts Zemes Dienests, 2001. 405.lpp.
20. *Zemes reformai Latvijā 10 gadi.* Rīga : VZD, 2000. 160 lpp.
21. *Zemes reformas norise un turpmākie uzdevumi.* Jelgava : Lauksaimniecības ministrija, LLU, 1993. 44 lpp.
22. *АПК. Концепции развития.* Рига: 1985.
23. Гайдар Е.. *Гибель империи.* Москва: РОССПЕН, 2006.
24. Горбачев М. *Декабрь – 1991. Моя позиция.* Москва : Новости, 1992.
25. Гулян П. *Латвия в системе народного хозяйства СССР.* Рига: 1982.
26. Шубин А. *От застоя к реформам. СССР в 1977 – 1985.* Москва, 2001.
27. Шубин А. *Парадоксы перестройки. Упущенный шанс СССР.* Москва : Вече, 2005. 480 стр.

Pētnieciskajā darbā izmantotie saīsinājumi

ARK – Agrorūpnieciskā komiteja;

CK – Centrālā komiteja;
Igaunijas PSR – Igaunijas Padomju Sociālistiskā Republika;
Latvijas PSR - Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika;
Latvijas PSR AP – Latvijas PSR Augstākā padome;
Lietuvas PSR – Lietuvas Padomju Sociālistiskā Republika;
LKP – Latvijas Komunistiskā partija;
LLA – Latvijas Lauksaimniecības akadēmija;
LLS – Latvijas Lauksaimnieku savienība;
LLU – Latvijas Lauksaimniecības universitāte;
LM – Lauksaimniecības ministrija;
LMK – LR AP Lauksaimniecības un Mežsaimniecības komisija;
LPSR MP – Latvijas PSR Ministru padome;
LR – Latvijas Republika;
LR AP – Latvijas Republikas Augstākā padome;
LR APP – Latvijas Republikas Augstākās padomes Prezidijs;
LR MK – Latvijas Republikas Ministru kabinets;
LR MP – Latvijas Republikas Ministru padome;
LZA – Latvijas Zinātņu akadēmija;
LTF – Latvijas Tautas fronte;
NVS – Neatkarīgo Valstu Savienība;
PSKP – Padomju Savienības Komunistiskā partija;
PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība;
VIS – Valsts izmēģinājumu saimniecība;
ZM – Zemkopības ministrija;
ZPI – Zinātniskās pētniecības institūts;
t – tonna;
kg – kilograms;
ha – hektārs;
rbļ. – rublis (rubļi).